A C A D E M I A   R E P U B L I C I]   S O C I A L I S T E   R O M Â N I A

INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREŞTI

• 0

FORMAREA CUVINTELOR ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Redactori responsabili:

Acad. AL. GRAUR

Şi

MIOARA AVRAM

11- .i

E D I T U R A   A C A D E M I E I   R E P U B L I C I I   S O C I A L I S T E   R O M Â N I A

1 9 7 0

A C A D E M I A   R E P U B L I C I I   S O C I A L I S T E   R O M Â N

INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ DIN BUCUREŞTI

FORMAREA CUVINTELOR ÎN LIMBA ROMÂNA

Volumul I

COMPUNEREA

DE

PULVIA CIOBANU

Şi

FINUTA HASAN"

3S

E D I T U R A   A C A D E M I E I   R E P U B L I C I I   S O C I A L I S T E   R O M Â N

1 9 7 0

CUVÎNT ÎNAINTE

Formarea cuvintelor este un mijloc de îmbogățire a vocabularului care foloseşte resursele proprii ale limbii respective, pornind de la cuvinte[1] existente în limbă.

Principalele procedee de formare a cuvintelor în limba română sînt: 1) derivarea a) propriu-zisă sau progresivă, prin adăugarea de afixe lexicale şi lexico-gramaticale — sufixe (de exemplu ***bunătate,*** *mări)* şi prefixe ***(străbun, c****dormi)*—, şi b) regresivă, prin suprimarea afixelor sau a unor segmente interpretate ca afixe *(maşter < maşteră, deranj < deranja ; cotro < încotro)*; 2) compunerea — din cuvinte care există şi independent *(bunăvoință)* sau cu elemente de tip tematic *(neoiobăgie) — ;* 3) schimbarea valorii gramaticale — prin trecerea la altă parte de vorbire *(bun* subst. < *bun* adj.) sau în altă clasă lexico-morfologică, de exemplu de la substantive proprii la comune şi invers *(marghiloman < Marghiloman; Floarea < floare)*—. La acestea se adaugă unele procedee de importanță secundară, cum sînt scurtarea (trunchierea sau fragmentarea) cuvintelor (de exemplu *parc* „cartier, grup de străzi" < *parcelare),* contaminarea sau încrucişarea (de exemplu *vroi < voi + vrea),* reduplicarea (de exemplu *Oigi)* şi diferite tipuri mixte.

între tipurile mixte de formare a cuvintelor cel mai important este reprezentat de formațiile parasintetice, alcătuite prin folosirea simultană a) a celor două feluri de derivare progresivă — cu prefixe şi sufixe — (de exemplu ***îmbuna)*** şi b) a derivării şi a compunerii (în acest caz formațiile se numesc de obicei compuse parasintetice, de exemplu *mărinimie, antonpannesc).* Alte tipuri mixte sînt constituite de formațiile reduse la un element de compunere tematică şi un afix (de exemplu *teleast),* de cele realizate prin derivare regresivă şi adăugarea unui afix (de exemplu substantivele postverbale *tăgadă* sau *tagă* de la *tăgădui; păstru* de la *păstra),* prin trunchiere şi un afix (de exemplu *circă < circumscripție)* sau prin reduplicare şi un afix (de exemplu *tutui),* ca şi prin compunere şi schimbarea valorii gramaticale (de exemplu *mai-mare* subst., *obtuzunghi* adj. şi toate compusele de tip propoziție sau frază). Un tip mixt prin excelență îl constituie compunerea din abrevieri, în care se împleteşte deci compunerea cu procedeul numit mai înainte scurtare, trunchiere sau fragmentare (de exemplu *aprozar)*; uneori se poate considera că la aceste două procedee se adaugă şi derivarea, dacă sunetul final dintr-o formație ca *hantru* este interpretat ca afix şi nu ca simplu suport fonic al compusului.

[1] Prin aceasta se exclude din sfera formării cuvintelor crearea interjecțiilor simple (problema se pune mai ales pentru onomatopee), care foloseşte resursele sonore ale limbii, dar nu porneşte de la cuvinte existente.

De tipurile mixte de formare a cuvintelor în care avem a face cu acțiunea simultană a două procedee diferite trebuie distinse situațiile în care diverse procedee intervin succesiv, de exemplu derivarea progresivă sau regresivă de la un compus preexistent ca atare (*şaisprezecime* de la *şaisprezece, ceferist* de la *C.F.R.; cinzeacă* de la *cin(ci)zeci),* de la un cuvînt format prin trunchiere *(Sănducu)* ori prin reduplicare *{Gigei, găgăi)* sau schimbarea valorii gramaticale a unui compus *{atotputernic* adj. > subst.). Unele formații sînt susceptibile de două interpretări diferite din punctul de vedere al procedeelor folosite sau, mai exact, al ordinii acestor procedee : un cuvînt ca *sinucidere* ar putea fi considerat atît compus direct din *sin(e)* -f substantivul *ucidsre,* cît şi format prin schimbarea valorii gramaticale a unei forme a verbului compus *sinucide;* aceeaşi e situația unor formații cu prefixe ca *refacere, decădere* etc.

în cadrul unuia şi aceluiaşi procedeu trebuie distinse de asemenea diferitele trepte succesive de derivare sau de compunere, de exemplu la *legătorie,* derivat cu sufixul simplu *-ie* de la *legătcr* < *lega*+ *-(ă)tor,* şi nu direct din *lega* + un sufix compus-(a)fone; *realipi,* derivat cu prefixul *re-* de la formația prefixată *alipi,* şi nu direct de la *lipi* cu un dublu prefix; *nemuritor,* derivat cu prefixul *ne-* de la formația sufixată *muritor,* şi nu parasihtetic de la *muri,* iar *nemuri,* derivat regresiv de la *nemuritor,* şi nu cu prefixul *ne-* + *muri ; anglo—vest -german,* compus din doi termeni: unul simplu, *anglo-,* şi unul compus la rîndul lui, *vest-german; ozenolog,* compus tematic pornind de la un compus din abrevieri etc. Bineînțeles, şi aici se întîlnesc formații susceptibile de două interpretări diferite: *îndeseară* poate fi interpretat drept compus din prepoziția simplă *în* + adverbul compus *d3seară (*< prep. *de* + subst. *seară)* sau din prepoziția compusă *înde* + substantivul *seară.*

într-un sens mai larg, pot fi atrase în sfera formării cuvintelor şi alte procedee, considerate laterale întrucît țin de (sau şi de) alte compartimente ale limbii: diferențierea lexicală obținută prin' mijloace flexionare (de exemplu forme duble de conjugare ca *acord% : acord* şi *acorda : acordez;* forme duble de decimare ca *banda : benzi* şi *bandă : bande;* singulare refăcute ca *oaspât* < *oaspeți, țărm* < *țărmuri)* sau fonetice (de ^exemplu *dincolo* şi *dincolo)*[2]*;* unele cazuri de haplologie sau sincopă *(bățîcă^* < *bădițicâ);* modificarea începutului unui cuvînt la repetarea lui în îmbinări rimate *{sărac-**mărac, mierte**-fierte);* unele fenomene de simbolism fonetic, care ascund forma internă a cuvîntului (de exemplu *fluşturatic <fluturatic),* şi de etimologie populară, care, dimpotrivă, creează o anumită formă internă (de exemplu modificarea lui *ferăstrău* în *fierăstrău).*

în cele mai multe situații etimologia populară nu poate fi considerată un procedeu de formare a cuvintelor, dar este un factor important de explicare a unor cuvinte în care recunoaştem alte procedee, căci etimologia populară, ca proces, poate crea atît „false" compuse (de exemplu *piele-largă*

[2] Nu însă şi diferențierea realizată exclusiv prin mijloace semantice (trecerea de la polisemie la omonimie prin pierderea unor verigi din evoluția sensurilor), deoarece aceasta nu duce la apariția unui cuvînt nou din punct de vedere formal.

din *pelagră),* cît şi ,,false" derivate (de exemplu *rărită* din *raliță),* c
trebuie luate în considerație la procedeele respective, alături de atî
alte cazuri de falsă analiză. Descrierea formării cuvintelor într-o lin
implică atît prezentarea cuvintelor formate de la început cu anumite p
cedee, care adesea nu mai pot fi recunoscute (este vorba de formațiile de
nite neanalizabile în decursul timpului, derivate cu prefixe ca *spăla,*
sufixe ca *găină,* compuse ca *mujdei* etc), cît şi prezentarea cuvintelor mo
ficate prin intervenția ulterioară a unor procedee de formare a cuvinte
care au creat cuvîntului o formă internă (chiar fără alterarea expresi
de exemplu adverbul *mite,* împrumut din bulgară, interpretat de vorbit
drept compus din pronumele româneşti *mi* şi *te)* sau i-au modifica
(într-un caz ca *liop-paşa* devenit *Jiop-aşa* s-a schimbat un termen al co
pusului cu alt cuvînt; prin transformarea lui *galantoni* în *galanton* s-a
unui compus aspect de derivat), cu sau fără intenție ; la creațiile cu int
ție (glumeață) trebuie avute în vedere aşa-numitele deraieri lexicale
purcel pentru *nepoțel).*

Fenomene care interesează formarea cuvintelor fără a fi proce
ale acesteia, ca şi etimologia populară şi deraierile lexicale în situaț
discutate în alineatul precedent, sînt şi elipsa — legată de unele tipuri
compunere *{Stătu-Faimă-Barbă-Cot),* de schimbarea valorii gramatic
(roşie subst. < *(pătlăgică) roşie* adj.), de trunchiere *(tele* pentru *te*
ziune) şi chiar de derivare *(a aminti* < *(a aduce) aminte)* — şi mai ales a
logia, în măsura în care orice cuvînt se formează după un ,,model" ; ri
poate fi considerată şi ea un aspect al analogiei cu efecte asupra form
cuvintelor nu numai în cazuri cu caracter individual — în poezie (ti
(mititel) înfăşat el) —, ci şi în expresii şi compuse folosite în limba comu
(de exemplu *Ilie-Pălie).*

în diverse lucrări româneşti şi străine se întîlnesc deosebi
de clasificare şi de terminologie în legătură cu pro
deele de formare a cuvintelor (căreia i se spune uneori, în bloc, deriva
Astfel, e relativ răspîndită părerea că formarea cuvintelor cu pre
se încadrează la compunere, nu la derivare. Ceea ce tratatul de față
meşte „elemente de compunere (tematică)" poartă în alte lucrări denu
rea de prefixoide şi sufixoide, uneori chiar prefixe şi sufixe, iar proce
numit mai înainte schimbarea valorii gramaticale nu numai că apare
diferite alte nume (conversiune, schimbarea categoriei gramaticale, sch
barea clasei morfologice, trecerea la altă parte de vorbire), dar este un
încadrat la derivare sub numele de derivare improprie; în aceasta
urmă unii cercetători includ şi ceea ce alții disting — atît de derivarea p
priu-zisă, cît şi de cea „improprie" — cu termenul de derivare imed
sau nemijlocită, aplicat formării verbelor, denominative şi delocut
exclusiv cu sufixele conjugării (sufixe lexico-gramaticale). Derivarea
gresivă, redusă uneori la formarea substantivelor postverbale, este c
siderată de unii autori un procedeu cu totul aparte față de derivare. Ar
mentele avute de autorii tratatului de față pentru adoptarea unui anu
termen sau punct de vedere se dau în secțiunile din tratat consacrate

cedeelor în cauză, în acest loc urmînd să se discute numai probleme comune mai multor procedee.

D e l i m i t a r e a diverselor procedee de formare a cuvintelor prezintă unele dificultăți de natură obiectivă, date fiind unele asemănări între procedee diferite în anumite cazuri speciale sau în general. Se pot semnala astfel dificultăți de delimitare între derivare (cu sufixe şi prefixe) şi compunere; între derivarea regresivă şi trunchiere; între schimbarea valorii gramaticale şi derivare, respectiv compunere; între contaminare şi compunere, respectiv derivare; între compunere şi reduplicare.

La delimitarea compunerii de derivare ridică probleme în primul rînd aşa-numitele „elemente de compunere", care prezintă multe asemănări cu afixele (sufixe şi prefixe). Criteriul semantic-noțional, pe care se bazează distincția sincronică între cele două procedee, alături de criteriul provenienței din cuvinte autosemantice sau din instrumente gramaticale (vezi argumentarea în § 9), nu este totdeauna la fel de operant, din pricina situațiilor în care unele elemente de compunere provenite din cuvinte autosemantice îşi pierd conținutul noțional (cazul adverbialului *-mente,* general admis drept sufix astăzi, dar şi al lui *-col* în cuvinte ca *vinicol,* unde nu mai înseamnă „de cultură" ca în *pomicol, viticol,* ci formează pur şi simplu un adjectiv de la un substantiv; cf. şi cazurile de confuzie între compusul *petrolifer* şi derivatul *petrolier)* şi a situațiilor în care unele afixe capătă un asemenea conținut (este cazul unor sufixe cu sensuri speciale în anumite terminologii, de exemplu *-ită, -oză, -om* în terminologia medicală, *-at, -ură, -an, -on* în terminologia chimică, sau al unor prefixe ca *extra-* care pot evolua spre folosirea independentă, adjectivală : *mazăre extra);* dificultățile de delimitare sînt sporite uneori de omonimia unor elemente de compunere (neologice) cu afixe (mai vechi), ca în cazul lui *-(o)tog, -(o)man* (cf. şi dubla origine a prefixului *para-* şi a sufixului substantival *-ol* din terminologia chimică), ca şi de statutul de element de compunere acordat unor fragmente nesemnificative la origine, detaşate prin analiză greşită *(-buz, -tron).* Compunerea de acest tip — numită de obicei tematică ~ reprezintă un procedeu de tranziție între compunere şi derivare (progresivă) şi în acest sens trebuie interpretată şi denumirea de afixoide sau pseudoafixe dată elementelor de compunere tematică, indiferent de faptul că adepții acestei denumiri înclină adesea şi spre ralierea elementelor în cauză la afixele propriu-zise. în al doilea rînd, la compunerea din cuvinte întregi se pune problema distingerii unor termeni — prepoziții *(în, sub, a)* şi adverbe *(prea)* — de prefixele omonime; admiterea compuselor cu prepoziții sau adverbe lipsite de sens noțional puternic complică şi ea criteriiie de delimitare a elementelor de compunere tematică de afixe.

Delimitarea între derivarea regresivă şi trunchiere, clară atunci cînd avem a face cu distincția între elemente cu şi fără valoare noțională (reducerea la un afix : *TJțu, Ica,* la numai unul din termenii compusului r *tele* pentru *televiziune* sau la alte fragmente insuficient de semnificative : *oircă, tuşă, Cica* e trunchiere, în timp ce reducerea la temă : *plictis* e deri-

vare regresivă), se complică în unele situații (de exemplu în *parc< p*
celare, care se încadrează la trunchiere şi nu la derivarea regresivă num
pentru că se ştie că provine de la o abreviere folosită în scris). Trunch
rea, la rîndulei, ridică uneori problema delimitării de scurtări datora
unor fenomene fonetice (haplologie, afereză, apccopă).

Distincția între schimbarea valorii gramaticale şi derivarea prog
sivă este dificilă în toate situațiile în care o formație cu afix aparține
două părți de vorbire fără a se putea dovedi proveniența uneia din ceala
(de exemplu *muritor, nebun* etc, adjective şi substantive). în mod spec
prezintă dificultăți de interpretare : substantivele cu forma infinitivu
lung care se explică greu prin substantivizarea acestuia atunci cînd
vorba de neologisme care nu au mai apucat epoca de întrebuințare
infinitivului lung ca formă verbală *(aselenizare),* de formații fără un cor
pondent verbal atestat (a&mewe) sau cu verbul de bază de altă conjuga
(născare); unele adjective cu formă gerunzială care se pot explica dir
drept calcuri din franceză *(suferind)*; substantivele şi adjectivele pro
nite din participii cu formă negativă *(neruşinat).* Cu derivarea regres
procedeul schimbării valorii gramaticale se poate confunda în situații
care un asemenea derivat coincide cu o formă flexionară a cuvîntului
bază (de exemplu un substantiv postverbal de tipul *alint).* Eață de co
punere, problema delimitării procedeului numit schimbarea valorii g
maticale priveşte anume soluția adoptată pentru formațiile substantiva
cu articol—demonstrativ *(Celmare),* posesiv *(al-său).*

Distincția între contaminare şi compunere interesează îndeos
compusele numite tautologice, cu termeni mai mult sau mai puțin sin
nimi (tipul *rotocol, furlua),* iar între contaminare şi derivare formați
în care se pot identifica elemente derivative *(azvîrli* < *zvîrli* + prefixul
probabil datorită lui *arunca).*

Problema delimitării compunerii de reduplicare se pune mai a
pentru interjecții şi formații provenite din interjecții, de tipul *fîş-fîş.*

în sfîrşit, există situații în care e greu de distins un procedeu p
priu-zis de formare a cuvintelor, cum e derivarea, de unele mijloace m
fologice. Este cazul, pe de o parte, al derivării cu sufixe lexicale care se
tîlneşte cu fenomenul morfologic al reconstituirii unei forme flexionar
de exemplu *boială,* singular refăcut din *boieli,* pluralul lui *boia,* se confur
cu un derivat cu sufixul *-eală,* după cum *vopsea,* singular refăcut din pl
ralul *vopsele,* apare ca format cu un sufix *-ea* cu funcție neobişnuită. Pe
altă parte, cu un grad de generalitate mai mare, este greu de făcut o d
tincție netă între mijloacele pur morfologice şi cele lexico-gramatica
cum sînt sufixele substantivale *-ă, -u* sau sufixele, verbale *-a, -i* adm
în cadrul derivării („imediate").

Ierarhizarea diverselor procedee de formare a cuvintelor prezenta
mai sus, atît a celor propriu-zise, cît şi a celor laterale, în unele proced
considerate principale față de altele secundare, are în vedere nu num
numărul de formații realizate şi gradul în care limba recurge la asemer

formații, ei și distincția între caracterul tipizat al unor procedee și caracterul oarecum individual, cu cazuri mai mult sau mai puțin accidentale, al altora.

Un cuvînt format (prin indiferent ce procedeu) se caracterizează prin faptul că el poate fi pus, într-o măsură mai mare sau mai mică, în relație de proveniență cu alt cuvînt sau alte cuvinte din aceeași limbă, că poate fi chiar înțeles prin raportarea la alte cuvinte. De obicei această proprietate a cuvintelor formate, în cadrul mai larg al cuvintelor motivate, se numește în studiile de formare a cuvintelor formă internă sau caracter analizabil. Cu o analiză în sensul strict al cuvîntului avem a face numai la derivarea progresivă și la compunere (evident și la formațiile parasintetice cu aceleași procedee), întrucît numai la aceste procedee se distinge în structura cuvîntului format succesiunea elementelor constitutive, se poate detașa un cuvînt — sau mai multe — existent și independent sau identificat din alte formații (compară *bunătate, străbun, bunăvoință, îmbuna : bun* cu *mecanic, mecanism, mecaniza, mecano-).* în cazul formațiilor cu celelalte procedee nu se poate face decît o raportare la alte cuvinte, cu care cele formate se identifică parțial (schimbarea valorii gramaticale : *bun* subst. < *bun* adj.) sau din structura cărora par a rezulta total (trunchiere, derivare regresivă) sau parțial (contaminare, reduplicare).

Un cuvînt format se încadrează într-o familie de cuvinte alături de alte cuvinte formate în jurul aceluiași cuvînt de bază. Cuvintele compuse pot aparține la două, trei sau mai multe familii, după numărul termenilor (autosemantiei) constitutivi: în timp ce derivatele *bunătate, străbun, îmbuna* aparțin numai familiei lui *bun,* compusul *bunăvoință* aparține și familiei lui *voi.* Familia de cuvinte poate atrage și „false rude", atît în cazuri de formă internă modificată (ca cele discutate la p. VI—VII), cît și în situațiile — frecvente — cînd teme de origini diferite sînt confundate din cauza identității lor formale : de exemplu slavul *costeliv* interpretat ca derivat de la rom. *coastă* (< lat.) sau neologisme ca *credul, tacit* analizate prin rom. *crede, tăcea.* Pentru ca un cuvînt să fie considerat nou format, unitate distinctă, trebuie să prezinte deosebiri de structură și de comportare față de baza sa sau față de alt cuvînt din familie. Aceste deosebiri pot fi minime : în obiectul formării cuvintelor intră ca unități aparte așa-numitele variante lexicale *(voi* și *vroi)* și (lexieo-)gramaticale *(datora* și *datori, țărmure* și *țărm)* și chiar unele variante fonetice care nu se încadrează în categoria corespondențelor regionale regulate și sînt asociate cu anumite nuanțe semantice (vezi exemple ca *dincolo* și *dincolo, flușturatic* de la p. VI).

Cuvintele formate se opun celor fără formă internă, cuvintelor cu caracter „neanalizabil", numite uneori primare. Pentru derivate se vorbește de obicei de opoziția cu cuvintele simple, dar în opoziție cu compusele cuvintele „simple" pot fi și derivate. E preferabil deci să se stabilească opozițiile derivat/nederivat și compus/necompus. Cele două opoziții, interesînd procedee diferite de formare a cuvintelor, prezintă aspecte comune : măsura în care statutul de derivat/nederivat, respectiv compus/ necompus este evident sau nu și măsura în care analiza sincronică este în corespondență cu datele diacroniei. Caracterul analizabil al derivatelor și al compuselor nu este nici permanent, suferind modificări în istoria cuvintelor (la p. VII s-au arătat exemple de pierdere a analizei, respectiv de constituire a unei structuri analizabile), nici general sesizabil pentru orice vorbitor, depinzînd de gradul de cunoștințe lingvistice al vorbitorilor, de bagajul lexical al acestora și de capacitatea de a stabili legătura între cuvinte depărtate uneori prin evoluția lor formală și semantică. între cuvintele analizabile și cele neanalizabile se situează unele numite semianalizabile, la care se recunoaște numai o parte din structura internă (numai afixul la un derivat ca *antebelic,* un singur termen din cadrul unui compus ca *amîndoi* sau *poimîine*; pentru ambele procedee intră aici identificarea temei sau a temelor numai prin existența unei serii de formații: vezi seria *mecanic, mecaniza* etc. la p. X).

Un cuvînt compus nu se opune numai unui cuvînt necompus (așa cum un derivat se opune numai unui nederivat — fie el simplu sau compus—), ci și unui grup de cuvinte, stabil sau nu. Atîta timp cît definiția cuvîntului ca unitate lexicală și gramaticală este încă departe de a fi definitiv stabilită și acceptată, e de înțeles că opoziția dintre un cuvînt unic (compus) și un grup de cuvinte rămîne discutabilă ; problema se pune în special pentru îmbinările de cuvinte cu caracter terminologic care prezintă un grad mai mare sau mai mic de unitate semantică, unele dintre ele apropiindu-se mai mult de compuse, altele de construcțiile sintactice libere. Dinamica trecerilor de la un grup de cuvinte la un compus și existența numeroaselor situații intermediare între extremele menționate aici explică de ce, cel puțin pentru limba română, în care mărcile formale ale compunerii sînt slabe nu este posibilă rezolvarea netă a statutului de cuvînt compus.

•

în general tratatul de față nu a urmărit tranșarea cu orice preț a dificultăților întîlnite, preferind unei selecții mai riguroase, dar poate unilaterale și simplificatoare, descrierea situațiilor lingvistice în toată diversitatea lor. De aceea se vor întîlni în diferite secțiuni ale lucrării atît de multe categorii intermediare neclasate precis (de exemplu cazuri de dublă analiză, tipuri mixte), cît și fenomene care interesează uneori numai tangențial capitolul respectiv. Această atitudine este de altfel legată de însăși concepția tratatului ca sinteză a tot ce se știe în momentul actual despre formarea cuvintelor în limba română : lucrarea arată tot ce se poate reține în urma examenului critic al contribuțiilor anterioare în acest domeniu (prezentate în bibliografia fiecărui capitol), aducînd în plus rodul cercetărilor speciale ale colectivului de autori.

Consacrat formării cuvintelor în limba română, fără limite în timp, tratatul are un caracter mixt: descriptiv și istoric. Punctul de vedere predominant este cel sincronic, dar însuși faptul că o prezentare a formării cuvintelor nu arată numai care sînt posibilitățile de formare, cum se formează virtual cuvintele noi, ci și cum sînt formate cele existente, transmise uneori de zeci de secole, arată că descrierea sin-

cronică se împleteşte cu cea diacronică. Desigur, cele două aspecte pot şi trebuie să fie separate din raţiuni metodologice în cursul expunerii — distingîndu-se analiza sincronică de explicaţiile diacronice—, dar în ansamblu ele se influenţează reciproc şi dublului caracter al lucrării i se datoresc mai multe trăsături care ar putea fi considerate inconsecvenţe, compromisuri sau chiar erori la o analiză riguroasă bazată pe un criteriu unic. Includerea formaţiilor analizabile moştenite sau împrumutate ca atare se explică prin punctul de vedere sincronic, deşi vine aparent în conflict cu cel diacronic, după cum întreaga prezentare a derivatelor regresive se justifică numai prin diacronie (analiza pur sincronică ar inversa în acest caz raportul dintre „bază" şi „derivat" după interpretarea vorbitorilor actuali neavizaţi), ca şi menţionarea — fie şi numai în subsidiar — a formaţiilor neanalizabile corespunzătoare diferitelor tipuri şi subtipUri de compuse şi derivate.

Materialul care stă la baza tratatului a fost extras în primul rînd din dicţionarul tezaur al limbii române cunoscut sub numele de *Dicţionarul Academiei* (DA) — manuscris — şi completat prin alte lucrări lexicografice recente (DLR pentru literele apărute, DM, DN, diverse glosare regionale) şi bineînţeles prin studiile consacrate, din secolul trecut încoace, diverselor probleme speciale; cînd a fost cazul s-au adăugat şi formaţii nesemnalate pînă acum, depistate de autori în diferite împrejurări (lecturi sau informaţii orale). Au fost luate în considerare în principiu atît cuvintele comune, cît şi numele proprii; pentru acestea din urmă însă inventarul este mult mai sărac (şi inegal cunoscut[3]) în lipsa unor surse de amploarea şi de calitatea celor existente pentru celelalte cuvinte. Materialul pe care se bazează lucrarea explică şi alt caracter mixt al ei, pe lîngă cel privind diacronia şi sincronia : tratatul urmăreşte diversele mijloace de formare a cuvintelor în toate aspectele limbii române — nu numai vechi şi contemporan, ci şi literar (beletristic şi tehnico-ştiinţific), popular şi regional. Caracterul eterogen al materialului examinat complică şi el analiza de tip sincronic (care se aplică în mod riguros unui corpus determinat), dar oferă avantajul unei descrieri mai apropiate de complexitatea realităţii lingvistice. Cititorul trebuie prevenit insă că, întrUcît materialul reprezentînd diversele varietăţi stilistice şi teritoriale ale limbii provine aproape exclusiv sau în primul loc din dicţionare „generale", datele referitoare la aceste aspecte ale limbii sînt departe de a fi exhaustive şi suficient de precise.

în nici un caz lucrarea nu şi-a propus să dea un inventar complet al cuvintelor formate din limba română. Autorii speră să reuşească a prezenta un inventar complet al procedeelor şi al elementelor de formare („formanţilor"), atît al celor productive, cît şi al celor neproductive (fie că şi-au pierdut productivitatea, fie că nu au demonstrat-o încă). S-a considerat

[3] Unele categorii intermediare între numele proprii şi substantive comune sau chiar adjective sînt incluse uneori în dicţionarele obişnuite (este cazul „epitetelor'% înregistrate ca „porecle"), care includ chiar şi nume proprii din sfera mitologiei şi astronomiei populare.

necesar să se dea liste complete — după stadiul actual al cunoştinţelor noastre — numai pentru seriile mai mult sau mai puţin închise (de exemplu afixe şi tipuri de compunere neproductive sau slab productive).

Cuvintele socotite mai puţin cunoscute (în special formaţii vechi, regionale sau de strictă specialitate) sînt însoţite de glosări la prima lor apariţie în text. Atragem atenţia că aceste glosări nu reproduc întotdeauna pe cele dm sursele folosite, ci au fost reformulate ca definiţii care să evidenţieze legătura dintre formaţia în cauză şi baza sa.

Tratatul se ocupă aşadar de formarea cuvintelor în limba română literară şi populară şi în graiurile dacoromâne. Formaţiile aromâne, meglenoromâne şi istroromâne au fost atrase în discuţie numai pentru aspectul istoric al problemelor examinate, deci în măsura în care puteau sprijini existenţa unui anumit tip într-o perioadă veche, pentru care nu se pune la îndoială statutul de dialecte ale limbii române al acestor idiomuri sud-dunărene. în observaţiile de ordin istoric se fac referiri şi la alte limbi, romanice şi neromanice, ori de cîte ori s-au găsit formaţii paralele care le pot explica, într-un fel sau altul, pe cele româneşti.

Prin formaţii româneşti nu se înţelege neapărat că este vorba de cuvinte formate pe teren românesc, ci numai că avem a face cu cuvinte motivate a căror formaţie este sau a fost clară pentru vorbitorii români. După cum a reieşit şi din cele spuse în treacăt mai înainte, tratatul întreprinde descrierea cuvintelor care au o formă internă făcînd abstracţie, în mod deliberat, de faptul dacă ele sînt sau nu create în româneşte. Acest mod de tratare se bazează pe trei argumente principale : a) punctul de vedere al vorbitorului nespecialist, pentru care toate cuvintele sînt în egală măsură bunuri ale limbii române şi care poate lua model pentru noi creaţii numai în funcţie de caracterul motivat al unei serii de formaţii fără a fi interesat de originea lor, b) imposibilitatea de principiu de a se demonstra caracterul românesc sau neromanesc al Unei formaţii care coexistă cu baza sa cînd baza şi formantul au aceeaşi origine şi, de aici, c) posibilitatea evoluţiei oricărui formant sau tip latent spre un caracter activ şi chiar productiv. în măsura în care se cunosc date mai mult sau mai puţin sigure în legătură cu originea unor formaţii, cu modelele iniţiale etc, acestea sînt prezentate in capitolele consacrate problemelor de diacronie. între formaţiile preluate ca atare (moştenite din latină sau împrumutate cu această structură) şi cele create pe teren românesc fără model străin există categoria intermediară a calcurilor (la care materialul e organizat în română după model străin — de exemplu *deznodămînt* după fr. *denouement)* şi a semicalcurilor (prin definiţie compromisuri între împrumutul propriu-zis şi formaţia românească, prezentînd o parte reprodusă întocmai după prototipul străin şi una transpusă în română — de exemplu *menţine* < fr. *maintenir).* Din cele spuse pînă acum rezultă că studiul formării cuvintelor este prin forţa lucrurilor obligat să rezolve probleme de etimologie, fie şi numai în sensul acceptării sau respingerii Unor soluţii date de alţi cercetători, dacă nu şi în sensul propunerii unor soluţii noi.

Prezentarea formării cuvintelor în limba română este interesată în egală măsură de cuvintele formate corect, ca şi de cele „greşit" formate.

Punctul de vedere normativ poate interveni numai în unele recomandări de folosire a unor formații, în anumite stiluri, nu şi în excluderea lor din sfera cercetării, cu atît mai mult cu cît se ştie că greşelile de analiză explică numeroase fenomene din domeniul formării cuvintelor. De asemenea, intră în sfera cercetării, alături de formațiile stabile, încetățenite în limbă — dar nu în mod nediferențiat de acestea — şi cele ocazionale, cu caracter momentan sau personal, care demonstrează productivitatea unui procedeu şi care pot fi în situația de a se răspîndi, măcar pentru o anumită perioadă, în legătură cu o „modă" de exprimare.

La o lucrare de mari proporții, cum e tratatul de față, se pune problema structurii ei în ce priveşte organizarea pe volume. Ea va reflecta în mod firesc procedeele de formare a cuvintelor identificate şi anumite relații care se pot stabili între ele. Partea cea mai întinsă a tratatului se ocUpâ de procedeele propriu-zise de formare a cuvintelor, începînd — cum e şi normal — cu cele principale. Prezentarea acestora nu se face însă într-o ordine ierarhică, strict după importanța lor în limbă, ci adoptîndu-se o ordine care reflectă procesul de gramaticalizare: pornind cu compunerea, care oferă formațiile cele mai motivate, se trece în voiumete următoare prin derivarea cu prefixe — procedeu, într-un anumit sens, de tranziție intre compunere şi derivare — la derivarea cu sufixe, ale cărei formații sînt cele mai abstracte; vor urma derivarea regresivă şi schimbarea valorii gramaticale, apoi procedeele secundare, laterale şi mixte (acestea dm urma prezentate şi fragmentar la fiecare tip interesat).

Dat fiind specificul fiecărui procedeu, diversele secțiuni ale tratatului vor putea avea nu numai dimensiuni, ci şi structuri diferite. Se poate spune de pe acum că volumul I, *Compunerea,* se deosebeşte ca profil de volumele consacrate derivării cu prefixe (al II-lea) şi cu sufixe (al III-lea). Deosebirile decurg atît din caracterul mai controversat al conceptului de cuvînt compus față de cel de derivat, cit mai ales din faptul că procedeul compunerii este mai puțin gramaticalizat dedUr derivarea şi se pretează mai curînd la o tratare apropiată de maniera lexicologică.

•

Pendularea între tratarea gramaticală şi cea lexicologică (semantică), aplicarea unor metode ținînd de discipline lingvistice diferite se explică prin locul pe care îl deține formarea cuvintelor între compartimentele limbii, loc de tranziție între gramatică (structura gramaticală) şi vocabular. încadrată de Unii cercetători la vocabular şi de alții la gramatică (mai obişnuit la morfologie), formarea cuvintelor merită statutul de compartiment aparte, legat însă prin nenumărate fire de cele două menționate mai înainte.

De vocabular formarea cuvintelor este legată prin punctul său de plecare şi prin cel de sosire, întrucît cuvintele noi se creează pe baza celor vechi cu scopul îmbogățirii vocabularului. De aceea categorii semantice, ca distincția între nume de acțiuni, de însuşiri, de agent, de colectiv în cadrul substantivului, şi urmărirea unor fenomene lexicale ca polisemia,

sinonimia, antonimia, omonimia, atracția paronimică, etimologia mult plă etc. ocupă un loc important in descrierea foimării cuvintelor.

De gramatică formarea cuvintelor este legată prin aproape toa procedeele folosite. în mod special derivarea (mai ales cea cu sufixe) es legată de morfologie, iar compunerea de sintaxă, deşi există numeroa raporturi şi între derivare şi sintaxă, respectiv compunere şi morfologi schimbarea valorii gramaticale — mijloc prin excelență gramatical — legată în egală măsură de morfologie şi de sintaxă. Admiterea unor m loace pur flexionare între procedeele care interesează cel puțin later formarea cuvintelor întăreşte raporturile dintre cele două compartimen ale limbii[1].

Formarea cuvintelor prezintă legături şi cu fonetica, nu numai pr faptul că sunetele constituie aspectul material al cuvintelor şi forman lor cu care operează. Pe lîngă o situație asemănătoare cu illtima discuta la xaporturile cu gramatica — şi anume folosirea Unor fenomene fonet ca procedee laterale de formare a cuvintelor—, trebuie avute în veder serie de caracteristici fonetice ale unor cuvinte formate: alternanț fonetice în derivare, variantele condiționate fonetic ale unor forman probleme de pauză între termenii compuselor, probleme de accent la d verse procedee etc.

în sfîrşit, formarea cuvintelor are legătură şi cu ortografia. Un afixe pun probleme speciale de scriere fie in ce priveşte aplicarea prin piului morfologic de identificare a elementelor constitutive ale cuvîntu şi de menținere unitară a aspectului grafic al unui afix (de exemplu scrier sufixelor *-eală, -ean* sau *-eațâ* după *ş, j* sau scrierea prefixului *in-* înaint rădăcinilor cu *n-),* fie în ce priveşte notarea unor variante fonetice la pref ca *în-, con-, des-* sau *râs-* (asimilări constînd în labializare, respectiv so rizare). Cea mai complexă problemă de ortografie legată de forma cuvintelor este aceea a scrierii cuvintelor compuse, în care se aplică primul rînd principiul morfologic al oglindirii gradului de sudură a t menilor componenți (compară *bunăvoință* cu *rea-voință),* într-o oareca măsură principiul tradițional (de exemplu *douăzeci* față de *două su* şi, de asemenea, principiul sintactic (diferențierea unor compuse ca *num odată* față de îmbinările de cuvinte *nu mai, o dată* etc). Despărțirea graf în silabe ține seamă de identificarea unui prefix sau a unui termen de co punere, scrierea cu majuscule reflectă uneori schimbarea valorii gram ticale, interesînd şi compunerea din abrevieri, iar punctul ca semn or grafic este strîns legat de procedeul trunchierii şi al compunerii din ab vieri. Bineînțeles, tratatul de față respectă normele actuale oficiale de s ere a cuvintelor româneşti, în conformitate cu *îndreptarul ortografic, o epic şi de punctuație;* alături de variantele fonetice ale unor afixe sau e mente de compunere tematică se menționează însă şi variantele graf iar cînd este cazul se discută şi unele propuneri de' reformulare a u norme de scriere.

[1] Pentru diverse aspecte ale raporturilor dintre formarea cuvintelor şi gramatică v mai pe larg, GRAM. ROM. I, p. 18 — 23.

Tratatul *Formarea cuvintelor în limba română* se elaborează în cadrul sectorului de gramatică al Institutului de lingvistică din Bucureşti al Aeademiei Eepublicii Socialiste Bomânia.

Inițiativa alcătuirii acestui tratat aparține acad. Al. Graur, care a formulat încă din 1947, la fosta Societate română de lingvistică[5], propunerea — rămasă atunci fără ecou — de a se organiza o lucrare colectivă consacrată formării cuvintelor (mai exact derivării cu sufixe).

în vederea elaborării tratatului, sectorul menționat a realizat mai întîi Unele lucrări pregătitoare : pe de o parte *Dicționarul invers,* publicat în 1957, care, prin înregistrarea cuvintelor în ordine alfabetică mcepînd de la sfîrşitul lor, este un instrument indispensabil pentru identificarea sufixelor româneşti şi a inventarului lor de derivate, şi pe de alta seria de *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în Limba română,* din care între anii 1959 şi 1969 au apărut cinci volume cuprinzînd 77 articole, întocmite în cea mai mare parte de autorii viitorului tratat; la acestea se adaugă relativ numeroase articole publicate de aceiaşi cercetători sau de alții în diferite reviste şi volume colective. Pentru faptele referitoare la limba veche s-a folosit şi materialul, adunat şi prelucrat de membri ai aceluiaşi sector, pentru capitolul consacrat formării cuvintelor din tratatul în curs de apariție *Istoria limbii române* (voi. al IV-lea).

Tratatul *Formarea cuvintelor în limba română* este alcătuit cu aceeaşi metodă de lucru în colectiv aplicată în elaborarea *Gramaticii limbii române* cunoscute sub numele de *Gramatica Academiei*: capitolele elaborate individual (care de aceea apar semnate) sînt supuse unor discuții succesive în subcolective şi în plenul colectivului, iar după refacerea de către autori sînt revizuite de redactorii responsabili ai întregii lucrări.

Compunerea, căreia îi este consacrat volumul I, are ca autoare pe Fulvia CiobanU şi Finuța Hasan (capitolele elaborate de fiecare dintre ele sînt indicate la sumar). La discutarea întregului volum au luat parte şi ceilalți membri ai colectivului de autori ai tratatului: acad. Al Graur, Mioara Avram, Elena Carabulea, Eugenia Contras, [Florica Ficşinescu, 1 Cristina Gherman, Magdalena Marin, I. Bizescu şi Laura Vasiliu.

După revizia redactorilor responsabili, volumul a fost discutat, la 12 aprilie 1969, în consiliul ştiințific al Institutului de lingvistică din Bucureşti (sub conducerea acad. Iorgu Iordan şi a prof. Ion Coteanu), pe baza referatelor prezentate de Vladimir Drimba şi Constant Mâneca.

Pentru problemele de etimologii şi paralele cu alte limbi, autorii au beneficiat de informații date cu amabilitate de diverşi membri ai sectoarelor de limbi străine ale institutului. Sectorul de limbi indo-europene (condus de I. Fischer) a asigurat revizia materialului din *Lista principalelor elemente de compunere* (p. 243 — 260).

Colectivul d3 autori mulțum3şt3 şi p3 aceasta cale tuturor celor care l-au ajutat.

MIOARA AVRAM

[5] Vezi darea de seamă asupra şedinței din 30 mai 1917 în suplimentul la BL XVI, 1948, p. 15.

COMPUNEREA

INTRODUCERE

§ **1.** Compunerea este un procedeu de formare a cuvintelor care constă în crearea unui cuvînt nou din mai multe cuvinte întregi existente şi independent în limbă, din elemente de compunere fără existenţă independentă sau din abrevieri ale unor cuvinte.

în limba română, în funcţie de felul termenilor componenţi, cuvintele compuse se grupează în trei categorii mari:

a) compuse formate din cuvinte întregi existente şi independent în limba noastră *(floarea-soarelui, bunăvoinţă, sus-numit, doisprezece, binecuvînta, deseară* etc.)[1];

b) compuse formate din elemente de compunere inexistente şi independent în limba română *{auto-, cvasi-, deca-, -fob, foto-, -vor* etc), combinate fie între ele *(balneolog, bicefal, decapod* etc), fie cu cuvinte existente şi independent *(colontitlu, termocentrală, centigrad, electrocauteriza* etc.);

c) compuse formate numai din abrevieri ale unor cuvinte *(C.F.B., Aprozar)* sau din abrevieri combinate fie cu cuvinte întregi *(Romarta),* fie cu elemente de compunere *(Centrocoop).*

în compunerea românească locul central îl ocupă primul dintre aceste trei tipuri de cuvinte compuse. Aici se întîlnesc exemple apaiţinînd tuturor părţilor de vorbire. Compusele din cea de-a doua grupă sînt reprezentate prin substantive, adjective, pronume, verbe şi adverbe, iar cele din ultima, numai prin substantive.

[1] în scrierea cuvintelor compuse au fost respectate normele ortografice actuale, inter\enindu-se în citate atunci cînd textele prezentau alte grafii decît cele recomandate de *îndreptarul ortografic, ortoepic şi de punctuaţie* (Bucureşti, 1965). Deoarece regulile de scriere a cuvintelor compuse stabilite de *îndreptar* nu sînt suficient de cuprinzătoare şi, în acelaşi timp, de consecvente, în literatura de specialitate din ultimii ani au apărut unele sugestii privind îmbunătăţirea lor (de exemplu, Dorin Murgescu, în ,,Limbă şi literatură'' XII (1966), p. 263—268); lucrarea de faţă conţine şi ea propuneri în acest sens.

CUVINTE COMPUSE ŞI GEUPUEI DE CUVINTE. UNITATEA GBAMATICALĂ ŞI SEMANTICĂ A COMPUSELOB

§ 2. Compusele formate din cuvinte întregi se combină sau nu după regulile sintactice obişnuite ale limbii; în primul caz ele se numesc compuse sintactice, iar în cel de-al doilea caz, compuse asintactice[2].

Spre deosebire de compusele în structura cărora intră elemente de compunere sau abrevieri, care se comportă ca şi cuvintele simple, compusele din cuvinte întregi, de foarte multe ori, nu se deosebesc din punct de vedere formal de grupurile sintactice alcătuite din mai multe cuvinte, între care se stabilesc diferite raporturi. De aceea este necesară o atentă delimitare între compuse (problema se pune în special la substantiv şi în mai mică măsură la adjectiv, pronume şi numeral) şi diferite grupuri sintactice : locuţiuni şi grupuri sintactice nelocuţionale. Această delimitare este cu atît mai necesară, cu cît compunerea aparţine formării cuvintelor, în timp ce grupurile de cuvinte aparţin sintaxei[3].

Grup sintactic este orice combinaţie de două sau de mai multe cuvinte cu sens lexical deplin între care se stabilesc raporturi (exprimate sau nu prin cuvinte de legătură) de coordonare *(tata şi mama)* sau de subordonare *(casă de piatră, casa bunicilor)* şi orice combinaţie formată dintr-un cuvînt cu sens lexical deplin şi cuvinte ajutătoare care constituie o singură parte de propoziţie *(de piatră)* ori exprimă un raport sintactic *(în loc de).*

Din punctul de vedere al elementelor lexicale care le alcătuiesc, grupurile sintactice prezintă, după cum este şi firesc, o foarte mare varietate, în fiecare moment vorbitorul foloseşte alte combinaţii de cuvinte pentru a-şi comunica ideile, sentimentele etc. Aceste combinaţii formează grupuri sintactice libere *(cartea elevului, calul fuge).* Prin folosire mai frecventă şi îndelungată unele grupuri sintactice dobîndesc stabilitate *(grîu de toamnă, zori de zi).* Alte grupuri sintactice, fiind create după un anumit model (autohton sau străin), prezintă încă din momentul apariţiei lor o formă fixă *(casă de cultură, gazetă de perete).* Grupul sintactic stabil are un sens unitar, el numind de obicei un obiect, o însuşire, o acţiune etc. : *acid clorJiidric, măr creţesc, om de stat, cu sînge rece, de toate zilele, fel de fel, cine ştie cine, a-şi bate joc.* Unele dintre aceste grupuri sînt analizabile atît din punct de vedere gramatical, cît şi semantic : *măr creţesc* este un substantiv urmat de un adjectiv care îl determină, reprezentînd denumirea unui fruct („măr") dintr-o anumită

[2] Cf. M. Francis Meunier, *Etudes de grammaire comparee. Les composes syntactiques en grec, en latin, en frangais el subsidiairement en zend et en indien,* Paris, 1872, p. 5; DARMESTETER, T. 9 ; Leonard Bloomfield, *Language,* Londra [1961], p. 233—239 ; Robert A. Hali Jr., *Introductory Linguistics,* Philadelphia—New York, 1964, p. 186.

[3] Pentru o discuţie mai detaliată şi pentru bibliografia problemei, cf. Finuţa Asan şi Fulvia Ciobanu, *Cuvintele compuse şi grupurile sintactice stabile,* în SMFC IV, p. 235—252. Vezi şi Halina Lewioka, *La langue et le style du theâtre comique frangais des XVe et XVIe siecles,* voi. II: *Les composes,* Warszawa, 1968, p. 8—16.

varietate (,,creţesc"). Altele se comportă din punct de vedere gramatic ca o singură parte de vorbire. Acestea sînt locuţiunile. Locuţi nile reprezintă grupuri împietrite, neanalizabile din punct de vede semantic şi, în mare măsură, gramatical: *a băga de seamă, dare de mîn tragere de' inimă,* (chef) *în lege,* (bătaie) *că aceea, cine ştie cine* etc. astfel de cazuri este foarte greu de precizat ce valoare semantieo-sinta tică are *de seamă, de mînă, de inimă* etc. faţă de *a băga, dare, tragere* et între locuţiuni şi grupurile sintactice nelocuţionale nu se poate trage linie netă de demarcaiţie : unele exemple întîlnite se plasează într-o zo intermediară, situată la limita dintre cele două categorii.

în decurstii timpului, termenii unui grup sintactic stabil se suda, dînd naştere unor cuvinte compuse. Procesul de sudare dureaz de obicei multă vreme şi tmebri nu se mcheie, poate, niciodată; în timp desfăşurării lili, la' tih riiomfent dat, este adesea greu de stabilit dacă alve *si* face cu' un cuvînt compus Bau d&eă inai sîntdn. în prezenţă, unui gru de cuvinte stabil, eventual a unei locuţiuni.

în cele ce urmează, locuţiunile, reprezentînd db fapt 1in tip de grupu sintactice stabile, nu vor fi opuse separat cuvintelor compuse, ci vor luate în consideraţie în ansamblu toate grupurile sintactice stabile, pent a le diferenţia de compuse (cînd locuţiunile vor fi într-o situaţie deosebi de cea a grupurilor nelocuţionale, din punctul de vedere care interesea acum, se va menţiona acest lucru).

Trebuie să se pornească de la ideea că un compus reprezintă u singur cuvînt, iar grupul sintactic, evident, mai multe cu vinte. După cum se ştie, nu există pînă acum o definiţie completă, sati făcătoare a cuvîntului[4]. Din această cauză nu va fi avută vedere nici aici o definiţie, ci numai trei caracteristici: unitatea morfol gică, unitâffcea semantică şi comportamentul sintactic. între ele exist desigur, o strînsă legătură, după cum se va vedea mai departe.

§ 3. în limba, română unitatea morfologică a cuvîntului presupu în cazul cuvintelor flexibile, care alcătuiesc marea majoritate a vocab larului, modificări flexionare (desinenţe, articol) la finală. Prin urmar o formaţie care îşi modifică în flexiune finala este un cuvînt şi nu u grup sintactic, chiar dacă e alcătuită din mai mulţi termeni[5]. De exemplu *botgros; botgrosului, botgroşi; primăvară, primăvara, primăveri; scu metraj, scurt-metrajului, scuri-metraje; untdelemn, untdelemnul, untdele nului ; Cîmpulungul, Gîmpulungului; Moş-ajun, Moş-ajunului; Sînt măria, Sîntămăriei* etc. în foarte multe cazuri însă, cînd formaţia es mai puţin sudată, primul sau ambii termeni ai compusului primesc măr

[4] Vezi discuţia la A. Rosetti, *Linguistica,* Londra—Haga—Paris, 1965, p. 23—

[5] Vezi pentru acest criteriu Charles Bally, *Linguistique generale et linguistique frangai* ed. *2* Hl-a, Berna [1950], p. 95 ; Knud Togeby, *Structure immanente de la langue frangai* în ,,Travaux du cercle linguistique de Copenhague'% VI (1951), p. 134 ; Andre Mirambe *La langue grecque moderne. Description et analyse,* Paris, 1959, p. 375 ; Leonard Bloomfiel *lucr. cit.,* p. 229—231 ; Henri Mitterand, *Les mots frangais,* Paris, 1965, p. 50—51 ; Ghristi Rohrer, *Die Wortzusammensetzung im mbdernen Franzbsisch,* Tubingen, 1967, p. 24—32.

flexionare ori articol: *cal-de-apă, calul-de-apă, calului-de-apă; rea-voinîă, relei-voințe; domnia-sa, domniei-sale* etc. Exemplele de ultimul tip nu se deosebesc din punctul de vedere al unității morfologice de : *director adjunct, directorului adjunct; gazetă de perete, gazeta de perete, gazetei de perete; măr crețesc, mărului crețesc* etc, fiind caracterizate, toate, prin lipsa unității morfologice. Uneori putem surprinde faza de trecere de la categoria compuselor fără unitate morfologică la categoria celor cu unitate morfologică : *bunăstare, bunei-stări* şi *bunăstării; prim-ministru, primului-ministru* şi *prim-ministrului; alb-verzui, albâ-verzuie* şi *alb-verzuie* etc. (de obicei una dintre forme este mai frecventă, de exemplu *bunăstării* față de *bunei-stări).* Unele pronume, deşi îşi modifică în flexiune şi primul termen (de exemplu : *dumneata, dumitale ; celălalt, celuilalt; însumi, însămi, înşine* etc), prezintă totuşi unitate moifologică, deoarece modificările flexionare nu au ca urmare recunoaşterea termenilor componenți ca unități distincte. Cînd primul termen al compusului este o parte de vorbire neflexibilă sau una care nu primeşte articol, sudarea se face cu mai multă uşurință, tocmai datorită faptului că nu există posibilitatea modificărilor în interiorul formației.

Prezența articolului nehotărît poate constitui în unele situații un indiciu clar al compunerii substantivelor comune, deoarece corespunde unității lexico-gramaticale a compusului:

1. cînd unul dintre termeni este un verb : *un* (sau *o) lasă-mă-să-te-las, un zgîrie-nori;*

2. cînd compusul este format dintr-un numeral cardinal şi un substantiv : *un nouă-ochi* „nume regional al linului", *un trei-culori* „numele unui peşte", *un trei-frați* „nume de plantă", *un unsprezece-metri* „numele unei lovituri de pedeapsă la fotbal" ;

3. cînd în alcătuirea compusului intră o prepoziție şi un substantiv : *o după-masă, un fără-bani* sau un adverb şi un adjectiv : *un preaplin* „dispozitiv montat la un recipient";

4. cînd primul termen al unui nume de ființă este un substantiv de alt gen sau număr decît genul sau numărul compusului (marcat prin articol) : *un brînză-n-sticlă, un burtăverde, un coate-goale, un gură-spartâ, o mațe-fripte, un mațe-negre* „numele unui peşte" ;

5. cînd primul termen al compusului este un substantiv articulat cu articol hotărît, iar cel de-al doilea termen este un substantiv în genitiv sau un adjectiv pronominal posesiv : *un calul-dracului, o floarea-soarelui, o moartea-muştelor, un ochiul-boului, un tatăl-nostru, o traista-ciobanului.*

Se observă că un grup sintactic alcătuit din aceleaşi părți de vorbire din care sînt formate compusele cuprinse în primele trei tipuri nu poate primi în nici un caz articol nehotărît, în timp ce grupul sintactic constînd din aceiaşi termeni ca şi compusele de sub 4 ar putea primi numai un articol corespunzător din punct de vedere formal substantivului aflat pe primul loc al formației *(nişte coate goale).* Prezența articolului nehotărît pe lîngă un grup sintactic format din aceleaşi părți de vorbire ca şi compusele de sub 5 duce în mod obligatoriu la înlocuirea formei articulate cu articol hotărît a primului substantiv cu cea nearticulată *(un ochi al boului).*

Atunci cînd genul substantivului cu rol de determinat, aflat m frecvent pe primul loc al compusului, este acelaşi cu genul compusul însuşi (de obicei la compusele formate din două substantive legate pr prepoziție sau alcătuite din substantiv şi adjectiv), articolul nehotăr nu poate servi ca indiciu al compunerii: *un cioc-de-cocor* „numele un plante", *o gură-de-lup* „numele unui instrument", *o mamă-mare, un piep roşu* „numele unei păsări", ca şi *o masă mare, un scaun de lemn, un tabl frumos* etc.

Articolul hotărît poate servi ca indiciu al compunerii pe lîn substantivele compuse nume de persoane din categoriile 1 şi 4 de m sus la genitiv-dativ. Acestea se comportă ca nişte cuvinte simple, fiir precedate de *lui: lui zgîrie-brînză, lui ucigă-l-crucea, lui burtăverde, l gură-spartă* etc. La fel se comportă şi numele proprii de persoană : *l Strîmbă-Lemne, lui Făt-Frumos.*

Compusele sudate şi cele nesudate, dar care constituie unități lexic gramaticale, au un singur accent principal, ca şi cuvintele simple : *ur delemn*[6], *botgros, Unsprezece, binevoi, alaltăieri, scurt-metrâj, zgîrie-no după-mâsă, nouă-ochi* etc. Spre deosebire de ele, compusele fără unita morfologică au de obicei două accente principale: *rochița-rîndunic leu-de-mâre,* ***Anul*** *nou* etc. în această ultimă situație, accentul nu aju la deosebirea compuselor de grupurile sintactice[7].

Deoarece compusele care prezintă unitate morfologică sînt puț numeroase în limba noastră, nu ne vom putea servi totdeauna de ace indiciu de recunoaştere, care este de altfel cel mai clar, ci vom fi nevoi să recurgem la alte criterii.

§ 4. Atît compusele, cît şi grupurile sintactice locuționale reprezin **unități din punct de vedere semantic.** Dar în timp ce locuțiunile, du cum s-a văzut, formează grupuri neanalizabile din punct de vedere sema tico-gramatical, raporturile semantice şi gramaticale dintre terme compusului, la o analiză atentă, pot fi înțelese.

Mai multe dificultăți întîmpină aplicarea criteriului semant pentru diferențierea compuselor de grupurile sintactice nelocuționa

[6] Cf. Sextil Puşcariu, *Limba română,* voi. II: *Rostirea,* Bucureşti, 1959, p. 70.

[7] în ce priveşte delimitarea cuvintelor compuse din alte limbi de grupurile sintact pe baza accentului, vezi (pentru greacă) M. Francis Meunier, *lucr. cit,* p. 6; (pentru engle Leonard Bloomfield, *lucr. cit,* p. 228; Otto Jespersen, *A Modern English Grammar. On His rical Principles,* voi. VI, Londra—Copenhaga [1954], p. 135—136; Hans Marchand, *Categories and Types of Present-day English Word-Formation. A Synchronic-Diachroni Approach,* Wiesbaden, 1960, p. 13—20. G. Rohrer ia în discuție (pentru franceză), pe lîn accent, şi alți factori de natură fonetică : intonație, pauză, ritm etc, prezentînd rezultat cercetărilor experimentale pe care le-a întreprins *(lucr. cit,* p. 218—238). Efectuarea u astfel de cercetări ar duce probabil la concluzii interesante şi pentru limba română.

[8] Pentru acest criteriu, vezi DARMESTETER, T. 11—14; Walter Henzen, *Deutsche W bildung,* ed. a Il-a, Tubingen, 1957, p. 43; L. Bloomfield, *lucr. cit,* p. 227—228; MÂNECA 191—193; Halina Lewicka, *Reflexions theoriques sur la composition des mots en ancien et moyen frangais,* în ,,Kwartalnik neofilologiczny" X (1963), nr. 2, p. 133 ; Peter H. Sal *Syntactic Compounds in Modern English,* în ,,English Studies" XLV (1964), nr. 6, p. 4 Christian Rohrer, *lucr. cit,* p. 17—23.

Adesea, termenii care intră în compunere îşi pierd, într-o măsură mai mare sau mai mică, înţelesul lor iniţial şi independenţa lor semantică, sensul compusului nu rezultă din suma sensurilor cuvintelor care îl alcătuiesc, ci este ceva nou, uneori foarte depărtat de sensurile termenilor componenţi. Această situaţie se întîlneşte mai ales la substantivele care au la bază o metaforă: *Calea-Laptelui* (astron.), *cele-cinci-degete* (bot.), *Cloşca-cu-Pui* (astron.), *coadă-de-rînăunică* (tehn.), *lapte-de-pasăre, laptele-cucului* (bot.), *lemn-cîinesc* (bot.), *leu-de-mare* (iht.), *ocU-de-pisică* (tehn.), *poale-n-brîu, rocHţa-rîndunicii* (bot.), *sînge-de-nouă-fraţi* (bot.) etc. (în *Cloşca-cu-Pui,* o constelaţie, nu avem a face nici cu o ,','cloşcă", nici cu „pui"). De asemenea, o unitate semantică nouă se poate constata şi la substantive formaţii nemetaforice, ca : *primăvară, proces-verbal, stat-major, untdelemn etc.*

Spre deosebire de compusele discutate mai sus, grupurile sintactice nelocuţionale, ca : *acid clorUdric, director general, gazetă de perete, înaltă trădare, măr creţesc, om de stat, părere de rău* etc. sînt formate din cuvinte care îşi păstrează sensul lor (deşi au loc şi unele modificări semantice), înţelesul întregului reieşind din suma înţelesurilor acestor cuvinte. Acidul clorhidric este într-adevăr un acid, şi anume cel clorhidric; mărul creţesc este un măr de soi creţesc etc. Prin urmare deosebirea dintre cele două categorii pe care le discutăm este aici clară.

Trebuie să adăugăm însă că în cazurile, mai rare, în care grupurile nelocuţionale au la bază o metaforă, ca în exemplele : *aurul negru, bfîul cerului* (= curcubeu), *corabia deşertului* (= cămilă), *ferestrele sufletului* (= ochi), *poalele muntelui, sare şi piper* (despre o stofă) înţelesul nu mai poate constitui un indiciu diferenţiator, deoarece sensul grupurilor este la fel de nou, de diferit de cel âl termenilor alcătuitori, ca şi sensul compuselor.

Pe de altă parte, există şi compuse care pot fi analizate semantic întocmai ca şi grupurile sintactice nelocuţionale menţionate mai înainte şi care nu pot fi deosebite decît cu greutate de aceste giupuri pe baza criteriului semantic.

Termenii unora dintre aceste compuse îşi păstrează toţi, în maie măsură, sensul lor. Dintre termenii altora, unui şi-a putut modifica mult înţelesul, celălalt sau ceilalţi rămînînd cu sensul lor iniţial. Şi aceste formaţii au unitate semantică, fie dobîndită printr-o folosire frecventă, fie datorată faptului că ele calchiază compuse din alte limbi. Ne referim la exemple de tipul: *apă-tare, fată-mare, mamă-mare, rămas-bun* etc. *Mama-mare* este chiar „mamă" (a mamei sau a tatălui), *fata-mare* este „fată" etc. Totuşi vorbitorii au în minte sensul întregului acestor formaţii şi nu înţelesul fiecărui element. Numele proprii, ca : *Albâ-ca-Zăpada, Făt-Frumos, Mama-Pădurii, Păsări-Lăţi-Lungilă, Stătu-Palmă-Barbă-Cot, Anul nou, Joia mare, 1 Mai,* fiind folosite ca nume ale unor persoane (personaje de basm), ale unor sărbători etc, constituie şi ele unităţi semantice. Acelaşi lucru vom spune despre numele geografice şi teritoriai-administrative, ca : *Marea Britanic, Coasta de Fildeş, Noua Zeelandă, Volta Superioară, Baia-Mare, Cîmpulung-Moldovenesc, Cristurul-de-Jos,*

Curtea.de-Argeş, Poiana-Ţapului, Şerbeştii-Yechi, Yălenii-de-Munte, Ba Albă, Trei-Scaune etc. Denumirile geografice şi teritorial-administrat al căror prim element este un substantiv nume generic (munte, rîu, insu stradă etc.) prezintă două situaţii: a) cînd substantivul nume gene este însoţit de un substantiv în genitiv sau,de un adjectiv care nu e folosit şi singur ca toponimic (hidronimic, oronimic etc) avem a face o unitate semantică (deoarece ambele elemente alcătuiesc denumirea De exemplu : *Delta Dunării, Drumul Sării, Insula Şerpilor, Munţii M nului, Bîul Doamnei, Lacul Roşu, Marea Neagră, Peninsula Balcan Republica Sud-Africană, Strada Mare, Ţara Românească* etc; b) c substantivul nume generic este însoţit de un substantiv folosit în for sa de nominativ exclusiv ca nume topic (de loc, de munte, de apă et de un nume de persoană sau de un adjectiv care poate denumi şi sing un loc, un munte, o apă etc, cele două cuvinte nu alcătuiesc un comp nefiind întrebuinţate, în mod obligatoriu, împreună. De exemplu : *mu Garpaţi* (şi *Garpaţii), fluviul Dunărea* (şi *Dunărea), rîul OU* (şi *Oltul), l Gîlcescu* (şi *Gîlcescul), marea Mediterană* (şi *Mediterana), oceanul Pa* (şi *Pacificul)* etc.

S-a vorbit mai sus de substantive. în ce priveşte adjectivul, pro mele şi numeralul, observăm că şi aici compusele prezintă diferite gr de unitate semantică. Cele mai multe exemple (mai ales dintre adjecti se plasează pe o treaptă inferioară din acest punct de vedere : *alb-găl dulce-acrişor, vocal-instrumental, român-german, domnia-ta, nici u douăzeci şi doi* etc, mai puţine, pe o treaptă superioară : *cuminte, c secade, dumneata, tustrei, unsprezece etc.* (vezi şi discuţia de la § 1 184, 196).

La aceste părţi de vorbire (în special la adjectiv şi pronume) e mai puţin necesar să se folosească criteriul semantic pentru diferenţie compuselor de grupurile sintactice, deoarece formaţiile prezintă de mai multe ori o unitate morfologică şi sintactică clară.

§ 5. în ce priveşte **comportamentul sintactic**[10] al cuvintelor comp ne vom opri din nou în special asupra substantivului pentru că el ri cele mai multe şi mai importante probleme. Vor fi examinate în prir rînd relaţiile care se stabilesc între substantivele comune sau pro şi un determinant adjectival (deoarece posibilităţile pe care le are ad tivul în ce priveşte acordul şi topica sa faţă de determinat sînt mult mari decît posibilităţile oricărui alt tip de atribut) şi în al doilea rînd cîteva particularităţi de construcţie edificatoare.

1. Comportamentul sintactic al substantivului comun compus îns de un determinant adjectival diferă în special de cel al grupurilor sin

[9] Cf. *îndreptar ortografic, ortoepic şi de punctuaţie,* p. 30 ; Vasile Breban, *Scriere iniţiale majuscule,* în LR XIII (1964), nr. 3, p. 245—246.

[10] Vezi pentru această problemă Ch. Bally, *lucr. cit.,* p. 94—97; Leonard Bloomf *lucr. cit.,* p. 229, 232; A. Martinet, *Elements de linguistique generale,* Paris, 1961, p. Halina Lewicka, *lucr. cit.,* p. 137—138 ; Henri Mitterand, *lucr. cit.,* p. 51—52 ; Anca Giur *încercare de definire a substantivelor compuse din limba italiană,* în SCL XVI (1965), nr. 6, p.

tice libere şi într-o măsură mult mai mică de comportamentul sintactic al grupurilor sintactice stabile.

a) Trebuie menţionat de la început că unitatea morfologică a compusului este esenţială în privinţa raporturilor sintactice care se stabilesc între cuvîntul compus şi determinantul lui. Compusele care prezintă unitate morfologică, caracterizată sau nu prin modificări flexionare[11], indiferent de tipul de compunere, se comportă şi sintactic întocmai ca orice cuvînt simplu. Determinantul adjectival de orice fel se referă la întregul compus din punctul de vedere al înţelesului şi se acordă în gen, număr şi caz cu compusul. Faptul acesta este clar cînd genul şi numărul compusului este altul decît genul şi numărul substantivului din interiorul lui sau atunci cînd elementul de bază al compusului este verb : *burtăverde îndrăzneţ, acest coate-goale, aceşti coate-goale, o umilă nu-mă-uita, aşa-numitul sparge-val activ (im* B U C . 1966, nr. 4120, 4/1), *zgîrie-brînză ăsta* etc. Cînd însă substantivul cu rol de determinat din interiorul compusului este de acelaşi gen cu genul întregului compus, nu există nici o dovadă că atributul se referă la întregul compus şi nu numai la substantivul din interiorul lui (şi deci nu putem preciza dacă formaţia se comportă sau nu ca o unitate) : *Moş-ajun vesel,* ca şi *ajun vesel: primăvară timpurie.* ca şi *vară timpurie* etc.

Atributul adjectival, indiferent de felul lui, nu poate separa termenii compuselor cu unitate morfologică, putînd fi plasat numai în urma sau înaintea lor : *botgrosul ăla, burtăverde ăsta, scurt-metrajul nostru, interesantul scurt-metraj* etc. îfu sînt posibile construcţii ca : *botul ăla gros, burtă ăsta verde, scurtul nostru metraj, scurtul interesant metraj.*

b) Pe lîngă compusele care nu au unitate morfologică, prezenţa unui determinant adjectival, cu excepţia adjectivelor pronominale posesive şi demonstrative, de care va fi vorba ceva mai departe, ne poate ajuta la delimitarea unui compus de un grup sintactic stabil numai atunci cînd este clar că din punct de vedere semantic adjectivul se referă la întreaga formaţie^ şi nu numai la unul din termeni: *cap-ăe-mort frumos colorat, poale-n-brîu gustoase, un rămas-bun trist* etc. Mai frecvente sînt însă cazurile în care adjectivul, prin sensul său, nu serveşte ca indiciu de compunere, deoarece poate fi interpretat atît ca determinant al întregului compus, cît şi al primului termen de compunere, întocmai ca atunci cînd se află pe lîngă un grup sintactic. Din acest punct de vedere : *floarea-soarelui frumoasă, floare-de-sfînta-Ana răsărită de curînă, iarbă-mare uscată,* construcţii formate dintr-un compus urmat de un determinant adjectival, nu se deosebesc de : *acvilă de stîncă împăiată, acid clorhidric tare, faţă de pernă curată, gazetă de perete interesantă, grîu arnăut bun, grîu de toamnă frumos, măr creţesc gustos,* grupuri sintactice stabile, determinate, la rîndul lor, de adjective.

Topica atributului exprimat printr-un adjectiv propriu-zis nu ajută la diferenţierea cuvintelor compuse fără unitate morfologică de grupurile

[11] Vezi mai sus, p. 9—11.

sintactice stabile, deoarece nici una dintre cele două categorii nu perm ca adjectivul propriu-zis să fie introdus în interiorul formaţiilor resp tive : *lapte-de-pasăre vanilat* ca şi *măr creţesc gustos,* şi nu *lapte van de pasăre* sau *măr gustos creţesc*[12].

Alta este situaţia cînd formaţiile lexicale de care ne ocupăm s determinate de un adjectiv pronominal posesiv[13] sau demonstrat

într-un grup sintactic liber format dintr-un substantiv urmat două sau mai multe atribute, dintre care unul exprimat printr-un adjec posesiv sau demonstrativ, posesivul sau demonstrativul se aşază imed după substantivul determinat, înaintea celui de-al doilea atribut: *ca mea frumoasă, casa asta de piatră, floarea aceea roşie a copilului.* Schi barea acestei topici a atributelor este neobişnuită *(cartea frumoasă a m casa de piatră asta).*

Pe lîngă un grup sintactic stabil, adjectivul posesiv şi cel dem strativ se comportă întocmai ca pe lîngă orice grup sintactic liber. separă cuvintele care alcătuiesc grupul, aşezîndu-se imediat după subst tivul cu rol de determinat: *acidul acesta clorhidric, directorul no general, gazeta asta de perete, iepurii ăştia de casă, mărul meu creţ*

Spre deosebire de grupurile sintactice, o serie de compuse f unitate morfologică, cum sînt *mamă-mare, tatâ-mare* etc, nu per intercalarea adjectivelor posesive şi demonstrative între termenii al tuitori : *mama-mare a mea, mama-mare asta, tata-mare al tău* (şi nu *ma mea mare, mama asta mare, tatăl tău mare* etc.)c

Există însă compuse fără unitate morfologică ale căror compone pot fi separate prin adjective posesive sau demonstrative ca şi grupu sintactice : *laptele acesta de pasăre, procesul acesta verbal, procesul no verbal* etc. Dar şi în aceste situaţii, ori de cîte ori este posibil, se ev ruperea unităţii' compusului. Aceasta se realizează, în special cîn vorba de adjectivul demonstrativ, prin plasarea lui înaintea compusul *acest lapte-de-pasăre, acest proces-verbal* etc.

c) Din punct de vedere sintactic numele proprii de persoane şi sărbători, indiferent de structura lor şi de gradul lor de unitate mo logică, se comportă ca un singur cuvînt. De altfel posibilităţile lor a primi determinări atributive sînt foarte limitate. Determinantul, orice fel ar fi el, nu se poate intercala între termenii compusului: *Frumosul nostru, Galben-de-Soare al ei, Muma-Pădurii cea rea, Stan Pă ăsta, 1 Mai al nostru.*

Comportarea denumirilor geografice şi a celor administrativ-t toriale este într-o anumită măsură diferită de cea a celorlalte nu proprii. Şi aici se remarcă, în cele mai multe cazuri, imposibilitatea d cierii numelui prin intercalarea unor determinanţi între termenii a

[12] în grupurile sintactice libere adjectivul stă în mod obişnuit după substantiv, înai altor determinări : *pisica neagră a bunicii, casă veche de piatră.* Plasarea adjectivului alte determinări poate avea loc în special cînd nu dă naştere la confuzii: *gard de p vechi* (cf. GRAM. ROM. II 440).

[13] Ca adjectivul posesiv se comportă şi pronumele personal în genitiv.

tuitori (posibilitățile de a folosi determinări pe lîngă numele geografice sînt de asemenea foarte reduse) : *Curtea-de-Argeş a noastră, Gura-Ocniței asta, Poiana-Țapului frumoasă, Satu-Mare însorit, Tîrgu-Jiul nostru* etc. Separarea termenilor care la origine au fost substantive comune nu se poate face nu numai din cauza unității semantice a compusului, ci şi din pricina confuziei care s-ar putea crea între numele propriu şi cel comun : *Baia-Mare* nu înseamnă astăzi o „baie mare", iar *Balta Albă* o „baltă albă", cum s-ar putea interpreta dacă am spune *Baia asta Mare, Balta asta Albă.*

Singurele toponimice separabile sînt cele formate dintr-un substantiv nume generic urmat de un substantiv în genitiv, acestea fiind mai uşor analizate; *Delta asta a Dunării, Podişul acesta al Moldovei, Valea aceasta a Prahovei* etc.

2. Este ştiut că, dacă într-o construcție sintactică se repetă de două sau de mai multe ori acelaşi substantiv determinat însoțit de fiecare dată de un atribut de identificare deosebit, vorbitorul caută în diferite feluri să evite repetarea substantivului determinat: înlocuind cu articolul posesiv aZ substantivul, atunci cînd acesta este însoțit de un genitiv *(Cartea Măriei este mai frumoasă decît a Ilenei) ;* înlocuind cu demonstrativul *cel* substantivul, atît cînd determinantele lui sînt atribute adjectivale sau genitivale, cît şi atunci cînd sînt atribute prepoziționale *(cartea Măriei şi cea a Ilenei sînt interesante; farfuria de faianță şi cea de cristal sînt pe masă).*

Grupurile sintactice stabile formînd serii în care determinantele se referă la acelaşi determinat se comportă ca şi îmbinările libere : *Capra obişnuită sare. Cea neagră escaladează,* (CONTEMPORANUL 1966, nr. 21, 2/4); *gazeta noastră de perete este mai reuşită decît cea de stradă; iepurii de casă se deosebesc la culoare de cei de cîmp; pietrele prețioase şi cele semiprețioase se folosesc ca ornament.* Se întîlnesc, mai puțin frecvent însă, şi construcțiile cu repetare : *capra obişnuită sare, capra^neagră escaladează; gazeta noastră de perete este mai reuşită decît gazeta de stradă* etc.

Dacă însă într-o propoziție apar două sau mai multe compuse formate dintr-un substantiv şi un atribut adjectival, substantival în genitiv sau substantival prepozițional, care au termenul determinat identic, unitatea compusului nu permite de obicei înlocuirea determinatului. Spunem : *piatra-acră, piatra-vînătâ şi piatra-iadului sînt folosite în scopuri industriale* şi nu : *piatra-acră, cea vînătă şi cea a iadului* .. . De asemenea, nu putem înlocui cu *cel* substantivele *barbă, grîu, iarbă* din compusele care apar în următoarele exemple : *barba-caprei şi barba-ursului cresc în țara noastră; grîul-cucului creşte prin păduri, iar grîul-prepelitei prin cîmpuri; iarba-fiarelor şi iarba-cîinelui se folosesc în medicina populară* etc.

Prin urmare, în timp ce în grupurile sintactice libere şi în cele stabile se evită repetarea, în cazul compuselor cu acelaşi determinat înlocuirea este neobişnuită. Această particularitate sintactică ar putea servi drept criteriu de delimitare a unor compuse de îmbinări, însă construcțiile în care apar serii de compuse se folosesc foarte rar.

3. De obicei termenii compusului se află în aceeaşi ordine ca părțile de propoziție dintr-un grup sintactic obişnuit *(vorbă-lungă, floare soarelui, untdelemn, cuminte,* ca şi *casă mare, casa vecinului, casă de lem cu cap).* Ordinea termenilor compusului, inversă față de ordinea obi nuită a grupului sintactic construit din aceleaşi părți de vorbire, poat constitui de asemenea un indiciu al compunerii. Ea se datoreşte, de ce mai multe ori, copierii unor modele străine. De exemplu: *lung-metr sus-numit, atotputernic, clarvăzător* etc.

§ 6. Făcînd o sinteză a celor expuse mai sus, vom remarca, în prim rînd, că nu este necesar ca un cuvînt compus să prezinte atît unita morfologică, cît şi semantică şi sintactică pentru a putea fi diferenți de un grup sintactic stabil. Unele formații constituie o unitate din toa aceste puncte de vedere, altele numai din două sau chiar dintr-un singur, şi anume din cel semantic. După felul în care corespund acest trei criterii, compusele se pot clasa într-una din categoriile de mai jo fiind caracterizate prin :

1. Unitate semantică + unitate sintactică + unitate morfologică

Unitatea morfologică este exprimată prin:

a) flexiune la sfîrşitul compusului: *botgros, bunăvoință, dreptungh Moş-ajun, primăvară, scurt-metraj, untdelemn, Cîmpulung, Sîntămări cuminte, tustrei.* Tot aici se adaugă pronumele cu modificări şi în interior lor : *dumneata, însumi ;*

b) articolul hotărît proclitic de genitiv-dativ *lui : Galben-de-Soa Sfarmă-Piatră, Strîmbă-Lemne, Tei-Legănat, ducă-se-pe-pustii;*

c) articol nehotărît: *trei-frați, calul-dracului, ochiul-boului.*

Unele compuse prezentînd mai mulți indici ai unității morfologi pot fi încadrate în două categorii. De exemplu, *burtăverde, încurcă-lu* pot fi clasate atît la 1 *b,* cît şi la 1 *c,* iar *ăupă-masă* atît la 1 *a,* cît şi la 1

2. Unitate semantică + unitate sintactică — unitate morfologic *argint-viu, liber-cugetător, Baba-Cloanța, Mama-Pădurii, Satu-Mare, Curte de-Argeş, domnia-ta.*

3. Unitate semantică — unitate sintactică — unitate morfologic *lapte-de-pasăre, proces-verbal, sînge-rece, stat-major, Delta Dunării, Podiş Moldovei, Valea Prahovei.*

Despre formațiile care au un comportament dublu din punct vedere morfologic şi sintactic, cum sînt *prim-ministru, bunăstare,* poate spune că se găsesc într-o fază de trecere de la categoria 3 la cat goria 1 *a.*

Aplicarea criteriilor discutate întîmpină adesea greutăți, aşa înc de multe ori nu se poate afirma cu precizie dacă avem a face cu un comp (în special de tipul 3) sau cu un grup sintactic stabil. Exemplele de ac fel, aparținînd unei categorii intermediare între compuse şi grupu sintactice stabile, nu trebuie excluse din sfera cercetării, tocmai datori faptului că nu există motive absolut certe pentru a le socoti grupu sintactice şi nu cuvinte compuse.

§ 7. în ce priveşte părţile de vorbire neflexibile trebuie făcută distincţia între adverb, prepoziţie şi conjuncţie, pe de o parte, şi interjecţie, pe de altă parte. Problema delimitării cuvintelor compuse de grupurile sintactice nu se pune în cadrul interjecţiei (în general sînt puţine interjecţii compuse). La celelalte trei părţi de vorbire gramaticile deosebesc adverbe, prepoziţii şi conjuncţii simple, compuse şi locuţiuni adverbiale, prepoziţionale şi conjuncţionale[14]. Punctul de vedere care stă la baza clasificării fiecăreia dintre părţile de vorbire pomenite în aceste trei categorii se deosebeşte într-o oarecare măsură de cel luat în consideraţie în general la substantiv şi la adjectiv, de exemplu. Adverbele, prepoziţiile şi conjuncţiile sînt considerate de Gramatica Academiei ca fiind simple atunci cînd sînt mai mult sau mai puţin neanalizabile, chiar dacă sînt alcătuite din mai mulţi termeni existenţi şi independent în limbă (şi indiferent de părţile de vorbire cărora le aparţin aceşti termeni): *dinspre, dintre, fiindcă, încît, numaidecît.* Prepoziţiile compuse sînt alcătuite din două sau mai multe prepoziţii care pot ii analizate *(de către, de la, înspre* etc), iar dacă prepoziţia se combină cu o altă parte de vorbire (substantiv, adjectiv, adverb) avem a face, în mod obligatoriu, cu un grup sintactic, locuţional sau nu. Conjuncţiile compuse sînt formate din conjuncţii sau din conjuncţii şi adverbe relative, toate analizabile *(ci şi, cum că* etc.); alte părţi de vorbire pot da naştere unor grupuri sintactice cu valoare de conjuncţie. La adverb situaţia este mai puţin clară, deoarece nu se explică de ce *an-vară, ieri-dimineaţă* sînt considerate cuvinte compuse, iar *calea-valea, harcea-parcea* locuţiuni. La părţile de vorbire neflexibile recunoaşterea cuvintelor compuse trebuie să se facă, ca şi la cele flexibile, pe baza criteriului unităţii lexico-gramaticale. Astfel,' *dinspre, dintre, fiindcă, numaidecît, de loc*[15], *ăis-de-dimineaţă, pe urmă* etc vor fi considerate cuvinte compuse, deoarece termenii lor componenţi nu-şi mai păstrează individualitatea semantică şi gramaticală.

Deoarece locuţiunile sînt puţin studiate şi delimitarea lor faţă de compuse este în unele cazuri foarte anevoioasă'(ca şi la cuvintele flexibile, de altfel), am inclus în listele noastre şi exemple pe care unii specialişti le-ar putea califica drept locuţiuni.

COMPUNEEEA ŞI DEEIVAEEA

§ 8. Cîteva precizări sînt necesare pentru a diferenţia unele cuvinte compuse de unele derivate.

După cum se ştie, *a, de, în, între, întru, spre, sub* funcţionează în limba noastră atît ca prepoziţii, cît şi ca prefixe; se pune problema care dintre cuvintele formate cu ele trebuie considerate compuse şi care deri-

[14] Cf. GRAM. ROM. i 301, 304, 321-322, 385-386.

[15] Provenit din *de leac,* cf. J. Byck, în SCL I (1950), nr. 1, p. 80-86. Compusul ar trebui scris într-un singur cuvînt, nu în două, cum recomandă *îndreptarul ortografic, ortoepic şi de punctuaţie.*

vate. Din punct de vedere, semantic nu se poate face o diferenţă între cele două categorii de cuvinte, deoarece la fiecare dintre ele numai rădă cina are sens lexical deplin, exprimînd o noţiune, iar prepoziţia sau prefixu nu are sens lexical deplin, neavînd la bază o noţiune, ci un înţeles foarte abstract, uneori foarte vag (vezi şi discuţia de la p. 20-21). Singuru criteriu care poate ajuta în cazul de faţă este cel gramatical. Vom consi dera compuse formaţiile care au luat naştere dintr-un grup sintactic firesc sau au fost create după modelul unei asemenea construcţii (de exemplu *a, de, în, între, spre, sub* + substantiv: *acasă, demîncare, îndată, între dinţi* „spatii între dinţii unei spete de ţesut", *spre-seară, supat* sau *a de,*[9]*în, întru*+adverb : *ades, demult, întocmai, într-aăins* etc). Dimpotrivă vom considera derivate formaţiile în care primul element este ataşa la cuvinte pe care nu le precedă în nici o construcţie sintactică normală (de exemplu : a[16], *de, în, întru, spre, sub* + verb : *adormit delepăăa, încon jura, într-arginta, sprezice* „chema"*subîmpărţi; în, între* + adjectiv *înfricos, întrecostal* „intercostal" etc).

Formaţiile rezultate din adăugarea unui sufix la un grup sintactic care, în această situaţie, se sudează (de ex. : *înlătura* <*în lături* + suf *-a, prescurta* < *pre scurt* + suf. *-a, mărinimie* < *mare* + *inimă* + suf. *-i* după lat. *magnanimitas, pidosnic* „ciudat, sucit"<*pe dos*+*mî. -nic*[17] etc constituie o categorie aparte. Cuvintele de acest tip iau naştere simultan atît prin compunere, cît şi prin derivare şi pot fi numite compuse pa rasintetice[18]. Ele trebuie deosebite de derivatele parasintetice, de exemplu: *amuţi, întineri, sfîşia* etc. şi de derivatele de la compuse, de exemplu: *burtăverzime* < *burtăverde, cumsecădenie* < *cumsecade, paşop tist* < *paşopt (patruzeci şi opt), cuminţi* < *cuminte* etc, care aparţin derivării 'şi nu compunerii. Compusele parasintetice pot fi studiate tot în cadrul compunerii, dar deosebit de celelalte compuse[19].

ELEMENTE DE COMPUNEEE

§ 9. După cum s-a menţionat mai sus' (cf. p. 7), în structura uno compuse intră elemente fără existenţă independentă în limba română Aceste elemente pot fi teme *(agro-, micro-, tele-* etc), cuvinte întreg existente şi independent în alte limbi *(cvasi-,Xcf.* lat. *quăsi* „aproximativ aproape", *deca-,* cf. gr. Ssxa „zece", *feld-,* din *feldspat,* cf. germ. *Fel* „cîmp" etc) sau termeni cu aspect de cuvînt, folosiţi numai în compu nere *(-gramă* din *oscilogramă, -litic* din *paleolitic* etc).

Elementele în discuţie alcătuiesc compuse combinîndu-se fie între ele *(psiholog, octopod, cardialgie* etc.)[20], fie cu cuvinte româneşti *(mono*

[16] Este exclusă desigur situaţia în **care *a* este marcă a** infinitivului.

[17] Cf. **J.** Byck, *Derivaţie şi sintaxă,* **în SCL II** (1951), **p.** 126.

[18] Cf. MEYER-LUBKE 638.

[19] Cum procedează, de exemplu, MEYER-LUBKE, *ibid.;* DRAGAISU, R. s. 72; Real Aca demia Espafidla, *Gramatica de la lengua espanola,* **Madrid,** 1959, **p.** 151.

[20] Formaţiile de acest fel sînt numite **de A. Martinet** *(lucr. cit.,* p. 135) şi de H. Mit terand *(lucr. cit.,* p. 45 ş.u.) ,,recompuse". **Termenul poate** da naştere la confuzii.

strofă, cvasimulțumit, automutila etc). Mai rar elementele **de** compunere se ataşează la abrevieri (vezi discuția şi exemplele **de** la § 142, pct. **5).**

Majoritatea temelor ocupă în compus totdeauna locul inițial, mai puține pot sta atît pe primul loc, cît şi pe ultimul, iar un grup şi mai puțin numeros e alcătuit din temele care constituie totdeauna sfîrşitul compusului (vezi discuția si exemplele **de** la § 129, pct. 1 şi § 171, pct. 2 6).

Dintre cuvintele existente independent în alte limbi, unele sînt plasate pe primul loc, altele, pe ultimul *(octogon, autohton).*

Termenii cu aspect de cuvînt stau totdeauna la finală.

Cînd un element fără existență independentă este combinat cu un cuvînt existent în româneşte, acesta din urmă reprezintă de cele mai multe ori ultima parte a compusului ***(hidrobicicletă, neopozitivist,*** *piro-* ***grava*** etc.) şi, mult mai rar, prima parte ***(bugetivor, pomicol*** etc.)[21].

Cele mai multe teme sînt la origine greceşti sau latineşti.

în greacă şi latină elementele de compunere în discuție sînt rădăcini sau teme. Lucrările care tratează compunerea în limbile clasice vorbesc în general de teme şi numai rareori, cînd natura discuției cere acest lucru, precizează dacă e vorba de rădăcini sau de teme (pe care le analizează în rădăcini şi sufixe, de exemplu)[22]. Compusele care au printre termenii alcătuitori rădăcini sau teme sînt numite compuse tematice, iar procedeul ca atare, compunere tematică (sau de tip tematic).

Din punctul de vedere al limbii române distincția dintre rădăcini şi teme nu se mai justifică, deoarece noi nu mai analizăm în interiorul acestor elemente rădăcini şi sufixe. Aceeaşi este situația şi în cazul cuvintelor existente în alte limbi. Deşi pentru români elementele despre care vorbim se prezintă ca nişte rădăcini, am păstrat, conform tradiției, termenul temă (şi compunere tematică[23]).

Spre deosebire de tem.3 şi de cuvintele străine, elementele cu aspect de cuvinte pot fi analizate, reeunoscîndu-se în alcătuirea lor o rădăcină, un sufix sau o desinență (în aceasta şi constă asemănarea lor cu cuvintele : *gram-* şi *-ă, Ut-* şi *-ic* etc). Daoareee aceste elemente nu se folosesc decît în compunere, ca şi celelalte două tipuri de elemente menționate mai înainte, ele vor fi studiate împreună cu acestea.

Toate elementele fără existența independentă în limba română vor fi numite elemente **de.** compunere.

Elementele fără existență independentă care ocupă primul loc în compus se aseamănă întrucîtva cu prefixele şi de aceea au fost numite de unii lingvişti pseudoprefixe sau prefixoide[24]. De fapt,

[21] Această situație se întîlneşte şi în alte limbi. Pentru franceză, cf. J. Marouzeau, *Procedes de composition en frangais moderne,* în „Le francais moderne" XXV (1957), nr. 4, p. 243-244.

[22] Cf. MEILLET-VENDRYES 424 — 429.

[23] Aşa procedează şi alți lingvişti, de exemplu pentru limba franceză, cf. DARMESTETER, T. 10.

[24] Cf. B. Migliorini, *II tipo* ***radlodiffusione*** *neWitaliano contemporaneo,* în,,Archivio glottologico italiano" XXVII (1935), fasc. I, p. 14; IORDAN, **L. R. A.** 192-193, 215-225.

între aceste elemente şi prefixe există 6 deosebire esențială: elementel de compunere au sens lexical deplin, exprimă noțiuni (provenind, di substantive, adjective, pronume, numerale, verbe), iar prefixele nu a sens lexical deplin, nu exprimă noțiuni[25] (provenind de cele mai mult ori din prepoziții). Unele prefixe nici nu au valoare lexicală, rolul lor fiin de a participa (împreună cu un sufix) la trecerea unui cuvînt dintr- parte de vorbire în alta (de exemplu, *în-* din *îmbătrîni, s-* din *stîrni* etc) Unele dintre elementele care constituie prima parte a compuselor pot f aşezate şi la sfîrşitul lor, după cum s-a mai spus (sensul compusului rămî nînd acelaşi sau modificîndu-se): *filorus* şi *rusofil; grafolog* şi *logogr*c „prozator". Aceasta este o altă deosebire între elementele pe care le discu tăm si prefixe, deoarece prefixele nu pot sta niciodată la sfîrşitul cuvîn tului[26].

Adoptarea termenului de prefixoid ar trebui să atragă după sin şi adoptarea celui de pseudosufix sau sufixoid, pentr partea finală a compuselor de acest tip[27]. Dar, în felul acesta, s-ar ajung la situația paradoxală de a considera că există cuvinte (ca *geolog, logogr*c etc.) fără rădăcină, alcătuite numai din prefixoide şi sufixoide[28]. L aceeaşi concluzie inacceptabilă am ajunge şi în urma analizei unor cuvint ca : *cineast, termofica, apoă* „fără picioare" etc, dacă am califica prim lor parte *(cine-, termo-)* prefixoid, iar ultima parte *(-pod)* sufixoid, ş nu elemente de compunere[29] la care s-a ataşat un sufix *(-ast, -fica)* sa

[25] Cf. Al. Graur, *Note asupra structurii morfologice* ***a*** *cuvintelor,* în SG II, p. 17. Ve şi discuția de la § 8.

[26] După părerea Floricăi Dimitrescu *(Notes sur les suffixoides dans le roumain litterai actuel,* în RRL, tome XIV, 1969, nr. 1, p. 3) prefixoidele, schimbîndu-şi poziția, devin sufixoid

[27] Cf. Bruno Migliorini, *Saggi sulla lingua del novecento,* ed. a IlI-a, Firenze, 196 p. 160; Floriea Dimitrescu, *lucr. cit,* p. 3—6. Unii lingvişti consideră că elemente de co punere ca : *auto-, micro-, pseudo-, semi-* sau *-algie, -logie, -metre, -morphe* etc. sînt chi prefixe sau sufixe. Cf. Louis Deroy, *Vemprunt linguistique,* Paris, 1956, p. 83; Hans Marchan *The Categories and Types of Present-day English Word-Foimation. A Synchronic-Diachron Apprcach,* Wiesbaden, 1960, p. 97, 126, 137, 141; Jean Dubois, *Etude sur la derivati suffixale en frangais moderne et contemporain,* Paris, 1962, p. 62. Aceeaşi concepț este împărtăşită la noi de Romulus Todoran, care discută sufixul *-icol* (cf. ,,Cercetări de lingvi tică" "VIII (1963), nr. 2, p. 310), şi de Theodor Hristea, care vorbeşte de sufixele : *-(i)c -icol, -log, -man, -(i)vor* (cf. HRISTEA, E. 32, 33, 48, 50, 56—59). Pentru situația din limb rusă, vezi V. P. Grigorev, *Tan* ***nasbieaeMbie UHmepHaițuoHajibHbie*** *cJioMcnue cjioea e coe* ***MennoM, pyccnoM H3UKe,*** în „BonpoCH fl3HK03HaHHfl" VIII (1959), nr. 1, p. 65—78. La B. M gliorini (cu 20—30 de ani înaintea lingviştilor citați mai sus) se observă o oscilare în interpr tarea elementelor în discuție. Dacă *aero-, auto-, fono-, moto-* etc. sînt numite prefixoide (ve mai sus), formațiile în *-bus, -crazia, -mania* etc. sînt considerate cînd derivate cu sufixe *(II ti* ***radiodiffusione..*** ., p. 23—24), cînd compuse *(ibid.,* p. 27). Termenii „pseudoprefix" şi „pseud sufix" apar în literatura de specialitate şi cu alte accepții decît cele discutate mai s Pierre Guiraud, de exemplu, îi foloseşte pentru a numi două tipuri de afixe, cu rol lexic gramatical (cf. *Structures etymologiques du lexique frangais,* Paris, 1967, p. 83—105).

[28] Cf. Al. Graur, *lucr. cit.,* p. 18. Floriea Dimitrescu ***(lucr. cit.)*** califică sufixoide (ca şi prefixoidele) mai întîi drept afixe (p. 3), iar apoi drept radicale (p. 4) sau rădăcini (p. 5

[29] Flora Şuteu numeşte segmentul *tele-* din *teleast,,*radical nominal", formă „prescurtat a substantivului *televiziune* (cf. *Un suffixe actualise: -ast,* în RRL, tome XIV, 1969, nr. p. 21-22).

un prefix *(a-).* De altfel, între elementele finale şi sufixe există aceleaşi diferenţe esenţiale ca şi între cele iniţiale şi prefixe[30].

Avînd în vedere cele expuse mai sus, nu vor fi folosiţi termenii pseudoprefix, pseudosufix, prefixoid, sufixoid, ci, aşa cum s-a arătat, element de compunere.

Dintre cele trei categorii de elemente de compunere, specifice pentru tipul de compus căruia îi dau naştere sînt temele.

Unele teme (iniţiale sau finale) se întîlnesc şi în cuvinte româneşti necompuse (simple sau derivate), altele, numai în compuse. Astfel, de exemplu, *adeno-, balneo-,* ***cefalo-, cosmo-,*** *electro-,fono-,-fob, grafo-, hidro-, -man, -naut, palmi-, termo-* apar nu numai în compuse, ci şi în cuvinte ca: *adenom, adenită,* ***balnear, eefalie,*** *cefalită, cosmos, cosmic, electric, electricitate, fonic, fonie, fobie,* ***grafic,*** *grafie, hidrant, hidrat, hidrata, manie, nautic, palmă, palmat, termic,* ***termal*** etc.

Dimpotrivă, alte teme (iniţiale sau finale) se găsesc numai în compuse, ca de exemplu : *aero-,* ***bio-, -cid,*** *-col, echi-, geo-, hetero-, neo-, omni-, poli-, tri-* etc.

Cele mai multe teme sînt neologice, originea lor fiind greacă[31] (de exemplu: *aero-, antropo-,* ***auto-,*** *bio-, cosmo-, mono-, morfo-, neo-, -op, -pod, termo-, -scop* etc.) sau, în mai mică măsură, latină (de exemplu : *acvi-, bi-, -cid, -col, digiti-,* ***omni-,*** *tri-, uni-, -vor etc).* Ele au intrat în română direct din aceste limbi sau, mai adesea, prin intermediul unei limbi moderne.

Adeseori se combină pentru a alcătui un compus un element grecesc cu unul latinesc sau chiar, mai rar, un element grecesc ori latinesc cu unul dintr-o limbă modernă: *defectoscopie* (cf. lat. *defectus* şi gr. axolot), *radiologie* (cf. lat. *radius* şi gr. -Xoywc), *bicefal* (cf. lat. *bi-, bis* şi gr. x^aXv)), *ondograf* (cf. fr. *onde* ,,undă" şi gr. yp*?'^ >? scrie"[32]).

[30] Pentru problema deosebirilor dintre termenii de compunere şi afixe, cf. şi A. Martinet, *lucr. cit,* p. 134—135; N. C. W. Spence, *What are the French Prefixes?',* în „Reyue de linguistique romane", tom. XXXII, 1968, p. 324—333. Posibilitatea segmentelor formative ca: *fii, fon, graf, log* etc. de a sta atît pe primul loc, cît şi pe ultimul este socotită de Floriea Dimitrescu *(lucr. cit.,* p. 4) un argument în favoarea considerării „pseudoprefixării" şi ,,pseudosufixării" drept procedee care aparţin compunerii (şi nu derivării). Această interpretare (justă) nu este contrazisă de faptul, observat de autoare, că sufixoidele pot schimba categoria morfologică a cuvîntului-rădăcină, ca şi sufixele. Adesea, asemenea modificări se produc şi prin plasarea unui cuvînt întreg pe locul al doilea, fără ca prin aceasta noua formaţie să fie considerată derivată şi nu compusă.

[31] Cf. şi Floriea Dimitrescu, *Quelques aspects de la pseudoprefixation dans la langue roumaine actuelle,* în *Melanges de philologie offerts ă Alf Lombard,* Lund, 1969, p. 78—79.

[32] Compusele de acest fel au fost adeseori criticate pe nedrept ca formaţii artificiale, nerecomandabile din cauza caracterului lor hibrid (cf. DARMESTETER, T. 253, 256). Cei care adoptă acest punct de vedere nu ţin seama însă de faptul că asemenea formaţii au existat şi în latină (de ex. : *dextrocherium,* din lat. ***dextef*** şi gr. x<?P J cf. şi MEILLET-VENDRYES 421) şi că, în general, formaţiile hibride apar ori de cîte ori într-o limbă se împrumută un nou procedeu de formare a cuvintelor. J. Marouzeau demonstrează (cf. *Notre langue. Enquetes et recreations philologiques,* Paris, 1955, p. 80—83) netemeinicia părerii potrjvit căreia compusele alcătuite din elemente de origini diferite trebuie condamnate.

Temele de alte origini sînt mult mai puţine (vezi, de exemplu *ondo-* de mai sus). Unele dintre ele provin din nume proprii: *galileo* (din *galileo-newtonian,* cf. *Galilei), galvano-* (din *galvanoscop,* cf. *Galvani* vezi şi exemplele de la § 129, pct. 1).

Temele româneşti sînt foarte puţin numeroase (de exemplu: ano din *apometru, guşo-* din *guşogen*[33]*, şedinţo-* din *şedinţomanie* etc. (vezi ş alte exemple la § 129, pct. 1).

Intrînd în compunerea unui cuvînt, temele care nu ocupă ultimu loc au la finală, în cea mai mare parte a cazurilor, o vocală. Vocala apar ţine temei sau este adăugată, ca element de legătură, între părţile com pusului.

Temele de origine greacă prezintă de obicei vocala *o,* mult mai ra *a* (la numeralele *hexa-, penta-, tetra-)*[34]*, e (tele-)* sau *i (poli-).*

La temele provenite din latină se întîlneşte de cele mai multe or i[35] şi în puţine exemple *u*[36] *(acupunctura, genuflexiune)*[37].

Temelor româneşti li se ataşează fie vocala *o,* fie vocala *i.*

O şii sînt şi vocalele de legătură folosite în compusele create pe tere românesc care au ca prim termen un cuvînt românesc: *citatomanie* *stuficol* etc.

Gînd vocala de legătură se găseşte la sfîrşitul unei teme cunoscut de vorbitorul român şi din cuvinte necompuse, ea poate fi recunoscut ca element independent (de ex. în *balneoterapie* se distinge *haine-* existen şi în *balnear, o* şi *terapie).* în cazul contrar, analiza nu se mai poate face *geo-* (din gr. y9) „pămînt" şi *o),* de exemplu, este o unitate neanalizabil Uneori, la temele vocalice nu se mai adaugă o vocală de legătură, vocal temei avînd şi rolul de a lega părţile compusului. în unele compuse tem vocalică apare atît neînsoţită, cît şi însoţită de vocala de legătură, d exemplu, *core-* în *coregrafie şicoreo-* în *coreografie.* Din aceste motive temel sînt totdeauna citate împreună cu vocala de legătură *(cefalo-, cenţ* *fono^, grafo-, hidro-, legumi-* etc.); aşa se va proceda şi în lucrarea de faţ

Elementele de compunere nu pot fi clasate, din punctul de veder al limbii române, în părţi de vorbire; se poate spune numai că conţinutu lor semantic este caracteristic pentru partea de vorbire căreia i-au apar ţinut aceste elemente în limba de origine.

Majoritatea elementelor de compunere ţin de adjectiv : *aero-, doliho* *homo-, macro-, micro-, neo-, paleo-* etc. şi de substantiv : *cefalo-, hidro* *geo-, lito-, neuro-, termo-, cole-, feld-, lumpen-* etc, mai puţine de verb

[33] Cf. Al. Graur, *La românite du roumain,* Bucureşti, 1965, p. 65.

[34] Cf. MEILLET-VENDRYES 425 — 426.

[35] Vocală specifică pentru compunere în latină (cf. ILR I 107). O discuţie asupra origir vocalelor de legătură gr. *o* şi lat. *i,* la M. Francis Meunier, *lucr. cit.,* p. 196—197.

[36] Care reprezintă fie transformarea lui *i* din motive fonetice (id. *ibid.),* fie vocala fina a temei.

[37] Unele compuse existente în română conţin aceeaşi temă, dar vocala de legătu este diferită (o sau *i),* după cum tema a fost luată din greacă sau din latină, de exemplu *aerofor* ,,aparat care furnizează (poartă) aerul necesar scafandrilor în timpul cît stau sub ap şi *aeriform* ,,cu aspectul sau proprietăţile aerului".

-cid, -col, -fer, -vor, port- etc. şi de numeral: *bi-, deca-, octo-* etc. şi foarte puţine de alte părţi de vorbire : pronume : *auto-, ego-,* adverbe: *arier-, avan-,* conjuncţii: *cvasi-.*

în ce priveşte conţinutul semantic al elementelor de compunere merită a fi menţionat faptul că elementele iniţiale cele mai frecvente indică un obiect: *astro-* („stea"), *biblio-* („carte"), *cefalo-* („cap"), *dactilo-* („deget"), *fono-* („sunet"), *foto-* („lumină"), *geo-* („pămînt"), *helio-* („soare, lumină"), *hidro-* („apă"), *hipo-* („cal"), *lito-* („piatră"), *neuro-* („nerv"), *piro-* („foc, căldură"), *ptero-* („aripă"), *seleno-* („lună"), *umbeli-* („umbrelă") etc, o însuşire cantitativă (în sens larg), dimensională: *cvadri-* („patru"), *macro-* („mare"), *micro-* („mic"), *mili-* („a mia parte"), *mini-* („foarte mic"), *miria-* („zece mii, foarte numeros"), *octo-* („opt, de opt ori"), *oligo-* („puţin"), *omni-* („tot"), *penta-* („cinci"), *pluri-* („mai mulţi"), *tri-* („trei"), *tetra-* („patru") etc, o însuşire calitativă: *cloro-* („verde"), *eu-* („frumos, bun, bine"), *homeo-* („asemănător"), *izo-* sau *iso-* („egal, la fel"), *neo-* („nou"), *orto-* („drept, adevărat"), *paleo-* („vechi"), *pseudo-* („fals") etc.

Unele elemente de compunere (provenite din limbi diferite : greacă şi latină) au sensuri foarte asemănătoare sau chiar identice, de exemplu : *di-* şi *bi-, bis-* („doi, de două ori, dublu"), *hemi-* şi *semi-* („jumătate"), *mono-* şi *uni-* („unul singur, unic"), *poli-* şi *mulţi-* („mult") etc Elementul de compunere neologic *omni-* are ca echivalent semantic mai vechiul *atot-.*

De cele mai multe ori elementele de compunere au cîte un singur sens; există însă unele elemente de compunere cu mai multe sensuri: *aero-* are sensurile „aer" *(aerofagie* „înghiţire de aer", *aerometru* „instrument pentru măsurarea densităţii aerului") şi „avion, aviaţie" *(aeroclub* „club în care sînt reuniţi cei care se ocupă cu aviaţia", *aerofar* „dispozitiv de semnalizare pentru avioane", *aeromodel* „model de avion"); *auto-* „însuşi, singur" *(automişcare, autocefal* „care se conduce singur, independent", *autoconserva)* şi „automobil, maşină" *(autocamion, autostradă) ; foto-* „lumină" *(fotocataliză* „cataliză produsă de lumină", *fotogen* „care produce, răspîndeşte lumină") şi „fotografie, fotografic" *(fotoaparat* „aparat fotografic", *fotocopie); tele-* „departe, la distanţă" *(telebusolă* „busolă ale cărei indicaţii sînt transmise la distanţă", *teleghida* „a dirija de la distanţă un avion,' un proiectil etc"), ,,televiziune, televizor" *(telejurnal* „jurnal transmis la televizor", *telegenic* „care face impresie bună cînd este transmis prin televiziune").

Spre deosebire de situaţia întîlnită la elementele de compunere iniţiale, se constată că la elementele finale există diferenţe mai mari în privinţa inventarului şi a valorilor semantice după cum aceste elemente intră în alcătuirea substantivelor sau a adjectivelor compuse. Din această cauză, despre înţelesul elementelor de compunere finale se va vorbi la fiecare dintre cele două părţi de vorbire.

Pentru problema posibilităţii vorbitorilor limbii române de a înţelege sensul elementelor de compunere, vezi § 11.

După modelul cuvintelor care cuprind teme se creează compuse din cuvinte întregi existente şi independent în limbă, îmbinate prin vocală

de legătură (tot o sau, mai rar, *i).* Exemple foarte numeroase de acest f
fac parte din categoria adjectivului *(burghezo-moşieresc, româno-americ*
etc), mai puţine din cea a substantivului (vezi *citatomanie* de mai su
pomicultură). în această situaţie cuvintele care stau pe primul loc în compu
nu se deosebesc de teme, deoarece desinenţa lor este zero : vocala de leg
tură se alătură la cuvînt ca la orice temă. Uneori, din cauza acestei coi
cidenţe formale şi semantice dintre teme şi cuvinte este şi greu de stabil
dacă un compus prezintă în prima parte o temă sau un cuvînt existe
şi în limba română urmat de o vocală de legătură, de exemplu : *aci*
(din *acidimetru), aero-* (din *aerofobie), metalo-* (din *metălogravură), mul*
(din *multinaţional)* etc

Aceste constatări duc la concluzia că grupul compuselor forma
din cuvinte întregi existente şi independent în română, legate printr
vocală, trebuie studiat alături de formaţiile cu elemente de compuner

§ 10. Unele elemente de compunere foarte frecvent folosite ajun
să fie desprinse din formaţiile în care apar şi întrebuinţate ca nişte cuvin
independente. Ele preiau sensul întregului compus[38]. De exemplu
Ml(o) din *Mlogram, radio* din *radioreceptor* (care nu se mai foloseşte astă
în vorbirea curentă), *scopie (Metoda convenţională de scopie.* I N F . B U C
1967, nr. 4373, 1/6) din *radioscopie, stereo* (tip de emisiune şi recepţ
radiofonică) izolat din *stereofonic, taxi* din *taximetru, auto* din *automob*
(cu valoare adjectivală în *conducători auto, tracţiune auto, atelier au*
etc), *foto* din *fotografie* (adjectival în *aparat foto, reporter foto), moto* di
motocicletă (atelier moto, secţie moto), tele (de asemenea adjectival în *com*
nicaţii experimentale ***tele,*** la Iorgu Iordan, *Boum.* ***tele-,*** în „Eevue de lingui
tique romane", tome XXXI, 1967, p. 247) din *televiziune* etc Gîte
dintre cuvintele de acest fel au fost împrumutate din alte limbi, un
a avut loc izolarea : de exemplu *radio* din franceză sau italiană, *t*
din franceză etc

COMPUSE ANALIZABILE ŞI COMPUSE NEANALIZABILE

§ 11. Cuvintele compuse sînt, pentru vorbitori, mai mult sau m
puţin analizabile din punct de vedere semantic, în funcţie de felul term
nilor componenţi, de gradul unităţii morfologice, de natura raporturil
sintactice. în general, un compus este analizat cu atît mai uşor cu c
termenii lui sînt mai cunoscuţi, iar structura lui gramaticală este mai clar

Compusele formate din cuvinte existente în limbă şi independe
sînt în marea lor majoritate a n a l i z a b i l e . Unele' formaţii, c
inginer-şef, coadă-roşie, economic-politic, douăzeci şi trei, ăupă-amia
pînă la etc, nu prezintă nici o dificultate în ceea ce priveşte posibilitat
de analiză; altele, ca: *proces-verbal, cuminte, cumsecade, binecuvîn*

[38] Procedeul se întîlneşte şi în alte limbi. Pentru franceză, cf. J. Marouzeau, *lucr.*
p. 79—80; pentru italiană, B. Migliorini, *Il tipo* ***radiodiffusione . .*** p. 23.

doisprezece, devreme, despre ete., dimpotrivă, sînt mai greu analizate, deoarece sensul lor a evoluat, îndepărtîndu-se de cel al termenilor componenți, iar unele au dobîndit şi unitate morfologică.

Cînd unul dintre termenii compusului încetează de a mai fi folosit în limba curentă (total sau numai cu sensul pe care îl are în compus) sau îşi modifică forma (de obicei din cauze fonetice) şi nu mai este recunoscut, iar celălalt termen îşi menține forma şi sensul cu care circulă în limbă, compusul este s e m i a n a l i z a b i l : *cestălalt, celălalt, vreunul, amîndoi, tustrei, alături, aminte, poimîine* etc. (se ştie ce este : *cest, cel, unul, doi,* Im etc, dar nu, ce reprezintă *ălalt, vre-, amin-, tus-* etc.).

Sînt şi cazuri în care termenii componenți se sudează, intervin modificări formale şi semantice, încît numai specialistul mai ştie că are a face cu un cuvînt compus şi nu cu unul simplu, de ex. : *mujdei* (din *must de ai), destul* (din *de + sătul), peste* (din *pre + spre), deci* (din *de + aci), căci* (din *că + ce), dacă* (din *de + ca)* etc. Astfel de compuse sînt n e a n a l i z a b i l e pentru vorbitorii limbii contemporane.

Posibilitatea de analiză semantică a compuselor care cuprind elemente fără existență independentă în română nu o au toți vorbitorii în egală măsură. Ea depinde de gradul de cultură a fiecărei persoane în parte, de cunoaşterea unor limbi străine, în special a limbilor vechi: latina şi greaca (de unde provin, după cum s-a mai spus, majoritatea acestor elemente). Pentru cei ce nu ştiu decît limba română sînt în general n e a n a l i z a b i l e compusele formate numai din elemente de compunere pe care nu le pot recunoaşte *(xantopsie* „tulburare a vederii care face ca bolnavul să vadă toate lucrurile colorate în galben") şi s e m i - a n a l i z a b i l e cele care cuprind, pe lîngă un astfel de element, un cuvînt românesc *(zimotehnic,)* sau un element de compunere identificabil *(bisulc* „cu copitele despicate[44]).

Uneori elementul de compunere poate fi înțeles datorită faptului că seamănă cu un cuvînt românesc, se regăseşte şi în cuvinte necompuse sau circulă în unele stiluri şi în calitate de cuvînt independent. De exemplu, *tri-* din *triunghi* poate fi recunoscut fiindcă seamănă cu *trei;* înțelegerea primei părți a unor compuse ca: *bacteriostatic, lacrimogen, legifera, termocentrală* este ajutată de existența cuvintelor *bacterie, lacrimă, lege, termic, termal, termofica* (eventual şi a lui *termos)* etc.; pe *hipo-* din *hipodrom* vorbitorul 1-a mai întîlnit nu numai în *hipic, hipism* şi în cîteva compuse, ci şi ca adjectiv (extras din compuse) în *tracțiune hipo, concursuri hipo* etc.

Sînt şi elemente de compunere pe care vorbitorul le delimitează şi uneori ajunge să le interpreteze semantic (mai precis sau mai vag) numai pentru că apar în mai multe formații. De exemplu, *antropo-* din *antropomorf* este desprins ca o unitate din compuse ca : *antropocentrism, antropogeografie, antropometric,* unde este recunoscut cel de-al doilea termen, apoi şi din *antropofag, antropofagie, antropolog, antropozofie, filantrop* etc, *antrop(o-)* constituind elementul comun al tuturor acestor formații. Acelaşi lucru se poate spune şi despre *morf,* celălalt component al lui' *antropomorf* (desprins din *morfofiziologic, morfologie, amorf, izomorf* etc). Chiar dacă cineva nu ştie exact ce înseamnă un element ca

-fer din *somnifer,* faptul că întîlneşte acest element şi în alte cuvinte «căror înțeles îl cunoaşte şi a căror primă parte este clară *(aurifer, fructi gazifer, metalifer, petrolifer* etc.) îl determină să-şi dea seama că *-fer* treb să însemne aproximativ „are, face, aduce, produce".

în felul acesta multe compuse tematice devin pentru numer vorbitori analizabile.

Pentru analiza semantică a cuvintelor formate din abrevie ^ezi § 139.

OEIGINEA COMPUSELOB EOMÂNEŞTI

§ 12. Din punctul de vedere al căilor de apariție compusele lim xomâne trebuie clasate în 3 categorii: moştenite, împrumutate şi forma pe teren românesc. Ultimul grup cuprinde la rîndul lui două subgru compuse copiate după modele străine, calcuri ori semicalcuri, şi compu care nu au la bază modele străine, creații originale. Asupra' extinde ***şi*** importanței tuturor acestor categorii de compuse ne vom opri pe la în cadrul fiecărei părți de vorbire, iar o privire de ansamblu va fi în țişată în capitolul final, consacrat unei schițe istorice a compunerii ron neşti. Cîteva fapte pot fi însă menționate, pe scurt, de pe acum.

După cum se ştie, latina avea două tipuri de compuse din punct de vedere al naturii termenilor componenți: compuse alcătuite din te (numite uneori compuse propriu-zise[39], de exemplu : *lucifer)* şi compu formate din cuvinte întregi (de exemplu : *arcuballista, respublica).* Comp nerea tematică[40], productivă în latina arhaică[41], slăbeşte prin sec. I— al e.n.[42] şi nu se păstrează în limbile romanice (unde este, ulterior, împr mutată şi îmbogățită cu formații noi, create după modelul celor împr mutate[43]), în schimb, în aceeaşi epocă, se dezvoltă compunerea din cuvin întregi[44], care continuă să se îmbogățească în limbile romanice[45].

.Eomâna a moştenit puține compuse din latină. Dintre formați tematice, sigure par a fi numai *luceafăr* şi *trifoi* (vezi discuția de la § 1 64). Ceva mai multe exemple aparțin tipului formațiilor din cuvinte între Unele, ca *primăvară, după* etc. erau deja compuse în latină ; altele, ca *a văr, aproape, Dumnezeu, mijloc, miazăzi, miazănoapte* etc erau în lat grupuri sintactice şi au devenit cu timpul compuse[46] (acestea, cu excep ultimelor două, au ajuns pentru vorbitorii limbii române cuvinte simpl

Procedeul compunerii a fost întărit într-o măsură însemnată pr <u>împrumuturi (e</u>ste vorba, evident, de compusele împrumutate analiz

[39] Cf. LEUMANN-HOFMANN-SZANTYR 247 ; ILR I 107.

[40] Acest tip de compunere este foarte vechi. în indo-europeană primul element al u cuvînt compus era totdeauna o temă (cf. MEILLET, I. 287—288).

[41] Ca şi în greacă (cf. MEILLET-VENDRYES 424—433).

[42] Cf. BOURCIEZ 65-67; ILR I 113-114.

[43] Cf. MEYER-LUBKE 625; DARMLSTETER, T. 245—261.

[44] Cf. ILR I 113-114, 115.

[45] Cf. MEYER-LUBKE, *ibid.*; DARMESTETER, T. 273—274.

[46] De trecerea treptată a unor grupuri sintactice la categoria compuselor în limba lat se ocupă BADER, c. N. 303—308.

bile pentru români) şi mai ales prin calcuri, al căror număr este, în anumite perioade, foarte ridicat. Limbile care ne-au furnizat atît cuvinte compuse, cît şi modele de compunere au fost: slava, greaca, latina, mai puţin maghiara, rusa, turca, în mare măsură franceza, mai puţin italiana, engleza, germana. Trebuie menţionat că în limba veche modelele slave şi greceşti nu au fost calchiate de cele mai multe ori absolut fidel, în sensul că temele au fost redate prin cuvinte întregi. De exemplu, lui *blagodejanije* îi corespunde *bună-facere* (cf. DHLB II 365), lui y^ysvsfr;, *pămîntu-născuţii* (PS 93) etc. în această perioadă au fost însă împrumutate compuse care conţineau teme : *blagoslovenie, filosofic, pravoslavnic* etc. în secolul al XVIII-lea şi mai ales în secolul următor compusele tematice străine sînt fie împrumutate *(ieroglific),* fie redate în limba noastră, de cele mai multe ori, prin compuse de acelaşi fel, de exemplu : *struţo-cămilă* la Cantemir, după gr. GTpoo6oxdc|Jiy}>.os, *bimînal* (a. 1851, la UBSTJ, T. 159), după lat. *bimanis,* fr. *bimane* etc.

în unele cazuri este greu de precizat din care limbă străină a fost luat un compus sau un model: din slavă, greacă sau latină în epoca veche (de exemplu : *binecuvînta,* cf. v.sl. *blagosloviţi,* gr. euAoysiv, lat. *benedicere),* din franceză, germană, engleză, italiană, rusă în perioada nouă (de exemplu: *sparge-gheaţâ,* cf. fr. *brise-glace,* germ. *Eisbrecher,* engl. *ice-bredker,* rus. *MOOKOJI: binemeritat,* cf. fr. *bien-merite,* germ. *woMverăient}* etc. Nu sînt rare exemplele de etimologie multiplă : cuvîntul sau modelul provine din mai multe limbi (de ex. : *fiziologic,* cf. ngr. <pu(noAoyix6<;, lat. *physiologicus,* fr. *physiologique,* germ. *physiologisch).* în general, compusele împrumutate şi calchiate aparţin mai puţin vocabularului limbii vorbite şi mai mult unor sectoare speciale ale lexicului: terminologiei bisericeşti, celei militare şi administrative, celei tehnico-ştiinţifice. Părţile de vorbire bine reprezentate prin împrumuturi şi calcuri sînt: substantivul, adjectivul şi verbul.

Formaţiile româneşti fără model străin, puţin numeroase în epoca veche a limbii noastre, se întîlnesc în număr din ce în ce mai mare în textele secolelor ulterioare (care au, desigur, avantajul faţă de textele vechi de a oglindi mai multe şi mai variate aspecte ale limbii). Aceste compuse, originale, fac parte din clase semantice foarte diferite, multe fiind frecvente şi în limba vorbită (mai ales în ce priveşte substantivul, după cum se va vedea mai departe). Uneori nu mai putem şti dacă un compus a fost la origine calchiat sau format fără model străin (vezi exemple la § 37, 56, 64, 134, 175). Dacă substantivul şi adjectivul cuprind, pe lîngă împrumuturi şi calcuri, şi formaţii fără model străin, pronumele, adverbele, prepoziţiile, conjuncţiile şi interjecţiile sînt, în cea mai mare parte, creaţii originale. Numeralul este o categorie hibridă din acest punct de vedere, deoarece cel puţin două din tipurile lui principale sînt calchiate (vezi mai departe § 201).

§ 13. încă o distincţie care trebuie făcută este aceea între compusele savante, cărturăreşti sau'culte şi cele populare. Majoritatea împrumutu-

rilor şi a calcurilor, despre care s-a vorbit în paragraful anterior, sîn natură cărturărească. în compunerea românească formaţiile cărturăr au avut un rol deosebit: ele au contribuit, pe de o parte, la dezvolta unor tipuri de compunere vechi, iar pe de altă parte, la îmbogăţirea lir cu cîteva tipuri de compunere noi[47] (ceea ce se va demonstra în capito următoare). Unele dintre compusele cărturăreşti s-au răspîndit şi limba vorbită.

Creaţiile fără model străin sînt de cele mai multe ori popula Adesea compusele de acest fel, substantive, au luat naştere prin figură de stil: metaforă, metonimie, hiperbolă, ceea ce explică gra lor înalt de expresivitate (vezi discuţia şi exemplele de la § 28).

CLASIFICAEEA CUVINTELOE COMPUSE

§ 14. Cuvintele compuse pot fi clasificate din mai multe pur de vedere; s-a vorbit de existenţa a 9 criterii de clasificare[48], dar a număr ar putea fi sporit.

Cea mai răspîndită clasificare pare a fi una bazată pe un crite sintactic, care împarte compusele în două grupe mari: compuse rezult prin juxtapunere şi compuse rezultate prin elipsă[49]. prima categorie intră compusele care au luat naştere din cuvinte al rate după regulile sintactice ale limbii respective fără omiterea vreur dintre ele, de exemplu din substantiv + adjectiv, din substantiv + pr ziţie + substantiv, din verb + prepoziţie + substantiv etc. (cum a în limba noastră : *burtăverde, buhai-de-baltă, ducă-se-pe-pustii* etc). de-a doua categorie cuprinde compusele în a căror structură se obse omiterea unuia sau chiar a mai multor cuvinte *(concertmaistru* per *maistru de concert, mazăre-siloz* pentru *mazăre de siloz, nord-amer* pentru *american din* (sau *de) nord* etc). Aşa cum se prezintă, clasifica aceasta nu poate fi păstrată din cauză că ambii termeni — *juxtapuner elipsă* — sînt folosiţi în gramatici cu alt sens, fapt care produce confuz

Tot pe baza unui criteriu sintactic şi folosind, de data aceast terminologie adecvată, o altă clasificare (şi ea răspîndită) grupează c pusele în două categorii: sintactice (formate pe baza regulilor tactice ale limbii) şi asintactice (care nu sînt formate pe b

[47] Cf. CIOBANU, F. 162.

[48] Gf. Paul M. Lloyd, *An Analytical Survey of Stadies in Romănce Word-Form* în Romănce Philology", XVII (1964), p. 750-756.

[49] Cf. DARMESTETER, T. 6—9, de la care s-au inspirat şi alţi lingvişti.

[50] Preluînd clasificarea lui Darmesteter, Drăganu (R. S.) ' vorbeşte de compu analitică (corespunzătoare celei prin juxtapunere) şi sintetică (corespunzăt celei prin elipsă). Modificarea terminologică adusă de Drăganu nu înlătură însă confuzia, deoa şi el dă termenilor folosiţi o altă accepţie decît cea curentă. Pentru critica clasificării lui mesteter, cf. K. Nyrop, *Grammaire historique de la langue frangaise,* voi. III, Copenha Leipzig-New York-Paris, 1908, p. 259-260; C. Rohrer, *lucr. cit,* p. 62-64.

regulilor sintactice de îmbinare a cuvintelor)[51]. Această clasificare merită, a fi reținută.

O altă grupare a cuvintelor compuse se bazează pe un criteriu morfologic : sînt deosebite compusele după părțile de vorbire cărora Ic aparțin şi după părțile de vorbire ale elementelor care intră în compunere[52]. Şi această clasificare este utilă. în cadrul ei se pot distinge compusele care aparțin aceleiaşi părți de vorbire ca şi termenii componenți sau ca unul dintre termenii componenți, şi anume cel ,,dominant" (do exemplu : *floarea-soarelui,* substantiv, ca şi *floarea* şi *soarelui-, roşu-închis,* adjectiv, ca şi *roşu; binevoi,* verb, ca şi *voi etc.)* de compusele care, dimpotrivă, aparțin altei părți de vorbire decît termenii componenți sau decît termenul ,,dominant" (de exemplu : *cuminte,* adjectiv, dar *cu,* prepoziție, *minte,* substantiv; *nu-mă-uita,* substantiv, dar *nu,* adverb, *mă,* pronume, *uita,* verb etc.)[53].

în sfîrşit, există şi alte clasificări, făcute pe baza a diferite criterii r sintactice (raportul care se stabileşte între termenii componenți[54]; natura legăturii dintre părțile alcătuitoare : juxtapunere, adică alăturare a termenilor fără ajutorul cuvintelor de legătură, sau joncțiune[55]), semantice (de exemplu, potrivit raportului dintre sensul compusului şi înțelesul fiecăreia dintre părțile care îl alcătuiesc[56] sau potrivit raportului dintre termenii care constituie compusul: termenul final exprimă o acțiune, cel inițial indică pe cel care o îndeplineşte, termenul inițial arată locul unde există obiectul exprimat de termenul final ori materialul din care e făcut acest obiect etc.[57]), stilistice (compuse care au la bază o metaforă, o sinecdocă etc.[58]) etc.

Desigur, toate aceste criterii trebuie avute în vedere, însă este necesară, pe de o parte, o ierarhizare judicioasă a lor, iar pe de altă parte, o aplicare consecventă a fiecăruia dintre ele la întregul material cercetat[59].

în tratatul de față s-a adoptat ca principal criteriu de clasificare a compuselor criteriul morfologic. Pe baza lui s-a pornit în primul rînd

[51] Vezi nota 2 de la p. 8.

[52] Cf., de exemplu, DARMESTETER, T. 2; Kr. Nyrop, *lucr. cit,* p. 258—279; Maurice Grevisse, *Le bon usage.* Grammaire francaise, ed. a VH-a, Gembloux-Paris, 1961, p. 96—97; G. Rohrer^ *lucr. cit,* p. 61.

[53] Leonard Bloomfield *(lucr. cit,* p. 235—237) numeşte compusele din cele două categorii endocentrice şi exocentrice. A. Martinet *(Elements de linguistique generale?* Paris, 1961, p. 132) dă însă acestor doi termeni alte accepții.

[54] Gf. de exemplu M. Francis Meunier, *lucr. cit,* p. 6 ş.u.; DARMESTETER, T.. 5; Kr. Nyrop, *lucr. cit,* p. 258—279; Maurice Grevisse, *lucr. cit,* p. 96—97; E. Benveniste, *Fondements syntaxiques de la composition nominale,* în ,,Bulletin de la Societe de linguistique de Paris", LXII (1967), fasc. 1, p. 15-31.

[55] MIRSKA, c. 175-184.

[56] A. Dauzat, citat de Halina Lewicka, *lucr. cit,* p. 141.

[57] Cf. Otto Jespersen, *A Modern English Grammar. On Historical Principles,* voi. VI, Londra—Copenhaga [1954], p. 143—145, 162—163, şi critica categoriilor stabilite de el, la Anna Granviile Hatcher, *An Introduction to the Analysis of English Noun Compounds,* în „Word" XVI (1960), nr. 3, p. 356-373.

[58] DARMESTETER, T. 50—66.

[59] Clasificarea lui A. Darmesteter nu este unitară, unele subgrupe corespunzînd unui criteriu sintactic, altele, unui criteriu stilistic etc.

de la părțile de vorbire în care se încadrează compusele şi, în al doilea rî de la părțile de vorbire care intră în compunere. Acolo unde a f cazul, adică la substantiv, la adjectiv, la pronume, la verb şi la adve s-au deosebit compusele formate din cuvinte întregi de cele în alcătui cărora intră elemente de compunere, iar la substantiv, şi de cele form din abrevieri. Criteriului morfologic i s-au subsumat celelalte crite secundare : sintactic, semantic, stilistic. Nu a fost omis nici criteriul isto şi nici cel al productivității şi frecvenței, criterii de asemenea secund în clasificarea noastră.

în felul acesta, au fost luate în considerație toate criteriile imp tante, s-a stabilit o ierarhizare a lor şi s-a ținut seama de fiecare din ele în clasarea întregului material.

PEOBLEMELE UEMAEITE *ÎN* TEATAEEA COMPUSELOE

§ 15. La fiecare tip de compunere s-au făcut aprecieri gener asupra bogăției inventarului de unități (vechi şi noi). Materialul (constit din formații moştenite, creații româneşti, împrumuturi, nediferenți aici din acest punct de vedere) a fost apoi discutat sub diverse aspec particularitățile morfologice ale termenilor componenți şi ale compusul raporturile sintactice dintre termeni şi categoriile semantice reprezent de compuse[60], posibilitatea de analiză a formațiilor, repartiția lor sti tică, productivitatea tipului de compunere etc. S-a trecut apoi la isto tipului în ansamblu şi a compuselor care îl alcătuiesc, urmărindu-se ginea, primele atestări, eventualele modificări fonetice sau semant pe care le-au suferit unele compuse în decursul timpului, situația tipu respectiv în limba actuală etc.

Volumul se încheie cu un capitol de concluzii, după care urme anexele: lista principalelor elemente de compunere folosite în lim română, explicarea abrevierilor, bibliografia şi indicele.

[60] Analiza gramaticală (în parte şi cea semantică) s-a bazat pe concepția *Gram Academiei* şi pe categoriile stabilite acolo.

SUBSTANTIVUL

§ 16. Substantivele compuse sînt nume comune şi proprii, primele, cum este şi firesc, mai numeroase decît ultimele. Deşi între aceste două feluri de compuse nu sînt deosebiri esenţiale, există totuşi unele trăsături distinctive, de natură semantică, morfologică şi sintactică, care impun adeseori studierea lor separată.

§ 17. După felul obiectelor denumite, substantivele comune compuse se clasifică în următoarele categorii semantice mai importante:

a) nume de persoane (nume de rudenie, de ocupaţii, de grade în diferite ierarhii sociale, epitete etc.) : *mama-mare, inginer-şef, fotoreporter, locotenent-colonel, copil-minune, tîrîie-brîu;*

b) nume de plante: *barba-caprei, floarea-soarelui, rochita-rînănicii, trei-fraţi;*

c) nume de animale (mamifere, insecte, păsări, peşti etc.) : *cîine-lup, căţelul-pămîntului, vaca-Domnului, viespe-gărgăune, nasicorn, uligaie, pasâre-muscă, frunza-plopului, ac-de-mare, buhai-de-baltâ;*

d) nume de lucruri (instrumente, substanţe, produse de toate felurile etc.) : *argint-viu, electrocauter, encefalogramâ, P.A.S., piatra-iadului, poale-n-brîu, strung-revolver, triplu-voal;*

e) nume de boli: *a-bubă, buba-bubdor, pleuropneumonie, rinofaringită, soare-sec,*

f) nume de dansuri populare şi de jocuri (sau în legătură cu jocurile) : *biru-i-greu, popa-prostul, scara-mîţei, tai-mălai(ul), (un) unsprezece-metri;*

g) numele unor procedee sau metode : *autoinducţie, balneoterapie, telepatie;*

h) nume de unităţi de măsură : *amper-oră, dublu-ster, hectolitru, Mlogram ;*

i) nume de noţiuni temporale (părţi ale zilei, ale anului etc.) şi de puncte cardinale : *după-masâ, miazănoapte, primăvară, soare-apune, sud-est, zi-ntîi ;*

j) nume de sentimente, atitudini, stări psihice: *bunăvoinţă, reavoinţă, vino-ncoace;*

k) nume de acţiune : *automulţumire, binefacere, omucidere, sinucidere.*

Substantivele proprii compuse aparţin unor sfere semantice mai puţin variate decît substantivele comune. Ele se pot clasifica în următoarele categorii generale :

a) nume de persoane (nume de familie, prenume, porecle, nume de personaje din basme)[1] : *Azidăriţei, Dobrogeanu-Gherea, Mantaroşie, Maria-Laura, Papadima, Gură-de-Aur, Stătu-Palmă;*

b) nume de animale : *Coadă-Scurtă* (nume de cline-, SADOVEANU, o. xv 422), *Aude-Bine, Galben-de-Soare* (ultimele două, nume de animale din basme şi povestiri);

c) nume geografice şi teritorial-administrative[2]: *Balta-Albă, Dealul Spirei* (cartiere, Bucureşti), *Ceatal-Tepe* (movilă, Dobrogea), *Mărginenii-Răzeşi* (sat, Bacău), *Tifla Corbului* (pisc, Muscel);

d) nume din domeniul astronomiei: *Gloşca-cu-Pui, Paiele-Ţiganului, Steaua Polară, Ursa-Mare-,*

e) nume ale unor evenimente şi ale. unor sărbători: *.Anul nou, 1 Mai, Ana-Foca, Joimari, Tudorusalii*[3] (ultimele trei, nume de sărbători religioase populare);

f) numiri ale unor instituţii şi întreprinderi: *Agerpres,.C.F,M., Mectroputere, Plafar, Steagul roşu.*

§ 18. Felul în care aceste categorii semantice sînt reprezentate în limba modernă, bogăţia inventarului lor, frecvenţa cu care sînt folosite compusele aparţinînd diferitelor categorii depind în mare măsură de stilul limbii. în această privinţă deosebiri importante se înregistrează între limba literară şi cea populară, pe de o parte, şi între diferite stiluri ale limbii literare, pe de alta.

Oomparînd între ele categoriile semantice de substantive compuse comune întîlnite ^astăzi în limba literară şi în cea populară, în linii generale se pot constata următoarele :

Dintre numele de persoane, unele, cum ar fi numele de rudenie şi epitetele, se folosesc atît în limba literară, cît şi în limba populară, în timp ce altele, de exemplu numele de grade din ierarhia socială sau numele de ocupaţii, aparţin mai ales limbii literare. Numele compuse de plante şi de jocuri sînt caracteristice limbii populare. Din mulţimea formaţiilor de acest fel, limba literară a preluat relativ puţine, pe care le foloseşte destul de rar şi la care a adăugat un număr redus de creaţii noi. Ca şi compusele nume de plante, numele de animale se întîlnesc mai frecvent în limba populară, cu excepţia celor din două substantive cu formă de nominativ-acuzativ *(cîine-lup),* mai numeroase în limba literară. în schimb în limba literară sînt mai numeroase şi mai frecvent folosite decît în cea populară compusele nume de lucruri (instrumente, substanţe etc.)

[1] în general, pentru toate problemele discutate în lucrarea de faţă în legătură cu numele proprii de persoane, vezi GRAUR, N. P.

[2] Pentru diferitele aspecte privitoare la substantivele compuse nume de locuri pe care lucrarea de faţă le-a adus în discuţie, vezi IORDAN, TOP.

[3] Pentru *Ana-Foca* şi *Tudorusalii,* vezi explicaţia de la § 34 C

şi cele de noţiuni abstracte. Substantivele compuse nume de boli se întîlnesc atît în limba populară, cît şi în cea literară, deosebindu-se însă ca tipuri de compunere (compară, de exemplu, *soare-sec,* formaţie populară, cu *pleuropneumonie,* termen ştiinţific).

La rîndul său, limba literară nu prezintă o situaţie unitară în ce priveşte felul în care sînt reprezentate diferitele categorii de substantive comune compuse. între diferitele stiluri ale limbii literare există uneori deosebiri la fel de mari ca între limba populară şi cea literară. Stilul tehnico-ştiinţific se caracterizează printr-un număr mare de compuse, nume de instrumente de diferite feluri, de substanţe, de unităţi de măsură, de fenomene. în stilul presei sînt numeroase compusele nume de lucruri, de persoane, de noţiuni abstracte, unele dintre ele create ocazional. Cît despre categoriile semantice de compuse care apar în stilul literaturii artistice, ele sînt uneori aceleaşi ca în limba populară, iar alteori sînt de felul celor din stilul tehnico-ştiinţific sau din cel al presei, în funcţie de subiectul tratat.

Dintre categoriile de substantive proprii compuse, numele geografice sînt la fel de bine reprezentate atît în limba populară, cît şi în cea literară.

Numele de persoane compuse nu sînt, în general, prea numeroase nici în limba literară, nici în cea populară, cu excepţia literaturii populare, care atestă un număr ceva mai mare de creaţii de acest fel, nume de personaje din basme. Tot aici se întîlnesc şi cele mai multe compuse nume de animale personificate. Numele de corpuri cereşti, ca şi cele de sărbători religioase, în marea lor majoritate creaţii populare, sînt mai bine reprezentate în limba populară, în timp ce în limba literară ele se folosesc relativ rar şi cu un număr restrîns de formaţii.

în sfîrşit, categoria compuselor nume de instituţii, caracteristică limbii literare, este destul de bogată în formaţii.

§ 19. Despre un raport între bogăţia anumitor categorii semantice de substantive comune compuse şi diferitele epoci istorice se poate vorbi mai ales în legătură cu compusele din domeniul limbii literare, deoarece faptele de limbă populară întîlnite în texte pînă în secolul al XlX-lea sînt mai mult sau mai puţin sporadice şi nu ne permit să tragem concluzii suficient fundate. în linii foarte mari se observă că în textele traduse din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea abundă compusele din domeniul juridico-religios *(asupră-luare, binefacere, bunăvoinţă, călcătoriu-de-lege, lege-călcare).* în secolul al XVIII-lea sila începutul secolului al XlX-lea se întîlnesc numeroase substantive compuse nume de grade sau de funcţii din diferite domenii ale ierarhiei social-politice *(călăuz-ceauş, ăerviş-aga, divan-ceauş, gheneral-leitenant, ştab-ofiţer).*

Din secolul al XlX-lea încoace s-au îmbogăţit foarte mult şi continuă să se dezvolte în special categoriile semantice de nume din domeniul tehnico-ştiinţific *(apără-roate, oţel-beton, scurtcircuit, nord-est, uscător-tunel).*

Despre numele proprii compuse se pot spune şi mai puţine lucruri, din cauza lipsei de material referitor la perioada de pînă la sfîrşitul

secolului al XVIII-lea, cu excepţia numelor geografice. Categoria acestora din urmă s-a dezvoltat necontenit în decursul istoriei. în prezent, ea pare a nu se mai dezvolta în acelaşi ritm, deoarece nu se mai creează uşor aşezări noi. Mult mai slab reprezentată în limba veche pare a fi categoria numelor teritorial-administrative (de ex. : *Ţara de Jos),* care s-a dezvoltat în special din secolul al XlX-lea încoace şi care pare să se îmbogăţească în continuare (mai ales prin crearea de nume noi legate de sistematizarea urbană şi rurală).

Categoria numelor compuse din domeniul astronomiei populare şi cea a numelor de sărbători religioase, probabil mai bogate într-o fază mai veche, sînt astăzi reprezentate prin cîteva nume ceva mai cunoscute şi mai folosite.

în secolul al XlX-lea a apărut categoria numelor compuse de instituţii, care este în continuă dezvoltare.

în legătură cu numele proprii de persoane, datele insuficiente ne împiedică să facem aprecieri asupra dezvoltării istorice a acestei categorii semantice.

§ 20. După structura termenilor care intră în componenţa lor, substantivele compuse, atît comune, cît şi proprii, se clasifică în următoarele trei categorii[4]:

a) substantive alcătuite din cuvinte întregi existente şi independent în limba noastră (substantive, adjective, verbe, pronume etc): *cată-ceartă, mai-marele, tren-fulger, Baia-ăe-Aramă.*

^ Trebuie incluse aici şi acele formaţii în care unul din termeni, datorită anumitor motive, şi-a modificat aspectul (de exemplu : ***soarea**-soarelui* în loc de ***sora**-soarelui* sau ***floarea**-soarelui* ; ***Păsări-Lăţi**-Lungilă,* în loc de *Păsârilă, Lăţilă,* în care partea finală a sufixului *-ilă,* şi anume *-lă* a fost omisă din motive fonetice; *sinucigaş,* în care *sine* are forma *sin-).* Acestora li se alătură şi formaţiile rezultate dintr-o etimologie populară sau cele a căror origine nu ne este cunoscută, dar în care putem recunoaste cuvinte existente şi independent, chiar dacă au un aspect mai puţin obişnuit (de exemplu : *ţiţivară* sau *ţinţirară,* nume date piţigoiului, în care primul termen poate fi interpretat ca un onomatopeic; *talmeş-balmeş* „amestec din care nu se mai înţelege nimic", foimatie rimată cu caracter expresiv, al cărei prim termen a fost, probabil, creat după modelul celui de-al doilea, substantiv existent şi independent[5]);

b) substantive formate din elemente de compunere combinate, fie între ele : *hemogramă, telescop,* fie cu cuvinte existente şi independent în limba română : *basorelief, electrodinam, triunghi; Bavidoglu ;*

c) substantive formate din abrevieri ale unor cuvinte, ale unor elemente de compunere etc, combinate, fie între ele *(C.B.C.* = 0[asa] de] e[conomii şi] c[onsemnaţiuni], *Plafar =pla[nte]* /ar[maceutice], *A.G.T.E.* = adrenocorticotrophormon), fie cu cuvinte întregi *(Eurasia* =

[4] Vezi şi § 1.
[5] Cf. Iorgu Iordan, *Note linguistice,* în BPH II (1935), **p.** 184; GRAUR, E. 18.

J3w[opa şi] *Asia, Gomaliment* = [întreprindere de] com[erț cu] *alimente),* fie cu elemente de compunere *(Gentrocoop* „Uniunea centrală a cooperativelor de consum" = *centro-* + cooperativă]). Formațiile de acest fel sînt cunoscute mai ales sub denumirea de compuse din abrevieri[6].

Alături de aceste trei categorii de substantive compuse, pot fi trecute, ca o a patra categorie, formațiile parasintetice, substantive compuse şi derivate în acelaşi timp *(codobatură, mărinimie).*

§ 21. Substantivele compuse alcătuite din cuvinte independente sînt în marea lor majoritate formații lipsite de unitate morfologică, avînd un grad scăzut de unitate semantică. Există însă şi substantive compuse din astfel de termeni, care, pe lîngă o mai mare unitate semantica, se caracterizează şi prin unitate morfologică[7]. Substantivele compuse în structura cărora intră elemente de compunere şi cele formate din abrevieri se situează pe o treaptă superioară în ce priveşte unitatea semantică, în comparație cu majoritatea substantivelor alcătuite din cuvinte independente, iar din punct de vedere morfologic se comportă întotdeauna ca nişte cuvinte simple[8] *(electrodinam, electrodinamul, electrodinamuri, Cefere, Gefereul).*

§ 22. în sistemul compunerii substantivului, categoria compuselor din cuvinte independente se situează pe primul plan ca importanță, varietate de tipuri, vechime şi bogăție a inventarului, pe planul al doilea aflîndu-se compusele în structura cărora intră elemente de compunere, iar pe ultimul plan cele din abrevieri. Şi în ce priveşte productivitatea în limba actuală, primul loc îl ocupă de asemenea substantivele compuse din cuvinte independente, însă numai datorită anumitor tipuri de compunere. Celelalte două categorii, a compuselor cu elemente de compunere şi a celor cu abrevieri, deşi productive, se situează din acest punct de vedere pe locul al doilea (vezi şi § 240 b).

Ca origine, marea majoritate a substantivelor compuse din cuvinte independente sînt creații originale şi calcuri, pe cînd compusele care conțin elemente de compunere sînt mai ales împrumuturi şi calcuri, iar cele din abrevieri împrumuturi şi creații originale.

[6] Unii **lingvişti, în special cei sovietici, grupează împreună substantivele formate diu abrevieri *(napmops)* şi cele care conțin teme *(gSmiospagSua),* avînd în vedere faptul că şi unele şi celelalte reprezintă părți ale unor cuvinte întregi (cf., de exemplu,** N. L. Vorontova, ***Tlpoj^eccu*** *pa3eumufi* ***Mopg5iJio8wiecKux d/ieMeumoe cmonuțux na apanu MopcfisMbi u cjioea,*** **în** ,,Pa3BHTHe rp9.MMa.**THKH** H **JieKCHKH coBpeMeHHOro** pyccKoro **H3î>iKa",** Moscova, 1964, **p.** 93—105; D. I. Alekseev, ***A66peeuamypbi nan noebiii mui*** *CJIO3,* **în** „Pa3BHTHe CJiOBOo6pa-**30BaHHH coBpeMeHHOro pyccKoro** H3biKa", Moscova, 1966, **p.** 13—37. Această **clasificare nu se justifică, deoarece deosebirii de aspect, origine, structură, conținut semantic etc. dintre teme şi abrevieri îi corespunde deosebirea dintre compusele alcătuite din teme şi cele formate din abrevieri, după cum va reieşi din capitolele respective ale lucrării de față.**

[7] Vezi § 3, 4, 11, 27.

[8] Vezi § 11, 147.

SUBSTANTIVE COMPUSE DIN CUVINTE ÎNTBEGI EXISTENTE ŞI INDEPENDENT ÎN LIMBA EOMÂNĂ

§ 23. Compusele de acest fel constituie categoria de bază a substar tivelor compuse româneşti. Ele sînt formate din orice parte de vorbire atît flexibilă, cît şi neflexibilă. Dintre părțile de vorbire flexibile substanti vul apare cel mai frecvent ca termen de compunere. Destul de des est folosit şi adjectivul. Verbul, pronumele şi mai ales numeralul se întîlnes ceva mai rar. în ceea ce priveşte părțile de vorbire neflexibile, sînt ma folosite prepoziția şi adverbul; conjuncția şi interjecția apar foarte rar Articolul prezintă o situație specială din cauza conținutului său gramatica şi a particularităților sale de construcție. Dintre diferitele categorii d articole, apar ca termeni de compunere : articolul hotărît proclitic, c posesiv (genitival) şi cel demonstrativ[9]. Se poate întîmpla ca la acelas tip de compunere anumite formații să conțină unul dintre articolele mer ționate, iar altele nu (compară *ochiul-boului* cu *pecetea-**lui**-Solomon* sa *vinars* cu *baiul-**cel**-rău,* primele două aparținînd tipului substantiv substantiv în genitiv, iar ultimele două, tipuiui substantiv + adjectiv)

§ 24. Posibilitățile de combinare a părților de vorbire care alcă tuiesc substantivul compus sînt variate.

1. Cel mai bine reprezentate în limba actuală sînt tipurile de com puse formate din :

a) două sau mai multe substantive cu formă de nominativ-acuzati *(cîine-lup, oțel-beton, Piatra-Neamț);*

b) substantiv + (articol +) substantiv în genitiv *(iarba-fiarelo Fața-lui-Crai);*

c) substantiv + (articol +) adjectiv *(bunăstare, baiul-cel-rău, H rap-Alb);*

d) (articol+) numeral + substantiv *(primăvară, Cei-Trei-Cosa* „nume popular al unei constelații")[11];

e) substantiv + prepoziție + substantiv *(cap-de-cocoş* „nume d plantă", *Curtea-de-Argeş);*

f) verb la un mod personal (interjecție) + (prepoziție +) substantiv pronume, adverb sau participiu (compuse de tip propoziție : *fluieră-biserică, zgîrie-brînză; Cată-n-Sus);*

[9] Nu intră în discuție articolul hotărît enclitic, deoarece se ataşează altui cuvîr Articolul nehotărît nu se întîlneşte niciodată ca termen de compunere.

[10] Din această cauză, la asemenea tipuri de compunere articolul a fost notat în p ranteză.

[11] Compusele formate din substantiv + adjectiv şi substantiv + numeral merg împreur din multe puncte de vedere, dar prezintă şi unele aspecte importante deosebite, ceea ce impvs discutarea lor separată, ca două tipuri deosebite.

g) verb la un mod personal + (pronume sau substantiv +) verb la un mod personal (compuse de tip frază : *tace-face, du-te-vino, uite-popa-nu-e-popa)*[12].

2. A doua grupă, mult mai mare decît cea precedentă, o formează tipurile reprezentate în limba actuală printr-un număr mai mult sau mai puțin restrîns de compuse (uneori chiar și unul singur):

a) prepoziție + substantiv sau altă parte de vorbire cu valoare de substantiv *(deochi);*

b) prepoziție + verb la supin *(ăescăzut)* [13]*;*

c) substantiv + prepoziție + adverb *(Bengeștii-de-Sus);*

d) numeral + prepoziție + substantiv *(jumătate-de-pasăre, Patru-zeci-ăe- Cruci,* nume de localitate);

e) prepoziție + adjectivul substantivizat *tot* + substantiv *(atot-știință);*

f) articol posesiv + substantiv sau pronume *(Adrâguței, al-lui* „dracul");

g) pronume (articol) demonstrativ[14] + (adverb+) adjectiv *(cel-pierit, ăl-mai-rău);*

h) pronume (articol) demonstrativ + prepoziție + substantiv *(cel-de-pe-comoară);*

i) pronume (articol) demonstrativ + prepoziție + adverb *(Cel-de-Sus);*

j) pronume reflexiv + substantiv *(sinucigaș);*

k) adverb + substantiv *(jos-culcare*; în limba actuală mai ales adjective substantivizate : *nou-venit, sus-numit) ;*

1) substantiv sau adjectiv + adverb de comparație + substantiv *(Albă-ca-Zăpada, Șchiopul-cît-Gotul);*

m) adverb + adjectiv sau adverb *(preaplin);*

n) adverb + adverb + adverb de comparație + substantiv *(mai mult ca perfect);*

o) pronume + pronume *(unealtă);*

p) substantiv + prepoziție + pronume *(apâ-de-nimic);*

q) substantiv + conjuncție + substantiv *(punct și virgulă) ;*

r) adjectiv + prepoziție + substantiv *(Galben-de-Soare);* ,

s) interjecție + substantiv *(țițivară).*

Menționăm că grupa tipurilor de acest fel poate fi încă îmbogățită, înfcrucît, din motive lesne de înțeles, un inventar complet al substantivelor compuse comune și mai ales proprii este imposibil de realizat.

La toate aceste tipuri amintite pînă aici se adaugă o serie de formații foarte diferite ca termeni de compunere, care corespund parțial

[12] în cuprinsul lucrării, tipurile f și g, în care verbul la un mod personal reprezintă termenul dominant", au fost grupate împreună subtitlul: Verb la un mod personal sau interjecție + alte părți de vorbire (Compuse de tip propoziție ; compuse de tip frază).

[13] Tipul acesta și cel precedent prezintă unele trăsături comune (vezi capitolele respective).

[14] în asemenea situații (vezi și pct. i, j) GRAM. ROM. I 108 consideră că între *cel* pronume și *cel* articol ,,nu există o distincție netă".

unor tipuri de compunere discutate, conținînd însă față de acestea ș unii termeni în plus (compară de exemplu *floarea-soarelui* cu *iarba-datulu și-a-faptului, cinci-degete* cu *trei-frați-pătați).* Formațiile de acest fel con stituie tipuri de compunere dezvoltate și au fost studiate î lucrarea de față în cadrul unui singur capitol.

§ 25. Din punctul de vedere al raporturilor dintre termeni, substan tivele compuse din cuvinte întregi existente și independent sînt sintactic și asintactice. Acestea din urmă formează o grupă relativ puțin numeroas aparținînd tipului de compunere din două sau mai multe substantive c formă de nominativ-acuzativ[15] (între elementele lor componente se poat subînțelege un raport de subordonare atributivă de tip prepoziționa sau genitival: *Șiclodul-Coastă* „Șiclodul de pe coastă", *divan-ceauș* „ceauș sau ușierul divanului") și tipului de compuse din pronume reflexiv substantiv *(sinucigaș* „ucigaș de sine").

Marea majoritate a substantivelor compuse din cuvinte între sînt însă alcătuite din părți de vorbire organizate conform regulilor sin taxei românești. Din punctul de vedere al raporturilor sintactice dintr termeni și al modului lor de exprimare compusele sintactice sînt de tre feluri:

a) compuse cu structura unor părți de propoziții sau, mai pe scur compuse-părți de propoziții;

b) compuse cu structura unor propoziții sau compuse-propoziți

c) compuse cu structura unor fraze sau compuse-fraze.

a) Compusele-părți de propoziții sînt construite :

a) ca niște grupuri sintactice din determinat substantival și dete minantul lui atributiv;

ca niște grupuri sintactice formate dintr-un adjectiv sau dintr-u adverb determinat și complementul lui:

y) ca niște atribute, complemente sau nume predicative;

8) ca niște părți de propoziție multiple (subiecte, atribute etc

Compuselor-părți de propoziții alcătuite dintr-un determinat determinantul lui atribut le corespund tipurile morfologice :

— substantiv în N.-A. + substantiv în ST.-A. cu funcțiune d apoziție *(moș-tătuca) ;*

— substantiv + substantiv în genitiv cu funcțiune de atribu substantival genitival *(gura-leului);*

— substantiv, pronume sau numeral + prepoziție sau adverb d comparație + substantiv sau pronume cu funcțiune de atribut substanti val prepozițional; prepoziție + adjectivul substantivizat *tot* cu funcțiun de atribut + substantiv *(buhai-ăe-baltă, jumătate-de-pasăre, atotputin cel-din-baltă, Șchiopul-cît-Cotul, apă-de-nimic) ;*

— substantiv + adjectiv sau numeral cu funcțiune de atribut adje tival *(rea-voință, triplu-voal) ;*

[15] Vezi § 35 III.

— substantiv sau pronume + (prepoziție+) adverb eu funcțiune de atribut adverbial *(jos-culcare, Bengeştii-de-Sus, Gel-de-Sus).*

Sînt construite ca nişte grupuri sintactice constînd din adjectivul sau adverbul determinat şi complementele lor numai compusele de tipul:

— adjectiv + prepoziție + substantiv *(Gdlben-de-Soare);*

— adjectiv + adverb de comparație + substantiv *(Albă-ca-Zăpada);*

— adverb + adverb -j- adverb de comparație + substantiv *(mai mult ca perfect).* '

Au construcția unor atribute, complemente, nume predicative sau, mai rar, subiecte compusele aparținînd tipurilor morfologice :

— prepoziție + substantiv sau verb la supin *(demîncare, des căzut);*

— pronume (articol) demonstrativ + (adverb -)-) adjectiv *(cel-pierit);'*

— articol posesiv + substantiv *(Adrâguței);*

— adverb + adjectiv sau adverb *(preaplin).*

Există două tipuri construite ca nişte părți de propoziție multiple :

— substantiv. în îT.-A. + substantiv în Îf.-A. *(nord-vest, conjunctor-disjunctor)* ;

— substantiv -f conjuncție + substantiv *(punct şi virgulă).*

In cadrul acestor tipuri sintactice se numără unele tipuri dezvoltate, alcătuite dintr-un singur substantiv determinat şi două atribute adjectivale sau genitivale coordonate sau nu între ele *(iarba-datului-şi-a-faptului, trei-frați-pătați),* dintr-un substantiv determinat şi un atribut substantival prepozițional determinat la rîndul lui de un atribut adjectival *(ciocănaş-cu-două-cozi)* etc.

b) Compusele-propoziții sînt mai puțin variate ca tipuri sintactice şi morfologice şi mai puțin bogate în formații decît compusele-părți de propoziții, prezentîndu-se totodată ca o categorie mult mai unitară decît acestea. Tipurile care se încadrează aici sînt deosebite între ele în special prin numărul termenilor componenți şi implicit prin structura sintactică. Cele mai multe formații aparțin tipului: predicat + complement direct, căruia îi corespunde morfologic tipul: verb la un mod personal + substantiv *(zgîrie-brînză)* sau, mai rar, pronume *(nu-mă-uita).*

Celelalte tipuri sintactice nu pot fi catalogate decît cu aproximație. Dintre ele amintim cîteva[16]:

— predicat + subiect, reprezentat prin verb + substantiv *(soare-apune)* ;

— predicat + complement direct + subiect, exprimat prin : verb + pronume (sau substantiv) + substantiv *(ucigă-l-crucea)* ;

— predicat + complement circumstanțial, reprezentat prin : verb + (prepoziție -f) substantiv sau adverb *(fluieră-n-biserică, Gată-n-Sus, Cată-Rău)* ;

— predicat + complement direct + vocativ, reprezentat prin: verb + pronume + vocativ *(lă-mă-mamă)* ;

[16] Pentru tipurile care nu sînt menționate aici, vezi § 83.

— predicat + complement indirect, reprezentat prin : interjecție + prepoziție + pronume *(Vaideei).*

. c)' Compusele-fraze, foarte puțin numeroase, sînt alcătuite din dou predicate exprimate prin verbe la un mod personal şi însoțite sau nu d alte părți de propoziție, formînd împreună două propoziții în raport d coordonare copulativă *(du-te-vino, tace-face)* sau de subordonare final *(lasă-mă-să-te-las).*

§ 26. Ordinea termenilor compusului este strîns legată de felu părților de vorbire care îl alcătuiesc şi de structura lui sintactică.

în linii generale majoritatea compuselor-părți de propoziții format dintr-un termen determinat şi determinantul lui completiv sau atributi se caracterizează prin topica determinat + determinant.

Topica determinant + determinat este normală pentru compusel formate din numeral + substantiv *(trei-culori,* numele unui peşte, *dublu decalitru, primăvară),* excepțiile fiind şi de această dată rare *(zi-ntîi)*

în ce priveşte locul adjectivului în compusele formate din substanti şi adjectiv, sînt numeroase atît situațiile în care adjectivul se situeaz după substantiv *(argint-viu, iarbă-mare),* cît şi cele în care îl preced *(bunăstare, scurt-metraj)**.

în compusele avînd structura unor atribute, complemente sau num predicative termenii sînt aşezați întotdeauna conform ordinii obişnuit *(deînmulțit, preaplin).*

Compusele-propoziții constînd din predicat + complement sau di subiect + predicat se caracterizează de asemenea prin topica sintactic obişnuită în asemenea cazuri: predicatul precedă complementul, ia subiectul precedă predicatul *(meşter-strică, tîrîie-brîu).*

Formații cu topica inversată sînt foarte rare şi se întîlnesc fie î compuse vechi, savante, calchiate după model străin *(ăe-bine-facere, ato putință, a-păcatelor-cădere),* fie în compuse populare, ca rezultat al analo giei *(cască-gură* are şi varianta *gură-cască,* probabil apărută sub influenț altor compuse în care apare acest cuvînt — *gura-leului, gură-bogat gură-spartă* — şi a variantei *gură-căscată).*

Locul termenilor între care există un raport de coordonare copu lativă este impus de motive semantice[19].

Compusele asintactice între termenii cărora se subînțelege un rapo de subordonare atributivă sînt formate uneori din elemente aşezate î aceeaşi ordine ca şi cuvintele din grupurile sintactice corespunzătoa *(mazăre-siloz* „mazăre de siloz"), alteori, în ordine inversă *(sinuciga concertmaistru* „maistru de concert").

§ 27. După cum s-a mai arătat[20], substantivele compuse din cuvin existente şi independent prezintă diferite grade de unitate morfologică

[17] Vezi Ş\59.
[18] Vezi § 50.
[19] Vezi § 32.
[20] Vezi $ 3.

în funcţie de vechime, sens lexical şi de tipul morfologico-sintactic căruia îi aparţin. Comportamentul morfologic al compuselor variază chiar în cadrul aceluiaşi tip de compunere (de ex. : *untdelemn* faţă de *cal-de-mare, bunăvoinţă* faţă de *rea-voinţă).*

în linii mari, compusele pot fi grupate în trei categorii: compuse caracterizate prin unitate morfologică, compuse lipsite de unitate morfologică sau avînd unitate morfologică parţială, compuse care oscilează din punctul de vedere al unităţii morfologice.

A. Compusele caracterizate prin unitate morfologică se comportă din punct de vedere morfologic ca nişte cuvinte simple[21].

Aici intră unele compuse-părţi de propoziţii, vechi sau foarte vechi în limbă, ai căror termeni s-au sudat [22] *(primăvară, primăveri, primăverii, primăverile; bunăvoinţă, bunăvoinţe, bunăvoinţa, bunăvoinţei-, untdelemn, untdelemnului; Moş-ajun, Moş-ajunul, Moş-ajunuri).*

Acestora li se alătură compuse mai noi care prezintă un stadiu avansat de compunere, datorită fie frecvenţei cu care circulă în limbă, fie topicii neobişnuite etc. *(marxism-leninism, marxism-leninismul, marwism-leninismului; scurtcircuit, scurtcircuitul, scurtcircuite).*

Se comportă ca un cuvînt unic şi compusele care au ca prim termen părţi de vorbire invariabile (prepoziţii, adverbe : *după-masă, ăupă-masa, după-mesele; mai-mare, mai-marele, mai-marii).*

Compusele nume proprii masculine de persoană şi epitetele de diferite tipuri morfologico-sintactice, ca şi toate compusele-propoziţii sau compusele-fraze se comportă de asemenea ca nişte cuvinte unice *(lui Harap-Alb; lui Strîmbă-Lemne; un maţe-fripte, unui maţe-fripte; o trage-lapte, unei trage-lapte).*

B. Marea majoritate a substantivelor compuse sînt însă formaţii lipsite de unitate morfologică, în care primul termen al compusului suferă modificări morfologice sau poate fi articulat cu articol hotărît enclitic [23] *(cal-de-mare, cai-de-mare, calul-de-mare* etc.; *rea-voinţă, reaua-voinţă, relei-voinţe* etc.; *cîine-lup, cîini-lupi, cîinele-lup, cîinelui-lup, eîinilor-lupi* etc.; *Albă-ca-Zăpada, Albei-ca-Zăpada).*

Alături de compusele lipsite de unitate morfologică pot fi plasate şi compusele caracterizate printr-un grad foarte scăzut de unitate morfologică. La acest fel de compuse unitatea morfologică se realizează numai cu ocazia articulării cu articol nehotărît, în timp ce în cursul declinării articulate sau la plural primul termen îşi modifică forma *(floarea-soarelui, o floarea-soarelui,* dar *florii-soarelui, florile-soarelui, florilor-soarelui* [24]*).*

Compusele lipsite de unitate morfologică se deosebesc între ele după felul modificărilor morfologice, specifice fiecărui tip în parte, după cum se va vedea din capitolele respective.

[21] Vezi § 3.

[22] Unele vechi formaţii de acest fel sînt astăzi cuvinte simple : *Dumnezeu, mijloc.* Ele interesează compunerea numai din punct de vedere istoric.

[23] în ce priveşte legătura dintre articularea cu articol nehotărît sau cu articol hotărît proclitic şi gradul de unitate morfologică a compusului, vezi § 3.

[24] Vezi § 3.

C. Unele dintre substantivele compuse, în special dintre cele alc
tuite din substantiv precedat de un adjectiv sau numeral *(prim-minist
bunăstare),* se comportă în două feluri: fie ca nişte compuse caracteriza
prin unitate morfologică, fie ca nişte compuse caracterizate prin absen
acestei unităţi *(prim-ministrul, prim-ministrului, prim-miniştrii,* dar
primul-ministru, primului-ministru, primii-miniştri; bunăstare, bunăstă
dar şi *buna-stare, bunei-stări* etc). De fapt, situaţia aceasta reprezin
în principiu o fază de trecere de la starea de compus lipsit de unita
morfologică, la cea de compus caracterizat prin această unitate. Ast
untdelemn, care se comportă astăzi ca un compus sudat, mai era în
analizat morfologic (şi în acelaşi timp semantic şi sintactic) în secol
trecut, avînd flexiunea *untul-de-lemn, untului-de-lemn; Gîmpulung*
avut, probabil, într-o fază mai veche, forma de genitiv-dativ articul
**Cîmpului-lung,* care a precedat flexiunea actuală *Cîmpulungului.*

§ 28. Un număr mare de substantive compuse comune şi propr
alcătuite din cuvinte întregi existente şi independent în limbă, mai al
formaţii originale din limba populară şi din cea vorbită, au ca pun
de plecare o figură de stil: metaforă, hiperbolă, sinecdocă, metonimie
Acestora li se alătură şi unele calcuri, al căror model străin a luat naşte
într-un fel asemănător[26]. Atît unele, cît şi celelalte se caracterizea
printr-un grad înalt de expresivitate. Vorbitorul înţelege figura de s
pe baza căreia s-a format compusul cînd cunoaşte obiectul denumit
ştie, ori cel puţin presupune, cum a luat naştere denumirea.

Cele mai numeroase dintre creaţiile de acest fel sînt compusele
tip metaforic, printre care un loc important ocupă numele de plante,
animale, de unelte şi denumirile din domeniul astronomiei. Ele sînt rez
tatul comparării obiectului pe care-l denumesc (sau numai a unei pă
din el) cu un alt obiect. De exemplu : *limba-soacrei* denumeşte o plan
ale cărei frunze sînt prevăzute cu ţepi; *coadă-de-şoarece* este numele un
ferăstrău avînd o formă subţire şi ascuţită la unul din capete ca o coa
de şoarece.

Cele mai multe compuse metaforice aparţin tipurilor substantiv
substantiv în genitiv, substantiv -f prepoziţie + substantiv şi, în m
mică măsură, altor tipuri ca : substantiv + adjectiv şi substantiv + n
meral *(cinci-ăegete,* numele unei plante).

Unele compuse, în special epitete, au ca punct de plecare o hipe
bolă. *Un suge-bute* este un om atît de beţiv, încît este capabil să sugă
bute întreagă; calcul *zgîrie-nori* denumeşte o casă atît de înaltă, în
ajunge cu vîrful la nori. Tot astfel se explică şi compuse ca : *brînză
sticlă, vîntură-cenuşă* etc. Substantivele compuse de acest fel sînt forma
mai ales din verb + substantiv.

[25] Vezi DRĂGANU, R. S. 74—80, WEIDELT, N. 25—29, &[IRSKA, C. 154—156.

[26] Aceste categorii sînt pe larg studiate în franceză de DARMESTETER, T. 50—66. Ele
întîlnesc în diferite limbi, atît romanice, cît şi neromanice (engleză, rusă, germană etc),
ocupă un loc mai important în compunerea romanică. ' .

Numeroase substantive, dintre care cele mai multe epitete, nume proprii de persoane provenite din porecle, nume de animale şi, în mai mică măsură, de plante, compuse mai ales din substantiv + adjectiv, au fost create prin sinecdocă şi metonimie. în felul acesta denumirea unei particularităţi (fizice sau de altă natură) a obiectului a devenit numele obiectului însuşi: *coate-goale* sau *genunche-goale* (ultimul mai puţin eunos*-cut decît primul) reprezintă epitete date unor oameni fără stare; *Gură-de-Aur* este porecla dată unui sfînt şi devenită apoi nume propriu; *botgros* denumeşte o specie de pasăre cu cioc mai gros sau, ca epitet (în acest caz trebuie scris *bot-gros),*un om obraznic, iar *rădăcină-dulce mVilemn-dulce* sînt numele unei plante a cărei rădăcină este dulce la gust.

DOUĂ SAU MAI MULTE SUBSTANTIVE CU POEMA DE NOMINATIV-ACUZATIV

§ 29. Acest tip de compuse, alcătuite din două sau mai multe substantive juxtapuse cu formă de nominativ-acuzativ, este unul dintre cele mai bogate tipuri din compunerea actuală. Formaţiile de acest fel, nume proprii şi comune, aparţin mai: ales limbii literare, pe cînd limba populară este relativ săracă în asemenea compuse.

§ 30. în ce priveşte numărul termenilor componenţi, marea majoritate, atît a numelor comune, cît şi mai ales a celor proprii, o formează compusele din două substantive : *bloc-turn, ceas-brăţară, Ianca-Sat, Tumu-Măgurele.* Compusele din mai mulţi termeni sînt foarte rare în cazul numelor proprii: *Stătu-Palmă-Barbă-Cot* şi ceva mai dese printre substantivele comune din domeniul tehnico-ştiinţific : *fluor clor metan, feniletilmalonil-uree, kilogram -forţă-metru.*

La numele comune ambii termeni sînt la rîndul lor substantive comune, cu unele excepţii ca : *Ivan-pescarul* „numele unei specii de pescăruş", *grîu-Bănat* „numele unei specii de grîu". Numele proprii sînt alcătuite, de cele mai multe ori, fie din alăturarea a două nume proprii *(Popescu-Spineni, Popeşti-Leordeni),* fie din alăturarea unui substantiv comun pe lîngă un nume propriu *(Bevcea-Est,* vîrf de deal, *Hagi-Tudose).*

Termenii componenţi sînt de obicei substantive propriu-zise, mult mai rar alte părţi de vorbire substantivizate : adjective, adverbe, infinitive *(răufăcător, binevoitor, pruncucidere).*

§ 31. Substantivele care alcătuiesc forma tip a compusului pot fi de acelaşi gen sau de genuri diferite şi pot avea acelaşi număr sau numere diferite. Concordanţa de gen dintre termenii compusului este întâmplătoare sau nu. De cele mai multe ori, cînd termenii fac parte din categorii semantice deosebite (în special la compusele care conţin o apoziţie cu valoare de epitet sau de metaforă ori la compusele asintactice[27]), identi-

[27] Vezi clasificarea de la § 35.

tatea de gen are un caracter întîmplător: *an-lumină, peşte-jandar* *peşte-ferăstrău, tren-fulger, zi-muncă, Frasin-Vale* (sat). Identitatea de g nu este întâmplătoare cînd termenii compusului exprimă noţiuni apr piate semantic (situaţie întîlnită la unele compuse care conţin o apozi exprimînd profesia, rangul sau între ai căror termeni există un rapo copulativ [28]) : *contabil-şef, locotenent-colonel, secerătoare-legătoare, cîine-l*

De obicei ambii termeni au formă de singular, foarte rar sînt plural: *ghilimele-croşete.*

în ceea ce priveşte cazul, marea majoritate a compuselor de ace fel sînt alcătuite, la forma tip, din substantive în nominativ, cu except compuselor ca : *pruncucigaş, omucidere, răufăcător*[29]. Primul termen formaţiilor de acest fel, echivalent cu un complement direct, poate considerat în acuzativ, caz cerut de termenul al doilea, substantiv origine verbală, corespunzător unui verb tranzitiv (compară, de exempl *pruncucigaş, omucidere* cu *sinucigaş, sineiubire*[30], unde apare clar ac zativul).

§ 32. Ordinea termenilor compusului este determinată de fel raporturilor semantico-sintactice dintre ei.

De obicei, cînd termenii componenţi ai substantivelor comune s substantive între care există un raport de coordonare copulativă sau subordonare apozitivă, locul lor este dictat mai ales de motive semanti Pe primul loc se situează fie termenul mai important ca sens, conside drept termen de bază în interiorul compusului *(cîine-lup, copil-minu maşină-unealtă, pasăre-liră, redactor-şef, vagon-cisternă),* fie termenul c desemnează noţiunea anterioară în timp *(conjunctor-disjunctor, marxis leninism, secerătoare-legătoare).*

Cînd compusul este un nume propriu de persoană care conţine apoziţie indicînd profesia, rangul, gradul de rudenie etc, aceasta se situe de obicei pe primul loc, mai rar pe ultimul loc al compusului *(Moşanc Popandron; Ciubăr-vodă).* Dacă apoziţia are rol de epitet, ea ocupă lo al doilea *(Stan Păţitul, Fior Voinicul).*

Cînd unul dintre termenii compuselor nume proprii geografice ind felul, categoria toponimicului, el poate ocupa primul loc sau locul al doile *Boju-Cătun, Domneşti-Sat; Satul-Barbă, Tîrgul-Fierbinţi.*

în compusele'nume comune sau proprii între ai căror termeni poate subînţelege un raport de subordonare atributivă de tip prepoziţio sau, rar, genitival, termenul echivalent cu atributul ocupă de obicei lo al doilea, acelaşi pe care l-ar avea dacă raportul de subordonare a redat cu ajutorul prepoziţiilor sau al genitivului: *sapă-foraj* „sapă pen foraj", *zi-muncă* „zi de muncă", *Agrişul-Munte* „Agrişul de (la) munt

Mai puţin numeroase, şi în marea lor majoritate construite d model străin,' sînt compusele în care termenul echivalent cu atribu

[28] *Ibid.*
[29] Vezi si alte exemple la § 35 III h.
[30] Vezi § 111.

prepozițional sau genitival se află pe primul loc : *bloc-cauciuc, noră-american, pruncucidere, răufăcător, sud-african.*

§ 33. Din punct de vedere semantic, substantivele comune formate din substantive juxtapuse cu formă de nominativ-acuzativ sînt: nume de persoane, nume de lucruri şi de noțiuni abstracte din diferite domenii de activitate, nume de animale şi de plante. Cele mai bine reprezentate dintre ele sînt: numele de persoane, de lucruri şi de noțiuni abstracte. Numele de plante şi de animale sînt mai puțin numeroase.

A. în ce priveşte categoria numelor de persoane, pe primul loc se situează numele de ocupații în sens larg, formate din termeni dintre care cel puțin unul exprimă de obicei ocupația sau gradul, rangul social. Ele pot fi clasificate în :

— nume de ocupații propriu-zise : *lăcâtuş-sudor* (cf. LR XI (1962), nr. 4, p. 387), *montator-însoțitor* (SCÎNTEIA 1963, nr. 5801, 1/5), *om-sandviş* „om care poartă reclame atît pe piept, cît şi pe spate" (cf. DIMITRESCU, c. 389), (înv.) *argint-tăietoriu* „argintar" ;'

— nume exprimînd atît ocupația, cît şi gradul (în ierarhia diferitelor funcții civile sau militare) : *inginer-şef, inspector-şef, bucătar-ajutor; locotenent-colonel, general-maior,* (înv.) *ciohoăar-aga, ăerviş-aga, călăuz-ceauş, adiutant-gheneral* [31].

Printre numele de persoane se numără şi substantivele care indică gradul de rudenie, de exemplu : *tata-moşul, taia-socrul, moş-tătuca, mama-naşă, mama-soacră, daca-naşa, mîcă-naşa.* Ultimele două provin din limbajul copiilor şi conțin forme prescurtate ale unor substantive : *daca,* poate din *dădaca, mîcă* din *mămică* [32].

Numele de locuitori compuse din două substantive cu formă de nominativ-acuzativ formează o altă subcategorie semantică. Ele sînt alcătuite din numele unor puncte cardinale *{nord, sud, est, vest)* şi nume de locuitori (adjective substantivizate [33]) : *nord-american, sud-african, sud-vietnamez, vest-german.* De obicei acestor compuse le corespund nume geografice ca : *America de Nord, Africa de Sud, Vietnamul de Sud.*

Epitetele *(beşleagă* [34], *mămăhoarcă* [35], *moş-tăgîriă)* şi numele de persoane care indică apartenența la anumite idei politico-filozofice (mai ales adjective substantivizate : *marxist-leninist* [36]) constituie două subcategorii foarte slab reprezentate.

Dintre toate subcategoriile de nume de persoane menționate aici, aparțin limbii populare numele care exprimă gradul de rudenie şi epitetele. Toate celelalte sînt formații culte. în limba literară, şi mai ales în limba

[31] Pentru ultima formație, cf. AR 1829, 14²/6. Vezi si alte compuse de acelaşi fel la § 37.
[32] Cf. SCURTU, T. î. 246, 288.
[33] Vezi § 164 b.
[34] Din *beşli-aga.*
[35] Este o formație regională (cf. PASCA, GL.), CU sensul „babă meşteră", alcătuită din *mamă* şi *hoarcă* ,,femeie bătrînă, hoaşcă".
[36] Vezi § 159.

presei, se întîlnesc numeroase creații ocazionale, lipsite de stabilitat greu de clasat din punct de vedere semantic, ca : *student-actor* (CONTEMI RANUL 1966, nr. 2, 4/2), *măscărici-poet* (MINULESCU, V. 184), *gone țăran* (CONTEMPORANUL 1964, nr. 42, 5/3) etc.

B. Numele de plante formate din două substantive cu formă nominativ-acuzativ sînt foarte puține în comparație cu numărul întîl la alte tipuri de compuse. Ele aparțin limbii populare : *dafin-tranda grîu-Bănat, iarbă-grîuleț, lean-odolean* [37], *lemn-nelemn, măr-gutui, măr-p piatră-linte, prun-migdal, prun-zarzăr.*

C. Numele de animale (mamifere, păsări, peşti, insecte), forma populare şi culte, sînt mai numeroase, de exemplu: *cîine-lup, lup-păsă pasăre-muscă, pițigoi-pungaş, uligaie* (din *uli* + *gaie), crap-caras, fi tipar, viespe-gărgăune, omidă-urs. Gocostîrc* (cu variantele *cucost cocorstîrc* etc, cf. DA, S.V., BACESCU, PAS. 62) „barză, stîrc" provine d alăturarea lui *cocor* şi *stîrc,* numele a două specii de păsări înrudite barza. în ce priveşte forma compusului, varianta *cocorstîrc* reprezin probabil, punctul de plecare, iar pierderea primului *r* se datoreşte dific tăților de pronunțare (şi anume grupului *st* următor şi celui de-al doi r). După modelul iui *cocostîrc* s-a creat, se pare, relativ recent[38], *cocobar* cu acelaşi sens.

în compusul *turturea-guguşea* „guguştiuc", cel de-al doilea term derivat de la *guguş* „porumbel"', nu există şi independent în forma c interiorul compusului. Compusul *:(cu)coana-chiftiriță* din *conochiftir* variantă a lui *coropişniță,* este rezultatul unei etimologii populare.

D. în afara categoriilor semantice de mai sus, în limba popu se întîlnesc şi cîteva substantive compuse care denumesc noțiuni din d rite alte domenii (lucruri, părți ale zilei etc.) : *colindăbăț* „bățul cu c pleacă copiii la colindat; se mai cheamă şi *colindă"* [39], *cruce-amiazi* „amia miazăzi", *meştergrindă* „grindă groasă la casele țărăneşti, care sprij grinzile transversale", *valvîrtej* „adîncime cu vîrtej într-o apă curgătoa volbură, viitoare".

în limba literară compusele din substantive în nominativ-acuza denumind lucruri şi noțiuni abstracte din diferite domenii sînt foa numeroase.

în stilul tehnico-ştiințific sînt mai bine reprezentate următoa categorii semantice :

— numele de lucruri şi instrumente: *avion-proiectil, camion ternă, lampă-fulger, lunetă-foarfece, măcara-portal, vagon-cisternă ;*

[37] Cf. PAMFILE, S. v. 35.
[38] Acest lucru rezultă din faptul că, spre deosebire de *cocostîrc,* pe care dicționare atestă încă de la începutul secolului trecut (cf. LB, S.V.), *cocobarză* apare abia în sec nostru (cf. DA, S.V.).
[39] Gf. DA, s.v. *colindă.*

— numele de substanțe : *aluminiu-siliciu, crom-molibden, feniletiU maloniluree, fluorclormetan, metalazbest, oțel-balot;*

— numele de unități de măsură : *an-lumină, cal-putere, centimetru-gram-secundă, electr on-volt, metru-Mlogram-semndă-amper, watt-oră.*

Printre numele de substanțe şi de unități de măsură există numeroase formații din trei sau chiar mai mulți termeni.

Compusele din celelalte stiluri ale limbii literare (administrativ, social-politic, gazetăresc etc.) aparțin unor sfere semantice foarte variate; cea mai mare parte dintre ele sînt creații ocazionale şi ca atare neînregistrate în dicționare. Dintre compusele mai mult sau mai puțin stabile fac parte : *bloc-turn, caiet-program, concert-ghicitoare, concert-lecție, cotă-parte, decret-lege, divan-studio, hîrtie-monedâ, miting-fulger, om-zi, oraş-tîrg, raid-anchetă, roman-foileton, taxi-furgonet, zi-muncă* etc.

Menționăm aici şi cîteva formații ocazionale: *indicație-schemă* (CONTEMPORANUL 1965, nr. 53, 7/4), *plic-felicitare* (SCÎNTEIA 1963, nr. 5801, 1/6), *stare-limită* (SCÎNTEIA 1966, nr. 6886, 2/2), *timp-pauză* (SCÎNTEIA 1963, nr. 5801, 1/2), *vitrină-bazar* (CONTEMPORANUL 1964, nr. 43, 2/1)[40].

O ultimă categorie de compuse exprimînd noțiuni abstracte, deosebită de toate cele de mai sus din punct de vedere semantic, este cea a formațiilor rezultate din alăturarea numelor de puncte cardinale. Substantivele *sud, nord, est, vest* apar împreună pentru a numi un punct de orizont situat între două puncte cardinale sau un loc situat în această direcție : *sud-est, sud-vest, nord-est, nord-vest* etc. Compusele de acest fel se întîlnesc combinate, la rîndul lor, fie cu numele unui punct cardinal, care ocupă în acest caz primul loc *(sud—sud-est; nord—nord-vest* etc), fie între ele *(nord-vest—sud-est; nord-est—sud-vest* etc).

§ 34. Substantivele proprii formate din substantive juxtapuse sînt: nume de persoană, nume geografice şi nume de sărbători religioase. în timp ce primele două categorii semantice sînt bine reprezentate, ultima categorie cuprinde un număr redus de formații.

A. Numele proprii de persoană, mai frecvent numele de familie şi mai rar prenumele, pot fi formate din doi termeni, şi anume două nume proprii.

Prenumele compuse constînd din două prenume alăturate *(Ana-Maria, Maria-Cristina, Măria-Magdalena)* se întîlnesc rar în limba noastră.

Numele de familie compuse se întîlnesc ceva mai frecvent decît prenumele. Ele pot fi alcătuite din două nume proprii, dintre care unul, de obicei cel aşezat pe primul loc, nume de familie la care s-a adăugat un al doilea nume cu rol diferentiator[41]. Acesta poate fi un nume geografic (al unei localități, al unei ape etc.) : *Consiantinescu-Iaşi, Niculescu-Buzău, Bădulescu-Motru,* un hipocoristic de la un nume de persoană (care a

[40] Vezi numeroase formații de acest fel la DIMITRESCU, c. 131—139, 387—395.

[41] Pentru motivele care duc la crearea numelor de persoane de acest fel, vezi GRAUR, N. P. 100—103.

aparţinut unuia din părinți): *Niculescu-Cociu, Protopopescu-Pache,* un alt nume de persoană (de obicei al soțului, adăugat la numele soției[42]) *Răchițeanu-Şirianu,* o poreclă : *Cantacuzino-Nababu, Constantinescu-Porcu* în sfîrşit, cel de-al doilea nume reprezintă uneori traducerea primului în altă limbă: *Micu-Glain (Klein), Piuariu-Molnar, Bilețki-Albescu*

Toate categoriile de nume proprii discutate mai sus sînt caracteristice limbii literare. De origine populară sînt nume de familie ca : *Nițuradu Opreafanea*[43], *Costapetru*[44], alcătuite din două prenume sudate.

Unele nume de familie au ca punct de plecare o îmbinare sintactică în care prenumele este însoțit de un substantiv comun care exprimă titlul rangul, funcția socială, gradul de rudenie etc. De exemplu, nume ca *Popandron, Poparad, Popivan, Popidan* sînt provenite din sudarea substantivului *popă* cu prenumele care îl însoțeşte: *popa Andron, popa Bad(u)* *Popidan* are ca punct de plecare o construcție ceva mai deosebită, în care intră genitivul substantivului *popă* şi nu nominativul: *(al) ^ popii Dan* *Popivan* poate proveni atît din construcția cu nominativul, cît şi din cea cu genitivul: *pop(a) Ivan* sau *(al) popii Ivan.* Din construcții ca *moş Andrei, baba Ioana* s-au format numele proprii de familie *Moşandrei* şi *Babaioana.*

O categorie intermediară între grupurile sintactice stabile şi substantivele proprii compuse o formează numele proprii de persoană însoțite de un nume comun care indică un rang social, o funcție, un titlu onorific (mai ales : *aga, bei* şi, învechit, *beg, efendi, hagi, han, paşa, vodă) : Fărcaş-aga, Tuman-bei, Hagi-Cănuță, Batu-han, Ali-paşa, Mircea-vodă.* Numele propriu precedă de obicei pe cel comun (cu excepția lui *hagi),* realizînd împreună o unitate manifestată prin rostirea lor legată şi prin existența unui accent principal unic al întregii formații. Termenii care exprimă rangul social apar, de obicei, şi ca substantive independente. în unele formații împrumutate din turcă sau create după model turcesc *(Ali-paşa, Fărcaş-aga, Hagi-Cănuță),* termenul care indică rangul a conservat o formă mai'apropiată de cea'originară, pe cînd ca substantiv independent a suferit unele modificări formale pentru a se putea încadra mai bine printre substantivele comune (compară *agă,* din *Fărcaş-aga,* cu *agă; hagi* pronunțat greşit şi *hagi,* din *Hagi-Cănuță,* cu *hagiu; pasâ,* din *Ali-paşa*[45] cu *paşă).*

Dintre formațiile cu *hagi,* multe au devenit nume proprii compuse de persoane : *Hagiatanasiu, Hagichirea, Hagiculea.*

Nume proprii compuse din două substantive se întîlnesc destul de frecvent în mitologia populară. Cele mai multe dintre ele apar în basme

[42] Situația aceasta este mai frecventă în alte limbi, unde numele format astfel se poate folosi pentru ambii soți *(Joliot-Curie, Meyer-Lubke).* Cf. GRAUR, N. P. 100—103.

[43] La Ştefan Pasca, *Nume de persoane şi nume de animale în Țara Oltului,* Bucureşti 1936, p. 117,' 293.

[44] Vezi alte nume de acelaşi fel la GONSTANTINESCU, D. O. LI.

[45] Totuşi se rosteşte *Sinan-pâşa.*

în compuse ca *Mareş-Tată* [46], *Baba-FLîrca*, *Baba-Hirba*[47], *Baba-Coaja*, *Baba-Cloanţa*, unul dintre termeni constituie o formulă de adresare pentru persoanele în vîrstă *(tată, babă).*

Formaţiile din creaţiile populare (basme, balade, legende etc.) în care apare termenul *împărat* sau *crai*[48]: *Aleodor-împărat*, *Cheleş-împărat*, *Busalim-împarat*, *Alb-împărat*, *Verdeş-împărat*, *Pestriţ-împărat*, *Por-împărat*, *Jăman-crai*, *Chipor-crai*, *Roşmon-crai*[49] sînt de acelaşi fel cu cele în care numele propriu este însoţit de un cuvînt care indică rangul social, funcţia etc. După cum se poate observa din exemplele de mai sus, pe lîngă substantivul *împărat* stă un nume de culoare[50], un derivat de la numele unei culori sau un alt fel de nume propriu.

Cînd numele propriu este plasat după substantivul *împărat* *(împăratul Verde, împăratul Roşu),* formaţia este mai puţin sudată, după cum o dovedesc pauza dintre cuvinte şi modul de accentuare a fiecărui cuvînt în parfce.

în unele nume compuse cel de-al doilea termen poate fi un epitet, adeseori un adjectiv substantivizat: *Dunăre Voinicul*, *Stan Păţitul* (devenit şi substantiv comun[51]).

Joimarţi „fiinţe imaginare cu chip de femeie, despre care se crede că se arată oamenilor în seara zilei de *Joimari"* a putut apărea prin modificarea ultimei părţi din *joimariţe* (pluralul substantivului *joimariţă*, variantă a lui *joimariţă* < *Joimari* + sufixul *-iţă)* sub influenţa substantivului *marţi* [52].

O formaţie interesantă prezintă compusul *Stătu-Palmă-Barbă-Cot*, care are şi varianta, mai puţin răspîndită, *Stătu-Palmă-Barba-Cot*. Alăturarea celor patru substantive are la origine două metafore : *statul ăe o palmă, barba cît cotul* sau *de un cot*[53]. Din cauza lungimii compusului, cele două părţi componente ale lui *(Stătu-Palmă* şi *Barbă* sau *Barba-Cot)* se folosesc şi separat, ca două nume deosebite ale unuia şi aceluiaşi personaj. *Tartacot*, o altă denumire a acestui personaj, s-ar putea explica, în ce priveşte prima parte, prin apropierea substantivului *tată* de *tartor*.

Un procedeu de formare a numelor de personaje specific basmelor şi povestirilor constă în alăturarea a două nume, dintre care unul este, de obicei, un hipocoristic al celuilalt. Cele două nume pot rima sau nu: *Chira-Chiralina*, *Rujalina-Lina*, *Sanda-Lucsanăra*, *Iniia-*

[46] Cf. PAMFILE, DUŞM. 234.

[47] La BÎRLEA, ANT. II 311. Partea a doua a compusului trebuie pusă în legătură cu substantivul *hîrb*.

[48] într-un singur basm (BÎRLEA, ANT. II 51) apare personajul numit *Hat-prinţ*.

[49] Cf. V. Bogrea, *Cercetări de literatură populară*, DR II (1921-1922), 429. '

[50] Un asemenea nume ar putea fi interpretat şi ca adjectiv, dar locul lui *împărat* şi existenţa altor formaţii în care apare un substantiv propriu-zis infirmă această ipoteză.

[51] Cf. DM, s.v.

[52] Cf. WEIDELT, N. 7, DA, s.v.

[53] IORDAN, STIL. 221, consideră mai veche forma *Stătu-Palmă-Barba-Cot*, cu substantivul al treilea articulat, avînd ca punct de plecare construcţia *barba lui e de un cot*, care a fost interpretată ulterior drept: *are o barbă de un cot*.

Diniia, *Stan-Bolovan* (în basme populare), *Riţa-Veveriţa*, *Tic-Pitic* (în povestiri culte).

Compusul *Vizir-Berbece*, numele bărbătuşului unei păsări măiestre (ŞEZ. iv (1897), 176), este o formaţie neclară. El trebuie, probabil, legat de substantivul comun *berbecel*, numele unei păsări răpitoare.

B. Numele proprii geografice alcătuite din două substantive cu formă de nominativ-acuzativ sînt de mai multe feluri, după natura şi sensul termenilor componenţi (nume proprii sau comune, nume de locuri, de puncte cardinale etc).

Un tip bine reprezentat în limbă este cel al numelor geografice alcătuite din numele propriu-zis şi, de obicei, mai vechi al localităţii urmat de alt nume de loc (o localitate învecinată, o apă, un munte, regiunea în care se află localitatea) care localizează şi totodată serveşte ca mijloc de identificare: *Piatra-Olt*, *Drăgăneşti-Vlaşca*, *Ocna-Mureş*, *Turnu-Măgurele* etc.

La identificarea prin localizare a toponimicului mai pot fi folosite şi substantive comune avînd, de obicei, rolul de a deosebi între ele două localităţi omonime şi aşezate aproape una de cealaltă (de exemplu *Burdujeni-Sat* şi *Burdujeni-Tîrg).*

Substantivul care serveşte la identificarea toponimicului poate fi un nume comun cu valoare generică : *sat*, *cătun*, *tîrg*, *gară*, *munte*, *pîrîu*, *chei* etc. : *Sat-Şugag*, *Tîrgu-Ocna*, *Pîrîul-Cârbuna* (pădure) etc. (Aceste compuse trebuie deosebite de grupurile sintactice formate dintr-un substantiv nume generic urmat de un nume propriu geografic în nominativ: *rîul Prahova*, *strîmtoarea Gibraltar*, *satul Domneşti*[54].)

Cînd substantivele generice nearticulate se află pe locul al doilea, formaţia constituie în mod sigur un compus : *Borşa-Cătun*, *Domneşti-Sat*, *Domneşti-Tîrg*, *Tuşnad-Băi*, *Tuşnad-Sat*, *Ţăgşor-Gară* (nume de localităţi, majoritatea sate), '*Malomnicul-Canton* (numele unei păduri).

Substantivul cu rol de identificare pe lîngă numele propriu poate fi un nume care indică poziţia socială a locuitorilor, organizarea fiscală mai veche, ocupaţia locuitorilor; această construcţie se întîlneşte la numele de aşezări mai mici, sate şi cătune : *Obîrsenii-Clăcaşi* şi *Obîrsenii-Răzeşi* (două aşezări apropiate, una locuită de răzeşi, cealaltă de clăcaşi), *Logreştii-Moşneni*, *Logreştii-Birnici*, *Lişcoteanca-Cărămidari*, *Mogoş-Cojocari*, *Bungeni-Lingurari*, *Meteleul-Scutelnici*[55].

Cu scop de identificare se mai folosesc şi numele neologice ale punctelor cardinale, *est*, *vest*, *nord*, *sud*, apoi substantivele *vale* sau *faţă* şi *deal* sau *dos* sinonime cu *sud* şi *nord: Devcea-Est*, *Devcea-Noră*, *Devcea-Sud*, *Devcea-Vest* (vîrfuri de deal), *Broşteni-Deal*, *Broşteni-Vale*, *Băicani-Deal*, *Băicani-Vale*, *Amărăştii-Dos*, *Amărăştii-Faţă*, *Palanga-Dos*, *Palanga-Faţă*. De acelaşi fel sînt şi unele formaţii neologice ca : *Nord-America* (folosit în prima jumătate a secolului al XlX-lea), *Capul Nord*.

[54] Vezi § 4.

[55] Cf. IORDAN, TOP. 219-221.

Bareori substantivul postpus exprimă o formă de relief, *coasta,* uneori cu sensul ,,față, sud", sau o altă particularitate a locului : *Şiclodul-Coastă, Frăsinetul-Pădure, TJrzicenii-Pădure, Agrişul-Munte***.

Acestor construcții le corespund de cele mai multe ori formații cu prepoziție, mult mai frecvente şi mai vechi. De obicei formația fără prepoziție este ulterioară celei cu prepoziție, reprezentând rezultatul intervenției oficialității, de exemplu: *Gozmeştii-ăin-Beal* şi *Cozmeştii-din-Vale, Bolintinul-din-Beal* şi *Bolintinul-ăin-Vale* sînt notate în *Indicatorul alfabetic al localităților din R.P.R.,* apărut în 1956, şi în *împărțirea administrativă a teritoriului Republicii Populare Române,* din 1965, *Cozmeşti-Beal, Gozmeşti-Vale* etc.

Un tip mai nou, întîlnit în special la numele de comune, constă din juxtapunerea a două nume de aşezări care alcătuiesc comuna: *Dascălu-Creața, Predeal-Sărari.*

Alte nume geografice substantive compuse sînt, la origine, nume proprii de persoană : *Baba Ana* (comună), *Ileana Ghermani, Ileana Papaăopol* (sate), *Mircea Ciobanul* (pisc), *Mihai-vodă* (pădure), *Mihalache Grecul* (gîrlă), nume de sfinți: *Sînnicoară, Sîntana* [57] (localități) etc.

C. O categorie mai slab reprezentată de nume proprii compuse din două substantive cu formă de nominativ-acuzativ sînt numele de sărbători. Ea nu conține formații specifice, ci construcții întîlnite la alte categorii de nume proprii. între acestea un loc aparte ocupă numele de sfinți.

De la formațiile stabile alcătuite din adjectivul substantivizat *sfîntul, sfinta* urmat de un nume propriu : *sfinta Miria, sfintui Petru, sfîntul Niculaie,* s-a ajuns la substantivele compuse nume de sărbători: *de **un Sfîntul** Niculaie a nins mult.* Compusele d3 ac3st fel cunosc şi o variantă populară, în care primul termen de compunere are forma mai veche *sînt(ă),* din adjectivul latin *sanctus.* Aceasta s-a contopit cu numele sfîntului, formația rezultată prezentînd adeseori şi unele modificări fonetice : *Sînvăsii, Sîntion, Sîmedru* (= Sfîntul Dumitru), *Sîntămăria, Sîmpetru, Sînnicoară.*

Moş-ajun reprezintă o formație întîlnită şi la numele proprii de persoane, iar *Ana-Foca,* numele unei sărbători populare (la 1 iulie), este alăturarea a două nume de sfinți, numele sfintei Ana şi al sfîntului Foca, păzitorii de foc.

Ilie-Pâlie este numele sărbătorii sfîntului Ilie; el a rezultat din alăturarea derivatului *palie,* exprimînd acțiunea, de la verbul *a păli,* la numele *Ilie,* deci „Ilie care păleşte", iar *Tudorusalii* [58] „a unsprezecea

[56] Cf. IORDAN, TOP. 138, 150.

[57] Formațiile de acest fel întîlnite ca nume topice sînt foarte variate. (Amintim, de exemplu : *Sînsimon, Sinianăş, Sinpaul, Sintăcătălina.)* Ele apar mai ales în Transilvania, deoarece au avut ca model formații maghiare. Vezi IORDAN, TOP. 243—244 ; E. Petrovici, *Vestiges des parlers slaves remplaces par le roiimain,* III, în „Balcania" VIII (1945), p. 234.

[58] Cf. PAMFILE, S. V. 58.

zi după Kusalii", cînd se sărbătoreşte aducerea moaştelor sfîntului Teod Stratilat, a rezultat din alăturarea numelui propriu *Tuăor* şi *Rusal*

Oarbele-Şchioapele, numele unei sărbători populare (şi anume zilei de luni de dinaintea Eusaliilor) în care, conform credințelor popular rusaliile sau ielele pot face pe cineva olog, surd sau orb [59], provine d alăturarea a două adjective substantivizate.

§ 35. Din punctul de vedere al relațiilor sintactice dintre termen lor componenți, substantivele compuse alcătuite din două sau mai mul substantive juxtapuse cu formă de nominativ-acuzativ pot fi grupate două categorii deosebite, după cum raportul dintre termeni este echivale cu un raport sintactic de coordonare sau de subordonare [60].

în prima categorie trebuie incluse compusele între termenii căro se poate subînțelege un raport de coordonare copulativă *(bufet-restaura secerătoare-legătoare).*

Cea de-a doua categorie, a compuselor de tip subordonator, trebui la rîndul ei, împărțită în două grupe :

a) compuse sintactice, în care raportul dintre termeni este echiv lent cu un raport de subordonare atributivă apozitivă *(inginer-şef, tre fulger* „tren ca un fulger");

b) compuse asintactice, în care raportul dintre termeni este echiv lent cu un raport de tipul celui atributiv substantival prepozițional s genitival: *grîu-Bănat* „grîu de Banat", *nord-american* „american de nord *oțel-beton* „oțel folosit la confecționarea armăturilor elementelor de bet armat", deci „oțel pentru beton", *Obîrsenii-Clăcaşi* şi *Obîrsenii-Răz* adică „Obîrşenii clăcaşilor" şi „Obîrşenii răzeşilor".

Adeseori însă compusele nu pot fi clasate cu siguranță într-u din categoriile stabilite mai sus, deoarece sînt posibile mai multe inte pretări. De exemplu *cîine-lup* poate fi interpretat drept „cline şi lup şi „eline ca un lup" [62], *valvîrtej,* drept „val cu vîrtej", „val ca un vîrte

I. Compusele din două sau mai multe substantive între care poate subînțelege un raport de coordonare copulativă de tipul *şi* s substantive comune şi proprii.

Substantivele comune de acest fel sînt: nume de persoane c *bas-bariton, lăcătuş-sudor, montator-însoțitor, general-magistrat, locotene*

[59] Cf. PAMFILE, S. V. 18-20.

[60] Vezi alte clasificări semantico-sintactice ale compuselor de acest fel din lim franceză la GRIEVE-SCHUMACHER 25—26 ; Fritz Paepcke, *Die franzcsischen Nominalkompo* disertație, Munchen, 1946 (la GRIEVE-SCHUMACHER 18); Vâclav Vlasâk, *La classification des n ccmposes par apposition,* în „Philologica Pragensia. Casopis pro moderni filologii", 9 (4 1966, nr. 1, p. 34—37 ; Christian Rohrer, *lucr. cit.,* p. 62—119 ; Halina Lewicka, *La la et le style du theâtre ccmique frangais...,* p. 51 — 67.

[61] Dacă avem în vedere originea lui.

[62] De această dată ne referim numai la asemănarea dintre un cîine-lup şi un l Să se compare acest compus cu *pasăre-muscă,* care exprimă numai qomparația. O interpret asemănătoare dă pentiu fr. *chien-loup* Christian Rohrer, *lucr. cit.,* p. 75, 77, 84.

colonel, general-locotenent; nume de plante şi de animale, de exemplu : *măr-gutui, prun-zarzăr, prun-migăal, cocostîrc, viespe-gărgăune*; nume ale unor puncte cardinale : *sud-est, sud-vest, nord-est*; unele nume din domenii variate : *punct-virgulă* (care are şi forma, mai răspîndită, cu *şi), marxism-leninism, clarobscur.*

Cea mai bogată categorie este cea a numelor de lucruri din diferite domenii de activitate şi mai ales din domeniul tehnic : *salon-cabinet, maşină-unealtă, conjunctor-disjunctor, vagon-atelier* ,,vagon tehnic amenajat cu maşini-unelte şi cu instrumente de măsură", *transportor-elevator, vagon-restaurant, uşâ-fereastră, secerătoare-legătoare* „maşină care seceră şi leagă spicele de grîu", *metalazbest* „material constituit dintr-o ţesătură de fire metalice şi azbest".

în ce priveşte numele proprii, un asemenea raport există la numele de persoană formate din două nume proprii alăturate : *Ana-Măria, Sanda-Lucsandra, Iniia-Diniia, Ruj alina-Lina, Protopopescu-Pache, Niculescu-Cociu,* la numele geografice compuse de asemenea din unirea a două nume proprii[63] : *Jilava-Merlari, Lupăria-Sărăcineasca* şi la numele de sărbători: *Ana-Foca, Tudorusalii* (sau *Todorusalii), Oarbele-Şchioapele,* discutate în paragraful privitor la clasificarea semantică a acestor compuse.

II. Compusele formate din două substantive în raport de subordonare apozitivă prezintă situaţii deosebite, după felul apoziţiei.

a) Apoziţia exprimă denumirea. Substantive comune de acest fel sînt puţine : *moş-Antoci* „numele unui peşte" *(Ghircăieştenii scot şi mulţi* ***moş-Antoci.*** BĂCESCU, P. 143). Această valoare se întîlneşte în special la numele proprii: *Ostrovul-Tomeni* (cătun), *Valea-Iaşanca, Satul-Lunca.* Unele nume care iniţial aveau cel de-al doilea termen în genitiv au devenit ulterior compuse cu apoziţie, prin înlocuirea genitivului cu nominativul: *Mănăstirea-Gasinului* (sat) şi *Mănăstir ea-C asinul,* forma preferată de D G , care le foloseşte însă pe amîndouă.

în această categorie intră şi numele sfinţilor folosite mai ales ca nume de sărbători: *Sîntilie, Sînvăsii, Sîntămăria,* numele proprii al căror prim element este substantivul *pop (a)* sau *hagi: Popandron, Poparad, Hagi-Tudose, Hagiculea, Hagi-Iordan* şi numele *Moş Crăciun, Moş Gerilă, Baba-Hîrca.*

b) Apoziţia indică profesia, situaţia socială, rangul, atribuţia cînd intră în componenţa numelor de persoană, atît a celor comune : *derviş-aga* „mai marele peste dervişii alăturaţi corpului de ieniceri", *deli-aga* „căpitan de delii", *căpitan-paşa* „mare amiral la turci", cît şi a celor proprii: *Sinan-paşa, Negru-vodă.* O formaţie întîmplătoare de acest fel este compusul *Ivan-pescarul.*

în limba literară actuală singura subcategorie semantică vie în care apoziţia exprimă rangul şi profesia este cea care conţine substantivul *şef: redactor-şef, inginer-şef, infirmiera-şefă, contabil-şef, inspector-şef.*

[63] Vezi § 34 B şi C.

Destul de numeroase sînt compusele în care apoziţia exprimă gradu de rudenie : *tata-moşul, taica-moşul* şi *moş-tătuca, tata-socru, mama-soacr mama-naşă, tata-naşul, tetea-naşul, tica-naşul.*

în componenţa numelor proprii de aşezări, apoziţia, exprimat printr-un substantiv comun, indică felul, categoria aşezării: *Ianca-Sa Tuşnad-Băi, Tuşnaă-Sat.*

c) Apoziţia explică primul termen, reprezentînd o traducere (c un sinonim sau în altă limbă) a acestuia. Substantive comune : *rotoc* format din juxtapunerea a doi termeni asemănători ca sens, dar de origi diferite (unul latin, *roată,* celălalt slav, *ocol), ceasornic,* cuvînt deven compus prin etimologie populară (vezi § 37). lume proprii de persoană *Micu-Clain* (rom. *mic* =germ. *Mein), Vaida-Voevod* (magh. *vajda* =rom *voievod).*

d) Apoziţia din interiorul unor compuse nume proprii: *Ilean Codreana, Ileana Constănţeana* exprimă locul de origine.

e) Apoziţia indică însuşirea, caracteristica termenului determina Apoziţia are rol de epitet[64] în compuse nume comune de persoane, c animale sau de lucruri şi acţiuni ca : *nţymă-eroinq, peşte-ac, pasăre-musc bloc-turn, mustăcioară-muscă, roman-fluviu, miting-fulger* etc. Din aceas categorie face parte şi numele propriu din mitologia populară : *Stat Palmă-Barbă- Cot.*

La unele compuse nume de animale apoziţia are ca punct de pleca o comparaţie referitoare la una din părţile corpului, caracteristică acel animal: *pasăre-Ură* „pasăre cu coada ca o liră", *crap-oglindă* „crap c solzii ca niştexoglinjoare"[65], *peşte-ferăstrău* „peşte cu bot ca un ferăstrău

La compusele nume proprii de persoană, apoziţia este exprimat de obicei, printr-un adjectiv substantivizat care, din punct de vede stilistic, are rol de epitet: *Dunăre Voinicul, Stan Păţitul, Pintea Viteaz* sau, mai rar, printr-un substantiv : *Gucu Tîlharul, Tic-Pitic.*

III. Compusele asintactice alcătuite din două substantive înt care din punct de vedere sintactic se poate subînţelege un raport de subo donare atributivă de tip prepoziţional sau genitival pot fi grupate mai multe categorii. Unul dintre termeni, de obicei situat pe ultimul lo este echivalent cu un atribut prepoziţional sau genitival, care exprim

a) Posesia (posesorul sau obiectul posedat). Baportul este echiv lent cu cel exprimat de un genitiv sau de prepoziţia *de.* în această situaţ sînt unele substantive comune, formaţii învechite, de origine turcă, care termenul echivalent cu determinantul genitival se află pe prim loc : *divan-tacîm* „tacîmul (= harnaşamentul) împăratului, al domnului *divan-sarai* „palatul consiliului de stat al turcilor", *Bogdan-sarai* „palat

[64] Despre legătura dintre grupurile sintactice care conţin apoziţii de acest fel (de exemp *şorţ cu flori* ***minune mare*** COŞBUC, P. I 103) şi compusele în care unul din termeni are fu ţiune de apoziţie aminteşte M. Grigorescu, *Atributul substantival în limba română,* SCL (1954), nr. 1-2, p. 125.

[65] Cf. Th. Busnită, I. Alexandrescu, *Atlasul pestilcr din apele R.P.R.,* Bucureş 1963, p. 84.

agentului domnului Moldovei la Constantinopol" şi unele nume proprii de localităţi: *Logreştii-Moşneni, Obîrşenii- Clăcaşi, Obîrşenii-Răzeşi* (aşezări ai căror locuitori >âu fost moşneni, clăcaşi etc).

b) Locul. Eaportul este echivalent cu cel exprimat de un atribut precedat de prepoziţiile *de, de la, din.*

Substantivele comune de acest fel sînt destul de puţine: *grîu-Bănat, obelisc-frontieră* (= obelisc de frontieră, obelisc ridicat la frontieră, cf. SCÎNTEIA, la DIMITRESCU, C. 388); cu termenii inversaţi: *nord-american, vest-german, sud-coreean* (= american de nord, german de vest, coreean de sud).

Situaţia se întîlneşte destul de frecvent la numele proprii de persoane în care cel de-al doilea termen exprimă localitatea, regiunea, ca de exemplu *Constantinescu-Iaşi,* şi la numele de locuri, mai ales cînd cel de-al doilea element indică o formă de relief : *Polul Noră, Afiniş- Vale*[66].

în compusele nume proprii de locuri formate din doi termeni dintre care cel de-al doilea indică regiunea, precizînd plasarea în spaţiu a primului termen, termenul al doilea este echivalent cu un atribut substantival prepoziţional sau genitival exprimînd locul sau posesia: *Piatra-Olt,* (= Piatra Oltului sau Piatra din Olt), *Rîmnicu-Vîlcea* (= Eîmnicul Vîlcii sau Eîmnicul din Vîlcea). De altfel construcţia cu genitivul a şi existat uneori, precedînd-o pe cea formată din două substantive cu aceeaşi formă cazuală.

c) Scopul, destinaţia. Eaportul dintre termenii compusului ar putea fi redat cu ajutorul prepoziţiilor *de, pentru.* Compusele de acest fel sînt, aproape toate, nume de lucruri din domeniul tehnic şi de noţiuni abstracte : *oţel-beton, pistol-rachetă* „pistol pentru lansarea rachetelor de semnalizare luminoasă", *porumbel-poştă* „porumbel de poştă" (cf. şi *porumbel poştaş), sapă-foraj, timp-pauză, zi-muncă* sau *zi-lucru* „zi de muncă, de lucru; unitate de măsură a muncii ţăranilor cooperatori, prevăzută ca normă a muncii zilnice" ; cu termenii inversaţi: *colinăăbăt, metal-enzimă* „enzimă care îşi desfăşoară activitatea enzimatică numai în prezenţa unui metal", *ogeac-iătar* „curier de ogeac".

d) Conţinutul, elementele componente, materia. Prepoziţiile prin care poate firedat acest raport sînt *cu, de, din.* Compusele care fac parte din această categorie sînt numai nume de lucruri: *avion-fuzee* „avion echipat cu fuzee", *ceas-brăţară* „ceas cu brăţară", *helicopter-macara* „helicopter (prevăzut) cu macara'[5] (SCÎNTEIA, la DIMITRESCU, c.138), *hîrtie-carbon* (hîrtie de carbon) „hîrtie acoperită pe una din feţe cu un strat de* colorant din negru de fum", *hîrtie-celuloză* „hîrtie din celuloză", *oţel-carbon* „oţel care conţine carbon într-o anumită proporţie", *uşă-grilă* „uşă alcătuită din grile".

e) Distribuţia. Eaportul dintre termenii compusului ar putea fi redat cu ajutorul prepoziţiei *pe.* Compusele de acest fel denumesc unităţi de măsură din diferite domenii ale ştiinţei şi tehnicii : *amper-oră, cotă-*

[66] Substantivul nume de localitate poate fi articulat cu articol hotărît sau nearticulat»

parte „cotă la (pe) parte", *"kilowatt-oră, om-oră, om-zi, tonă-Jcilomet watt-oră, watt-secundă.*

Şi la unele compuse de acest fel întîlnim inversarea termenil *an-lumină* „distanţa parcursă de lumină pe un an".

f) înfăţişarea, aspectul. Eaportul este echivalent cu cel expri prin prepoziţia *în* sau prin construcţia *în formă de : filtru-pîlnie* „fil în formă de pîlnie", *ghilimele-croşete, oţel-balot;* cu termenii invers *bloc-cauciuc* „cauciuc m formă de blocuri", *bloc-ăiagramă* „hartă sau d gramă în formă de bloc", *bloc-hartă.*

g) Conformitatea. Eaportul ar putea fi redat cu ajutorul prepozi *după: comandă-program (aparatură pentru comanda-program a maşini unelte* CONTEMPORANUL 1965, nr. 53, 8/1), *declaratie-tip* (SCÎNTEIA 19 nr. 1719, 2/4).

h) Obiectul. Primul termen al compuselor de acest fel (unele din ele învechite) este echivalent din punct de vedere semantic cu un atrib obiectiv, iar ultimul termen cu determinatul acestuia : *binefacere* (po derivat de la verbul compus *bineface), fiucidere, locţiitor, omucidere, o cigaş, pruncucidere, pruncucigaş, răufăcător, răuvoitor, vasfrîngere* „nauf giu"[67]. Ordinea determinat-determinant e neobişnuită : *bateregioc* (P 67ᵛ/1, format de la locuţiunea verbală *a-şi bate joc).* Dintre numele persoane, majoritatea *(răufăcător, răuvoitor* etc.) sînt folosite şi adjective[68].

§ 38. Substantivele compuse din substantive cu formă de nomin tiv-acuzativ prezintă aspecte variate în ce priveşte genul şi flexiun (inclusiv modul de articulare).

Genul compuselor de acest tip este determinat de genul substan velor care le alcătuiesc. Cînd substantivul compus constă din substant identice ca gen, el are acelaşi gen ca şi termenii săi componenţi: *cîine-l* m. ca şi *cîine* şi *lup; secerătoare-legătoare,* f. ca şi *secerătoare* şi *legătoa* Dacă termenii componenţi sînt substantive de genuri diferite, gen compusului este determinat de cel al substantivului care exprimă ide de bază[69]. Genul compuselor între ai căror termeni se poate subînţele un raport de coordonare copulativă corespunde uneori cu cel al substantivul aşezat pe primul loc *(viespe-gărgăune,* f. ca şi *viespe),* iar alteori cu substantivului aşezat pe locul al doilea *(uligaie,* f. ca şi *gaie).* Gen compuselor între ai căror termeni componenţi se subînţelege un rapo de subordonare este identic cu al substantivului echivalent cu termen determinat: *noră-american,* m. ca şi *american; sapă-foraj,* f. ca şi *sap ceas-brăţară,* n. ca şi *ceas.*

Cît priveşte flexiunea, de obicei cu cît compusul (nume propr sau comun) este mai sudat, cu atît are un comportament mai asemănăt

[67] Vezi şi *minăştergură,* § 149.

[68] Vezi şi § 164 c.

[69] Cf. Ângel Rosenblat, *El genero de los compuestos,* în „Nueva revista de filolo hispanica" VII (1953), nr. 1-2, p. 100-102.

cu al unui singur cuvînt, din punctul de vedere al modificărilor morfologice pe care le suferă. La aceste compuse îşi modifică forma (variază după număr şi caz sau primeşte articol) numai ultimul termen, după cum se poate vedea din exemplele următoare : *binefacere, binefacerea, binefacerii, binefaceri, binefacerilor; fenolftaleină, fenolftaleina, fenolftaleinei; metalazbest, metalazbestul(ui); nitratbacterii, nitratbacteriile; nord-american, nord-americani (lor) ; sud-est, sud-estul, sud-estului; volt-amper, volt-amperul; Sîntămăria, Sîntămăriei; Tîrgu-Jiu, Tîrgu-Jiului.*

Substantivul *valvîrtej,* care apare astăzi ca un compus sudat *(valvîrtejul* PAS, L. 67), într-o perioadă ceva mai veche apărea şi ca un compus lipsit de unitate morfologică *(în* ***valul-vîrtej*** *al marei răscoale* COŞBUC, AE. 127).

Cu excepţia numelor de substanţe chimice, compusele caracterizate prin unitate morfologică sînt relativ puţin numeroase. Marea majoritate a compuselor formate din două substantive cu aceeaşi formă cazuală se află într-un stadiu de unitate morfologică mai scăzut şi ca urmare îşi modifică în flexiune fie ambii termeni, fie numai primul termen.

De obicei, în ciuda numeroaselor abateri constatate şi a situaţiilor variate, greu de clasificat, se observă că termenii compuselor mai puţin sudate din punct de vedere morfologic se modifică în flexiune în funcţie de raportul sintactic existent între ei[70].

Compusele ai căror termeni componenţi se află în raport de coordonare copulativă îşi modifică, de regulă, la plural ambii termeni: *conjunctor-disjunctor, conjunctoare-disjunctoare ; maşină-unealtă, maşini-unelte ; medic-cosmonaut, medici-cosmonauţi ; montator-însoţitor, montatori-însoţitori; oraş-tîrg, oraşe-tîrguri.* Cînd însă între termenii compusului alături de ideea de coordonare există şi o idee de comparaţie, se modifică numai primul termen, deşi este posibil ca unul şi acelaşi compus să-şi modifice în flexiune ambii termeni sau numai primul: *uşă-fereastră, uşi-fercastra,* dar şi *uşi-ferestre.*

în compusele substantive comune conţinînd o apoziţie care exprimă rangul sau gradul, ambii termeni îşi pot modifica forma : *infirmieră-şefă, infirmiere-şefe ; redactor-şef, redactori-şefi.*

Cînd apoziţia are rol de epitet, cel de-al doilea termen nu se schimbă de obicei în flexiune : *bloc-turn, blocuri-turn; fereastră-ghilotină, ferestre-ghilotină ; pasăre-muscă, păsări-muscă; peşte-ac, peşti-ac.*

Cînd raportul dintre termenii compusului este echivalent cu un raport de subordonare care ar putea fi redat cu ajutorul unei prepoziţii, de obicei se modifică numai primul termen: *an-lumină, ani-lumină; declaraţie-tip, declaraţii-tip ; decret-lege, decrete-lege ; sapă-foraj, sape-foraj ; zi-muncă, zile-muncă.*

La toate compusele lipsite de unitate morfologică nu se articulează cu articol hotărît decît un singur termen, şi anume cel aşezat pe primul loc : *declaraţie-tip, declaraţia-tip, declaraţiile-tip ; helicopter-macara, helicopterul-macara, helicoptere le-macara; secerătoare-legătoare, secerâtoar legătoare, secerătorile-legătoare.*

[70] Vezi şi MÂNECA, T. 496.

§ 37. Compuselor româneşti din două substantive cu formă de nor nativ-acuzativ le corespund în limba latină juxtapuneri de două substa tive întregi în acelaşi caz, şi anume în nominativ, de exemplu : *msc malua*[71]. Bourciez[72] consideră că acest procedeu de compunere e tîrziu în latină şi nu prea extins. Compuse latineşti de acest s-au păstrat în unele limbi romanice : lat. *arcuballista* > it. *arcobales* fr. *arbalete;* lat. *auis struthius* >fr. *autruche,* sp. *avestruz*[73]. Româ a moştenit o singură formaţie din două substantive în acelaşi caz, substa tivul *Dumnezeu,* format însă din juxtapunerea a două vocative[74] : *dom âeus* şi păstrat şi în alte limbi romanice, inclusiv în idiomele din su Dunării: it. *domineddio,* v. fr. *damnedeu, damledieu*[75], arom. *dumnidză(u*

Unele dintre numele de sfinţi discutate la acest tip de compune ca *Sîmedru, Sînvăsii,* par a fi şi ele de origine latină. Pe de o parte e de remarcat însă că, în latină, *sanctus* era adjectiv şi deci aici, spre deo bire de română, construcţiile de acest fel trebuie considerate drept forma alcătuite din adjective şi substantive. Prin urmare ele nu aparţin, la origi tipului avut în vedere în capitolul de faţă. Pe de altă parte, modificăr fonetice întîlnite la compusele româneşti arată că acestea nu provin dir din latină, cu excepţia unei singure formaţii: *Sînzuiene, Sînziene* < l *sanctus dies Johannis*[77].

Tipul de substantive compuse din două substantive cu formă nominativ-acuzativ nu a avut în toate limbile romanice aceeaşi evoluţ In franceză, de exemplu, pînă în secolul al Xl-lea, el se caracteriza printr-o productivitate scăzută. De atunci încoace compusele forma în acest fel încep să apară în număr din ce în ce mai mare, astăzi procede cunoscînd o mare dezvoltare[78]. în română, unde compusele popula

[71] Cf. BADER, C. N. 336 ; ILR I 115.

[72] *Lucr. cit,* p. 65-66.

[73] Cf. MEYER-LUBKE 634-635.

[74] Cf. MIRSKA, c. 153.

[75] Cf. REW, S.V.

[76] T. PAPAHAGI, D., S.V.

[77] Cf. GRAUR, N. P. 52.

[78] Cf. DARMESTETER, T. 139—140 ; Ferdinand Brunot, *Histoire de la langue frang des origines ă 1900,* voi. I, Paris, 1905, p. 283—285; GRIEVE-SCHUMACHER 54-55. Vâc Vlasâk, *lucr. cit.,* p. 34, afirmă cu privire la vechimea procedeului : ,,La composition apposition est un procedă formatif relativement recent. Les mots ainsi forines n'apparaiss pas en ancien francais ; ils sont introduits dans la langue par les poetes de la Pleiad (Pentru formaţiile din limba teatrului comic din secolele al XV-lea — al XVI-lea, cf. Hal Lewicka, *La langue et le style du theâtre comique frangais* . . ., p. 51—67.) Unele dintre categor de compuse franţuzeşti alcătuite din două substantive au apărut destul de recent, de exem compusele din două substantive între care se poate subînţelege o prepoziţie : *timbre-p* ,,timbre de poşte", *fauteuil-medaillon* ,,fauteuil ă medaillon" (cf. Arsene Darmesteter, *la creation actuelle de mots nouveaux dans la langue frangaise et des lois qui la regissent,* Par 1877, p. 156—161). Anna Granville Hatcher, *Le type* ***timbre-poste,*** în „Word" II (19 nr. 3, p. 216—228, explică apariţia formaţiilor de acest fel prin influenţa compuselor ase nătoare din engleză.

de. acest fel sînt foarte puține, tipul acesta de compunere s-a dezvoltat^, în diferite perioade ale istoriei limbii, în special prin împrumuturi şi calcuri după model străin.

Categoria substantivelor comune compuse din limba populară,, după cum am văzut slab reprezentată, conține relativ puține formații care au putut apărea pe teren românesc fără model străin. Acestea sînt în special nume de rudenie : *mama-soacră, mama-naşa, moş-tătuca, tata-moşul.* Nume de plante ca : *iarbă-grîuleț* sau de animale : *viespe-gărgăune,, uligaie, cocostîrc* au putut apărea în limba populară fie spontan, fie dupa model străin. Tipul acesta al numelor de animale s-a dezvoltat în limba literară prin traducerea unor compuse străine. Cu totul izolat, compuse ca acestea apar la începutul secolului al XVIII-lea la Dimitrie Cantemir : *struț-cămilă,* după gr. aTpooGoxapi^Ao*;, *camila-pardos, camila-pasire,.* după arabă [79]. Calcuri ca *pasăre-muscă* după fr. *oiseau-mouche, cîine-lup* după *chien-loup, crap-oglinăă* după fr. *cârpe miroir* sau germ. *Spiegel-Jcarpfen* devin numeroase cu începere din secolul al XlX-lea.

O creație populară apărută, probabil, fără model străin este compusul *valvîrtej,* atestat de pe la mijlocul secolului trecut (Alecsandri) şi folosit azi mai mult ca adverb. Cîteva formații vechi şi foarte sudate sînt împrumuturi din slavă adaptate la limba română : *azbucoavnă* „abecedar'% din v. sl. *azubukovino; azbuche,* cu acelaşi sens, din v. sl. *azu-buki,* numele primelor două litere de la începutul alfabetului chirilic (cf. DA, S.V.).

Ceasornic, simțit astăzi ca un compus, a fost explicat fie prin alăturarea cuvintelor *ceas* + *ornic* [80], fie ca un împrumut din slavă, cel maî adesea din bg. *nacoenun,* apropiat prin etimologie populară de *ornic*[81] sau de *oră*[82]. Ultima ipoteză, conform căreia *ceasornic* a luat naştere prin apropierea cuvîntului bulgăresc amintit mai înainte de *oră,* pare a fi şi cea mai verosimilă. în sprijinul ei se invocă, pe bună dreptate, faptul că *ornic* apare în texte mult mai tîrziu decît *ceasornic,* din care se crede, de altfel, că s-a şi desprins, fiind analizat ca un derivat din *oră* + *-nic* [83].

Căpcăun „ființă din mitologia populară, închipuită ca un mîncător de oameni; monstru cu trupul de om şi capul de cîine", neanalizabil în această formă, este la origine un compus alcătuit din *cap* -f *cîne,* dupa cum o dovedesc variantele vechi şi populare *căpcîne, căpcîn.* Cuvîntul, intrat în limbă prin cărțile populare, în special prin *Alexandria,* reprezintă un calc după gr. xuvoxl<paXo«;, poate prin intermediul v. sl. *riso-glavu* [84]. Dacă varianta *căpcîn* se poate explica fără dificultate ca o formă de singular refăcută din pluralul *căpcîni* [85], rămîn încă neexplicate fonetic variantele *căpcăun* şi *cătcăun* ale compusului discutat.

[79] Cf. CIOBANU, F. 163-164.

[80] Sextil Puşcariu, *Limba română,* voi. I, Bucureşti, 1940, p. 22.

[81] Cf. DA, s.v. *ceasornic.*

[82] Cf. HRISTEA, E. 31-32.

[83] Id. *ibid.* Cf. şi SCRIBAN, D., S.V. *ceasornic.*

[84] Cf. CADE, DA, s.v. Acelaşi compus grecesc a servit probabil ca model şi pentru arom. *capdi-cine* ,,căpcăun", apărut, desigur, independent de formația românească.

[85] J. Byck, A. Graur, *De Vinfluence du pluriel sur le singulier des noms en roumain,* în BL i (1933) 44, consideră totuşi forma primitivă necunoscută.

Substantivele comune compuse specifice limbii literare sînt m
mai numeroase. Cele mai vechi formații de acest fel se întîlnesc în lim
textelor religioase din secolul al XVI-lea şi au fost formate după mo
străin, de obicei slav. Compusele acestea, destul de numeroase, sînt al
tuite dintr-un substantiv de origine verbală precedat sau, rar, urm
de un substantiv echivalent cu un atribut prepozițional, de exemp
mgintu-tăetoriu COD. VOR. 8/1 (după v. sl. *srebrobiicl, srebrohovaci,*
DHLR ii 364); *binefaptă* „binefacere" PS 156 (după v. sl. *blagod*
cf. PS glosar); *binefacere* CANTEMIR, I. I 48 (după v. sl. *blagodeti*
derivat din *bineface); binefăcătoriu* COD. VOR. 148/5 (după v. sl. *blagode*
sau de asemenea derivat din *bineface); răufăcător* PH 25v/9, COD. VO
161/3 şi *făcător-rău* PH 28717? cc2 547 (după v. sl. *zlodeteli); lege-călc*
PS 67 (după v.sl. *zalconoprestQpljenije)* şi *lege-călcătoriu* PS 65, folosit şi
^adjectiv (după v. sl. *zakonoprestQpinu, zakonoprestqplniku); om-ucigăt*
CORESI, la DHLR n 365 (după v. sl. *clovekoubijcî); păcate-câdere* ,,cădere
păcat" PS 32 şi *păcat-căderile* DOSOFTEI, în PS35 (după v. sl. *grexopadar*
«cf. PS glosar); *pămîntu-născuții* „născuți din pămînt" PS 93 (după
YYjYSveî?).

Aceste compuse sînt echivalente cu construcții cu prepoziție, am
două tipurile folosindu-se uneori paralel în textele[5] din secolul ai XVI-
(răufăcător şi făcător de rău), situație care s-a menținut pînă astăzi (v
şi compusele cu prepoziție).

Cu excepția compuselor *binefacere, binefăcător* şi *răufăcător,* to
celelalte formații, probabil de circulație restrînsă sau chiar folosite într
(singur text, nu s-au păstrat. Compuse asemănătoare s-au creat şi m
tîrziu după modelul unora dintre formațiile vechi existente în lim
sau după alte modele străine noi (latine, franceze sau germane). Ast
în secolul al XlX-lea apar *binevoitor,* folosit mai frecvent ca adjectiv
şi *răuvoitor,* format în mod analogic după *binevoitor* sau poate după l
maleuolens.

Asemenea compuse erau create cu uşurință pe la sfîrşitul secolu
al XVIII-lea şi începutul secolului al XlX-lea de către reprezenta
Şcolii ardelene, care aveau la îndemînă modelul latinesc (cf., de exemp
formațiile *răugrâitoriu, răugrăire, răuvoire,* din DRLU). Este însă apro
sigur că ele nu au avut circulație. în aceeaşi perioadă apar compuse
omucidere, după lat. *homicidium,* şi *omucigaş,* asemănător ca sens şi
formă cu *om-ucigătoriu* din secolul al XVI-lea, după lat. *homic*
pruncucidere, după lat. *infanticidium,* şi *pruncucigaş,* după lat. *infantic*
(cf. şi fr. *homicide, infanticide).* După modelul lor, Bolliac (o.58) forme
ocazional *fiucidere.* Cu excepția ultimului cuvînt, celelalte se mai folos
şi astăzi.

După modelul lat. *naufragium* s-au format pe la mijlocul secolu
trecut compusele fără circulație : *naiefrîngere* (BARCIANLT, V., GHEȚIE, R.

[5] Pentru originea lui, vezi § 164 c, 165.

şi *vasfrîngere* (ASACHI, S. L. II 50, CONTEMPORANUL IV (1884), nr. *1,* p. 50).

Un număr mare de compuse din două substantive cu formă de nominativ-acuzativ au fost împrumutate, în secolul al XVII-lea şi mai ales al XVIII-lea, din turcă[87], unde reprezentau grupuri sintactice stabile sau nu[88]. Ele au fost interpretate în română drept cuvinte compuse alcătuite din două substantive cu formă de nominativ-acuzativ, de exemplu: *Jiasechi-sultanâ* „favorita sultanului care da naştere unei beizadele", din tc. *haseki sultan; ipca-firwian* „ordin de confirmare", din tc. *iplca fermani; alai-ceauş* „ceauş care păşea înaintea alaiului, menţinînd ordinea", din tc. *alay gavuş ; călăuz-ceauş* „ceauş care servea de călăuză",, din tc. *Jcilavuz gavuş,* toate cuvintele avînd acelaşi sens şi în turcă[89]»

Un loc aparte prin numărul mare, ca şi prin răspîndirea lor îl ocupă compusele care conţin unul din substantivele *efendi, paşa, bei* şi mai ales *aga,* intrate şi în componenţa unor nume proprii compuse : *(capu)-chehaia-bei* „locţiitorul marelui vizir", *ciohodar-aga* „intendentul garderobei imperiale", *divan-efendi* „secretarul sultanului; secretar turc în serviciul divanului", toate avînd la origine formaţii turceşti asemănătoare *(hâhya bey, kapukâhyasi bey, guhadar aga, divan efendisi).*

Pentru unele dintre formaţiile de acest fel, ca: *ferman-inam*[90] „ordin de a călători gratis cu cai de poştă", *ogeac-tâtar* (sau *tătar)*[91]*, derviş-aga*[92]*, caimacam-aga*[93] „locţiitorul marelui vizir, însărcinat cu paza oraşului şi cu conducerea treburilor Imperiului Otoman; caimacam" (acesta din urmă atestat în poezia populară), deşi probabil împrumuturi, modelul turcesc lipseşte din dicţionare.

Asemenea compuse privitoare la ierarhia socială şi la diferite aspecte ale vieţii de curte au avut o circulaţie restrînsă. Ele sînt atestate în cronici din secolul al XVII-lea, fiind probabil mai folosite de boieri. în urma păcii de la Adrianopol, o dată cu schimbarea raporturilor politice dintre români şi turci, care a determinat şi modificarea realităţilor sociale din ţările române, aceşti termeni au început să fie din ce în ce mai puţin folosiţi, astfel că chiar de pe la mijlocul secolului al XlX-lea ei apar rareori (de exemplu la Kogălniceanu apare termenul *cheseăar-efendi).* Dintre formaţiile de acest fel, una singură, *beşli-aga* „căpitan de beşlii", s-a păstrat în limba populară, sub forma neanalizabilă *beşleagă,* cu sensul figurat ,,babalîc''.

Categoria substantivelor compuse nume de grade şi de funcţii din ierarhia militară s-a îmbogăţit în secolul al XVIII-lea şi la începutul secolului al XlX-lea cu o serie de împrumuturi din rusă, ca: *cfartir-mai(e)stru* „ofiţer însărcinat cu aşezarea şi hrana unui corp de trupe;

[87] Cf. ŞIO I, LXXII.

[88] Cf. J. Denv, *Grammaire de la langue turque (Dialecte osmanii).* Paris, 1921,p. 748 ş.n.

£9, se, 9i Cf. ŞIO s.v.

[92] Id. *ibid.*

[93] Cf. şio n[1?] s.v.

vel-conacciu" (X. COSTIN, în LET. II 69), *gheneral-leitenant, gheneı felămarşal, gheneral-maior* (id. ibid. 70). într-un text ruso-român din 18 sînt atestate compuse ca: *gheneral-gubernator, gheneral-procuror, şt ofiter* (pentru acesta din urmă cf. şi KOGALNICEANIT, în PION. ROM. 3 cărora le corespund rus. *eeHepaji-eyâepnamop, eenepaA-nponypop, wm oţfiuşep*[9]**.* Asemenea formaţii au fost introduse şi mai tîrziu din a limbi, în special din germană sau franceză. în AR 1829, 162[1]/42, 162[2]/3 163[2]/27 apar compuse ca: *gheneral-consul, gheneral-comendant, brigad gheneral,* care au putut fi împrumutate (sau numai traduse) atît din ru cît şi din germană. Din aceleaşi limbi a pătruns şi *general-locotenent,* pent care cf. germ. *General-leutenant* şi rus. *zeuepaji-jieiXmenanm,* iar germ. *Gener hommando* a fost împrumutat ca *general-commando* (BALCESCU, la GHICA, 239), inexistent în rusă. După fr. *lieutenant-colonel* s-a format *locotene colonel* (al cărui prim termen vine din it. *locotenente).* Unele dintre comp sele de acest fel se folosesc şi astăzi (de exemplu *general-locotenent, gener maior).* Au apărut şi formaţii mai noi: *general-magistrat, inginer-colo*

Asemănătoare ca formaţie sînt şi alte compuse: *concertmais* după germ. *Konzertmeister; danţmaistru,* după *Tanzmeister; strajame* „sergent-major, plutonier", folosit în Transilvania, din magh. *strâzsames* (cf. şi germ. *Wachtmeister); spitalrnaister* „medic şef de spital" (BĂRAC, 21), din germ. *Spitalmeister.* Dintre ele, cel mai vechi este *strajameş* datînd probabil din evul mediu. Celelalte apar treptat în secolul al XVI lea şi al XlX-lea. în limba de astăzi singurul care s-a păstrat este *conc maistru,* căruia i s-a refăcut şi forma *concertmaestru.* O formaţie asemăı toare apărută recent este compusul *ajutor-maistru,* din grupul de cuvi *ajutor de maistru.*

în afară de *strajameşter,* există şi alte compuse, astăzi învechi împrumutate din maghiară sau calchiate după compuse maghiare, un atestate în texte din Transilvania, din secolul al XVIII-lea : *nemişbi* „judecător de instanţă superioară care în orînduirea feudală din Trans vania îi judeca pe nemeşi", din magh. *nemesbiro,* cu acelaşi sens, şi *cı birdu* „judecător regesc", după magh. *Mrâlybiro,* cu acelaşi se ambele compuse fiind alcătuite din termeni existînd şi independe îa limbă. O formaţie asemănătoare este *turmaşbirău* „Hirt, der die Se hiitte einer Hirtengemeinschaft betreut", menţionată de Lajos Tam care crede că este vorba de compusul maghiar dialectal, neatest **turmăsbiro.* Un alt compus întîlnit în Transilvania (cf. MARIAN, N 46), substantivul *meştergrindâ,* atestat, după TAMÂS, E., mai în în ANON. CAR., s. v., este calc parţial după magh. *mestergerenda* şi germ. *Hauptbalhen* şi fr. *maîtresse-poutre)*[95]*.*

Compusele indicînd punctele cardinale : *sud-est, nord-vest* etc. înc să se folosească de pe la mijlocul secolului al XlX-lea ***(sud-estul** Euro*

[94] Cf. ClOBANU, F. 164.

[95] în dicţionarul german-român al lui Bariţ, de la mijlocul secolului trecut, *Hauptba* este tradus prin *arhigrindâ.*

MAIORESCU, la GHICA, A. 134), deşi termenii lor componenţi *(noră, sud, est, vest)* sînt semnalaţi la sfîrşitul secolului al XVIII-lea la Amfilohie Hotiniul[96]. Ele sînt, probabil, împrumuturi din franceză sau germană. Pe la începutul secolului al XlX-lea, în locul lor se folosesc numele Tomâneşti ale punctelor cardinale, legate prin *şi [un vuiet dintre* ***răsărit şi miază-noapte*** AR 1829, 197V7).

în ce priveşte compusele din alte domenii, se observă că ele apar începînd de pe la'mijlocul secolului al XlX-lea. Unele dintre ele sînt împrumuturi sau, mai frecvent, calcuri, păstrate sau nu şi ulterior în limbă, de exemplu: *clarobscur,* după fr. *clair-obscur,* cf. şi it. *claroscuro, fermă-şcoală,* după fr. *ferrne-ecole* (BALCESCU, la GHICA, A. 563, 565), *locţiitor,* după fr. *lieutenant,* it. *locotenente* (ultimul, după cum am văzut, împrumutat şi ca atare)[97], *mumă-patrie* (la URSU, T. 237, cf. fr. *metropole,* lat. *metropolis), palton-sac* (KOGALNICEANU, în PION. ROM. 38), după fr. *paletot-sac*[98]*, roman-foileton,* după fr. *roman-feuilleton.* Pentru altele, formaţii ocazionale, nu se poate spune cu siguranţă acelaşi lucru: *balon-brişcă* (KOGALNICEANU, în PION. ROM. 45), *calcar-marmură* (BOLLIAC, o. ' 289), *împărat-rege* (KOGĂLNICEANU, în PION. ROM. 34), *privighetoare fUomelă „o* specie de privighetoare" (CIHAC, 1837, la BĂCESCU, PĂS. 142), *stil-imagine (teoria* ***stilului-imagine*** CONTEMPORANUL VII (1890), nr. 7, 74), *şarpe-idol* (AR 1829, 16²/32).

Din a doua jumătate a secolului al XlX-lea numărul formaţiilor de acest fel, atît împrumuturi şi calcuri după model străin, cît şi creaţii spontane, ocazionale, creşte necontenit în toate domeniile (în stilul tehnico-ştiinţific, în limba literaturii artistice etc), cu excepţia celui privitor la rangurile sociale. Cele mai multe formaţii din terminologia tehnico-ştiinţifică au de obicei un model străin[99], pe cînd cele din limba literaturii artistice, a criticii literare, a jurnalisticii sînt adeseori creaţii spontane originale. O demarcaţie netă însă între formaţiile după model străin şi creaţiile personale este greu de făcut, deoarece dicţionarele străine nu inserează de cele mai multe ori asemenea compuse. Despre formaţii ca : *filtru-presă, hîrtie-celuloză, maşină-unealtâ, strung-revolver, tren-fulger, watt-secundă* putem spune cu mai multă sau mai puţină certitudine că au un model străin, internaţional, fără să fie adeseori posibil să stabilim cu precizie ce limbă anume a servit drept model (de exemplu pentru *tren-Julger* cf. fr. *train-eclair* şi germ. *Blitzzug ; maşină-unealtâ* are corespondente fr. *machine-outil,* germ. *Werkzeugmachine,* engl. *machine-tool* etc). Modelul unora dintre formaţiile româneşti se întîlneşte într-o singură limbă: *hîrtie-monedă* după fr. *papier-monnaie, război-fulger* după germ. *Blitzkrieg, zi-muncă* după rus. *mpydodeub;* mai recente : *femeie-cosmonaut* după rus. *ofceui^uHa-KocMoHaem, pilot-cosmonaut* după rus. *JiemnuK-KocMOHaem* etc.[100].

[96] Cf. J. Byck, *Vocabularul ştiinţific şi tehnic in limba română din secolul al XVIII-lea,* In SCL v (1954), nr. 1—2, p. 38.
[97] Gf. HRISTEA, E. 167.
[98] Arsene Darmesteter, *De la creation actuelle de mots nouveaux. . .,* p. 150.
[99] Gf. *Dicţionar tehnic poliglot,* Bucureşti, 1963.
[100] Gf. HRISTEA, E. 168-169.

Compuse ca *film-spectacol, caiet-program* (CONTEMPORANUL 1964 nr. 47, 4/1), *literatură-document* (ibid. nr. 43,3/3), *situaţie-limită* (SCÎNTEI 1966, nr. 6886,2/2), *roman-miniatură* (GL, la DIMITRESCU, C. 392) pot fi la fel de bine creaţii personale sau împrumuturi.

în ce priveşte numele proprii de persoane, datele referitoare la vechimea şi evoluţia diferitelor categorii discutate în § 34 A sînt sărace şi puţin concludente. Prenumele culte de tipul: *Ana-Maria, Maria Laura* sînt împrumuturi sau creaţii noi după model străin (cf. fr. *Anne Marie).* Deşi formaţii de acelaşi fel se întîlnesc uneori şi în documentele vechi, ca nume de botez duble purtate de unii membri ai familiilor domni toare sau boiereşti *(Bogdan- Vlad, Măria- Voichiţa, Marta- Gandachia)* este greu de crezut că formaţiile actuale ar fi continuatoarele celor vechi întrucît acest sistem de denumire a fost folosit sporadic în limba veche şi numai de către pătura conducătoare[101]. Xumele de familie de proveninenţă populară, alcătuite din două prenume sudate sau conţinînd un termen care exprimă titlul, rangul etc. sînt destul de vechi în limbă, după cum reiese din atestările întîlnite în diferite acte şi scrisori: *Vladumitre* (1630), *Poparaă* (1689)[102]. Xumele de familie de provenienţă cultă sînt creaţii relativ recente : pe cînd cele formate dintr-un nume de familie ş un nume geografic *(Băăulescu-Motru)* sau un hipocoristic *(Protopopescu Pache)* par a nu avea model străin[103], cele alcătuite din numele- de familie ale ambilor soţi *(Băchiţeanu-Şirianu)* au, la origine, un astfel de model[104].

Despre numele compuse ale personajelor din basme *(Statu-Palmă Barbă-Got)* este greu de spus însă dacă sînt creaţii româneşti sau au un model străin, fiind posibile ambele modalităţi, şi cînd au apărut. Asemenea formaţii continuă să apară şi astăzi *(Tic-Pitic,* numele unui personaj dintr-o emisiune radiofonică, *Bilă-IepurUă,* numele unui. iepuraş dintr-o poveste).

Formaţiile în care ultimul termen indică rangul social, funcţia titlul sînt, probabil, copiate după model străin. Despre cele vechi, ca *Mircea-vodă, Negru-vodă,* sau din basme, ca: *Alb-împărat, Boşu-împărat* nu se poate spune cu siguranţă dacă au model străin şi cărei limbi îi apar ţine el. în orice caz o construcţie asemănătoare întîlnim în bulgară, în limba textelor vechi şi a producţiilor populare (cf. bg. *IIIU6UJI eoeeod).*

Pentru formaţii ca: *Mustafa-aga, Mehmet-bei, Selim-efendi, Gin ghis-han, Ali-paşa,* după cum se ştie, modelul este turcesc, ele pătrunzîn în română în secolele al XVII-lea — al XVIII-lea. în limba turcă sîn mult folosite grupurile apoziţionale, în care cel de-al doilea termen est un titlu onorific. Dintre ele au intrat în română cele în care apar substan

[101] Gf. GONSTANTINESCU, D. O. XXV.
[102] Cf. Ştefan Pasca, *Nume de familie compuse din Tara Oltului,* în DR VII (1931–1933), 171.
[103] Lucrul acesta poate fi dedus şi din faptul că la GRAUR, N. P. 100—101, pentr aceste două categorii de nume proprii nu se citează nici o formaţie străină, asemănătoar în privinţa construcţiei.
[104]' Id. *ibid.,* p. 103.

tivele *aga, bei* (mai vechi *beg), efendi, han* şi *paşa.* Toate au aceeaşi formă şi întrebuinţare şi în turcă[105]. *Aga* şi *bei* sînt titluri militare care se adaugă numelor proprii, iar *efendi* este un titlu de deferentă dat unei persoane civile (corespunzător lui *domn),* în opoziţie cu titlurile militare amintite. în limba română unii dintre aceşti termeni, *efendi* şi *han,* au fost puţin folosiţi pe lîngă un nume propriu. De exemplu nume proprii în care *han* apare ca al doilea termen al compusului sînt cîteva *(Batu-han, Ginghis-han).* Asemenea formaţii, productive pînă în secolul trecut[106], au ieşit din uz o dată cu schimbarea şi modernizarea ierarhiei sociale. Ele se folosesc astăzi numai în legătură cu stările de lucruri mai vechi.

în ce priveşte numele proprii geografice formate din două substantive juxtapuse cu aceeaşi formă de nominativ-acuzativ, apariţia lor în limbă nu este prea veche.

Formaţiile de acest fel încep să fie atestate de pe la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Astfel, la 1778 se întîlneşte numele *Slobozia-Giorăşti.* Asemenea atestări devin mai dese în limba oficială din prima jumătate a secolului al XlX-lea (pe la 1830)[107]. Astăzi aceste formaţii s-au extins foarte mult şi continuă să devină din ce în ce mai numeroase, în detrimentul construcţiilor cu genitivul sau cu prepoziţie, graţie indicatoarelor geografice oficiale, care le preferă datorită faptului că sînt mai scurte şi deci mai comode[108].

Unele nume geografice de acest fel au un model străin. Astfel în Transilvania apar numeroase nume de locuri adaptate după maghiară : *Petrisat* a fost tradus din magh. *Peterfalva, Mureş-Sat,* din magh. *Marosfalva*[109]. în Dobrogea apar nume de locuri turceşti analizabile în română : *Ghiol-Ceair.*

Unele formaţii, nume geografice străine, reprezintă, desigur, calcuri, în prima jumătate a secolului trecut apar formaţii ca : *Alba-Cetate, Vasili-Ostrov, Nord-America*[110], primele două probabil după model slav (rusesc), iar ultimul după germ. *Nordamerika.*

§ 38. Tipul de compuse alcătuit din două sau mai multe substantive cu formă de nominativ-acuzativ a fost şi este şi astăzi unul dintre tipurile de bază ale substantivelor compuse. Productivitatea lui, mai scăzută în limba populară, a crescut necontenit în limba literară din secolul al XVI-lea încoace. Inventarul de formaţii, în care ponderea compuselor literare depăşeşte cu mult pe a celor populare, s-a îmbogăţit şi se îmbogăţeşte necontenit, cu toate că o mare parte dintre compusele literare au circulat un timp limitat. Important pentru acest tip de compunere este faptul că în limba literară, de-a lungul secolelor, el a suferit numeroase modificări în ce priveşte raportul de forţe dintre diferitele categorii semantice. în secolul al XVI-lea au predominat compusele cu sens abstract, în secolul al XVII-lea şi mai ales al XVIII-lea compusele nume de grad din ierarhia militară şi civilă, din secolul al XlX-lea încoace creşte necontenit numărul compuselor din stilul tehnico-ştiinţific, cît şi din cel al presei.

De asemenea este remarcabilă marea capacitate de a crea formaţii ocazionale a acestui tip, care şi prin această trăsătură se situează pe unul dintre primele locuri printre principalele tipuri de compuse[111].

105 pentru situaţia din limba turGă, cf. J. Deny, *lucr. cit.,* p. 789—794.

106 De exemplu ca forme uzuale ele se mai întîlnesc încă în primele numere din *Albina românească.*

107 Gf. DONAT, A. G. 107-108, 116.

108 Uneori numele în genitiv a suferit unele modificări greşite cînd a devenit nominativ : *Poienarii-lui-Apostol* a devenit *Poienari-Apostoli.* Cf. Ion Donat, *Consideraţii istorice asupra toponimiei româneşti* (III), în LR XIV (1965), nr. 6, p. 675.

109 Vezi IORDAN, TOP. 182, 492.

110 Vezi AR 1829, 16²/7, 42²/14, 135²/23, 140²/17.

SUBSTANTIV + (AETICOL +) SUBSTANTIV ÎN GENITIV

§ 39. Este unul dintre tipurile principale de substantive compuse româneşti, bogat în formaţii populare, dar cuprinzînd un număr redus de creaţii literare.

§ 40. Atît la substantivele comune, cît şi la cele proprii primul termen este de obicei un substantiv comun *(calul-dracului, Gura-Teghii* nume de sat). Numai în unele compuse nume comune apare ca determinat un nume propriu (de exemplu : *Măria-popii, Mâriuţa-popii,* numele unei insecte, *Pastele-calului* sau *Paştele-cailor*[112], nume de plantă).

Substantivul în genitiv poate fi comun sau propriu (nume de persoană, nume geografic, nume de sărbătoare religioasă). Compusele substantive comune care conţin un genitiv nume propriu sînt destul de puţin numeroase. Ele pot fi nume de plante *(pecetea-lui-Solomon)* şi de animale *(sfredelul-Rusaliilor,* numele unei insecte).

Numele proprii care conţin la rîndul lor un genitiv nume propriu, mai ales de persoană sau geografic, sînt foarte numeroase, în special denumirile geografice şi cele din domeniul urbanisticii, ceea ce este explicabil dacă ne gîndim că acestea sînt de multe ori legate de numele unei persoane (datorită unui fapt în care acea persoană joacă un anumit rol) sau dedicate memoriei unei persoane, unui loc sau unui eveniment : *Poiana-lui-Mihai* (numele unui munte la poalele şi pe vîrful căruia şi-ar fi aşezat tabăra Mihai Viteazul)[113], *Podul lui Tăutu* (pod care, conform tradiţiei, a fost construit de marele logofăt Ioan Tăutu)[114], *Meri-Petchii* sau *Merii-Petchii* (localitate numită astfel după nişte meri care au aparţinut unei femei numite Petca)[115], *Aleea Bicazului* (alee denumită astfel în legătură cu construirea hidrocentralei de la Bicaz). Compusele nume proprii din domeniul astronomiei conţin de asemenea uneori un substanti

111 Gf. DIMITRESCU, c. 396, 398—399, şi *Tendances dans la formation des mots en roumain litteraire acluel,* comunicare ţinută la Al X-lea Congres Internaţional al Lingviştilor, Bucureşti, 1967.

112 Ambele forme apar la PANŢU, PL., S.V., BORZA, D. 39.

113 şi 114 Gf. DCi5 s v>

115 Gf. IORDAN, TOP. 371.

în genitiv nume propriu de persoană : *Drumul-lui-Traian, Scaunul-lui-Dumnezeu, Comoara-lui-Iov, Pârul-Berenicei.*

Atît determinatul, cît şi determinantul în genitiv stau, cel mai adesea, la singular. Uneori însă unul din ele sau chiar amîndouă pot sta şi la plural: *stîrcul-păstorilor, coarda-ielelor, căşuţii-popii, cerceii-babei, boii-pruncilor, Paiele-Ţiganului* „Calea-Laptelui".

Ambii termeni sînt articulaţi cu articol hotărît. Cînd genitivul este un nume propriu de persoană de genul masculin, articolul hotărît aparţinînd genitivului poate fi proclitic sau, mai rar, enclitic, uneori în compuse de acelaşi fel, care se deosebesc numai prin forma genitivului (compară, de exemplu, *pecetea-lui-Solomon* cu *urechea-Iudei, iarba-Cristofor ului ; Podul lui Tâutu* cu *Podul-Neagului,* vechea denumire a localităţii Sinaia, sau cu *Podul-Bizii,* numele unui sat; *Valea-Dragomirului* cu *Valea-lui-Dragomir,* după DG, S.V. *Dragomir,* numele unuia şi aceluiaşi cătun). Forma de genitiv articulat enclitic a numelor proprii de persoană de genul masculin întîlnită în compuse reprezintă astăzi un arhaism. Cînd substantivul în genitiv poate fi atît nume propriu, cît şi comun, prezenţa articolului hotărît proclitic ne arată că avem a face cu un nume propriu, în cazul în care substantivul în genitiv este însă articulat enclitic nu ne mai putem da seama dacă e vorba de un nume de persoană sau de un nume comun decît din date extralingvistice (compară *Poiana-Cîrlanului* cu *Plaiul-lui-Cîrlan,* numele unor coline; *Valea-Cireşului,* sat, cu *Piscul lui Cireş,* pisc[116]). în asemenea situaţii genitivul cu articol hotărît enclitic este mai curînd un substantiv comun.

în numele de plantă *iarba-lui-Tatin,* care are numeroase variante, *iarba-lui-Taten, lui-Taţine, lui-Taţină, lui-Tat, lui-Taie, lui-Tati*[117], articolul proclitic s-a sudat cu numele propriu, puţin obişnuit, în două variante : forma rezultată, pe de o parte, a fost interpretată ca substantiv comun şi articulată şi enclitic, *iarba-Lotatinului*[118]*, iar pe de altă parte a continuat să fie simţită ca nume propriu şi. ca atare a primit din nou articol proclitic : *iarba-lui-Lotatin.*

în compusul nume de plantă *iedera-celor-frumuşele,* genitivul este im adjectiv substantivizat, articulat cu articol demonstrativ.

§ 41. în ce priveşte topica termenilor compusului, substantivul în genitiv stă în limba actuală pe ultimul loc, atît în compusele substantive comune, cît şi în cele proprii, după cum se poate vedea din toate exemplele de mai înainte. în unele texte religioase din secolul al XVI-lea însă substantivul în genitiv apare şi la începutul compusului (vezi § 46).

[116] în IORDAN, TOP. 485—487 se consideră că substantivele în genitiv cu articol proclitic din unele nume topice ca : *Măgura-lui-Căţel, Valea-lui-Ciine, Dealul-lui-Frate,* ciudate ca nume de familie provenite din porecle, ar putea fi interpretate drept substantive comune în care s-a menţinut articolul prepus întocmai ca la genitivul articulat proclitic al unor substantive feminine din secolul al XVI-lea (zi *Sara, a ei voastre credinţe).*

[117] Cf. DA, s.v. *iarbă.* Planta se mai numeşte şi *tătănească.*

[118] Cf. DR II (1921-1922), 338.

§ 42. Compusele substantive comune, în marea majoritate a cazu rilor creaţii populare avînd ca punct de plecare o metaforă, sînt foart numeroase şi aparţin unor domenii lexicale variate: plante *(floared soarelui, limba-soacrei),* animale (insecte, păsări etc. : *căţelul-pămîntulu gâinuşa-lunii, vaca-Bomnului, împăratul-păsărilor, lupul-bălţii, frunz plopului),* obiecte *(legătura-brîului* „braţele morii", *scara-pisieii* „spaţ alb neregulat între două şiruri de litere" şi ,,un fel de armonică de hîrtie *moartea-muştelor* „produs care omoară muştele", *roza-vînturilor),* păr ale corpului *(moalele-capului, cerul-gurii),* boli *(lepra-lupului, bub mînzului),* fiinţe imaginare *(fetele-codrului)* etc. Cele mai numeroas dintre toate sînt numele de plante. Destul de numeroase sînt şi numel de păsări şi de insecte, în timp ce nume de peşti sînt numai cîteva Puţin numeroase, în raport cu alte categorii de compuse amintite, sîn numele de obiecte. Printre acestea din urmă un loc aparte ocupă compu sele din domeniul mineralogiei populare *(piatra-iadului).* De asemene sînt foarte puţine numele de fiinţe imaginare. Toate aceste categorii d compuse sînt specifice limbii populare, deşi printre formaţii se număr şi unele creaţii livreşti (vezi exemple la § 46).

§ 43. Substantivele proprii compuse de acest fel sînt: nume ge grafice şi teritorial-administrative *(Gura-Bacului, Insula Şerpilor, Cale Victoriei, Bariera Vergului, Drumul Murgului, Drumul Sării),* nume di domeniul astronomiei, în special populare *(Calea-Bobilor, Vultur u Domnului, Crucea-Sudului),* nume de sărbători *(înălţarea Domnului* nume de personaje din literatura populară sau cultă, în special din basm şi povestiri *(Voinicul-Florilor, Ciuda-Lumii, Păunaşul-Codrilor).* Dintr aceste categorii semantice, cea mai bogată este a numelor geografice ş teritorial-administrative. Toate celelalte categorii sînt mult mai sla dezvoltate.

§ 44. în ce priveşte raporturile sintactice dintre termeni, genitivu are funcţiune de atribut al substantivului aşezat, de obicei, pe primu loc şi exprimă aproape toate valorile întîlnite la atributul substantiva în genitiv.

1. Posesia :

a) posesorul în sens larg:

— substantive comune: (bot.) *codrul-cucului, rochiţa-rîndunici* (entom.) *cîinele-babei, focul-lui-Dumnezeu;* (ornit.) *cintiza-dracului, stîrcu păstorilor, iapa-popii;* (alte domenii) *ciurul-popii* „sulul de la stativu pe care stă bumbacul";

— substantive proprii: (geogr.) *Piatra Craiului, Podul-Neagulu* (urb.) *Drumul Bercenarului, Strada Colţei, Piaţa Amzei;* (astron. pop *Cobiliţa-Ciobanului, Vulturul-Domnului, Paiele-Ţiganului;*

b) dependenţa :

— substantive comune : (bot.) *fratele-briboiului, mama-secării, sor soarelui, împărăteasa-buruienelor* „mătrăguna"; (entom.) *craiul-broaşt* „libelula", *Măria-popii;* (ornit.) *mama-cucului* „codobatură" ;

— substantive proprii: *Fratele Crăciunului* „Sfîntul Vasile sau Anul nou" ;

c) apartenența :

— substantive comune : (bot.) *lacrima-miresii, clonții-babei, barba-boierului, pliscul-cocorului, ușa-r aiului;* (entom.) *aripa-gîștei, căputa-calului, capul-lui-Adam;* (iht.) *frunza-plopului;* (ornit.) *ochiul-boului, para-focului;* (min. pop.) *inima-pămîntului, ochiul-pisicii;* (alte domenii) *cerul-gurii;*

— substantive proprii: (geogr.) *Gura-Baciului, Capul-Dealului, Valea-Sasului;* (astron.) *Inima-8corpionului, Capul-Șarpelui, Părul-Berenicei ;* (mit. pop.) *Talpa-Iadului, Cetina-Brazilor* (numele unui cîine din basme).

în general cele mai numeroase sînt substantivele comune nume de plante şi cele proprii nume geografice şi din domeniul urbanisticii, în componența cărora intră un genitiv exprimînd posesorul. Substantivele compuse care conțin un genitiv exprimînd dependența sînt puțin numeroase.

Printre compusele nume de plante care conțin un genitiv exprimînd posesorul sînt foarte numeroase cele în care determinatul este numele unui obiect deTmbrăcăminte sau al unui instrument *(cojocul-ursului, condurii-doămnei, ciuboțica--cucului, lingura-zînelor* etc). Numele de insecte şi de păsări au de obicei ca prim termen de compunere un substantiv care denumeşte un animal *(calul-dracului, vaca-Domnului, boii-pruncilor, găinuşa-popii] capra-dracului),* mai rar un nume de obiect *(lingurița-popii, fesul-popii).*

Numele proprii geografice, ca şi cele din domeniul urbanisticii care conțin un genitiv exprimînd posesorul au ca prim termen un substantiv care exprimă specia *(Muntele Calului, Piua-Petrii, Podul Mogoşoaiei, Drumul Murgului, Dealul Spirei, Movila-Miresei* etc). Numele din domeniul astronomiei populare se aseamănă, în ce priveşte determinatul, unele, cu numele proprii geografice *(Drumul-Bobilor, Drumul-lui-Traian, Steaua-Ciobanului),* iar altele, cele mai multe, cu numele de plante şi animale *(Brîul-lui-Dumnezeu, Carul-Dracului, Vulturul-Domnului, Crucea-Fîrtatului, Cobilița-Ciobanului, Paiele-Țiganului),*

Compusele substantive comune şi proprii (nume de plante, de animale, de minerale, nume geografice şi din domeniul astronomiei populare etc.) care conțin un genitiv al apartenenței au ca prim termen de compunere cu rol de determinat un substantiv exprimînd de cele mai multe ori nume de părți ale corpului diverselor ființe folosit cu sens propriu sau figurat *(limba-soacrei, colțul-leului, aripa-gîştei, capul-balaurului, ochiul-boului, Capul-Dealului, Inima-Scorpionului, Capul-Şarpelui* etc) sau, mult mai rar, nume de lucruri din domenii foarte variate *(poarta-raiului, frunza-stejarului, Ungur a-plugului).* Cu unele dintre numele de părți ale corpului se formează adevărate serii: *barba-împăratului, barba-ursului, barba-caprei*[119] etc

Puținele substantive compuse care conțin un genitiv exprimînd dependența au ca termen de compunere determinat un nume de rudenie

[119] Vezi PANȚU, PL., S.V.

(frate, soră), un nume care exprimă rangul cel mai înalt într-o ierar socială *(împărăteasă, crai etc.)* sau un nume propriu (vezi exemplele la § 40).

în ce priveşte termenul de compunere în genitiv cu rol de de minant, el este de cele mai multe ori: un nume propriu de persoană, ales la compusele nume geografice; un nume comun de persoană, un nu de animal, de plantă şi mult mai rar un nume de lucru (vezi toate ex piele de mai înainte).

2. Subiectul:

—substantive comune: (bot.) *ciupul-cucului, durerea-inimii,* *Domnului, muşcatul-broaştei, răsuflătoa.rea-pămîntului, asudul-capi* (med. pop.) *luatul-ielelor, păcatul-copiilor ;* (entom.) *stupitul-cucului ;*

— substantive proprii: (geogr.) *Izvorul-Bîrsei* (comună); *Cu Apei, Izvorul-Apei* (ultimele două, nume de locuri atestate în limba vec (nume de sărbători religioase) *înălțarea Domnului, Ciuda lui Arhangh*

Compusele care conțin ca termen de compunere un genitiv subie sînt puțin numeroase şi din domenii puțin variate, după cum reiese exemplele precedente : cîteva nume de plante şi de boli din limba popul cîteva substantive proprii nume geografice şi unele nume de sărbă religioase. în timp ce termenul determinat este un substantiv de ori verbală sau cu sens apropiat de al unui verb, ca la orice atribut subiec determinantul în genitiv este, ca şi la compusele care conțin un gen posesiv, un nume de ființă (persoană, animal) si mai rar lucru.

3. Obiectul:

a) echivalent cu un complement direct:

— substantive comune : (ornit.) *mulgătorul-caprelor, prevestitoo morții, tăietor ul-pădur ii;* (entom.) *sfredelul-lemnului;* (lucruri) *legăt brîului;*

— substantive proprii: (sărbători religioase) *întîmpinarea Domn Tăierea capului ff. Ion.*

Compusele de acest fel sînt puțin numeroase : cîteva nume de pă insecte şi de lucruri, avînd aceleaşi caracteristici, în ce priveşte f determinatului şi al determinantului, ca şi compusele care conțin genitiv subiectiv.

în limba cărților bisericeşti din secolul al XVI-lea—al XVIII apar cîteva compuse cu genitiv obiectiv, formații savante traduse vechea slavă, ca epitete pentru persoane : *făcătoriul-legiei* iv. P. *legiei-învățătoriu* CC₂ 293 (cf. DHLR II 365), *a-legeei-păsitori* PH 32ᵛ

b) echivalent cu un complement indirect:

— substantive comune : numai în cîteva situații din limba ve *a-păcatelor-cădere* PH 15ᵛ/7 şi *căderea-păcatelor* CC₂ 28, 518 „cădere păcat".

4. Destinația:

— substantive comune : (bot.) *busuiocul-fetelor, minta-lingorii, ic fiarelor;* (min. pop.) *sarea-mîței;*

[120] Cf. PAMFILE, CER. 90.

— substantive proprii: *Ziua copilului, Ziua crucii, Izvorul tămăduirii.*

Numele comune de acest fel sînt,,cele mai multe, nume de plante j termenul de compunere determinat este cel mai adesea un nume de plantă, mai rar un nume de materie, pe cînd determinantul indică ființa, lucrul, boala etc. cărora le este destinată planta sau materia *(brînza-iepurelui, buruiana-măselii, iarba-peştelui, laptele-cucului, lăptucul-oii).* Substantivele proprii, puțin numeroase, sînt nume de sărbători; ele prezintă mai frecvent tipul în care determinatul este substantivul *ziua,* în timp ce substantivul determinant are diferite sensuri.

5. Locul:

— substantive comune : (bot.) *broasca-apei, iarba-drumurilor, Una-apei, mărarul-bălților*; (ornit.) *cocoşul-pustietăților, pasărea-scaiului, toboşarul-pădurii ;* (entom.) *boul-bălților, cățelul-frasinilor, greuruşul-viilor;* (iht.) *calul-mării, lupul-bălții;* (med. pop.) *rana-trînjilor;* (min. pop.) *piatra-iadului.*

Cele mai numeroase sînt şi de această dată numele de plante. De asemenea sînt în număr mai mare şi numele de păsări sau cele de insecte. Termenul determinat aparține unei sfere lexicale vaste. El poate fi un nume de animal, plantă, pasăre, lucru, folosit în sens propriu sau metaforic (uneori nume generic, ca : *pasăre, floare).* Determinantul în genitiv are de asemenea sensuri foarte variate, indicînd locul *(baltă, cîmp, munte, stîncă* etc). Unele dintre aceste compuse au ca variantă mai folosită un compus care conține un acuzativ precedat de prepoziția *de : iarba-mării, boul-bălții, calul-mării* şi *iarbă-de-mare, bou-de-baltă, cal-de-mare.*

6/ Timpul:

— substantive comune : (bot.) *frumoasa-nopții, ciur ul-zor Hor, floarea-brumei;* (ornit.) *umbra-nopții, spaima-nopții* ; (entom.) *sfredelul-Rusaliilor;* (alte domenii) *miezul-nopții;*

— substantive proprii: (astron.) *Crucea-Miezului-Nopții; Miezul-Păresimilor.*

Compusele din această categorie sînt puțin numeroase, în special substantivele proprii. în timp ce determinatul poate fi un nume de plantă, animal sau poate aparține altui domeniu lexical, determinantul exprimă o noțiune temporală sau poate fi numele unui obiect legat de o asemenea noțiune *(floarea-brumei).* în unele nume de păsări sau de insecte, substantivul în genitiv, pe lîngă ideea de timp, mai poate indica şi o acțiune viitoare (de exemplu: *pasărea-sărăciei* este pasărea ,,care vesteşte sau aduce sărăcia", dar şi ,,care apare în timpul stării de sărăcie", la fel *pasărea-vijeliei, fluturele-morții* etc).

într-un număr redus de compuse se întîlnesc genitive care exprimă alte valori decît cele precedente, şi anume : conținutul, materia *(frunza-cerii, Dealul Humelor, Pîrîul-Glodului),* originea, proveniența *(fumul-pămîntului, roua-cerului),* comparația *(Strada Arcului, Strada Semicercului* „stradă în formă de arc, de semicerc"). La acestea se adaugă compusele a căror construcție este echivalentă cu superlativul, substantivul în genitiv repetînd primul termen *(buba-bubelor* „dalac", *Zîna-Zînelor).*

Există numeroase substantive compuse conținînd un genitiv care sub aspectul valorii nu poate fi clasat într-o singură categorie deoarece, în aceste cazuri, spre deosebire de atributul genitival care apare într-un grup sintactic mai larg, nu avem un context care să ne ajute în clarificarea categoriei.

Unele compuse, mai ales nume geografice şi teritorial-administrative, ca : *Poiana-Codrului,* sat, *Marea Japoniei, Valea Prahovei,* dar şi *Crucea-Sudului,* exprimă atît posesia, cît şi locul. Alteori, la aceleaşi categorii de compuse, pe lîngă cele două valori amintite, genitivul mai poate exprima şi conținutul, materia : *Vîrful Comorilor, Şoseaua Viilor.* în afară de valoarea de posesie, la genitivul din compuse ca : *buba-mînzului, lepra-lupului* întîlnim şi o idee de calitate, iar în formații ca *pasărea-omătului,* termenul în genitiv are valoare locală şi temporală totodată. în *Voinicul-Florilor,* numele unui personaj din basme care trăieşte mai mult printre flori, este greu de precizat dacă genitivul exprimă originea, locul sau apartenența. Nu pot fi clasate din punct de vedere sintactic nici genitivele din unele compuse care au luat naştere prin etimologie populară: de exemplu *capra-oii,* format pe baza lui *caprifoi.*

§ 45. Genul substantivelor compuse formate din substantiv + substantiv în genitiv coincide de obicei cu al substantivului aşezat pe primul loc, avînd rol de determinat: *gura-leului,* f. ca şi *gură; boul-bălților,* m. ca şi *bou.* Despre unele compuse care conțin pe primul loc un substantiv masculin sau neutru cu rol de determinat (de exemplu : *ochiul-boului,* nume de plantă) nu putem spune dacă sînt de gen masculin sau neutru, deoarece se folosesc aproape întotdeauna la singular. Este foarte posibil ca în acest caz genul compusului să nu coincidă cu cel al determinatului, sub influența noțiunii exprimate de compus.

Compusele formate din substantiv + substantiv în genitiv nu prezintă unitate morfologică deplină. în ceea ce priveşte declinarea articulată cu articol hotărît enclitic, în flexiune îşi schimbă întotdeauna forma după număr şi caz, numai primul termen al compusului: *floarea-soarelui florii-soarelui, florile-soarelui, florilor-soarelui.* Cînd compusul este articulat cu articol nehotărît, primul termen îşi menține şi articolul enclitic, situație care se întîlneşte mai ales la singular : *o floarea-soarelui, un ochiul-boului*

§ 46. în latină categoria compuselor din substantiv + substantiv în genitiv era bine reprezentată, fiind sprijinită şi de existența a numeroase grupuri de cuvinte stabile, caracterizate prin acelaşi mod de construcție Determinantul în genitiv putea să preceadă determinatul *(agricultura aquaeductus, lunae dies)* sau, mai rar, să-1 urmeze *(ramus palmi)* [121]. Tipul de compunere din substantiv + substantiv în genitiv nu s-a menținut formal în limbile romanice apusene, cu excepția vechii franceze[122]. C

[121] Cf. LEUMANN-HOFMANN-SZANTYR 252; ILR I 109; BADER, C. N. 309-310, 319-320

[122] Limba franceză a creat compuse cu genitivul sintetic pînă în secolul al XVI-lea, adică atîta timp cît construcția cu genitivul sintetic a fost o construcție sintactică obişnuită *(Hotel Dieu, bain-marie).* Gf. MEYER-LUBKE 630; DARMESTETER, T. 40—45; GRIEVE-SCHUMACHER 55

dată cu înlocuirea treptată a formelor cazuale sintetice prin cele analitice, locul lui a fost luat de către compusele alcătuite din substantiv şi o construcție prepozițională cu prepoziția *de,* echivalentă din punct de vedere funcțional cu genitivul. Şi-au continuat existența numai acele formații sudate care au încetat să mai fie analizate de vorbitori (de exemplu: *lunae dies* > fr. *lundi,* it. *lunedi; ramus palmi* > prov. *rampam,* cat. *rampalm).*

Eomâna prezintă o situație deosebită de a limbilor romanice apusene. Ea nu conține formații despre care să se poată susține că au fost moştenite, dar este neîndoielnic că acest tip de compunere's-a păstrat din latină. Considerăm nu lipsit de interes faptul că în română, ca şi în latină, cea mai bine reprezentată dintre toate categoriile semantice de compuse din substantiv + substantiv în genitiv este cea a numelor de plante, uneori identice ca formație (să se compare, de exemplu, *lingua bouis* sau *cauda caballi*[123]* cu *limba-boului, cooda-calului;* cf. şi arom. *coada-a-nelui*[124], megl. *coada-oaîăliâ*[125]*).* Prezența compuselor de acest fel, fără să constituie o dovadă a faptului că înseşi aceste compuse au fost moştenite, ne dă certitudinea că tipul a fost preluat din latină şi dezvoltat ulterior în limba română. Trebuie să presupunem că aceasta este situația nu numai a substantivelor comune, ci şi a celor proprii (în special nume de locuri), deoarece nici dintre acestea nu putem afirma că vreunul a fost moştenit din latină.

Cele mai vechi atestări de substantive comune compuse din substantiv + substantiv în genitiv sînt formații cărturăreşti care exprimă, cu puține excepții, noțiuni din domeniul juridico-religios. Ele se întîlnesc mai ales în secolul al XVI-lea, mult mai rar în secolul următor, şi, de obicei, au drept model compuse tematice slave: *căderea-păcatelor* cc₂ 28 (după v. sl. *grexopadanije,* cf. DHLR II 365), *apa-trîndului* ,,dizenterie" COD. VOR. 98/1 (traducere greşită după v. sl. *vodotrgdije* sau *vodinyj trqdu,* cf. DHLR II 364, în loc de ,,trînd de apă" sau ,,trînd apos", cum ar fi trebuit să sune traducerea literală), *făcătoriul-legii* (după v. sl. *zakonodavîci)* etc. După cum se poate observa din aceste exemple, genitivul redă tema cu valoare de determinant, aşezată pe primul loc. în compuse din secolul al XVI-lea, genitivul apare şi pe primul loc, ca în cuvîntul slav care a servit drept model. De cele mai multe ori pentru acelaşi compus slav întîlnim atît o formație românească cu genitivul postpus, cît şi una cu genitivul prepus: *călcătoriu-legiei,* amintit ceva mai înainte, şi *a-legiei-călcătoriu* PH 30ᵛ/IO; *căderea-păcatelor* cc₂ 28 şi *a-păcatelor-cădere* PH 15ᵛ/7 (după v. sl. *grexopadanije).* Compusele de acest fel formate dintr-un substantiv şi un substantiv prepus cu formă de genitiv-dativ, neînsoțit de articol genitival *(legiei-învățătoriu* cc₂ 298, după v. sl. *zaJconouciteli,* cf. DHLR II 365), pot fi considerate şi ca fiind

[123] Cf. BADER, C. N. 319-320.

[124] Cf. T. PAPAHAGI, D., S.V.

[125] Cf. P. PAPAHAGI, M. II 69.

alcătuite dintr-un dativ şi un substantiv[126]. Aceste formații vechi, cărtu răreşti, nu s-au păstrat.

Este de remarcat faptul că din secolul al XVII-lea pînă într- XlX-lea nu se mai întîlnesc compuse livreşti alcătuite din substanti şi genitiv.

Dintre compusele populare, începînd cu secolul al XVII-lea sî atestate nume de plante ca: *fodormenta Tcaluluj, iarba slierpeluj, okj bouluj* (AMXN. CAR.), *laba urszuluj, barba câpri*[127] (I. Coteanu, *Prim listă a numelor româneşti de plante,* Bucureşti, 1942, p. 18, 22), şi car probabil, au fost mult folosite în limba vorbită. Alte categorii de compus populare (nume de animale, de obiecte, de boli etc.) nu sînt atestate î textele cercetate de noi pînă în secolul al XlX-lea, astfel că despre vech mea lor nu se poate spune nimic.

Din secolul al XlX-lea încoace se întîlnesc iarăşi unele format calchiate, termeni tehnici sau nu: *roza-vînturilor* (cf. fr. *rose des vent* germ. *Windrose), scara-mîței* (format prin etimologie populară din i *scaramuccia,* înlocuit prin varianta recentă: *scară-de-pisică*[128]*), fr moasa-nopții(ăwp& îr.belle de nuit), pecetea-lui.8olomon* (cf.germ. *Salomo siegel,* magh. *Salamon-pecset)* [129], *pasărea-paradisului* (probabil după f *Voiseau du paradis,* cf. şi germ. *Paradiesvogel), mulgător id-caprelor* (dup lat. *caprimulgus).* Germ. *Seegras,* mai obişnuit în forma *iarbă-de-mar* a fost tradus şi prin *iarba-mării,* iar *calul-mării,* variantă mai veche compusului *cal-de-mare,* traduce fie fr. *cheval-marin,* fie, mai curîn germ. *8eepferdcJien.* Compusul mai vechi (din 1845) *sapa-calului* ,,maşin agricolă care serveşte la prăşit" *(Să se prăşească printre ele cu* ***sapa*** *calului.* IONESCU, C. 85, cf. 69, 97) este probabil calchiat după gern *PferdhacJcen*[130]*.*

Există şi creații savante româneşti avînd ca model creații populare *privighetoarea-tamariscului* sau *tamarinului, privighetoarea-bălților.*

Puțin obişnuite şi folosite numai de un cerc restrîns de speciali sînt compusele nume de păsări create dintr-un nume de pasăre şi un genit nume străin de persoană, avînd un caracter vădit artificial: *ciocănitoare lui-Buturlin, ciovlica-lui-Nordman* (cf. şi formațiile *gîscă-Buturlin, cio lică-nordmaniană).*

Dintre substantivele proprii, singurele atestate în textele vechi sî numele geografice: *Gura-Jilțului* (1498) DRH I 466, *Valea-Sasului* (151 la DONAT, A. *G.* 110, *Odaia-Manciului* (1632) id. ibid. 124, *Movila-Căia* URECHE, L. 118, *Gapul-Stîncii* COSTIN, L. 68. Toate celelalte categor

[126] Cf. în aceleaşi texte şi construcția cu dativul a verbului *a învăța* (de exemplu: *der tălilor tale învală-mă* GORESI, în DA, S.V. *învăța).*

[127] în toate aceste formații am menținut grafia din text.

[128] Cf. MÂNECA, C. 197.

[129] Cf. WEIDELT, N. 5, care consideră formația drept calc după germană. Popul planta este mai cunoscută sub numele *coada-cocoşalai, creasta-cocoşului* (cf. PANȚU, P BORZA, D. 134).

[130] Cf. *Der Grope Brockhaus, Handbuch des Wissens in zwanzig Bänden,* Leipzig, 193 s.v. *Hackgerăte.*

(numele din domeniul astronomiei, numele de sărbători etc.) apar în texte începînd cu secolul al XIX-lea, deşi se poate presupune că au existat şi înainte de această dată.

Cît priveşte modul lor de formare, majoritatea numelor geografice sînt, desigur, creaţii originale. Formaţiile după model străin sau împrumuturile sînt, probabil, mult mai puţin numeroase. Astfel *Bîmnicu-Vîleii* ar putea să fie o românizare a lui *Vulcy Ribnih* (sau *Ribnih Vulcy)* [131]. Despre numele din celelalte categorii semantice se poate spune că printre ele există atît creaţii populare probabil fără model străin *(Calea-Robilor \ Păunaşul-Codrilor),* cît şi formaţii după model străin *(Crucea-Sudului?* pentru care cf. fr. *Groix du Sud,* germ. *Kreuz des Sudens).*

§ 47. Tipul de compuse din substantiv + substantiv în genitiv reprezintă astăzi unul dintre tipurile principale prin bogăţia inventarului de formaţii, dar nu şi prin frecvenţa acestora în limbă. în vorbirea curentă, în stilul beletristic şi în cel al presei se întîlneşte un număr relativ redus, de substantive comune de acest fel, mai ales nume de plante *(floarea-soarelui, regina-nopţii, ochiul-boului, traista-ciob anului, rochiţa-rîndunicii* etc). Mult folosite sînt numai numele geografice şi teritorial-administrative. în ce priveşte crearea de cuvinte noi, tipul este astăzi puţin productiv? cu o singură excepţie privind numele de împărţiri teritorial-administrative din urbanistica modernă (străzi, pieţe, staţii etc), care însă se află la limita dintre compuse şi grupuri sintactice stabile.

SUBSTANTIV + (AETICOL +) ADJECTIV

§ 48. Acest tip de compunere este bogat atît în substantive comune, cît şi proprii, formaţii populare şi literare, vechi şi noi etc.

§ 49. Adjectivul din interiorul compusului este de cele mai multe ori un adjectiv propriu-zis; destul de dese sînt şi situaţiile în care cu valoare de adjectiv apare un participiu *(Piatra Arsă, maţe-fripte, cioc-întors, cap-întors* şi, cu forma mai veche de participiu, *cap-întort).* în compusele *a-bubă* ,,un fel de dalac" şi *tatăl-nostru* apar adjective pronominale. Trebuie avute în vedere aici şi formaţiile învechite, alcătuite dintr-un pronume de întărire cu valoare adjectivală care însoţeşte un adjectiv de origine verbală substantivizat, calcuri după model grecesc sau slav : *însuţi-făcător iu* (MIREIUL (1776), în DA, s.v. *însumi),* cf. gr. OCUTO7TOL6<;, v. sl. *samotvorici; însuşi-stăpînitor (Acesta este marele monarh, preaputernicul şi înfricoşatul* ***însuşi-stăpînitor*** *al Indiei.* GORJAN, H. II 81/28), cf. gr. auToxpdcTcop (în DA, s.v. *însumi).*

[131] Cf. E. Petrovici, *Adjective posesive slave în -j- ca toponimice pe teritoriul R.P.R.,* în SCL iv (1953), p. 81.

Dintre compusele înregistrate, unul singur conţine un gerunziu c valoare de adjectiv: *cafe(a)-cîntînd,* cu pluralul *cafele-cîntînde* (PANTAZI GHICA, în PION. ROM. 174, 175, 181), după fr. *cafe chantan* este aproape sigur că formaţia nu a circulat.

După cum se vede din exemplele de mai sus, de obicei adjectivu este acordat cu substantivul pe care îl însoţeşte. în ce priveşte singularu *eafea-cîntînd,* lipsa de acord în gen între substantivul *cafea* (aici cu sens neobişnuit de ,,cafenea", după fr. *cafe)* şi gerunziul *cîntînd* se poate explic prin influenţa modelului franţuzesc (în franceză *chantant* are formă c masculin, deoarece şi substantivul *cafe* este de acest gen)[132]. Pe lîng această explicaţie, mai trebuie avut în vedere şi faptul că forma de ma culin-neutru a gerunziului s-ar putea explica şi prin dorinţa de a compusului o înfăţişare care să permită încadrarea lui printre substant vele neutre, deoarece toate celelalte formaţii care au ca punct de pleca fr. *cafe chantant* au fost încadrate în această categorie (cf. *cafe-şantan* [13 *şantan* şi *cafe-cîntînd).* Totuşi, întrucît nu avem nici un indiciu sigur privire la genul compusului *cafea-cîntînd* în textul în care el apare, expl caţia de mai sus nu poate fi dată decît sub formă de ipoteză.

§ 50. în ce priveşte ordinea termenilor care alcătuiesc acest t de compunere, în marea majoritate a compuselor create pe teren rom nesc fără model străin, substantivul precedă adjectivul[134] *(botgros, burt verde, iarbă-mare).* Există totuşi unele excepţii, de exemplu *sfînta-boa* după modelul numelor de sfinţi, ca *sfînta Măria.*

Ordinea adjectiv + substantiv se întîlneşte în special cînd compus este calchiat *(albgardist* după rus. *âejioeeapgeiţ* [135], *scurtcircuit* după f *court-circuit)* [136] sau împrumutat ca atare *(gentilom*[137] din fr. *gentilhomm* cf. şi it. *gentiluomo)* . Mai rar, ordinea termenilor din compusul stră a fost inversată în formaţia românească, adjectivul ocupînd locul al doil (compară, de exemplu, *vinars* cu modelul lui, germ. *Branntwein).*

Dintre compusele calchiate, unele prezintă şi ele ordinea substa tiv + adjectiv, datorită modelului însuşi *(apă-tare,* cf. fr. *eau-forte,* la *aqua fortis,* it. *acqua-forte-, sînge-rece* după fr. *sang-froiă).*

Unele adjective : *bun, rău, liber* stau, în aproape toate compuse întîlnite (calcuri sau creaţii româneşti), înaintea substantivului *(Bun vestire, bunăstare, bunăvoinţă, liber-arbitru, liber-consimţămînt,* calcuri[1 *rea-voinţă,* creaţie românească după *bunăvoinţă* sau calc după fr. *ma*

[132] Cf. Valentina Hristea, *Adjectivarea gerunziului,* în SMFC IV, p. 274.

[133] Gf. SCRIBAN, D., S.V.

[134] Este vorba de adjectivul propriu-zis. Gel pronominal poate fi şi antepus; v la § 49 exemplele cu adjectivul demonstrativ şi de întărire.

[135] Alături de care apare şi grupul de cuvinte *gardist alb,* traducere a aceluiaşi comp rusesc (cf. HRISTEA, E. 148, 183).

[136] y..j şj .jt. exemple de acelaşi fel la § 56.

[137] în acsst compus, intrat în limba română pe la mijlocul secolului trecut, adjectiv *gentil* apare cu sensul originar, etimologic al fr. *gentil* ,,de viţă nobilă, nobil prin naştere", sp deosebire de cazul cînd este folosit singur şi cînd înseamnă ,,amabil, politicos, curtenito

[138] Vezi şi § 56.

vaise volonte). în formațiile învechite de tipul *mare-ban* sau *ban-mare* adjectivul poate preceda sau urma substantivul.

§ 51. Cînd adjectivul stă după substantiv, între ele apare uneori articolul demonstrativ *cel (Luceafărul-cel-Frumos, Izvorul cel Mare,* numele unui pîrîu, *baiul-cel-rău, Ilenuța-cea-păduchioasă,* numele unei insecte) sau, în forma regională, *ăl* (feminin *ai : pasărea-ai-mare* ,,pichere" BĂCESCU, PAS. 121).

în compusele nume de domni, regi etc, ca : *Mircea cel Bătrîn,* adjectivul este întotdeauna precedat de articol demonstrativ.

§ 52. Din punct de vedere semantic substantivele comune formate din substantiv + adjectiv aparțin următoarelor categorii mari: nume de plante *(limbă-rea, lemn-cîinesc),* nume de animale (păsări: *piept-roșu,* pești: *mațe-negre,* insecte: *cal-turtit),* nume de persoane *(mamă-mare, mare-ban, burtăverde),* nume de boli *(soare-sec* „insolație" ; învechit,, *grearăsitflare* „dispnee", la-URSU, T. 190), nume de lucruri *(gumă-arabică, scurt-metraj)* și de noțiuni abstracte *(bunăstare, bunăvoință, amor-propriu),* nume de jocuri *(popa-prostul, baba-oarba).*

Unele dintre compuse au mai multe sensuri, putîndu-se încadra la mai multe categorii semantice (de exemplu : *gură-căscată,* epitet și numele unei plante, *burtăverde,* epitet, numele șorțului sau al brîului verde de la care provine epitetul[139] și numele unui pește).

Ca și în cazul altor tipuri de substantive compuse, dintre categoriile semantice menționate la punctul precedent, cea mai bogată este a numelor de plante, căreia îi urmează cea a numelor de animale (în special nume de păsări, mai puțin numeroase fiind numele de insecte și de pești). Atît numele de plante, cît și cele de animale sînt adeseori creații' metaforice sau au la bază o sinecdocă[140] (de exemplu : *deget-roșu,* numele unei plante, *gît-vînăt,* numele unei păsări, *bucălaie* „nume de oaie sau de capră cu botul negru ori sur", ultimul folosit și ca adjectiv). Pe lîngă acestea, există un număr mare de compuse formate dintr-un substantiv nume generic de plantă sau de animal *(iarbă, floare, lemn, pește, pasăre)* determinat de un adjectiv exprimînd o trăsătură specifică a plantei sau animalului: *iarbă-mare, iarbă-albă, iarbă-creață, iarbă-albastră-, lemn-dulce, lemn-amar, lemn-cîinesc; pește-rău, pește-sărac, pește-cîinesc*[141].

Numele de persoane sînt de asemenea numeroase și pot fi grupate în cîteva categorii mai importante : epitete, nume de rudenie, nume de funcții și grade din domeniul ierarhiei sociale și militare. Epitetele, referitoare la o însușire fizică sau psihică, au cel mai adesea drept punct de plecare o figură de stil. Ele sînt alcătuite, de obicei, dintr-un substantiv

[139] Cf. B. Cazacu, *Termeni referitori la port și semnificația lor în cadrul relațiilor sociale,* în SCL iv (1953), p. 124-127.

[140] Vezi § 28.

[141] Asemenea compuse trebuie deosebite de grupurile sintactice formate dintr-un substantiv și un adjectiv, care nu reprezintă o unitate lexicală. Vezi § 4.

denumind o parte a corpului sau o noțiune legată de o parte a corpul și un adjectiv exprimînd, ca și în alte cazuri, nota specifică : *buză-groa* (UDRESCTJ, GL.), *cap-gros, cap-sec, cap-șteap, coate-goale, gurâ-boga gură-rea, gură-spartă, mălai-mare, piele-lungă* „poreclă dată unui om căru îi atîrnă pieile de slab ce e", *talpă-lată* (pentru ultimele două cf. UDRE^C GL.), *tivgă-goalâ, vorbă-lungă*[142].

în domeniul numelor de rudenie există multe formații din substa tiv + adjectiv care pot fi considerate drept grupuri stabile de cuvin dar foarte puține care ar putea fi trecute printre numele compuse. Print acestea din urmă se numără, pe lîngă *mamă-mare* și *tată-mare,* formați *bîtu-bătrîn* și *mamă-tînă (tînă < bătrînă)*[143], cu aceleași sensuri ca și co pusele precedente.

Compusele nume de grade din domeniul ierarhiei militare forma dintr-un substantiv + adjectiv sînt puțin numeroase : *locotenent-maj sergent-major, tambur-major.*

în întregime învechită este categoria compuselor de tipul: *ba mare* sau *mare-ban, logofăt-mare* sau *mare-logofăt, vornic-mare* sau *ma vornic,* sinonimă cu cea a compuselor în care apare elementul de co punere *vel- (vel-vistiernic, vel-vornic)*[144].

Numele de boli sînt puțin numeroase : *apă-neagră* „glaucom" *apă-albă* „cataractă", *soare-sec,* care are și varianta *soare-de-sec,* în ca adjectivul este substantivizat, *bube-dulci, boala-seacă* „tuberculoză *baiul-cel-rău. De* asemenea puțin numeroase sînt și numele de jocuri (ve exemplele de la începutul acestui paragraf).

Cu excepția numelor de funcții și grade din domeniu] ierarhiei mil tare și sociale, toate celelalte categorii semantice menționate sînt spec fice limbii populare. Compusele culte de acest fel sînt puține și lipsi de circulație (de exemplu: *barbă-albastră* „donjuan", *grearăsuflare răusuc,* ultimele două, formații învechite). în ce privește numele din iera hia militară și socială, ele aparțin limbii culte, cel puțin ca formație.

Spre deosebire de formațiile din categoriile anterioare, numele lucruri și de noțiuni abstracte, mai puțin numeroase, sînt în cea mai ma parte compuse literare : *apă-tare, argint-viu, bunăstare, bunăvoință, duraci dur aluminiu, gumă-arabică, lung-metraj, proces-verbal, rea-voință, scur circuit, scurt-metraj, stat-major, tatăl-nostru,* cărora li se adaugă și une creații populare : *mîțele-mari* și *mîțele-mici, turtă-dulce, vinars.*

§ 53. Substantivele proprii se pot grupa din punct de vede semantic în următoarele categorii: nume geografice și teritorial-^dmini trative *(Lacul Sărat, Marea Neagră, Piatra Arsă, Bucureștii Noi),* nun de persoane *(Botgros, Mantaroșie, Ștefan cel Mare)* și de animale *(Creast Bătută,* nume dat unui *cocoș*[145], *Coadă-Scurtă,* denumire dată unui cîine

[142] La PHILIPPIDE, P. 97 este notată forma *lungă-vorbă,* cu adjectivul prepus.

[143] Gf. SCURTU, T. î. 10-11 ; LEX. REG. II 40.

[144] Vezi § 134.

[145] La Ștefan Pasca, *lucr. cit.,* p. 358.

nume din domeniul astronomiei *(Steaua Polară, Ursa-Mare),* nume de sărbători *(Anul nou, Bunavestire),* nume de întreprinderi şi instituţii *(Steagul roşu, Tînăra gardă, Drum nou).*

Numele geografice şi cele teritorial-administrative se situează pe primul loc printre numele proprii, în ce priveşte numărul mare de formaţii. Ele sînt alcătuite dintr-un nume propriu sau dintr-un nume generic însoţit de un adjectiv exprimînd o trăsătură specifică a obiectului, referitoare la: dimensiune, loc, culoare, vechime, apartenenţă etc.: *Cîmpulung*[146], *Saturau, Hanul-Boşu, Oceanul Indian, Peninsula Balcanică, Marea Neagră, Palanca-Nouă, Munţii Stîncoşi, Uniunea Sovietică, Piatra Arsă; Strada Mare, Delea Veche.*

Numele proprii de persoane care conţin un adjectiv sînt ceva mai puţin numeroase decît cele geografice şi teritorial-administrative. Unele dintre ele sînt porecle: *Gură-Spartă* „nume dat unui om care vorbeşte ce nu trebuie" *(Stan numit şi* ***Gură-Spartă.*** SLAVICI, în CONV. LIT. XII 430), *Gap-Lai* „nume dat unei persoane cu părul negru" (ZAKNE, P. I 292), *Inimă-Rea* „om rău la inimă" *(jupîn Titircă Inimă-Rea,* numele cunoscutului personaj creat de Caragiale). Asemenea porecle stau la baza unora dintre numele de familie. De cele mai multe ori însă, nu se mai poate face legătura cu sensul compusului: *Ochialbi, Calalb, Zeamă-Neagră, Gapmare, Capverde, Ţară-Lungă*[147].

Pentru expresivitatea lor, asemenea nume compuse sînt folosite în literatură. De exemplu, la Ghica apare numele *Găciulă-Mare,* la Creangă *Harap-Alb,* la Sadoveanu, *Botgros, Barbălată, Piele-Verde, Vacă-Mare;* iar în basmele culese de Eeteganul şi Sbiera unele personaje se numesc: *Aripă-Frumoasă, Tei-Legănat, Mintă-Greaţă, Sucnă-Murgă.*

Asemănătoare poreclelor sînt şi numele proprii de animale care se folosesc în povestiri: *Bot-Ascuţit* sau *Haină-Boşie* (nume date vulpii), *Golţ-Alb.* Singura formaţie de acest fel care nu denumeşte persoane sau animale pare a fi *Traistă-Goală* „poreclă dată prin unele părţi ale ţării vîntului numit crivăf (PAMFILE, VAZD. 54).

O altă categorie de nume proprii compuse, atît populare, cît şi literare, de tipul: *Ştefan cel Mare, Alexandru cel Bun, Bogdan cel Orb, Carol cel Mare* aparţine istoriei. Acestea sînt nume de domni, împăraţi, regi etc. constînd din numele propriu-zis al persoanei, la care s-a adăugat adjectivul exprimînd o anumită trăsătură specifică (mai ales fizică sau psihică), în compuse de acest fel, adjectivul precedat de articol este echivalent, din punctul de vedere al sensului, cu adjectivul substantivizat din formaţii' ca: *Mihai Viteazul, Stan Păţitul*[148].

[146] în acest compus, *cîmp* înseamnă ,,depresiune situată într-o regiune muntoasă sau deluroasă", sens cu care cuvîntul se foloseşte frecvent în numele geografice compuse (cf. IORDAN, TOP. 22).

[147] Gf. GRAUR, N. P. 70. Vezi numeroase formaţii de acest fel şi la GONSTANTINESCU, D. o. LI—LII.

[148] Vezi § 34 A.

Numele compuse din domeniul astronomiei sînt în marea lor ma ritate creaţii populare care au luat naştere printr-o metaforă: *Carul-Ma Garul-Mic, Crucea-Mică*[149]. Alături de ele există şi formaţii dintr-u nume generic şi un adjectiv, ca: *Luceafărul-cel-Frumos, Steaua Pola*

Numele de sărbători (religioase sau nu) conţin, de obicei, un substa tiv care exprimă o noţiune temporală (mai ales denumirea unei zile *Duminica mare, Joi(a) mare* (şi *Joimari), Joia verde, Anul nou.* Exis însă şi alte feluri de formaţii care nu pot fi clasate în această categori de exemplu: *Bunavestire.*

Ultima categorie de nume proprii, a numelor de întreprinderi instituţii, nu prezintă un tip specific de compunere. Aceasta se datoreş în parte şi faptului că ele sînt adeseori creaţii întîmplătoare, fără v legătură directă cu obiectul denumit: *Partizanul roşu,* numele unei fabr de textile, poate la fel de bine să denumească o uzină, o cooperativă ag colă de producţie etc. (Vezi şi exemplele date la începutul acestui paragra

§ 54. Adjectivul cu rol de atribut exprimă următoarele valo

a) Calitatea în sens larg. în această categorie intră marea majo tate a compuselor de tipul substantiv + adjectiv, comune şi propri *doamnă-mare, lemn-amar, rea-voinţă ; Calalb, Muntele Boşu, Sasca-Mi* în compusele de acest fel adjectivul exprimă însuşiri fizice sau altă natură.

b) Acţiunea. Aproape toate compusele de acest fel sînt nume plante şi animale: *arbore-puturos, iarbă-alunecăcioasă, pasăre-legăna piţiganie-puturoasă* (entom.); cf. totuşi *Tei-Legănat.* Adjectivul cu de atribut este derivat de la un verb sau este, la origine, un particip cu sens activ sau pasiv.

c) Locul. Majoritatea compuselor în care atributul adjecti exprimă locul sînt nume proprii geografice: *Africa, Centrală, Ocea Indian, Peninsula Balcanică,* dar şi *Steaua Polară.*

d) Posesia în sens larg (posesorul, apartenenţa): (ornit.) *cîi tătăresc, pasăre-domnească-,* (bot.) *barbă-ungurească, clopot-mănăstir plisc-păsăresc, ureche-tătărească; America Latină, Ţara Româneas Steaua- Cîinească.*

e) Destinaţia. Această valoare apare numai la numele de pla folosite pentru 'vindecarea anumitor boli: *pomuşor-băieţesc, slăbăn femeiesc* sau care, în concepţia populară, pot fi mîncate numai, ori m ales, de anumite animale: *buruiană-porcească, spin-măgăresc.*

Adjectivul exprimă rareori alte valori ale atributului adjectiv originea sau provenienţa *(gumă-arabică* şi *gumarabică, igrec, chilie-ar nească,* variantă a numelui *chilermenea*[150]*),* materia *(tufă-lemnoas* dimensiunea *(lung-metraj, scurt-metraj),* comparaţia *(peşte-cîinesc* „pe ca un cline",).

[149] Vezi § 28.

[150] Pentru etimologia compusului vezi § 57.

§ 55. Compusele formate din substantiv + adjectiv prezintă situații diferite în ce priveşte genul şi numărul, în raport cu genul şi numărul substantivului din interiorul lor.

Atunci cînd substantivul compus face parte din aceeaşi categorie semantică cu substantivul folosit ca termen de compunere, genul şi numărul acestuia determină genul şi numărul compusului: *mama-mare, bună-voință,* f. sg., ca şi *mamă, voință-, dreptunghi,* n. sg., ca şi *unghi-, făt-frumos,* m. sg., ca şi *făt; bube-dulci,* f. pl., ca şi *bube.*

Cind compusul are ca punct de plecare o figură de stil, genul şi numărul lui coincid sau nu cu genul şi numărul substantivului din interiorul lui.

Numele comune de persoane de acest fel care conțin un substantiv la plural se deosebesc ca gen şi număr de substantivul' din interior : *un coate-goale,* m. sg., față de *coate,* n. pl.; *un* sau *o mațe-fripte,* m. sau f. sg., față de *mațe,* n. pl. Genul lor este determinat întotdeauna de persoana la care se face referirea, fiind masculin atunci cînd se referă la o persoană de sex masculin şi feminin cînd se referă la o persoană de sex feminin[151]. Există compuse care pot fi de ambele genuri, pe cînd altele, din motive semantice, sînt numai de un singur gen (vezi exemplele de mai înainte).

Dintre numele comune de persoane care conțin un substantiv la singular, unele diferă ca gen de substantivul din compus : *un barbă-albastră, un burtăverde,* m., față de *barbă, burtă,* f. Genul acestor compuse este determinat de sexul persoanei la care se face referirea. Altele îşi pot schimba genul în funcție de sexul persoanei pe care o desemnează sau, indiferent de aceasta, pot păstra genul substantivului din interiorul lor : *o gură-spartă, o mînă-lungă,* f. sg., despre o femeie sau un bărbat, ca şi *gură, mînă,* dar *un gură-spartă, un mînă-lungă,* numai despre un bărbat, în sfîrşit, la unele compuse de acest fel genul lor este întotdeauna acelaşi cu al substantivului din interiorul lor, indiferent de persoana la care se face referirea : *cap-sec,* n. sg., ca şi *cap.*

La alte categorii semantice de substantive compuse care au ca punct de plecare o figură de stil genul şi numărul compusului pot să nu fie aceleaşi cu genul şi numărul substantivului din compus : *mațe-negre,* m. sg., față de *mațe,* n. pl. *{pursînge,* m. sg., față de *sînge,* n. sg.; sau pot să coincidă : *bucălaie,* f. sg., ca şi *bucă.*

Din punctul de vedere al flexiunii şi articulării, compusele formate din substantiv + adjectiv sînt tratate diferit în funcție de gradul lor de unitate morfologică.

Unele substantive comune, ca şi unele nume proprii geografice prezintă unitate morfologică, comportîndu-se în flexiune sau cu ocazia articulării ca nişte cuvinte simple, de exemplu: *bunăvoință, bunăvoințe, bunăvoința, bunăvoinței; dreptunghi, dreptunghiul, dreptunghiuri, dreptunghiurile ; pursînge, pursîngele ; vinars, vinarsul, vinarsului ; Cimpulung, Cîmpulungul, Cîmpulungului.* în aceeaşi situație sînt şi alte compuse ca :

[151] Cf. Mioara Avram, *„Genul comun" în limba română,* în SCL XVIII (1967), nr. 5, p. 480 — 481.

botgros, bucălai&, cod(o)roş(u), duracid, duraluminiu, lung-metraj, scurt-circuit şi *național-socialism, social-democratism,* împreună cu substantivele corespunzătoare, provenite din adjective substantivizate : *național-socia-list, social-democrat.*

Compusele nume proprii de persoane sau de animale de genul masculin, ca şi epitetele se declină cu articol prepus *(lui Ştefan cel Mare, lu Sucnă-Murgă, unui burtăverde, nişte mațe-fripte).* La fel se comportă di punctul de vedere al declinării şi unele nume comune de animale sau de plante în care substantivul se află la plural, de exemplu : *mațe-negre*

Cele mai multe compuse din substantiv + adjectiv sînt lipsite de unitate morfologică, modificările de flexiune, ca şi articularea cu artico hotărît, în cazul substantivelor comune, fiind asemănătoare cu cele întîl nite la grupul sintactic format din substantiv + adjectiv: *apă-tare ape-tari, apa-tare, apei-tari; bună-cuviință, buna-cuviință, bunei-cuviințe Garul-Mare, Carului-Mare; Marea Neagră, Mării Negre; Anul nou Anului nou.*

Se poate întîmpla ca unul şi acelaşi compus să prezinte anumite forme caracterizate prin unitate morfologică, în timp ce altele sînt lipsit de unitate : *făt-frumos, făt-frumosul,* dar *feți-frumcşi.* Situațiile de aces fel sînt foarte rare.

în limba actuală comportamentul morfologic al unora dintre compusele formate din substantiv + adjectiv oscilează, ele putînd fi tratat ca nişte compuse caracterizate prin unitate morfologică sau lipsite d această unitate: *bunăstare, bunăstarea, bunăstării,* dar şi *buna-stare bunei-stări*[152]. *Scurt-metraj* apare foarte rar sub forma articulată *scurtul metraj* (CONTEMPORANUL 1964, nr. 47, 5/1), în locul formei mai obişnuit *scurt-metrajul.*

La compuse ca : *bunăstare, scurt-metraj,* formele caracterizate pri unitate morfologică s-au impus, celelalte fiind mai rare (în cazul celu dintîi) sau foarte rare (în ce-1 priveşte pe ultimul). La alte compuse, dim potrivă, formele caracterizate prin unitate morfologică sînt puțin obiş nuite : *rea-voință* apare într-o traducere recentă cu forma articulată d nominativ-acuzativ *reavoința (Necunoaşterea sau **reavoința** sînt at de avide.* S E C . XX 1966, nr. 10, 54), în loc de *reaua-voință.*

§ 58. în latină compusele formate din substantive şi adjectiv constituie un tip în general bine reprezentat[153]. Dintre cei doi termen ai compunerii, adjectivul precedă (sub forma unei teme sau a unu cuvînt întreg) cel mai adesea substantivul, situațiile în care adjectivu se află după substantiv fiind mai puțin numeroase[154]: *bardocucullu*

[152] Cf. I. Fischer, *Unele probleme ale formării cuvintelor în limba română,* în SCL (1954), nr. 3—4, p. 296. Merită să fie menționat faptul că Kogalniceanu (în PION. ROM. 42 alături de nominativ-acuzativul singular articulat *bunăstarea,* foloseşte genitiv-dativul *bun stări* (ambele forme scrise într-un cuvînt).

[153] Cf. ILR i 115.

[154] BADER, c. N. 324,, subliniază că topica substantiv-fadjectiv se întîlneşte mai al în calcuri şi în creații tîrzii.

„manta galică cu capişon", din *bardaicus,* probabil un derivat de la numele populației ilire *Bardaei,* şi *cucullus* „manta"[155]; *respublica,* din substantivul *res* şi adjectivul *publica.* Nu rare sînt cazurile cînd, alături de un compus, apare o îmbinare de cuvinte alcătuită din aceleaşi elemente şi avînd acelaşi înțeles ca şi compusul: de exemplu alături de *bardocucullus* apare *cucullus bardaicus.*

În botanica populară substantivele compuse nume de plante formate prin juxtapunerea unui adjectiv şi a unui substantiv sînt numeroase, fie că e vorba de compuse sudate ca *olusatrum,* fie că e vorba de formații încă nesudate, dar care se vor suda mai tîrziu, după cum se constată din materialul oferit de unele limbi romanice : *ros marinus,* devenit fr. *romarin,* it. *ramerino,* sp. *romero*[156]; *fenum Graecum,* devenit fr. *fenugrec,* cat. *fenigrech*[157]. Formațiilor moştenite, idiomele romanice le-au adăugat numeroase creații proprii rezultate din alăturarea unui adjectiv şi a unui substantiv: fr. *rouge-gorge, bas-bleu,* it. *bassorilievo,* sp. *camposanto,* port. *maniroto,* arom. *coadă-aroşe, caparoşu*[158]. Ca şi în cazul altor tipuri de compuse, compunerea tematică a fost părăsită şi în ce priveşte tipul substantiv + adjectiv.

Româna a păstrat din latină puține formații din substantiv + adjectiv, care, la origine, constituiau grupuri sintactice cu sens local sau temporal: *mijloc* (arom. *nîolgîuc,* megl. *mejluc*[159]) < *medius locus; amiazăzi, miazăzi* şi în formele, probabil mai noi, *amiaz(i), amiază*[160] (cf. şi arom. *neadză-dzuuă,* megl. *nazăts*) < *(ad) mediam diem; amiazănoapte* şi *miazănoapte* (cf. arom, *neadză-noapte,* megl. *nază-noapti*) < *(ad) mediam noctem.*

După unii lingvişti acestor compuse li se adaugă şi *Miază-Păresi* „jumătatea postului mare" (cu numeroase variante, dintre care menționăm *Miez-Păresimi, Miezii-Păresii*) < *media quadragesima*[161].

După cum se poate vedea din exemplele de mai sus, compusele moştenite cu adjectivul *medius* constituie o categorie bine reprezentată în română. Cu excepția lui *mijloc,* toate celelalte formații şi-au păstrat pînă astăzi caracterul de compuse analizabile. Deoarece însă *miază* s-a păstrat în limbă numai ca substantiv (alături de *miez,* mai obişnuit), şi compusele în care *miază* era la origine adjectiv au ajuns să fie simțite de vorbitori ca aparținînd tipului substantiv + substantiv.

Categoria a fost îmbogățită cu cîteva creații populare : *miază-lună, miază-vară, miază-cale, miază-deal, miază-coastă,* menționate în dicțio-

[155] Id. *ibid.* 323.

[156] În limba română *rozmarin* a fost împrumutat (cf. TDRG, s. v.). Nu este însă clar nici în ce perioadă a avut loc împrumutul şi nici din ce limbă anume.

[157] Cf. ILR I 113.

[158] Pentru toate formațiile aromâneşti, cf. T. PAPAHAGI, D., s. v.

[159] Pentru toate formațiile meglenoromâne, cf. CAPIDAN, M., s. v.

[160] Compusul a fost inițial adverb şi apoi a devenit substantiv. Cf. PHILIPPIDE, P. 96 ; DA, s.v. *amiazăzi.*

[161] Pentru originea tuturor acestor compuse vezi discuția făcută de MIRSKA, C. 151—152.

nare[162], la care adăugăm şi *miazimie* „cinci sute", probabil o creație a lui Asachi (o *miazimie de ani* s. L. II 45).

Toate celelalte categorii semantice de compuse din substantiv + adjectiv nu conțin formații moştenite.

Cu privire la evoluția diferitelor categorii de compuse din limba populară se poate spune foarte puțin, din cauza lipsei de atestări. În textele vechi asemenea compuse nume de plante şi, mai ales, de animale sau de lucruri apar foarte rar, începînd din secolul al XVII-lea încoace; astfel *iarbă-creață* „mentă" este notat în ANON. CAR.; într-un glosar de nume de plante slavon-român (cea 1705) sînt menționate, de exemplu *iarbă-grasă* si *iarbă-mare* (GCR I 355, 356), *lemn-cîinesc* apare în CART 124/12, *piatră-acră* ibid. 123/3, *turtă-dulce* LSR 138v2/1. Nume de plante calchiate probabil că există, deşi nu sîntem siguri nici cînd au apărut nici după ce limbă s-a făcut traducerea. Asemănarea dintre un compus ca *rădăcină-dulce* şi gr. γλυκύρριζα sau *lemn-dulce* şi germ. *Süßhol*[...] este evidentă, deşi se poate datora unei întîmplări. *Spinalb,* formație livrescă fără circulație, reprezintă o încercare făcută la sfîrşitul secolului trecut de a traduce fr. *aubepine* sau lat. *alba spina* (BABONZI, L. 97 145). Dintre numele de păsări merită să fie discutate aici: *coăroş*[163] (cu cîteva variante, dintre care amintim pe *codroşu, codoroş, codoroşu,* c[...] BICESCU, PAS. 66) şi *picioare-lungi* (id. ibid. 128). Primul, *coăroş,* deş[i] atestat abia în secolul trecut, este o creație populară, probabil destul de veche, după modelul lui *coăalb, codoberc.* Pe baza lui, se poate presupune că a fost refăcut ulterior compusul *coadă-roşie,* cu termenii nesudați (dacă nu cumva acesta a apărut independent). Cît despre *picioare-lungi* el este o creație recentă după modelul formațiilor populare.

Categoria numelor de lucruri s-a îmbogățit, la rîndul ei, prin unele calcuri mai vechi, populare, dar mai ales culte pătrunse în limba populară. Printre aceste calcuri se numără în primul rînd *argint-viu* format după lat. *argentum uiuum.* După DA, s.v. *argint,* primele lui atestări datează din secolul al XVII-lea. Mai tîrziu este sigur că acest cuvînt a fost pus în legătură cu formații corespunzătoare din alte limbi: it. *argento vivo,* fr. *argent-vif* sau *vif-argent.* Alături de el poate fi menționat şi *vinars*[164], compus atestat începînd cu sfîrşitul secolului al XVII-lea (ANON. CAR.). Alte două formații, probabil mai noi decît cele precedente par a fi *apă-acră,* cf. lat. *aqua acidula* şi germ. *Sauerwasser,* şi *apă-tare*[165]. Alte cîteva calcuri din prima jumătate a secolului trecut sînt: *gumă arabică,* cu diferite variante : *gum(i)-arabicesc, gom-arabic, gumi-arabic(ă)* cf. lat. *gummi* şi *gummis,* fr. *gomme arabique,* it. *gomma arabica,* *gumă elastică* (şi *gumi-elastic, gum-elastic),* cf. fr. *gomme elastique,* it. *gomma clas*[...]

[162] Cf. DLR, s. v. *miază.* Formații de acelaşi fel există şi în aromână : *neadză-oară, neadz[ă]-prindzu, neadză-veară* (numai cu valoare temporală).

[163] În ce priveşte forma primului termen al compusului, *cod(o),* vezi § 164 a.

[164] Vezi modelul străin al acestui compus la § 50.

[165] Pentru formațiile străine care au putut servi ca model compusului *apă-tare* vezi § 50. Atît acest compus, cît *şi apă-acră* sînt atestate în DRLU şi LB, ceea ce ne îndreptățeşte să credem că au apărut mai înainte, poate pe la sfîrşitul secolului al XVIII-lea.

tica, dreptunghi (şi *rectaunghiul),* cf. ngr. ὀρθογώνιον, lat. *rectangulus,* it. *rettangolo,* fr. *rectangle,* germ. *Rechteck; multunghi,* cf. ngr. πολύγωνον, lat. *polygonum,* fr. *polygone,* germ. *Polygon*[166].

Calcurile noi, nume din domeniul tehnico-ştiinţific, sînt relativ numeroase[167]. Dintre ele amintim: *mînă-curentă* „bară de lemn sau de metal etc. fixată la partea superioară a unei balustrade", după fr. *main courante* sau *main coulante; scurtcircuit,* deja menţionat la § 50; *scurt-metraj* şi *lung-metraj,* după fr. *court metrage* şi *long metrage; piele-roşie,* după fr. *peau rouge.*

În ce priveşte limba textelor vechi religioase apar numeroase calcuri ca: *bună-vestire* **CC**₂ 2, CT 181ʳ/1 (după v. sl. *blagovestije, blagovestenije,* cf. DHLR II 366), *bună-mindrie* **CC**₂ 116 (după v. sl. *blagomQdrostî,* **cf,** DHLR II 366), *dulce-dăruire* COD. VOR. 57/13 şi *dulce-dată* (după v. sl. *blagodarjenije,* cf. DHLR II 366), *bunăvoie* PH 43720, **CC**₂ 511, PO 1/1, *voie-bună* PH 58ʳ/12, PO 114/15,, *bună-vrere* **CC**₂ 511, CT 22ᵛ/19, *dulce-voie* PS 32, 100, *dulce-vreare* PS 132 (toate şase după v. sl. *blagovoljenije,* cf. DHLR II 365), *întreagă-mîndrie* COD. VOR. 80/12 şi *mîndrie-întreagă* CC₂ 241, 303 (după v. sl. *celomqdrije,* cf. DHLR II 366), *lungă-răbdare*[168] COD. VOR. 156/5, **CC**₂ 59 (după v. sl. *dlugotrupenije,* **cf.** DHLR II 366), *bună-cinste* **CC**₂ 423, B 653²/41 (după v.sl. *blagocîstije), mare-cuviinţă* PS 10, V. CAZ. 490 (după v.sl. *velilepota), bună-rudă* ÎL 34, DOSOFTEI, în DA, s.v. (după gr. εὐγένεια).

După cum se poate observa din exemplele de mai sus, substantivul are de obicei sens abstract, iar adjectivul, care stă în marea majoritate a cazurilor înaintea substantivului, conform modelului slav, este puţin variat. De cele mai multe ori apar *bun* sau, mai rar, *dulce,* care traduc amîndouă pe *blago-.*

Dintre formaţiile vechi foarte puţine s-au păstrat pînă astăzi: *bună-vestire,* care apare numai ca nume propriu de sărbătoare, în forma *Bunavestire*[169], şi circulă paralel cu modelul său slav *Blagoveştenie; bună-voie* (mai ales în expresia *de bunăvoie,* atestată încă la COSTIN, L. 62, CANTEMIR, I. i 59)[170]; *bună-cuviinţă* DVS 46, în DA, S.V. *bun.*

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea apare o nouă formaţie de acest fel: *bunăvoinţă* (CREST. II 101; ME 139/12), considerată, de obicei, calc după lat. *beneuolentia',* fr. *bon-vouloir* sau *bienveillance* (cf. şi fr. *bonne volonte),* germ. *Wohlwollen*[171].

În secolul al XIX-lea acest tip a fost întărit prin împrumuturi din diferite limbi moderne[172]: *bunăstare,* considerat drept calc după

[166] Formaţiile, ca şi etimologiile lor sînt date după URSU, T. 192, 216, 258.

[167] Majoritatea celor menţionate de MÂNECA, c. 194, sînt grupuri de cuvinte.

[168] Asemenea formaţii sînt consemnate şi în aromână de GAPIDAN, A. 522, carele consideră drept creaţii livreşti : *lungăarăvdare* ,,lungă răbdare", *lungăbănare* ,,lungă vieţuire".

[169] MIRSKA, c. 167, îl consideră ,,un calc mai recent din slavă", fără să precizeze momentul apariţiei lui. De aceeaşi părere este şi HRISTEA, E. 167.

[170] Cf. DA, s. v. *bun.*

[171] Cf. DA, s. v. *bun,* MIRSKA, c. 168, HRISTEA, E. 167.

[172] Cf. CIOBANU, F. 165.

germ. *Wohlstand*[173], mult folosit în stilul publicistic de după 1944; *bu[n-] simţ* după fr. *bon-sens* (întîlnit în texte începînd cu mijlocul secolului XIX-lea, vezi de ex. KOGALNICEANU, în PION. ROM. 48); *bună-credin[ţă]* după fr. *bonne foi; bun-plac* şi *bună-plăcere,* acesta din urmă învechi[t,] poate după germ. *Wohlgefallen.* De acelaşi fel este şi calcul parţial *bun-t[on]* (ASACHI, S. L. i 219), după fr. *bon-ton,* care nu s-a impus.

Compuselor cu adjectivul *bun* le corespund formaţiile cu adjective[le] antonime *rău* sau *prost,* care nu au avut modele vechi (în limba, textel[e] bisericeşti alături de compusele cu *bun* nu apar şi formaţii cu *rău).*

După modelul lui *bună-credinţă* sau poate după fr. *mauvaise* [...] a apărut *rea-credinţă*[174]. O situaţie asemănătoare în privinţa origin[ii] prezintă şi *rea-voinţă* (pentru care vezi § 49).

O formaţie probabil românească a cărei vechime este greu de st[a]bilit este *un rămas-bun* sau *un bun-rămas,* la origine formulă de sal[ut] *(rămîi cu bine, rămas bun)* substantivizată.

În limba actuală, deşi nu se mai creează compuse noi de tipul a[b]stractelor cu *bun, rău* sau *prost,* se folosesc în mod frecvent formaţi[i] de acest fel existente *(bunăstare, bunăvoinţă, bun-simţ, rea-voinţă* et[c.]

Compusele exprimînd epitete sînt formaţii populare şi familia[re] *(bot-gros, cărbune-acoperit, coate-goale, gură-bogată, limbă-lungă, ma[ţe-] fripte)*[175] a căror vechime este de cele mai multe ori greu de preciza[t.] Totuşi despre un compus ca *burtăverde,* legat de anumite realităţi [a] vieţii noastre sociale, putem presupune că a apărut o dată cu înmu[l]ţirea micilor negustori[176].

Mai noi par a fi *barbă-albastră,* probabil calc după fr. *barbe-ble[ue,] maţe-albastre,* poate după modelul lui *maţe-pestriţe*[177]. *Vorbă-lungă,* ca[re] e considerat de Iorgu Iordan[178] drept un compus recent, apare la BA[-] RONZI, L. 96.

Ca formaţii recente notăm pe *minte-îngustă* şi *cap-pătrat.*

Dintre compusele nume de rudenie, *mamă-mare (maică-mare)* [şi] *tată-mare* reprezintă calcuri al căror model poate fi fr. *grand-mere* [,] *grand-maman, grand-pere,* germ. *Grossmama* şi *Grossmutter, Grosspa[pa]* şi *Grossvater,* magh. *nagy anya* ,,bunică"[179]. Pe cînd *tată-mare* nu a fo[st] întîlnit în secolul al XIX-lea, cea mai veche atestare de care dispune[m] în cazul lui *mamă-mare* este în DRLU.

În ce priveşte compusele nume din terminologia militară, în ca[re] apare adjectivul *major : stat-major, tambur-major, sergent-major,* ele rep[...]

[173] Cf. DA, s. v. *bun* ; MIRSKA, c. 168. IORDAN, L.R.A. 229, îl consideră creat după mod[elul] lui *bună-cuviinţă, bunăvoinţă.*

[174] După lipsa de atestări din secolul trecut, putem presupune că acest compus a apă[rut] în secolul nostru. Foarte apropiate de compusele de acest fel sînt şi grupurile sintactice stab[ile] *bun gust* şi *prost gust.*

[175] Pe cele de acest fel sînt consemnate la BARONZI, L. 96.

[176] Cf. B. Cazacu, *art. cit.,* p. 124-126.

[177] IORDAN, STIL. 223, consideră că e posibil şi ca *maţe-pestriţe* să fi fost făcut după *m[aţe-] albastre.*

[178] IORDAN, L.R.A. 231 ; IORDAN, STIL. 223.

[179] SCURTU, T. i. 10-11.

zintă calcuri după franceză *(etat-major, tambour-major, sergent-major).* Cel dintîi apare la începutul secolului trecut şi în forma împrumutată din franceză *eta-major* (AR 1829, 206[1]/14), înlocuindu-l pe mai vechiul *ştab* din germană (unde avea forma *General-Stab)* sau din rusă. Toate sînt menţionate în LM[180]. Alături de ele apar şi alte compuse care nu s-au păstrat: *ađjutant-major* (după fr. *adjuđant-major), trompetariu-major*[181] (după fr. *trompette-major).*

Din terminologia juridico-administrativă poate fi amintit aici împrumutul de largă circulaţie *proces-verbal,* provenit din fr. *proces-verbal*[182].

Cîteva substantive compuse au ca prim termen adjectivul *liber : liber-arbitru,* după fr. *libre-arbitre,* tradus în unele dicţionare de pe la mijlocul secolului al XlX-lea prin *slobodă-voinţă*[183], pentru care LM dă şi *arbitriu liber-, liber-schimb,* după fr. *libre-echange.*

O formaţie românească mai nouă, fără model străin, pare a fi *liber-profesionist* (feminin : *liber-profesionistă),* pentru care cf. *profesiune liberă* şi fr. *profession liberale,* şi *liber-consimţămînt (principiul* ***liberului-consimţămînt).***

Un tip aparte, atît ca vechime, cît şi ca structură, îl formează compusele nume de ranguri boiereşti, în componenţa cărora intră adjectivul *mare : vistier-mare, vornic-mare, mare-ban* etc. Marea majoritate a atestărilor întîlnite în texte, şi anume în scrisori, documente şi cronici, aparţin secolului al XVIII-lea : *vătah-mare* SB 64, *vistier-mare* ISBD 112, *vistiernic-mare* XECULCE, L. 37, *vornic-mare* id. ibid. 25, *armaş-mare* id. ibid. 10, *vameş-mare* ISN 135, *ban-mare* ISBD 112, *paharnic-mare* GCR II 97/20. Ele apar paralel cu compusele de tipul *vel-vornic, mare* reprezentînd traducerea elementului de compunere *vel-*[184].

După cum se poate constata şi din exemplele de mai sus, în scrierile vechi apar de obicei formaţii cu adjectivul postpus. Cele în care mare precedă substantivul sînt foarte rare. *Mare-ban* (P. IST. 3) este singura întîlnită într-un mare număr din textele parcurse. La sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XlX-lea, datorită influenţei străine, se extind formaţiile cu adjectivul prepus : *mare-logofăt* (AR 1829, 53[x]/9, 10) şi se întîlnesc şi unele formaţii noi, ca de exemplu: *mare ăux* (FUGĂRIŢI, Ş. CLXXXVIII), traducere parţială a latinului medieval *archidux* (împrumutat ca atare); *mare-duca* (AR 1829, 9[1]/22, mai tîrziu *mare-duce),* cf. şi fr. *grand-duc,* it. *arciduca.* Xume de ranguri cu adjectivul prepus apar şi mai tîrziu, mai ales în scrierile istoricilor din secolele al XlX-lea şi al XX-lea, de exemplu : *mare-paJiarnic* BALCESCU, M. V. 591, *mare-clucer* IORGA, L. II 110.

[180] S. v. *majore.* Pentru *tambur-major,* cf. BUJOREANU, în PION. ROM. 227.
[181] Cf. LM, s. v. *majore.*
[182] Denumire astăzi aparent contradictorie, dar care se explică prin faptul că iniţial era vorba de o relatare orală a faptelor (cf. *Grand Larousse encyclopedique en dix volumes,* voi. VIII, Paris, 1963, s. v. *proces-verbal).*
183 PQENAR, s. v. *libre.*
[184] Vezi § 134.

Unele compuse substantive comune au apărut prin etimolog[ie] populară, de exemplu : *piele-largă* se datoreşte falsei analize a substan[tivului] *pelagră,* iar *chilie-armenească,* numele unui mineral, este o form[ă] refăcută din *chilermenea* (care, după DA, S.V., vine din tc. *Ml ermeni* ,,b[ol] d'Armenie" *(Ml* ,,argile" şi *ermeni* ,,Armenie", cf. şi ngr. xiÂsp^svi).

În ce priveşte numele proprii de acest tip, singura categorie bin[e] atestată în textele vechi, atît prin formaţii originale, cît şi prin calcur[i], este cea a numelor proprii geografice. Din prima categorie fac parte com-puse ca : *Scoreul-cel-Bătrîn* (1391) DRHI 37, *Vale-Largă* (1428) ibid. 11[...] *Dumbrava-Boşie* XECULCE, L. 12, *Podul-înalt* URECHE, L. 56, *Vale[a-]* *Albă* id. ibid. 61. Cea de-a doua categorie, a numelor geografice calchiat[e], este reprezentată prin formaţii ca *Marea Boşie* CC₂ 65, PO 228/7 şi *Mare[a]* *Mohorîtă* PO 4/25, 258/2, după v. sl. *Gruvno More* sau *GrumMoje Mor[e].* *Marea Baltică* apare la Costin (L. 51) într-o formă pe jumătate tradus[ă,] pe jumătate latinească *Marea Balticum.* Cantemir traduce *Alba-Long[a]* prin *Alba-Lungă,* probabil şi sub influenţa compuselor de felul lui *Gîm-pulung.* Acesta din urmă este, probabil, o creaţie românească. În docu-mentele vechi slavo-române, ca şi în unele acte româneşti din secol[ul] al XVII-lea, în locul toponimicului *Gîmpulung,* apare traducerea l[ui] slavă, *Dălgopole,* care circula în limba cancelariei[185].

La începutul secolului al XlX-lea apar nume noi ca *Marea Britan[ie]* (AR 1829, 51V17), *Statele Unite.* Această categorie, pe care o presupune[m] bogată încă din limba veche în ce priveşte formaţiile româneşti, în ciud[a] atestărilor puţin numeroase, şi îmbogăţită ulterior prin calcuri, se de[z]voltă în limba actuală în special prin traduceri (compară *Volta Sup[e]rioară cu Bepublique de la Băute Volta).*

În ce priveşte numele de persoane provenite din epitete, ele apa[r] rareori în textele vechi *(Bouroşu* (1626) DRH XXI 188, 216, *Gurăall[...]* (1646) ibid. 141), întîlnindu-se 'mai des abia în secolul trecut în stil[ul] literaturii artistice, cu intenţii vădit satirice. Menţionăm că pe la înce-putul secolului tracut numele străine compuse erau uneori traduse[:] alături de *Bonaparte,* apare *Bunaparte* (AR 1829, 135[2]/24). Aceas[tă] formaţie se întîlneşte şi mai tîrziu, în limba populară, fiind socotită [de] unii lingvişti drept rezultat al unei etimologii populare[186]. (În limb[a] populară apar şi alte compuse străine, nume proprii de persoane sa[u] geografice, devenite compuse româneşti în acelaşi mod: *Gîne-Creţ* [în] loc de *Koniggrătz; Barbă-Boasă* în loc de *Barbarossa*[187].)

Veche şi populară, dezvoltată în limba modernă prin calcuri, trebu[ie] socotită categoria de nume de domni. În cronici apar frecvent num[e] ca : *Ştefan-vodă cel Bun, Alexandru-vodă cel Bătrîn, Ştefan-voăă cel Tînă[r],* *Despot cel Mare.* În secolele al XVIII-lea şi al XlX-lea categoria es[te] sprijinită de formaţii după model străin : *Carol cel Mare, Petru cel Ma[re],* cf. fr. *Gharles le Grand,* rus. *IJemp* **BejiuKuu.**

[185] Cf. Ion Donat, *Consideraţii istorice asupra toponimiei româneşti* I, în LR XIII (196[4]) nr. 6, p. 620.
[186] Cf. HRISTEA, E. 211.
[187] Id. *ibid.* 221.

Dintre numele de sărbători formate din substantiv + adjectiv par a fi vechi în limbă numele proprii de sărbători bisericeşti ca : *Vinerea mare, Joia mare.* Şi în acest caz formaţii asemănătoare se întîlnesc în unele limbi slave, de exemplu în bulgară: *eeJiu-emopnuK* „marţea mare".

Despre categoria numelor proprii din domeniul astronomiei populare nu putem spune nimic în legătură cu vechimea, din cauza lipsei de atestări.

Denumirile teritorial-administrative, ca şi numele de întreprinderi şi instituţii sînt formaţii noi, al căror număr este în creştere.

§ 57. Tipul de compuse din substantiv + adjectiv este frecvent folosit în limba actuală în special prin unele dintre categoriile de compuse amintite mai sus : nume de lucruri şi de noţiuni abstracte. Dintre numele proprii, mai folosite sînt astăzi cele geografice şi teritorial-administrative.

în limba actuală acest tip se caracterizează printr-o productivitate relativ scăzută, creaţiile noi fiind în majoritate calcuri după model străin.

(AETICOL +) NUMEBAL + SUBSTANTIV

§ 58. Tipul de compunere discutat aici poate fi plasat din multe puncte de vedere (categorii semantico-sintactice, origine, procedee stilistice prin care au apărat compusele etc.) alături de tipul de compunere din substantiv + adjectiv. De asemenea mai trebuie menţionat şi faptul că între compusele formate din (articol +) numeral + substantiv şi cele alcătuite din numeral + prepoziţie + substantiv nu există decît o diferenţă pur formală[188].

Destul de bogat în formaţii, în special substantive comune, mai puţin nume proprii, tipul de compunere din (articol +) numeral sub-stantiv cuprinde atît compuse populare, cît şi un mare număr de compuse literare aparţinând limbii moderne.

§ 59. Numeralul folosit ca termen de compunere are valoare adjectivală. El poate fi : cardinal propriu-zis (de la *doi* în sus, mai frecvent *trei, cinci, şapte, nouă : cinci-coade,* nume de plantă), multiplicativ *(dublu* şi *triplu : 'dublu-decalitru, triplu-salt),* ordinal *(prim, întîi : primăvară, zi-ntîi* „prima zi a fiecărei luni").

Numeralul cardinal propriu-zis apare uneori, în formaţii populare, precedat de articolul demonstrativ *cel: Cei-Trei-Cosaşi* (astron. pop.), *cele-cinci-degete* (nume de plantă).

De obicei numeralul ocupă primul loc în compus; unele numerale pot fi aşezate şi după substantiv (vezi exemplele de mai sus). Compusul *prim-secretar* prezintă şi forma mai puţin obişnuită *secretar-prim.* De

[188] Vezi § 100.

altfel pe la mijlocul secolului trecut *prim-ministru* avea şi variaDta *m nistru-prim*[189].

§ G0. Substantivele comune aparţin următoarelor categorii s mantice, toate cam la fel reprezentate : nume de plante *(două-foişoa doi-dinţi, şapte-degete),* de animale *(cinci-opinci* ,,piţigoi"), de persoa *(prim-pretor, prim-ministru, prim-topitor),* de lucruri' *(triplu-voal, trip $ec, dublu-nivelment, dublu-ve),* de noţiuni din alte domenii *(primăva dublu-decalitru, dublu-curent, dublu-decimetru, dublu-ster, triplu-salt, (u unsprezece-metri).*

Compusele nume de plante şi de animale sînt, aproape toate, crea populare avînd ca punct de plecare o metaforă. Celelalte categorii sema tice cuprind, cu puţine excepţii (de exemplu *primăvară),* formaţii cult împrumutate sau calchiate.

§ 61. Substantivele proprii alcătuite din (articol +) numeral + su stantiv sînt puţine şi au un caracter mai mult popular. Ele pot fi clas ficate în: nume geografice şi teritorial-administrative *(2 Mai, Patr fraţi, Patru-Părţi,* nume de localităţi, *Trei-Scaune,* numele unui fo judeţ, *Zece Mese,* numele unei străzi, *Şapte Izvoare, Trei Brazi,* nume unor puncte turistice), nume de persoane (nume de familie şi porecl *Patrubani, Boibani, Şapte-Fraţi*[190]*, Trei-Pîini, Trei-Nasuri),'* nume d domeniul astronomiei populare *(Cei-Trei-Grai, Cei-Trei-Sfinţi, Cei-Tr Cosaşi),* nume de întreprinderi, mai ales unităţi comerciale : *Cei t ursuleţi, Boi cocoşi),* nume de sărbători *(1 Mai, 23 August).*

Ca şi substantivele proprii formate din substantiv + adjectiv, n mele de persoane şi cele din domeniul astronomiei constituite din (articol numeral + substantiv sînt de obicei epitete sau au luat naştere printr metaforă[191].

§ 62. Din punctul de vedere al relaţiilor sintactice dintre terme numeralul îndeplineşte pe lîngă substantiv funcţiunea de atribut adje tival, exprimînd cantitatea, măsura, ordinea (vezi toate exemplele a terioare).

§ 63. Substantivele compuse formate din (articol +) numeral substantiv prezintă situaţii diferite în ce priveşte genul, în funcţie felul numeralului care intră în componenţa lor.' Genul compuselor fo mate din numeral cardinal urmat de substantiv este determinat de ca goria semantică a compusului: *un cinci-opinci,* m., dar *opincă A.* Desp unele compuse de acest fel, rar folosite (de exemplu : *două-foişoare, d dinţi),* este greu de spus ce gen au, deoarece textele în care au'fost înt nite nu conţin nici un fel de indicaţii în acest sens. Genul compuse formate din numeral multiplicativ sau ordinal şi substantiv coincide

[189] Cf. IORDAN, L.R.A. 229.
[190] Gf. GONSTANTINESCU, D.O. LII.
[191] Vezi § 52 şi 53.

cel al substantivului folosit ca termen de compunere : *prim-ministru*? m. ca şi *ministru; primăvară,* f. ca şi *vară.*

Compusele formate dintr-un numeral cardinal propriu-zis + substantiv au unitate morfologică, comportîndu-se ca nişte substantive invariabile : *un trei-fraţi, nişte trei-fraţi.* Dintre compusele care conţin un numeral multiplicativ sau ordinal unele prezintă unitate morfologică, iar altele nu. Compară, de exemplu, *triplu-salt, triplu-saltul, triplu-salturi* cu : *dublu-decalitru, dubli-decalitri ; dublu-decimetru, dubli-decimetri. Primăvară,* compus vechi, caracterizat în mod obişnuit prin unitate morfologică *(primăveri, primăverii, primăverile),* redevenit analizabil în urma* împrumutării în româneşte a numeralului ordinal *prim(ă)*[192], apare la începutul secolului al XIX-lea cu forma de genitiv-dativ *primei-veri*[193]. *Prim-plan,* care astăzi apare ca un cuvînt unitar *(prim-planul, prim-planuri),* se comporta ca un compus analizabil acum 20—30 de ani *(prime-planuri,* cf. IORDAN, L.R.A. 229). Unele compuse mai mult sau mai puţin noi, formate cu numeralul *prim,* prezintă fluctuaţii din punctul de vedere al unităţii morfologice : *prim-ministru, prim-ministrul* şi *primul-ministrufprim-miniştri* şi *primi-miniştri* [194].

§ 64. în latină, compusele din numeral + substantiv sînt reprezentate mai ales prin formaţii ca *tritectum* „etajul al treilea", în care numeralul are forma unei teme[195]. Limbile romanice au păstrat formaţii de acest fel (vezi exemple ceva mai jos) şi au continuat la rîndul lor să creeze altele asemănătoare : de ex. fr. *double-bec* ,,cuiller ă deux becs"^ *quatre-epices,* it. *cinquefoglie* şi sp. *cinconegritos,* numele unor plante. Singurele compuse latineşti menţinute în română sînt : *primăvară* < lat. *primavera* (cf. it. *primavera,* engad. *priimavaira,* prov., sp., port. *primavera*[196], arom. *primăveară, primuveară, prumuveară*[197], megl. *primăveară*[198]) şi *trifoi*[199] < lat. *trifolium* (cf. it. *trifoglio,* v. fr. *trefueil,* prov. *trefiielh*[200], arom. *trifoViu*[201]). Menţionăm că *primăvară* şi *zi-ntîi* sînt singurele compuse populare din limba română în care apare un numeral ordinal.

Cîteva lămuriri necesită aspectul fonetic al compusului *trifoi.* După unii lingvişti apariţia lui *i* din prima silabă în locul lui *e(ă)* — singurul care poate fi explicat etimologic din % latin — se datoreşte influenţei exercitate de terminologia savantă[202]. Este însă mai probabil ca acest *i* să fi apărut prin închiderea lui *e* neaccentuat.

[192] Vezi mai departe § 64.
[193] Cf. I. Fischer, *lucr. cit,* p. 296.
[194] Cf. IORDAN, L.R.A. 229.
[195] Cf. ILR I 109, BADER, C. N. 323-324.
[196] Cf. REW, s. v. *primus.*
[197] Cf. T. PAPAHAGI, D., s. v.
[198] Cf. CAPIDAN, M., S.V.
[199] Deşi la origine compus de tip tematic, s-a considerat mai potrivită discutarea lui aici, la un loc cu *primăvară.*
[200] Cf. REW, s.v.
[201] Cf. T. PAPAHAGI, D., s.v.
[202] Cf. MIRSKA, C. 151.

în ce priveşte compusele al căror prim termen este un nume cardinal, nu ne putem da seama în ce măsură inventarul lor s-a modifi de-a lungul secolelor. Presupunem că anumite categorii, printre c mai cu seamă cea a numelor de plante şi de animale, s-au îmbogă

Astăzi însă, ca şi la alte tipuri de compunere, asemenea compu nu se mai formează decît rareori. Formaţii mai noi sînt, de exemp următoarele două compuse, nume ale unor peşti: *nouă-ochi,* proba un calc popular după germană (cf. BACESCU, P. 90), şi *opt-mustăţi,* num dat *somnului american* (id. ibid. 42).

în terminologia ştiinţifică mai veche a existat un număr mai m de formaţii de acest fel, în majoritate calcuri. Printre ele se numără un compuse livreşti create în secolul trecut şi lipsite de circulaţie, ca : *t unghi,* cf. it. *triangolo,* lat. *triangulum* sau *triangulus,* ngr. Τpiycovov, *iriangle; patrulaturi,* cf. lat. *quadrilaterus,* fr. *quadrilatere; patrucoUu* cf. ngr. TSTpaycovov; *zecemetru,* cf. fr. *decimetre*[203].

Eelativ recent este compusul *(un) unsprezece-metri,* probabil, f maţie românească *(acel 11* ***m*** *pe care-l ratase la Tokio,* CONTEMPORAN 1966, nr. 37, 2/2).

Dintre compusele care aveau ca prim termen un numeral ordin româna a moştenit din latină, după cum s-a arătat mai înainte, nun cuvîntul *primăvară.* Compusul, devenit semianalizabil din cauza f tului că lat. *primus* nu s-a păstrat în română decît pînă în secolul XVI-lea, a rămas mult timp izolat în sistemul de compunere a substa tivului, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, apariţia numeralu *prim,* împrumutat din lat. *primus,* it. *primo,* şi a unor formaţii calchia după franceză şi italiană, în care *prim* traduce pe fr. *premier* şi it. *pri* duce la crearea unei categorii de compuse în care s-a putut încadra *primăvară,* redevenit analizabil.

Unul dintre cele mai vechi compuse de acest fel, de pe la mijlo secolului trecut, pare a fi *prim-ministru*[204]* (KOGĂLNICEAJN L, S.A. 21 cf. fr. *premier-ministre,* it. *primo ministre* Acest compus reprezintă calc, spre deosebire de *primadonă,* împrumutat ca atare din italiană c în aceeaşi perioadă, care este semianalizabil.

Cît de vechi sînt alte formaţii cu *prim,* de exemplu : *prim-amo prim-solist(ă), prim-preşedinte, prim-secretar, prim-pretor, prim-procu prim-comisar-regal* nu se poate şti cu siguranţă, din cauza lipsei de atest în dicţionare. E de presupus că unele dintre ele (de ex. *prim-amor* datează de la sfîrşitul secolului trecut, în timp ce altele au apărut în colul nostru. Cele mai multe sînt creaţii recente, probabil fără mo străin[205], care apar frecvent în limba presei: *prim-maistru, prim-topi prim-director, prim-secretar, prim-vicepreşedinte.*

Un compus ca *prim-plan,* termen din domeniul cinematograf calchiat după alte limbi (cf. fr. *premier plan),* deosebit ca sens de c

[203] Vezi URSU, T. 182, 251, 292.
[204] în perioada în care apare compusul, se întîlneşte şi formaţia sinonimă : *tntliul mi tru* (cf. C. A. ROSETTI, la GHICA, A. 71).
[205] Aceste formaţii nu au corespondente în dicţionarele străine consultate.

amintite mai sus, a apărut cam în deceniul al patrulea al secolului nostru, o dată cu dezvoltarea cinematografiei[206]. O formație ocazională de acest fel, semnalată de Iorgu Iordan (L.R.A. 229), este *prim-rol* *(să i se încredințeze* ***prime-r oluri).***

Formații noi, aparținînd sfîrșitului secolului al XlX-lea sau începutului celui de al XX-lea, sînt și compusele cu numeralele *dublu*[207] sau *triplu,* dintre care unele apar și în alte limbi: *dublu-decimetru* (cf. fr. *double-decimetre), triplu-salt* (cf. fr. *triple-saut,* it. *triplo-salto), triplu-sec* (cf. fr. *triple sec,* neatestat în dicționare), *dublă-proiecție* (cf. germ. *Doppel-projeMion,* engl. *double-projection,* dar fr. *projection double), dublu-cicero* ,,literă tipografică cu corpul de 24 de puncte sau de 2 cicero" (cf. germ. *Boppelcicero).* Printre compusele mai noi se înscriu și unele creații ocazionale : *dublu-plan (permanentul* ***dublu-plan*** *al vieții ei* CONTEMPORANUL 1965, nr. 53, 4/7 ; vezi alte formații de acest fel la IORDAN, L.R.A. 229).

Numele proprii compuse din (articol +) numeral + substantiv sînt rareori atestate în textele vechi: *Șapteochi,* nume de persoană (1627) DRH XXI 447.

§ 65. Din faptele prezentate în paragrafele precedente reiese că în limba actuală dintre toate categoriile acestui tip de compunere sînt productive în special formațiile literare care conțin numeralul ordinal *prim* și numeralele multiplicative *dublu* și *triplu.*

SUBSTANTIV + PBEPOZIȚIE + SUBSTANTIV

§ 66. Substantivele compuse formate din două substantive legate prin prepoziție constituie un tip de compunere bine reprezentat în limbă, atît în ce privește substantivele comune, cît și cele proprii.

§ 67. Termenii componenți ai substantivelor comune sînt de obicei substantive comune la singular *(buhai-de-baltă, sor-cu-frate)* sau, mai rar, la plural *(poale-n-brîu),* legate, în marea majoritate a cazurilor, prin prepoziția *de,* dar și prin alte prepoziții, ca : *în, cu* (vezi compusele de mai sus și în special cele de la § 68).

Substantivele proprii sînt alcătuite din substantive comune sau proprii, la singular ori la plural. Adeseori, în toponimicele compuse primul termen este un nume propriu (care poate proveni, la rîndul lui, dintr-un substantiv comun), iar cel de-al doilea termen este un substantiv comun : *Corbii-din-Vale, Schitul-din-Beal* și *Schitul-din-Vale, Seaca-de-Cîmp* și *Seaca-de-Pădure,* nume de sate. Pe cînd primul termen este numele propriu-zis al locului, cel de-al doilea termen are rolul de a marca o trăsă-

[236] Cf. IORDAN, L.R.A. 229.

[207] Formațiile cu *dublu* întîlnite în terminologia tehnico-științifică sînt destul de numeroase. Pe lîngă compusele menționate pînă aici mai amintim : *dublu-cilindru, dublu-fund, dublu-text, dublu-proiector,* notate în LTR[2].

tură specifică distinctivă spre a-1 deosebi de un nume identic sau pur simplu pentru a-1 localiza mai bine. Numele proprii de persoană compu sînt alcătuite din substantive comune, cu excepția formațiilor culte *Pop de Bășești.* Acestea conțin două nume proprii, dintre care prim este un nume de familie, iar oel de-al doilea, un toponimic indicînd or ginea persoanei denumite, proprietatea posedată etc. Celelalte categor de nume proprii compuse (de sărbători și din domeniul astronomie sînt formate de obicei din substantive comune (vezi exemple la § 6

Prepozițiile care leagă mai des cei doi termeni ai compuselor num proprii sînt mai variate decît cele întîlnite la compusele nume comune *cu, de,* cea mai frecventă dintre toate, *de la, din, dintre, fără : Malul-c Sare, Poiana-dintre-Păduri, Bacul fără Fund* (nume topice), *Badu de Afumați.* Mai rar apar, printre altele, *în, între, la*[208] *: Intrarea în biseric* (numele unei sărbători religioase), *Heliade între Vii* (numele unei străz *Arșița-la-Pădureț* (nume topic)[209].

' Prepoziția slavă *ot* este frecvent folosită în componența numel oficiale de localități din Țara Bomânească de la începutul pînă pe la mi locul secolului al XlX-lea : *Adunații-ot-Tei* (1815) la DONAT, A.G. 11 *Osebiții-ot-Slujitori* (1831) id. ibid. 121. Paralel cu formațiile de ace fel se întîlnesc în aceeași perioadă compuse echivalente, cu prepozit *de: Alesii-de-Pasărea* (1831) la DONAT, A. G. 119. Mai tîrziu formații cu *ot* nu mai apar, fiind înlocuite de cele cu prepoziția *de* și în special cele formate din două substantive în nominativ-acuzativ (id. ibi 116-121)[210].

La forma tip, termenii substantivelor comune sînt nearticulați. situație asemănătoare întîlnim și la unele nume proprii de persoane *(Oc debroascâ).* Primul termen al toponimicelor, nume propriu sau comu se caracterizează prin forma sa articulată cu articol hotărît enclitic *(tatea-de-Baltă, Filipeștii-de-Pădure).* Prezența articolului se datoreș rolului sintactic de determinat pe care îl joacă acest termen față de su stantivul următor, precedat de prepoziție și avînd funcțiune de atrib de identificare. Compusele de acest fel cu primul termen nearticulat sî foarte rare și par nefirești: *Păușești-de-Otăsău*[211]. Din aceleași motiv și unele nume proprii aparținînd altor categorii semantice (nume personaje din basme, nume din domeniul astronomiei etc.) au ca pri termen un substantiv articulat cu articol hotărît (vezi exemple la § 6

§ 68. Substantivele comune formate din substantiv + prepoziție substantiv sînt: nume de plante *(brîncuță-de-pisică, cioc-de-cocor, c de-cal, coșuleț-ăe-aur, picătură-de-sînge),* nume de animale (pești, insec păsări: *ac-de-mare, castravete-de-mare, undrea-de-apă; cap-de-mort,*

[208] O enumerare a tuturor prepozițiilor care leagă termenii numelor proprii compuse e imposibil de făcut din motive lesne de înțeles: materialul nu a fost și nici nu poate fi catalo în mod riguros.

209 y. j și exemplele anterioare.

[210] Cf. și § 70 c.

[211] Cf. IORDAN, TOP. 484.

minâ-de-pădure „licurici"; *găină-cu-mărgăritare),* nume de persoane (epitete : *brînză-n-sticlă, cap-de-bostan),* nume de boli *(cioc-de-papagal, flutur aş-în-gît, soare-n-cap),* nume de lucruri (instrumente, substanţe, preparate culinare etc: *cap-de-berbec, coadă-de-şoarece, gură-de-lup, scară-de-pisică, ochi-de-tigru* ,,numele unui mineral", *untdelemn, poale-n-brîu, lapte-de-pasăre, buche-n-barbă* ,,smoc de păr sub buza de jos, muscă"), nume din alte sfere semantice decît cele menţionate mai înainte *(zori-de-zi).*

Acelaşi compus poate denumi obiecte din două domenii de activitate deosebite : *ochi-de-pisică,* numele unui mineral şi al unei piese tehnice.

Categoria numelor de plante este şi de această dată cea mai bogată dintre toate categoriile semantice amintite. Destul de numeroase sînt şi numele de animale, ca şi cele de lucruri din domeniul tehnic. Numele de persoane sînt puţin numeroase. Toate categoriile semantice aparţinînd acestui tip de compunere sînt specifice limbii populare, chiar dacă unele dintre compusele întîlnite reprezintă traduceri după formaţii străine.

Compusele au adeseori la origine o figură de stil, mai ales o metaforă [212].

§ 69. Substantivele proprii sînt: nume geografice şi teritorial-administrative *(Bolintinul-din-Beal, Baia-de-Aramă; Apa de Leac*[213], numele unui izvor; *Podul cu Florile* [214], numele unui platou; *Maşina de Pîine, Cuţitul de Argint,* nume de străzi), nume de persoane *(Barbăndeal, Botdeoaie, Capdemai, Capdebou, Gură-de-Aur, Ochidebroască, Pop de Săseşti,* nume de familie şi porecle; *Haita-din-Cîmp* [215], *Omul-de-Flori* [216], nume de personaje din basme), nume din domeniul astronomiei *(Fata-eu-Cobiliţa, Haita-de-Bupi),* numele unor sărbători religioase *(Schimbarea la faţă).* Ca şi în cazul altor tipuri de compunere, cea mai bogată dintre aceste categorii semantice este a numelor geografice şi teritorial-administrative. Toate celelalte categorii sînt mult mai slab reprezentate.

Numele proprii alcătuite din substantiv + prepoziţie + substantiv sînt, în marea lor majoritate, formaţii populare. Fac excepţie numele de persoane ca *Pop de Băseşti, Ionescu de la Brad,* creaţii culte după model străin (german, francez, italian etc).

Ca şi substantivele comune, unele nume proprii, mai ales de persoane (porecle, nume de familie formate pe baza poreclelor şi nume de personaje din basme), dar şi din alte domenii, de exemplu din astronomie, sînt creaţii de tip metaforic, cu un pronunţat caracter expresiv.

§ 70. Din punctul de vedere al raporturilor sintactice dintre termeni, compusul format din două substantive legate prin prepoziţie este

[212] Vezi § 28.
[213] IORDAN, TOP. 331.
[214] Id. *ibid.,* 333.
[215] BÎRLEA, ANT. II 196.
[216] G. Călinescu, *Estetica basmului,* [Bucureşti] 1965, p. 253.

un compus sintactic în care, de obicei, substantivul aflat pe primul loc are rol de determinat, iar prepoziţia şi substantivul următor formează împreună atributul substantival prepoziţional determinant, ca în orice grup sintactic atributiv, construit din aceşti termeni. Numai în cîteva compuse vechi copiate după model străin *(de-bine-facere, de-oameni-iubire)* sau în unele creaţii cărturăreşti din secolul trecut, lipsite de circulaţie *(de-parete-frecatoriu),* pe primul loc se află prepoziţia, urmată de substantivul cu rol de determinant[217]. în aproape toate compusele întîlnite, raportul de determinare atributivă este clar, cu excepţia numelor populare de plante : *sor-cu-frate, sor-cu-frăţior* [218], în care prepoziţia *cu* pare a avea mai curînd rolul conjuncţiei copulative *şi* (cf. *frate-şi-soră)* [219].

Termenul cu rol de determinant din interiorul compusului exprimă valori variate, care nu se deosebesc de cele exprimate de atributul substantival prepoziţional din grupurile sintactice libere:

a) Posesia (apartenenţa):

— substantive comune : (bot.) *viţă-de-vie, colţ-de-cal, cap-de-cocoş, labă-de-iepure, cioc-ăe-cocor;* (entom.) *cap-de-mort;* (tehn.) *gură-de-lup, cap-de-berbec, gheară-de-pisică*; (med.) *colţ-de-lup, cioc-de-papagăl*; (epitete) *păr-de-cîine;*

— substantive proprii: *Capdebou, Capdegîscă*; (mit. pop.) *Frunză-de-Măgheran.*

Cele mai multe compuse de acest fel sînt nume de plante. Numele proprii, puţin numeroase, fac parte din categoria numelor de persoane, în ce priveşte noţiunile exprimate de determinat şi de determinantul lui prepoziţional, ele sînt aceleaşi ca şi cele întîlnite la compusele din substantiv + substantiv în genitiv.

b) Obiectul (direct sau indirect) :

— substantive comune : (entom.) *furător-de-foc* (ornit.) *scormonitor-de-pietriş, mulgător-de-capre, rostogolitor-de-pietriş.*

Compusele de acest fel din limba actuală sînt nume de insecte şi de păsări. în limba veche însă, şi anume în textele din secolul al XVI-lea, formaţiile întîlnite sînt nume de persoane (unele folosite şi ca adjective) sau de noţiuni abstracte *(de-bine-făcător, călcătoriu-de-lege, de-oameni-iubire),* iar în secolul al XlX-lea sînt create compuse asemănătoare pentru a denumi lucruri *(de-gît-legău* „cravată"). Şi unele şi altele au fost lipsite de circulaţie[220].

c) Locul: -?

— substantive comune : (bot.) *iarbă-de-mare, ursoaică-de-cîmp, bob-de-ţarină;* (entom.) *căluţ-de-cîmp, bou-de-apă;* (iht.) *cal-de-mare, peşte-de-piatră;* (ornit.) *foc-în-cap;* (med. pop.) *soare-n-cap;* (alte domenii) *brînză-n-sticlă, buche-n-barbă, poale-n-brîu ;*

[217] Vezi discuţia de la § 72.
[218] Cf. TDRG, s. v. *soră.*
[219] Vezi § 120.
[220] Vezi § 72.

— substantive proprii: (nume geografice) *Curtea-de-Argeş, Cetatea-de-Baltă, Vălenii-de-Munte, America de Nord, Băşica-de-la-Colîni, Poiana-dintre-Păduri, Ar sita-la-Păduret, Movila din Băltiş, Ooţofenii-din-Faţă;* (nume de străzi) *Drumul între Tarlale, Heliade între Vii;* (nume de persoane) *Pop de Băseşti, lonescu de la Brad.*

Substantivele comune nume de plante şi de animale au adeseori ca termen determinat un nume generic *(iarbă, peşte* etc.) pe care determinantul are rolul de a-1 individualiza printr-o caracteristică locală. Substantivele proprii nume geografice care conţin un atribut prepoziţional local sînt foarte numeroase; numele proprii de persoană cu aceeaşi structură sînt puţine. în componenţa substantivelor din ambele categorii apare adeseori prepoziţia *de,* care nu se întîlneşte în grupurile sintactice libere de acelaşi fel, unde apare o prepoziţie compusă cu *de* (de exemplu *de la, de lîngă', de pe, din).* Să se compare *Baia-de-Criş, Bîrseştii-de-Olt, Pop de Băseşti,* cu grupurile sintactice *baia de la* (sau *de lîngă, de pe) Cris, Bîrsestii de pe Olt, Ion din Cîmpulung.*

Prepoziţia *de* în interiorul numelor geografice constituie un arhaism[221], pe cită vreme la numele proprii de persoane este vorba de o construcţie nouă, apărută în secolul al XlX-lea[222].

d) Materia în sens larg (materia propriu-zisă, materia măsurată, elementele constitutive, conţinutul) :

— substantive comune : (bot.) *vargă-de-aur, floare-de-ceară, coşuleţ-ăe-aur, picătură-de-sînge ;*

— substantive proprii: (nume geografice) *Coasta de Aur, Coasta de Fildeş, Ocna-de-Fier, Baia-de-Aramă;* (nume de străzi) *Puţul de Piatră? Cuţitul de Argint-,* (astron. pop.) *Haita-de-Bupi;* (mit. pop.) *Craiul-de-Bouă.*

e) Caracteristica sau absenţa caracteristicii (valoare foarte apropiată de cea precedentă) :

— substantive comune : (iht.) *peşte-cu-ghimpi, peşte-cu-spada-,* (bot.) *palmă-cu-spini, colţar-cu-limbă;* (ornit.) *găină-cu-mărgăritare;*

— substantive proprii: (nume geografice) *Ascuţita cu Colţ, Copacul-cu-Icoana* (localitate), *Bacul-cu-Anini* (cătun), *Balta fără Fund;* (nume de străzi) *Grădina cu Cai, Puţul cu Tei.*

Compusele nume geografice sînt şi de această dată mai numeroase.

Mai puţin numeroase sînt compusele care conţin atribute exprimînd următoarele Valori: timpul *(păun-de-noapte, bou-de-noapte, găinuşă-de-seară),* originea, provenienţa *(lapte-de-pasăre, untdelemn),* destinaţia *(iarbâ-de-lingoare, iarbă-de-urechi, floare-de-leac).*

Uneori raportul sintactic dintre termenii compusului este neclar* în porecla *porc-de-cîine* „om rău din cale afară, cu inima împietrită",

[221] După DHLR ii 144, această prepoziţie, în ccnstrucţa discutată, reprezintă traducerea slavului *ot.* IORDAN, TOP. 482-483, o interpretează, pe bună dreptate, drept o particularitate sintactică specific românească. Este vorba, credem noi, de una dintre vechile valori locale moştenite ale prepoziţiei *de,* care apare în secolul al XVI-lea şi în construcţii ca: *cetatea de Samaria, mănăstire de Bistriţa* (cf. DHLR II 144).

[222] Vezi § 69.

cel de-al doilea termen precedat de prepoziţia *de* pare a fi un atribut **d** tipul termenului comparat („eline ca un porc"). Comparaţia surprind prin lipsa de legătură logică dintre cele două elemente comparate. **S** pare însă că în realitate este vorba de modificarea poreclei *pâr-de-cîin* prin intermediul fonetismului *por de cîine*[223].

Neclar din acest punct de vedere este şi cel de-al doilea terme al compusului *frunză-de-potcă,* numele unei plante denumite şi *iarbc drumurilor,* în care V. Bogrea[224] vede o contaminare între v. sl! *patulca* „gîscă" şi românescul *pot(e)câ* „drumuşor".

Fonfiu, numele unei plante, a devenit, prin etimologie populară *foaie-n-fir,* raportul dintre termeni fiind de asemenea neanalizabil.

Compusul german *Gewindebohrer* „sfredel", cuvînt cu cuvînt „burghi cu spirală", s-a transformat, în româneşte, în *boure-de-ghivintuit,în* car termenul precedat de prepoziţie pare a exprima destinaţia, deşi un ver *a ghivintui* nu există.

§ 71. Genul şi numărul compusului concordă, de obicei, cu genu şi numărul primului termen component *:cal-de-mare,* m. sg., ca şi *cal Schitul-din-Vale,* n.sg., ca şi *schit, poale-n-brîu,* f. pl., ca şi *poale.*

Genul compuselor nume comune de persoane coincide uneori cu genul substantivului folosit ca prim termen al compusului: *porc-de-cîine m.,* ca şi *porc, cap-de-bostan,* n., ca şi *cap.* Alteori genul poate fi acelaş cu al primului termen al compusului sau poate fi schimbat în funcţi de sexul persoanei căreia îi este adresat epitetul: *brînză-n-sticlă,* f. (despre un bărbat sau o femeie), ca şi *brînză,* dar şi m. (despre un bărbat)[225].

Din punct de vedere morfologic, compusele din substantiv + prepoziţie + substantiv sînt lipsite de obicei de unitate morfologică, modificîndu-se în flexiune sau articulîndu-se primul termen[226] : *floare-de-ceară, flori-de-ceară, florilor-de-ceară ; cal-de-mare, calul-de-mare, cai-de-mare, cai-lor-de-mare ; Curtea-de-Argeş, Curţii-de-Argeş.*

Unicul compus caracterizat în limba actuală prin unitate morfologică şi semantică pare a fi: *untdelemn,* articulat *untdelemnul, untdelem-nului,* într-o perioadă nu prea îndepărtată (secolul al XlX-lea) compusu era încă analizabil atît morfologic, cît şi semantic *(untul-de-lemn, untului-de-lemn : Nevinovăţia a ieşit deasupra ca* ***unlul-de-lcmn.*** ISPIRESCU, L 356). Foarte rar, în vorbirea anumitor persoane, el continuă să se comporte în acelaşi fel şi astăzi, din cauză că *unt* cu sensul „grăsime vegetală, ulei'

[223] Vezi acad. Al. Graur, *Note etimologice,* în SCL VII (1956), nr. 3—4, p. 273. De altfe grupul *peri de cîine* sau *peri răi* cu sens propriu apare în următorul citat: *Cînd va face calul peri de cine sau peri răi la coadă* . . . BUJOREANU, B. 336.

[224] DR i (1920 - 1921), 337.

[225] Vezi § 55.

[226] Compusele vechi în care ordinea termenilor era intervertită îşi modificau în flexiune cel de-al doilea termen : *la-cameni-iubiria ta* (N. Drăganu, *Un fragment din cel mai vechi moli!ven ic românesc,* în DR II (1921—1922), 318).

mai apare în construcţii ca *unt de ricin, unt de cacao,* ceea ce poate determina analiza compusului.

Numele proprii de persoane, ca şi epitetele, nu-şi modifică forma, declinîndu-se cu ajutorul articolului nehotărît sau al articolului hotărît proclitic la genitiv-dativ : *un brînză-n-sticlă, unui brînză-n-sticlă, nişte brînză-n-sticlă, lui brînză-n-sticlă; lui Miez-de-Noapte; lui Capdemai.*

§ 72. Tipul de compunere din substantiv + prepoziţie + substantiv nu există în latina clasică; textele nu-l atestă nici în latina tîrzie. Cu toate acestea în limbile romanice este unul dintre tipurile cele mai dezvoltate[227], avînd ca punct de plecare construcţii sintactice latineşti în care atributul este exprimat prin substantiv cu prepoziţie *(templum de marmore)*[228]. De aceea e de presupus că la formarea unor cuvinte compuse de acest fel s-a ajuns treptat prin fuzionarea unor grupuri de cuvinte alcătuite dintr-un determinat şi determinantul lui precedat de prepoziţie (cu excepţia compuselor care au ca punct de plecare o figură de stil).

în general se poate vorbi despre o corespondenţă între compusele româneşti din limba populară şi cele din alte limbi romanice (compară, de exemplu, *brîncuţă-de-pisică* cu fr. *pied-de-loup).* Se pare însă că acest tip este mai dezvoltat în limbile romanice apusene (vezi, de exemplu, situaţia din franceză la DARMESTETER, T. 48—49, 56—57) decît în română, deoarece aici, paralel cu compusele din substantiv + prepoziţie + substantiv se folosesc şi compusele din substantiv + substantiv în genitiv, care corespund de asemenea compuselor de tip prepoziţional din alte limbi romanice (să se compare *barba-caprei* cu it. *barbadibecco).* Compuse din aceiaşi termeni se întîlnesc şi în idiomele romanice sud-dunărene (arom. *mp-ăi-cîne* „căpcăun"[229], megl. *biUcă-di-buric,* nume de plantă[230]).

în ce priveşte substantivele comune, pînă în secolul al XlX-lea compuse populare de acest fel nu apar în texte, deşi este sigur că ele existau. O menţiune specială merită *mujdei* (pentru care cf. şi variantele *mujdeu, mujdai, mojdei, mojdai,* în DRL, S.V.), formaţie astăzi neanalizabilă, rezultată din sudarea grupului sintactic *must de ai*[231], de care este mai apropiată fonetic varianta *mujdai,* cu ultimul termen neschimbat. Acest compus pare a fi destul de vechi în limbă, după cum se poate presupune din faptul că, la data primelor lui atestări (începutul secolului al XlX-lea), prezenta acelaşi grad avansat de sudură ca şi astăzi.

în textele vechi din' secolul al XVI-lea, al XVII-lea şi al XVIII-lea apar numeroase compuse livreşti, în special traduceri după modele slave şi greceşti, rar după alte limbi (de ex. maghiară). Cele mai numeroase sînt calcurile după slavă, atestate mai ales în texte din secolul al XVI-lea

[227] Cf. MEYER-LUBKE 630.
[228] Cf. ILR i 233.
[229] Cf. T. PAPAHAGI, D., S. v. Vezi şi § 37.
[230] P. PAPAHAGI, M. II 58.
[231] Pentru *mujdei* TDRG, S. V., propune o altă etimologie, mai puţin convingătoare, conform căreia ar fi vorba de un împrumut din v. sl. *mSzga* (rom. *mîzgă)* „suc, zeamă", poate sprijinit fonetic de *mozgu* ,,măduvă".

(iubire-de-oameni cc₂ 131, după *clovelcoljubije,* cf. DHLR II 365, *de-lege-dătătoriu* CORESI, la DHLR II 365, după v.sl. *zaJconodavici),* mai puţin în secolul următor *(unt-de-lemn*[232] ÎL 59, după v. sl. *dreveno maslo,* cf. ROSETTI, I.L.R. 319). Calcuri după greacă se întîlnesc mai ales în secolul al XVII-lea *(prinzătoriu-de-pasări* ÎL 49, cf. 641, după gr. 7rouÂo7uac7TY)<; vezi exemple şi mai departe). Uneori compusul poate fi atît după model slav, cîfc şi după model grecesc : *pierzătoriu-de-oameni* ÎL 39, COSTIN, L 61, după v.sl. *clovekoubijci,* gr. <xv§coxT6vo<;.

în secolul al XVI-lea, în PO apar şi cîteva calcuri după compuse maghiare : *purtătoriu-de-grije* 143/13 (magh. *gondviselo,* cf. DHLR II 365), *ţinetoriu-de-cinste* 142/24 (magh. *tiszttarto,* cf. DHLR II 365). Adeseori sub influenţa formei originare determinantul însoţit de prepoziţie precedă determinatul, forma cu această topică apărînd alături de forma cu topica firească limbii române, cînd determinantul stă după determinat : *călcătoriu-de-lege* cc₂ 299, ÎL 75 şi *de-lege-călcătoriu* cc₂ 485, după v. sl. *zakonoprestopiniM,* cf. DHLR II 365; *născătoare-de-Dumnezeu* ÎL 44/25 şi *de-Dumnezeu-născătoare* iv. P. 90, după v. sl. *bogorodica; făcătoriu-de-bine* cc₂ 147 şi *de-bine-făcător* CANTEMIR, I. II 21, după v. sJ. *blagodeteli; facere-de-bine*cc₂ 395, v. CAZ. 415, ISBD 108 şi *de-bine-jacere* CANTEMIR, L 195, după v. sl. *blagodejanije,* cf. DHLR II 365; *făcătoriu-de-rău* CT 1767 ₁₂> după v.sl. *zloăelateli).*

Unele dintre aceste formaţii au pătruns în limba vorbită în calitate de compuse : *untdelemn* sau, analizate, ca îmbinări: *iubire de oameni, facere de bine.* Altele, ca : *născătoare de Dumnezeu, dătător de lege* (simţite de asemenea ca îmbinări) au continuat să se folosească în limba textelor bisericeşti.

^ Aproape toate compusele calchiate din limba veche au prepoziţia *de.* în foarte puţine cazuri întîlnim alte prepoziţii: *pi[e]rdzătoriu-la-suflet* PS 16, la DHLR II 365, după v.sl. *dusegubici; apă-cu-trîndav* CORESI, la DHLR II 364, traducere greşită a v.sl. *vodotrqdije* sau *vodinytrgdu,* dar şi *de-apă-trîndav.*

Adeseori alături de formaţiile cu prepoziţie au existat şi formaţii fără prepoziţie *(lege-călcătoriu,binefăcătoriu, răufăcătoriu, binefacere),* acestea din urmă fiind mai aproape de structura compusului slav care a servit ca model[233].

La sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XlX-lea apar unele calcuri de acest fel după cuvinte de circulaţie internaţională: *în-mijloc-aruncare* cREST. II 104, după lat. *interjecţie; cap-de-operă,* după it. *capo-d?opera,* fr. *chef-d^ecuvre; pe-cer-arc* „curcubeu" *(două* ***pe-cer-arcuri*** PELIMON, R. 26), după fr. *arc-en-ciel.* Uneori avem a face mai curînd cu îmbinări de cuvinte decît cu compuse : *feritoare de cădere,* traduce fr. *parachute; mîncător de carne* şi *mîncător de iarbă* traduc, primul, pe fr. *carnivore,* lat. *carniuorus,* cel de-al doilea, pe fr.

[232] Compusul, probabil mai vechi, apare şi în aromână, în forma *untulemnu* (cf. T. PAPAHAGI, D., S. V.).
[233] Vezi şi § 37.

herbivore, germ. *Jcräuterfressend.* Au fost preferate însă formele neologice care au servit drept model şi care au şi rămas în limbă *(interjecţie, capodoperă, paraşută, carnivor, erbivor).*

Pe la mijlocul secolului al XlX-lea^reprezentanţii purismului, în special Aron Pumnul, propun înlocuirea unor cuvinte neologice cu compuse româneşti ca: *de-gît-legău, de-parete-frecatoriu* „chibrit", care însă nu au avut şi nici nu ar fi putut avea circulaţie, din cauza ordinii neobişnuite a termenilor componenţi.

în terminologia tehnico-ştiinţifică actuală se întîlnesc numeroase cuvinte compuse care au fost formate după compuse străine, în special de tip metaforic, majoritatea franţuzeşti şi nemţeşti, începînd din a doua jumătate a secolului al XlX-lea: *gheară-de-pisică* „tip de ancoră", cf. germ. *Katzanker* (vezi SMFC I 197); *cal-de-mare,* cf. germ. *Seepferdchen* şi fr. *cheval marin; gură-de-ştiucă,* cf. fr. *gueule-de-raie ; ochi-de-bou* „un anumit fel de fereastră", cf. fr. *oeil-de-boeuf; ochi-de-tigru* „varietate de cuarţ", cf. fr. *oeil-de-tigre,* germ. *Tigerauge.*

Uneori, după cum am mai arătat şi la compusele în alcătuirea cărora intră un substantiv în genitiv, există o corespondenţă între compusele formate din substantiv + prepoziţie + substantiv şi cele cu genitivul: alături de *boul-bălţii, calul-mării* este mai obişnuit *bou-de-baltă, cal-de-mare,* iar pe^ lîngă *cerul-gurii* apare uneori şi *cer-de-gură.*

în ce priveşte numele proprii, toponimicele formate din substantiv + prepoziţie + substantiv sînt atestate în textele slavo-române, încă înainte de secolul al XVI-lea, prin formaţii ca : *TJnghiul-cu-Frasini* (1391) DRH I 37, *Iaşii-de-la-Olteţ* (1489), la DONAT, A. G. 104. în secolele al XVII-lea— al XVIII-lea sînt atestate nume proprii de locuri ca : *Grădişte-de- Vale* (1626) DRH xxi 303, *Stanca-de-Vad* (1627) ibid. 329, *Păuseşti-de-Otăsău* (1627) ibid. 379, *Cetatea-de-Baltă* URECHE, L. 160, *Curtea-de-Argeş* P. IST. 33, mai rar de persoane : [Ionaşco] *Gap-de-Ghindă* XECULCE, L. 35.

Alte categorii de nume proprii (din domeniul astronomiei, al sărbătorilor religioase etc.) sînt atestate, după cum reiese din materialul cercetat, abia din secolul al XlX-lea încoace.

§ 73. Acest tip de compuse se caracterizează astăzi printr-o relativ slabă productivitate, atît în ce priveşte substantivele comune, cît şi cele proprii. Faptul se explică prin aceea că în dezvoltarea acestui tip de compunere un rol important l-au jucat în trecut calcurile după model străin. Or, pe de o parte, se constată că, începînd din secolul al XlX-lea, limba română manifestă o preferinţă accentuată pentru compuse împrumutate ca atare[234], care s-ar fi putut traduce prin formaţii româneşti cu prepoziţie *(glaspapir,* din germ. *Glaspapier* „hîrtie de sticlă"; *feldspat,* din germ. *Feldspat* „spat de cîmp"), iar pe de altă parte, dacă totuşi unele compuse străine sînt traduse prin formaţii alcătuite din substantiv -f prepoziţie + substantiv, acestea intră în categoria grupurilor de cuvinte *(manta de ploaie,* cf. germ. *Begenmantel; gazetă de perete,* după rus. *cmemasema; organizator de partid,* după rus. *nap mops).*

[234] Cf. URSU,T. 117-118, 125.

VEBB LA UX MOD PEESOXAL SAU IXTEBJECȚIE + ALTE PĂEȚI DE VOEBIEE

(Compuse de tip propoziţie; compuse de tip frază)

§ 74. Substantivele compuse cu bază verbală se grupează în do subtipuri mari, după cum au în alcătuirea lor un singur verb la un m personal (ori o interjecţie) sau mai multe. După structura lor sintactic cele dintîi pot fi numite compuse de tip propoziţie, iar cele de-al doile compuse de tip frază.

§75. Compusele de tip propoziţie sînt substanti comune şi proprii, destul de numeroase primele, mai puţin numeroa ultimele, în marea lor majoritate formaţii populare şi familiare.

§ 76. Compusele substantive comune sînt în marea lor majorita epitete, care, de cele mai multe ori, au ca punct de plecare o hiperbolă[23 *calcă-n-străchini* „om stîngaci, prost", *fluieră-n-biserică* „om de nimic *fluieră-n-bute* şi *roade-litrele* „beţiv", *înghite-cîlţi* „pehlivan, panglicar *linge-talere* (sau *talgere)* „lingău", *papă-lapte* „om lipsit de energie, moal *papă-tot* „mîncăcios, lacom", *sare-garduri* „bărbat afemeiat, muieratic *soarbe-zeamă* „om prost, găgăuţă", *taie-babă* „fricos", *taie-cîinilor-frun* „borfaş, leneş", *frige-linte* şi *zgîrie-brînză* „zgîrcit", (înv.) *puşcă-n-lu* şi *zboară-n-lună* „om exaltat, excentric".

De cele mai multe ori sensul compusului poate fi explicat prin sens rile termenilor săi componenţi. De exemplu *un pierde-vară* este un o care-şi iroseşte fără rost vara, adică anotimpul în care la ţară se lucrea cel mai mult, deci un om care îşi pierde fără folos timpul, un leneş. compusul *tîrîie-brîu* cu sensul „om leneş" sau „om certăreţ, buclucaş s-a ajuns pornindu-se de la faptul că, în trecut, unii oameni lăsau să tîrîie unul din capetele brîului, fie neintenţionat, din neglijenţă, fie inte ţionat, pentru a provoca ceartă[236].

Alteori între sensurile termenilor componenţi şi sensul compusul este greu de făcut legătura : un vorbăreţ este numit *spală-linte* (ZANNE, III 596) sau *spală-varză,* dar prin ce asociaţie de idei s-a ajuns de acţiunea de a spăla varză sau linte la noţiunea de vorbăreţ este mai gr de explicat.

Compuse denumind noţiuni din alte domenii de activitate sînt mu mai puţine. Astfel există cîteva nume de plante : *suge-pin* „sugătoare"[2 *unge-cîi,* care pare a fi o falsă analiză a compusului *unghia-căii*[238], *fu de-la-mine, nu-mă-uita;* cîteva nume de păsări, dintre care unele cu num roase variante : *mulge-capre, simţi-vară* (şi *simţi-a-vară, simţi-veară)* ,,

[235] Vezi § 28.

[236] Cf. B. Cazacu, *lucr. cit.,* p. 114-115 ; MIRSKA, C. 156.

[237] Cf. GRECESCU, FL. 393.

[238] Gf. TDRG, s. v. *unge-căi.*

ţigoi", *pişcă-n-floare* (şi *pişca-n-flori, chisea-floare, chişcă-n-floare* etc.) „grangur", *cap-întoarce* (şi *cap-suceşte, gît-întoarce,* variante ale lui *capîntortură).* Mai numeroase sînt compusele de acest fel folosite ca eufemisme în locul substantivului *dracul: ducă-se-pe-pustii, ducă-se-n-bolovani, bată-l-crucea, facă-l-rîpă, ucigă-l-toaca (crucea, tămîia)* etc.

Există, de asemenea, cîteva substantive care aparţin unor domenii dintre cele mai deosebite : *soare-răsare, soare-apune, soare-scapătă,* numele unor puncte cardinale (răsărit, apus), *cură-n-foc* „fluture de lumină", *tai-mălaiul* sau *pisez-mălai(ul)* „numele unor jocuri de copii", *fie-iertatul* „răposatul", *(în)şir (ă)-te-mărgărite* „relatare incoerentă" *(un* ***lungînşirăte-mărgărite*** *fără plan* HASDETT, la TDKG), *rogute* „rugăminţi stăruitoare" *(Văzînd atîtea* ***rogu-te.*** .. *s-o-năoit ş-o dat cinele.* Vasiliu, *Poveşti şi legende,* p. 217, la J. Byck, *Derivaţie şi sintaxă,* în S C L II (1951), p. 125)', *doamne-ajută* „lovitură, bătaie" *(Să nu te pomeneşti cu un* ***doamne-ajută,*** *pe spinare.* ZANNE, P. VI 553), *vino-ncoace* „farmec, nuri", *zgîrie-nori, sărut-mîna* „cerşit" (în expr. *a umbla cu* ***sărut-mîna),*** *ţine-minte* „datorie" (în expr. *a da pe* ***ţine-minte*** CIAUŞANTJ V. 207).

Marea majoritate sînt compuse populare, la care s-au adăugat unele creaţii din limba literară *(nu-mă-uita, zgîrie-nori, mulge-capre).*

în limbajul tehnic se întîlnesc cîteva substantive compuse de acest fel, care se folosesc, fie singure, fie pe lîngă alt substantiv, ca apoziţii indicînd denumirea : *bate-pupa, ţine-te-bine* „parîmă legată în jurul copastiei bărcilor de salvare de care se pot agăţa oamenii", (stîlpi) *apărăroate,* (dig) *sparge-val,* (navă) *sparge-gheaţă,* (filtru) *elimină-bandă,* (filtru) *trece-bandă, trece-sus, trece-jos* etc.

§ 77. Numele proprii compuse de tip propoziţie sînt puţin numeroase. Unele dintre ele sînt nume proprii de persoană provenite din porecle : *Calcântraur, Gată-n-Sus, Cîntă-Bine, Fuge-Bine, Fuge-n-Lume, Joacă-Bine, Pierdevară, Tulbură-Apă.* Asemenea nume apar şi în basme, pentru a denumi unele personaje după anumite însuşiri, de obicei supraomeneşti, pe care le au: *Strîmbă-Lemne, Gîrnă-Bemne, Jimbă-Lemne, Sfarmă-Munte, Sfarmă-Piatră, Scutură-Munţi, Bate-Munţii-n- Capete, Bumpe-Haine.* Alături de ele apar nume proprii de animale ca : *Aude-Bine, Vede-Bine* şi *Bine-Aude, Bine-Vede.*

Există şi nume geografice de acest fel, tot atît de rare ca şi cele de persoane: *Cară-Mălai, Gatâ-Cal, Cată-n-Sus, Plînge-Banul, Arde-Pămînt, Pate-Bău, Pute-Bău, Doarme-Bâu.* Unele nume geografice sînt la origine nume proprii de persoană : *Belibou, Belecîine, Jugă-Urs, Plînge-Banul* [239].

Nume proprii din alte categorii semantice decît cele de mai sus sînt rare: *lon-fierbe-piatră, Apă-botează* „Bobotează", numele unor sărbători religioase.

[239] Vezi IORDAN, TOP. 495 ; MIRSKA, C. 160; CONSTANTINESCU, D. O. LII.

§ 78. Din punctul de vedere al structurii lor, compusele de tip propoziţie sînt alcătuite din doi sau mai mulţi termeni care constituie împreună scurte propoziţii. Unele dintre compusele de tip propoziţie sînt absolut identice formal cu nişte construcţii sintactice obişnuite (compară, de exemplu, compusele *cată-ceartă, lă-mă-mamă, nu-mă-uita* cu propoziţiile: *(cutare) cată ceartă, lă-mă, mamă!, nu mă uita!).* Altele prezintă însă faţă de construcţiile sintactice corespunzătoare anumite deosebiri, ca : prezenţa unui substantiv nearticulat, echivalent cu un substantiv articulat (compară compusele : *soare-răsare, strîmbă-nas* cu *soarele răsare, strîmbă nasul)* [240] sau absenţa unei prepoziţii, a unui adverb etc. (compară *fluieră-baston, fluieră-vînt, pleacă-fugă, taie-fugă* cu *fluieră-n baston, fluier ă-n vînt, pleacă în fugă, o taie la fugă).* în ce priveşte compusele de tipul *fluieră-baston,* se poate presupune că ele provin din expresii din care au fost omise prepoziţia sau adverbul sub influenţa numeroaselor compuse alcătuite din verb + substantiv [241]. Cît despre absenţa prepoziţiei în compusul *pleacă-fugă,* ea s-ar mai putea explica şi prin influenţa construcţiei *pleacă-fuga.*

§ 79. Termenul de bază al compuselor de tip propoziţie este de obicei un verb predicativ la un mod personal (mod, timp şi persoană variabile), cu funcţiune de predicat verbal. în unele compuse (ca : *soare-răsare, ducă-se-pe-pustii, nu-mă-uita)* modul, timpul şi persoana verbului sînt clare (indicativ prezent, persoana a III-a singular, în primul exemplu; conjunctiv prezent, persoana a III-a singular, în cel de-al doilea exemplu ; imperativ negativ, persoana a II-a singular, în cel de-al treilea). în altele însă (ca : *papă-lapte, Sfarmă-Piatră),* care alcătuiesc categoria cea mai bine reprezentată numeric, forma verbului este ambiguă, putînd fi interpretată, atît ca structură, cît şi ca valoare, fie drept indicativ prezent, persoana a III-a singular, fie drept imperativ pozitiv, persoana a II-a singular.

Deoarece şi în alte limbi romanice există compuse în care forma verbului este ambiguă, discuţiile în legătură cu modul, timpul şi persoana verbului s-au purtat de obicei pe plan general romanic. Majoritatea lingviştilor, printre care Arsene Darmesteter [242] şi Meyer-Liibke [243], pornind de la cele mai vechi formaţii de acest fel atestate în texte [244] şi de la unele compuse romanice în care imperativul are altă formă decît indicativul prezent, susţin că verbul este la imperativ [245]. Construcţii ca Jat.

[240] Vezi mai departe § 81.

[241] în IORDAN, STIL. 220, se opinează pentru transformarea lui ***fluierâ-n vînt*** în ***fluieră-vînt*** pe caîe fonetică, ceea ce pare mai puţin probabil.

[242] Cf. DARMESTETER, T. 169-204'.

[243] Cf. MEYER -LUBKE 630 - 633.

[244] Cf. § 86.

[245] Dintre ceilalţi lingvişti care s-au raliat acestui punct de vedere amintim, pe lîngă Ed. Bourciez, pe Bruno Migliorini şi M. L. Wagner, citaţi de ROHLFS, H. 230. Acesta din urmă pare a fi mai puţin categoric, deşi crede şi el că este vorba mai curînd de imperativ. Paul M. Lloyd, în lucrarea *Verb-Ccmpkment Ccmpcunds in Spanish,* Tubingen, 1968, p. 10, după o amplă

portal candelam, ca şi unele nume de locuri spaniole *(Cantaelgallo, Cantalapieăra)* i-au determinat pe alţi lingvişti, printre care 01. Merlo[246] şi F. Tollemaehe[247], să presupună că verbul este la indicativ prezent persoana a III-a singular.

în sfîrşit mai pot fi amintite şi alte două teorii mai puţin cunoscute şi acceptate : forma verbală este o simplă temă fără valoare temporală sau personală ; nu este vorba de o formă verbală, ci de un substantiv deverbal. Dintre aceste două teorii, prima a fost susţinută mai întîi de A. Boucherie la sfîrşitul secolului trecut şi reluată de Antonio Pagliaro în 1930 şi, mai recent, de Bobert A. Hali în 1948 [248]. Cea de-a doua teorie a fost^ susţinută de Hermann Osthoff[249].

în ceea ce priveşte limba română, cei mai mulţi lingvişti, printre care trebuie să menţionăm în primul rînd pe ISТ. Drăganu[250] şi Iorgu Iordan[251], susţin că verbul este la imperativ. Pentru indicativ opinează numai Budolf Weidelt[252]. Argumentele aduse în sprijinul uneia sau a alteia dintre teorii nu sînt însă suficient de convingătoare pentru a impune cu certitudine unul dintre cele două puncte de vedere.

§ 80. în cîteva compuse de tip propoziţie, predicatul este nominal sau este exprimat printr-o interjecţie. în compusul *biru-i-greu* (numit şi *bir-greu, biru(l)-greu),* numele unui joc de copii şi al unui dans popular, apare verbul copulativ *i,* care împreună cu adjectivul *greu* formează un predicat nominal, iar în numele proprii *Vaideei* (nume de sat) şi *Vai-ăe-Bl* (nume de persoană provenit dintr-o poreclă şi nume de sat)[253] apare interjecţia *vai* cu funcţiune de predicat.

prezentare a diferitelor teorii privitoare la interpretarea formei verbale din compusele romanice discutate, ajunge de asemenea la concluzia că cea mai convingătoare rămîne teoria imperativului.

[246] La ROHLFS, H. 230.

[247] *Le parole composte nella lingua italiana,* Roma, 1945, p. 171 ş. u., la ROHLFS, *ibid.* Pentru spaniolă, cf. Francisco Yndurâin, *Sobre un tipo de composicion nominal, verbo + nombre,* în *Presente y futuro de la lengua espanola.* Actas de la Asamblea de Filologia del I Gongreso de Instituciones Hispânicas, voi. II, Madrid, 1964, p. 301.

[248] Cf. Paul M. Lloyd, *lucr. cit.,* p. 5 — 10. Mai pot fi amintiţi aici şi alţi adepţi ai acestei teorii care astăzi pare să cîştige din ce în ce mai mult teren. De exemplu Charles Bally, *lucr. cit.,* p. 95, discutîndu-1 pe *porte* din *porte-plume,* consideră că, indiferent dacă la origine a fost vorba de un imperativ sau de un indicativ, astăzi trebuie să vedem în elementul verbal un simplu radical J. Marouzeau, *Notre langue,* Paris,1955, p. 75—93. 150—157, şi Halina Lewicka, *La langue et le style du theâtre comique frangais des XV et XVI siecles,* voi. II, *Les composes,* Warszawa [1968], p. 123, cred că elementul verbal ar fi mai curînd o esenţă verbală independentă de noţiunea de persoană, timp şi mod (pentru aceştia doi, cf. Anca Giurescu, *I eomposti italiani del tipo verbo-nome, risultati di una tras formazione di frase,* în RRL tome XIII, 1968, nr. 5, p. 422).

[249] *Das Verbum in der Nominalkomposition im Deutschen, Griechischen, Slavischen und Romanischen,* Jena, 1878, la Paul M. Lloyd, *lucr. cit.,* p. 7—8. Vezi şi critica pe care o face MEYER-LUBKE 633 la ipoteza emisă de Osthoff.

[250] Cf. DRĂGANU, R. S. 78-82.

[251] Cf. IORDAN, STIL. 218 ; Iorgu Iordan, Măria Manoliu, *Introducere în lingvistica romanică,* Bucureşti, 1965, p. 241—242.

[252] Cf.'WEIDELT, N. 11-14.

[253] Cf. CONSTANTINESCU, D. O. LII.

Celelalte părţi de vorbire care însoţesc partea (sau părţile) de vo bire cu rol de predicat sînt, de obicei, substantive (de cele mai multe o la singular, mai rar la plural), pronume sau adverbe, precedate sau r de prepoziţie. Cu excepţia substantivelor la vocativ, ele îndeplinesc funcţiu sintactice de subiect şi de complement (direct, indirect sau circur stanţial).

§ 81. Substantivele care constituie termeni ai compuselor de t propoziţie sînt de obicei nearticulate, forma articulată întîlnindu-se totu în unele compuse (de exemplu: *roade-litrele, tai-mălaiul, pisez-mălai ucigă-l-crucea, Blînge-Banul*[254]). Bareori, alături de varianta, mai obi nuită, cu substantivul din interiorul compusului în formă nearticulat există şi o variantă în care acelaşi substantiv apare articulat (compar *nişte pierde-vara* CONTEMPORANUL 1881, nr. 1, 141, cu *pierde-vară; casc gura,* cu *cască-gură).*

Pentru majoritatea compuselor, forma nearticulată se poate explic prin construcţia sintactică de la care s-a pornit: *cată-ceartă, papă-lapte*

Meşter-strică şi *babă-toarce* au putut avea ca punct de plecare co strucţii sintactice cu substantivul precedat^ de articol nehotărît *(meşter (care) strică, o babă (care) toarce* [256]). în alte compuse, ca : *soar răsare, strîmbă-nas, pierde-vară, tîrîie-brîu,* forma nearticulată a substa tivului nu se poate explica pornind de la o construcţie sintactică obi nuită în limba actuală. în ce priveşte compusele mai noi *(trece-band* forma nearticulată a substantivului este rezultatul analogiei. O expl caţie asemănătoare s-ar putea invoca şi pentru compuse ca *strîmbă-n şi pierde-vară,* dacă am şti că ele au apărut mai tîrziu decît compuse în care substantivul nearticulat se explică printr-o construcţie sintacti normală[257]. Analogia nu poate fi invocată însă pentru compuse c *soare-răsare, soare-apune.* Presupunem mai curînd că absenţa articolul în compuse de acest fel s-ar putea datora menţinerii unei stări de lucru mai vechi în ce priveşte folosirea articolului hotărît.

§ 82. De obicei verbul sau partea de vorbire cu funcţiune de pr dicat ocupă primul loc. Atunci cînd alături de verb există, ca terme de compunere, un substantiv cu rol de subiect, acesta se află aşeza de cele mai multe ori, înaintea verbului *(soare-răsare, babă-toarce,* dar *ucigă-l-toaca).* Formaţii ca: *gît-întoarce* sau *cap-întoarce, cap-suceşte,* care substantivul cu rol de complement direct precedă verbul, sînt foar rare. O situaţie deosebită prezintă, din punctul de vedere al ordinii te menilor, compusele *cască-gură* şi *Aude-Bine, Vede-Bine* (ultimele dou nume date în basme unor cîini năzdrăvani), care au şi dubletele *gur*

[254] Substantivul *pupa,* din compusul *bate-pupa,* apare în limbajul marinăresc numai această formă, astfel că e nesemnificativ din punctul de vedere al articulării.

[255] Vezi § 78.

256 WEIDELT, N. 10, consideră că s-a pornit de la construcţia cu pronume relativ elipt ceea ce nu este absolut necesar.

[257] în IORDAN, STIL. 218—219 pentru explicarea formelor nearticulate ale substantivel din compusele de acest fel se recurge totuşi la analogie.

cască (mai obişnuit decît *cască-gură), Bine-Aude* şi *Bine-Vede,* cu verbul aşezat pe ultimul loc.

§ 83. Compusele de tip propoziție care conțin un verb predicativ la mod personal prezintă o mare varietate de subtipuri, după forma verbului (mod, timp, persoană) şi după clasa lexico-gramaticală şi funcțiunea sintactică a termenilor care-l însoțesc.

1. — Compusele în care forma verbului este clară pot fi clasificate în trei subtipuri mai mari, după cum verbul se află la indicativ, la conjunctiv sau la imperativ. în cadrul fiecăruia dintre aceste trei subtipuri se disting numeroase feluri de formații, după părțile de vorbire care însoțesc verbul şi după funcțiunea lor sintactică.

A. Verbul la indicativ prezent, persoana întîi, a doua sau a treia singular poate fi însoțit:

a) de un substantiv cu funcțiune de subiect: *meşter-strică, soare-răsare, Apă-botează;*

b) de un substantiv sau pronume cu funcțiune de complement direct : *sărut-mîna, tai-mălaiul; (un) nu-ştiu-ce, rogu-te;*

c) de un substantiv cu prepoziție sau de un adverb avînd funcțiune de complement circumstanțial: *Fuge-n-Bume; Aude-Bine, Vede-Bine;*

d) de două substantive, dintre care unul cu funcțiune de subiect, iar celălalt cu funcțiune de complement direct: *Ion-fierbe-piatră.*

B. 1. Verbul la conjunctiv prezent persoana a III-a singular, diateza activă, cu valoare de optativ este urmat:

a) de un pronume personal în acuzativ, forma neaccentuată, cu funcțiune de complement direct, şi de un substantiv articulat cu funcțiune de subiect: *bată-l-crucea, ucigă-l-crucea (pietrele, tămîia, toaca* etc.) ;

b) de un pronume personal în acuzativ, forma neaccentuată, cu funcțiune de complement direct, şi de un substantiv cu funcțiune de element predicativ suplimentar, în compusul: *facă-l-rîpă;*

c) de un pronume reflexiv în acuzativ, forma neaccentuată, cu funcțiune de complement direct, şi de un substantiv sau pronume personal, forma accentuată, precedat de prepoziție, cu funcțiune de complement circumstanțial de loc : *ducă-se-n-bolovani, ducă-se-n-tine, ducă-se-pe-pustii.*

Toate compusele construite astfel sînt eufemisme folosite în limba populară pentru substantivul *dracul.*

2. Verbul la conjunctiv prezent persoana a III-a singular, diateza pasivă, formează singur compusul: *fie-iertatul.*

C. Verbul la imperativ (pozitiv sau negativ) persoana a doua singular poate fi însoțit:

a) de un pronume personal sau reflexiv, în acuzativ, forma neaccentuată, cu funcțiune de complement direct: *nu-mă-uita,* pe lîngă care poate apărea un vocativ : *lă-mă-mamâ, înşiră-te-mărgările;*

b) de un pronume personal în acuzativ, forma accentuată, precedat de prepoziții, cu funcțiune de complement indirect: *fugi-de-la-mine;*

c) de un pronume personal în dativ, forma neaccentuată, cu fu
țiune de complement indirect, şi de un substantiv cu funcțiune de co
plement direct: *pişcă-i-floarea* (una dintre numeroasele variante
substantivului *pişcă-n-floare);*

d) de un adverb, precedat sau nu de prepoziții, cu funcțiune
complement circumstanțial: *vino-ncoace ;*

e) de un substantiv în vocativ : *cruce-ajută, doamne-ajută.*

Următorul compus, în care apare un complement direct exprim
prin pronume negativ, are două variante, una cu verbul la indica
prezent persoana I singular sau a III-a plural şi alta cu verbul la im
rativ : *facnimică, fănimică* ,,leneş" [258].

II. — Compusele în care forma verbului este ambiguă, putînd
calificată drept indicativ prezent, persoana a treia singular, sau dr
imperativ, persoana a doua singular, trebuie încadrate în cîteva s
tipuri, după cum verbul este urmat, mult mai rar precedat:

a) de un substantiv (adjectiv substantivizat) cu funcțiune de co
plement direct, ca: *cap-întoarce, cap-suceşte, înghite-cîlți, papă-la
papă-tot, soarbe-zeamă, Frige-Vacâ;*

b) de un substantiv, de un substitut al unui substantiv ori de
adverb precedate sau nu de prepoziție, cu funcțiune de complement
cumstanțial : *calcă-n-străchini, fluieră-n-bute, Galcântraur, crede-lesn
Cată-n-Sus;*

c) de două substantive, dintre care unul cu funcțiune de complem
direct, iar celălalt de complement indirect: *taie-cîinilor-frunză.*

într-un compus ca *Arde-Pămînt* ,,loc unde au erupt gaze subtera
din cauza cărora pămîntul a ars pe o mare întindere" [260], substanti
poate fi interpretat fie ca subiect, fie ca un complement direct; în pri
situație verbul trebuie considerat la indicativ, pe cînd altfel poate fi
terpretat ca avînd o formă ambiguă.

Cel mai bogat şi mai important dintre toate subtipurile şi totod
cel mai reprezentativ pentru compusele de tip propoziție este subti
format dintr-un verb cu formă ambiguă urmat de substantiv cu fun
une de complement direct.

§84. Compusele de tip frază sînt numai cîteva,
marea lor majoritate substantive comune : *tace-face, lasă-mă-să-te
n-aude-na-vede(-na-greul-pămîntului)* ,,persoană indiferentă, nepăsătoa
(în construcție cu verbele *a fi* sau *a face;* cf. DA, S.V. *auzi),* epitete;
te-vino ,,tevatură", (în terminologia navală) ,,instalație provizorie
transbordare a materialelor sau a persoanelor", *uite-popa-nu-e-p*
numele unui joc de cărți, *nu-ştiu-ce (îi pîrîse pe chir Hagiul despre*
nu-ştiu-ce. PELIMON, în PION.' ROM. 60). în materialul cercetat de

[258] Cf. WEIDELT, N. 39.
[259] BARONZI, L. 96.
[260] Cf. IORDAN, TOP. 331.

am întîlnit un singur nume propriu : *Galcatinge (< calcă + atinge),* poreclă, dată unui om sprinten[261].

După cum se poate observa, compusele de acest fel formează scurte fraze în care propozițiile sînt coordonate sau, mai rar, subordonate. Ele conțin două verbe predicative care pot sta la același mod, timp și persoană (în exemplele de mai sus ambele verbe la indicativ prezent persoana a III-a singular sau la imperativ persoana a Il-a singular) ori la moduri, timpuri și persoane diferite (imperativ persoana a Il-a singular și indicativ prezent persoana a III-a singular; imperativ persoana a singular și conjunctiv prezent persoana I singular etc). Verbele pot fi însoțite sau nu de alte părți de vorbire care sînt, de obicei, pronume personale sau substantive[262] cu rol de complement direct ori de subiect.

O discuție specială comportă compusele *nu-știu-ce* și *n-aude-na-vede...* Cel dintîi dintre ele constă, la origine, dintr-o frază de două propoziții *(nu știu ce are),* din care a fost omis predicatul celei de-a doua.

Compusul *n-aude-na-vede (-na-greul-pămîntului)* are ca punct do plecare cunoscuta formulă rimată din basmele noastre populare :

N-Aude, na, Vede,
Na, Greul-Pămîntului,
Ușurelul- Vîntului.

Această formulă, prin care eroul jrincipal, un tînăr vînător, cheamă în ajutor o vulpe, un lup, un urs și un iepure cu puteri supranaturale, este alcătuită din interjecția *na* și numele proprii date acestor animale : *Aude, Vede* etc. Faptul că o parte din această formulă, în special cea inițială *(n-Aude, na Vede),* a ajuns să fie folosită ca epitet cu sens negativ („persoană care nu vrea să audă sau să vadă") se explică prin confundarea interjecției *na* cu negația *nu* (cf. D A , S . V . *auzi).*

§ 85. în ce privește comportamentul lor morfologic, compusele propoziții și fraze sînt în marea lor majoritate invariabile, avînd aceeași formă indiferent de caz și număr: *un papă-lapte, unui papă-lapte, unor papă-lapte.* Totuși un compus ca *zgîrie-nori* apare cu forma de nominativ plural articulat: *zgîrie-norii* și de genitiv-dativ : *zgîrie-norilor (în eventualitatea construirii **zgîrie-norilor** proiectați* I N F . B U C . 1968, nr. 4516, 4/1).

Marea majoritate a compuselor de acest fel fiind epitete, sînt de genul masculin cînd denumesc o persoană de sex masculin și de genul feminin cînd se referă la o persoană de acest sex[263], deosebire care se realizează cu ajutorul articolului nehotărît la singular sau printr-un ad-

[261] Vezi GONSTANTINESCU, D. O. LII.
[262] Nu am considerat necesar să menționăm aici adverbul negativ *nu* și conjuncția *sa,* care nu joacă rol de părți de propoziție.
[263] Cf. Mioara Avram, *Genul „comun" în limba română,* p. 480 — 481.

jectiv care indică genul compusului: *un zgîrie-brînză, o zgîrie-brînză, n zgîrie-brînză, unor zgîrie-brînză, zgîrie-brînză ăsta, zgîrie-brînză aia.* Num de noțiuni abstracte sînt de genul neutru : *nu-știu-ce, du-te-vino, vi ncoace.*

Numele de lucruri nu au genul precizat. Unele dintre ele par a de genul masculin sau neutru : *un apără-roate,* altele de genul femin *o trage-lapte.*

§ 86. în latină nu există tipul de substantive compuse cu asp de propoziție sau de frază. După cei mai mulți lingviști, printre care MEYER-LLTBKE 630, el reprezintă o inovație romanică timpurie, în nindu-se, mai întîi, în diferite documente franțuzești și italienești (red tate în latina medievală) din secolul al IX-lea sub forma unor nu geografice : *terra de* ***Cantalupis,*** *casalis in* ***Tenegaudia***[264]. Mai tîr apar nume proprii de persoane și chiar de animale formate în același f de exemplu *Gercalmon* „aleargă prin lume", numele unui trubadur p vensal din secolul al XH-lea, *Passecerf,* numele unui cal din *La Ghan de Eoland.* Din secolul al XlII-lea, pentru limba franceză sînt atest și substantive comune ca *garde-robe, garde-mangier*[265].
"*&"~" Tipul acesta s-a dezvoltat în limbile romanice într-o măsură inega Limbi ca italiana și mai ales franceza au format și continuă să form numeroase compuse de acest fel (fr. *casse-cou, gratte-ciel,* it. *lavamc batticuore).* în comparație cu aceste limbi, în română compusele cu asp de propoziție și în special de frază[266] sînt mai puțin numeroase.

Există două compuse românești formate din verb + substan despre care se crede că sînt de origine latină : *cîrneleagă* „cea din ur săptămînă sau cea din urmă zi după care biserica interzice (leagă) m catul cărnii", din *carne(m) liga* sau *ligat,* și *cîșlegi* „timp în care se r nîncă (de) dulce și la sfîrșitul căruia biserica interzice mîncatul produse

264 Meyer-Lubke crede că inovația este ulterioară secolului al VUI-lea. Cf. de ac autor si *Einfuhrung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft,* dritte neubearbei Auflag'e, Heidelberg, 1920, p. 200. Sextil Pușcariu, *Locul limbii române între limbile roma* discurs de recepție la Academia Română, București, 1920, p. 43, este de părere că tipul de c punere discutat'datează cu cel puțin 2 - 3 secole înainte de epoca stabilită de Meyer-Lii

[265] Cf. BOURCIEZ 310. După Leo Spitzer, *Sur quelques emplois metaphoriques de Vi ratif. Unchapitre de synfaxe comparative,* în ,,Romsnia" tom. LXXXIII (1952), nr. 1, p. 42 — cele mai vechi formații din verb (imperativ) + substantiv (complement) sînt porecle cu val ironică, folosite de păturile cele mai de jos ale societății. Asemenea porecle au devenit ulte substantive comune denumind profesii specializate, din care s-au putut dezvolta numele de un Paul M. Lloyd, *A Possible Structural Factor in the Development of Verb-Complement Compo in the Romance Languages,* în ,,Studia Neophilologica. A Journal of Germanic and Rom Philology", voi. XXXVIII (1966), nr. 2, p. 257 - 262, consideră că absența oricărui alt ti compuse cu verb în sistemul romanic al compunerii a fost un factor important în fixare extinderea tipului verb + complement.

[266] Compară de ex. *tace-face* cu it. *cantimplora, saliscendi,* fr. *chantepleure, tournevire, chiticalla.* Id. *ibid.*

lactate", din *caseu(m) liga* sau *Kgat*[267]. Ele există şi în aromână : *cîrleagă, cîşleagă* [268].

în textele de limbă română veche apar foarte puţine compuse de acest fel. Primul reprezentant al acestui tip se întîlneşte atestat în două traduceri religioase din secolul al XVI-lea. E vorba de compusul *Aleargă-Gale,* din următorul pasaj : *Bucurâ-se ca uriaşul* ***Aleargă-Cale.*** (PS 31, Coresi, la HEMI 835). După Hasdeu *(loc. cit),* acest compus corespunde construcţiilor v.sl. *testi pgti,* lat. *ad currendam uiam,* gr. Spajjisiv 6S6v.

Pentra a reda în româneşte aceste construcţii, în special cea veche slavă, Hasdeu prasupune că traducătorul fie a recurs la un compus existent, fie a creat el însuşi acest compus după un tip existent şi, probabil, productiv. Dintre cele două supoziţii, cea de-a doua pare mai plauzibilă, slaba asemănare dintre compusul românesc şi construcţia din alte limbi făcîndu-ne să presupunem că în română este vorba de o creaţie ad-hoc.

Bobotează (în graiurile de nord ale aromânei: *Boboteadză* [269]), cuvînt vechi (este atestat pentru prima oară într-un text de la mijlocul secolului al XVII-lea — cf. DA, S.V.), semianalizabil, care în ultima parte conţine forma verbală *botează,* este explicat în mai multe feluri: fie ca un compus din sl. *bogti* „Dumnezeu" (sau chiar *voda* „apă") şi *botează,* fie ca o transformare fonetică din *Apă-botează* (păstrat în Banat, Maramureş si Haţeg) prin fazele intermediare **păbotează* > ****pobot3ază***[270]. Ultima ipoteză pare mai verosimilă.

O altă formaţie, astăzi învechită, este substantivul *batgioc*[271] (PSALTIREA VORONEŢEANA, în PS 163, DVS 75r/21, CANTEMIR, HR. 169), sinonim cu compusul *bateregioc*[272] şi alcătuit, ca şi acesta din urmă, din termenii locuţiunii verbale *a-şi bate joc,* calchiată după bg. *6ua cu weza*[273].

La începutul secolului al XVIII-lea, în cronica lui Xeculce se întîlneşte porecla *Frige-Vacă,* folosită de Xeculce şi ca nume propriu. Budai-Deleanu în *Ţiganiada* creează compusul *Arhonda Suflăvînt.* Foarte rara apariţie a unor compuse de acest fel în textele vechi se explică prin carac-

[267] După TDRG, *cîrneleagâ* şi *cîşlegi* provin din expresiile latineşti amintite, pe cînd după DA numai *cîrneleagâ* e latin şi după modelul lui a fost creat *cîşlegi,* formă de plural pentru care trebuie presupus un singular **cîşleagâ,* pe care de altfel îl întilnim în aromână (PHILIPPIDE, P. 96). Petar Skok *(Remarques sur le pluriel dr.* ***păresitni,*** în BL XIII (1945) 48 — 52) crede că substantivul feminin *cîrneleagâ* provine dintr-un adjectiv latin tematic **carnîliga,* apărut în mediile ecleziastice savante, după tipul lat. *carniuorus, carnifex,* ca determinant al substantivului *dies.* Aqest compus a servit ca model lui *cîşlegi,* creat qeva mai tîrziu în stilul bisericesc cult din regiunea dunăreană. Pluralele *cîşlegi* şi *cîrnelegi,* care se datoresc analogiei cu *Paşti,* au determinat, arată Skok, pierderea legăturii semantice cu verbul *a lega* şi apropierea de substantivul *lege, legi.*

[268] Cf. T. PAPAHAGI, D., s. V.

[269] Cf. T. PAPAHAGI, D., s. V.

[270] Cf. TDRG, DA, S.V., CDDE, s.v. *boteza,* MIRSKA, C. 157.

[271] Vezi Floriea Dimitrescu, *Locuţiunile verbale in limba română,* Bucureşti, 1958, p. 133.

[272] Cf. § 35 III h.

[273] Cf. AI. Graur, *Note etimologice,* în SCL VII (1956), nr. 3-4, p. 275.

terul lor popular şi afectiv, în contrast cu stilul textelor apărute în aceast perioadă. Din secolul al XIX-lea încoace asemenea compuse se întîlnes uneori, deşi nu prea frecvent, în textele scrise într-o limbă apropiată de ce vorbită (scrierile lui Pann, teatrul lui Alecsandri, basmele lui Ispirescu etc.

în general nu există dovezi cu privire la momentul apariţiei celo mai multe compuse de acest fel. Se poate presupune însă că unele dintr ele, ca *Strîmbă-Lemne* sr *Sfarmă-Piatră,* cu numeroasele lor variant (cf. §77), folosite în basme, sînt vechi[274]. Marea majoritate a celorlalt compuse existau deja în secolul al XIX-lea, după cum se poate deduc din atestările întîlnite în diferite texte.

Formaţiile mai vechi au servit ca model altora, create mai de curînd La IORDAN, L.R.A. 231, sînt menţionate, ca formaţii noi: *tîrîie-vătr* „poliţist, ofiţer din vechea armată"[275], probabil după *tîrîie-brîu,* formaţi existentă la începutul secolului al XIX-lea, şi *vîntură-vorbă,* după *vîntur lume şi vîntură-ţară.*

Despre cîteva compuse se poate spune cu destulă siguranţă că sîn adaptări relativ recente (a doua jumătate a secolului al XIX-lea, secol al XX-lea) ale unor compuse străine, asemănătoare ca formaţie. In doua jumătate a secolului al XIX-lea sînt atestate compuse ca *nu-m uita* (popular *ochii-păsăruicii),* tradus probabil din germ. *VerigiQmeinnic* (cf. fr. *ne-m'oubliez-pas),* şi *du-te-vino,* ultimul notat în TDRG şi forma poate, după fr. *va-et-vient. Mulge-capre* este calchiat după lat. *caprimulg* în secolul al XX-lea apare compusul *zgîrie-nori,* probabil calc du germ. *WollcenTcratzer,* cf. şi fr. *gratte-ciel,* engl. *slcy-scraper,* rus. ***ue6ocKpe***

După franceză sau poate după alte limbi au mai fost traduşi cîţiva termeni din limbajul tehnic : *bate-pupa* „velă la pupa unei bărc calc după fr. *tapecul,* cu acelaşi sens[276]; *apără-roate* „stîlp aşezat pe ma ginea şoselei" şi „trotuar îngust, amenajat pe podurile de lemn", cf. *cJiasse-roue, boute-roue,* germ. *Badabweiser; sparge-val* „un anumit f de dig" *(asa-numitul* ***sparge-val*** *activ; un sparge-val* IOT. BUC. XI (1966), nr. 4120, 4/1), cf. fr. (digue) *brise-lames,* germ. *Wellenbreclierdam* engl. *wave breaking dylce;* (navă) *sparge-glieaţă,* cf. fr. *brise-glace,* ger *Eisbrecher,* engl. *ice-breaker,* ras. *Jiegonoji*[277]

De cele mai multe ori însă, compusele străine, în special cele fra ţuzeşti, formate din verb şi o altă parte de vorbire, pătrunzînd în român nu au fost traduse de loc (fr. *rendez-vous,* devenit *randevu)* sau au f traduse numai parţial (fr. *porte-drapeau,* devenit *portdrapel).*

[274] Compuse asemănătoare cu acestea din punct de vedere semantic, însă mai m sau mai puţin deosebite ca structură, sînt cunoscute şi în alte limbi, romanice sau neromani Pentru *Strîmbă-Lemne,* cf. fr. *Tord-CMne,* germ. *Baumdreher* şi *Holzkrummacher,* rus. *Bepmo* iar pentru *Sfarmă-Piatră,* germ. *Steinzerreiber, Felsenkripper,* rus. *Bepmozop.* în aromâ se întîlnesc formaţii ca : *Alumtâ-Ketre, Alumtâ-munţi* (cf. CAPIDAN, A. 522; T. PAPAHAGI, s.v.) identice ca sens şi structură cu cele româneşti.

[275] Cf. si B. Cazacu, *lucr. cit.,* p. 115.

[276] Cf. M. Bujeniţă, *Din terminologia nautică românească,* III: *Termeni marinăr de origine franceză,* în LR XV (1966), nr. 3, p. 296.

[277] Cf. MÂNECA, C. 199.

§ 87. După cum s-a putut observa din cele de mai sus, pentru substantivele compuse cu bază verbală, modelul străin joacă un rol cu totul redus.

în ce priveşte evoluția acestui tip de compunere se poate spune în linii mari că, deşi viu în limbă şi uşor de mînuit, folosit în special pentru a crea compuse ocazionale cu rol de epitete, nu a fost totuşi prea productiv în trecut.

Puținele creații care mai apar şi astăzi nu rămîn în limbă. Grație expresivității lor, dintre compusele existente se folosesc mai frecvent în limba vorbită actuală numai cîteva : *papă-lapte, tîrîie-brîu, pierde-vară, lasă-mă-să-te-las, gură-cască, îneureă-lume, zgîrie-brînză, du-te-vino, nu-mă-uita* etc. Altele, mai mult sau mai puțin folosite în trecut (de exemplu eufemismele substantivului *draeul),* aparțin astăzi mai curînd vocabu-laralui pasiv al limbii române.

PEEPOZIȚIE + (NUMEEAL +) SUBSTANTIV SAU ALTĂ PAETE DE VOEBIEE CU VALOAEE DE SUBSTANTIV

§ 88. Substantivele compuse formate dintr-o prepoziție şi un substantiv sau o altă parte de vorbire cu valoare de substantiv sînt comune şi proprii. în timp ce în limba actuală compusele de acest fel, în marea lor majoritate creații populare, alcătuiesc un grup nu prea numeros, în limba veche acest tip de compunere este mult mai bine reprezentat, mai ales prin formații livreşti.'

§ 89. Termenii compuselor de acest fel sînt, de obicei, o prepoziție, simplă sau compusă, urmată de un substantiv, care, într-un singur exemplu din limba veche, apare precedat de un numeral *(cuncorn).* Foarte rare sînt formațiile din prepoziție urmată de un pronume *(dedînsele),* de un infinitiv *(demîncare)* sau de un adverb substantivizat (învechit, *de-susul).*

Substantivele compuse din prepoziție şi substantiv sau altă parte de vorbire cu valoare de substantiv sînt compuse sintactice, avînd structura unor atribute, complemente ori nume predicative.

§ 99. Cele mai multe substantive comune care au ca prim termen al compunerii o prepoziție exprimă noțiuni temporale, fiind alcătuite toate în acelaşi fel: dintr-o prepoziție, mai obişnuit *după,* şi un substantiv care exprimă la rîndul lui o noțiune temporală : *după-amiază,* cu varianta mai veche *după-amiazăzi (o frumoasă **după-amiazăzi*** KOGALNICEANU, în PION. ROM. 28), *după-masă, după-prînz(ă)* [278], format probabil după modelul compusului precedent, şi chiar *după-toaeă (într-o **după-toacă*** URECHIA, la TDRG, s.v. *toacă), subamiază* şi *sunimiez* ,,timp cuprins între amiază şi apusul soarelui; chindie" (EADULESCU-CODIN, Î. 220),

[278] Cf. IORDAN, L.R.A. 55, 230, 508.

*spre-seară (era într-o **spre-seară*** GÎRLEANU, la J. Byck, *Derivație şi s taxă,* p. 125). Dintre compusele amintite, cele mai folosite în limba munã sînt *după-amiază* şi *după-masă.* Eestul apar rar în limba popul sau sînt creații livreşti *(dupâ-prînzâ).*

Tot aici trebuie menționate şi substantive compuse ca : *achin* „chindie", *amurg, aprînz* ,,prînz", *avecernie* „vecernie", la care se poate adăuga *ales* „pîndă", asemănător ca formație, dar exprimînd noțiune modală. Aceste compuse sînt, la origine, construcții formate prepoziția *a* cu sensul învechit „la" şi un substantiv *(chindie, murg, pr vecernie, leş* „pîndă"). Inițial construcțiile au avut valoare adverbială, c se poate constata din următorul citat: *Ereticii ... puindu-se* (= la pîndă) *la locuri strimte şi ponoroase pre unde avea obicei sfîntu trece.* DOSOFTEI, la TDRG, S.V. Ulterior, prepoziția *a* pierzîndu-şi sen formațiile au devenit sinonime cu cele fără prepoziție. Cu excepția *amurg,* care s-a generalizat în această formă în locul mai vechiului *m* toate celelalte compuse discutate aici se folosesc astăzi regional.

Alte categorii semantice de substantive comune sînt mai slab rep zentate în limba contemporană : epitete : *fără-bani* (PANN , la TDRG) nume de lucruri: *demîncare, intredinți* (numai pl.: *Mărimea spetei atîrnă de lungimea ei, ci de numărul **întredinților** care îi are.* PAMFI I. c. 268), *cumpărțele* (numai pl.) „colindețe ce se dau de pomană" *împartă **cumpartele*** COMAN, GL., S.V. *cumpărțit), supat, supărete* „pris (COMAN, GL., S.V.), *subarbă* „guşuliță" [280], *subbărbie* „cureluşă care trec sub bărbia calului, strană, bărbiță" (UDRESXTJ, GL.), *subdumbravă* „căr lăturalnică printr-o pădure" (CHEST. IV 24/560 b), *subferestrar* „scînd de jos a ferestrei (pe care se pot aşeza diferite obiecte)" (CHEST 180/149, cf. şi *ferestrar* „rama din peretele casei în care intră fereastr *fără-fund* „prăpastie" (DELAVRANCEA, la TDRG, S.V.) ; nume de b *dedînsele* şi *dintruiele* [281] „reumatism", *deochi* şi *dădăochi* (UDRESCU, G *dindăvînt (Sînzeniile se culeg spre a tămădui cu ele lipitura, gutur **dindăvîntul** şi alte boale.* PAMFILE, S.V. 96); nume de noțiuni abstra *făr(ă)delege* (învechit şi *fără-lege), fără-de-grijă* [282] *(libertatea si **fără grija), fără-de-nădejde*** „deznădejde" *(cumplita **fără-de-nădejde** a Manlache), fără-de-rost (mi-am dat din nou seama de **fără-de-r** meu), fără-timp (**fără-timpul** existenței noastre), deceu* „un anumit de basm, care urmăreşte să dea răspuns rinei probleme" (cf. H E M , *basm,* WEIDELT, N. 21).

După cum se poate vedea din materialul prezentat, în compon substantivelor compuse epitete, nume de lucruri, de boli şi de no abstracte intră mai frecvent prepozițiile *de, sub* şi, mai ales, *fără* foarte rar *cu, din, dintru, între.*

[279] Vezi şi § 167.

[280] Cf. Sextil Puşcariu, *Pe marginea cărților* VI, în DR IX (1936-1938), 422.

[281] Cf. V. Bogrea, *Etimologii,* în DR IV (1924-1926), partea 2, 822-823.

[282] Această formație, ca şi următoarele trei compuse cu *fără (de)* sînt consemn IORDAN, L. R. A. 230, cu citatele corespunzătoare.

Dintre compusele menționate, o parte sînt formații populare: numele de boli și majoritatea numelor de obiecte (cu excepția lui *fără-fund),* în timp ce epitetele și mai ales numele de noțiuni abstracte (exceptînd substantivul *fărădelege)* sînt formații culte, livrești, creații ocazionale, la care s-ar putea adăuga și altele, în funcție de materialul cercetat. Categoria numelor abstracte era mult mai dezvoltată într-o fază mai veche a compunerii românești[283].

§ 91. Substantivele proprii sînt de cele mai multe ori nume geografice și teritorial-administrative în alcătuirea cărora intră de obicei o prepoziție cu valoare locală, mai frecvent *în, între, fără, la, sub,* rareori alte prepoziții, ca : *asupra, după, peste,* și un substantiv propriu sau comun, nume de loc: *Între-Putne* (coamă de deal), *Fără-Fund* (lac), *în-Poiană, La-Cerdac, Suplai, 8up(t)cetate, După-Deal, Peste-Apă, Suprapietrei (< (a)supra* „deasupra" + *pietrei)*[284] (localități), *Sub Tei* și *între Gîrle* (străzi).

O altă categorie de nume proprii aparținînd acestui tip de compunere este cea a numelor de persoană, reprezentată prin formații ca : *Delavrancea, Decuseară, Decuvreme, Deeătreziuă, Delapupa, Delagreaca, Delarăscruci,* care au ca prim termen o prepoziție de obicei compusă *(de la, de cu, de către* etc). Primul nume dintre cele menționate mai înainte *(Delavrancea),* după cum se știe, este la origine un pseudonim. Cel de-al doilea este în același timp un nume de familie și numele unui personaj din mitologia populară. Ca nume de familie are, probabil, drept punct de^ plecare o poreclă. Nume de familie provenite de asemenea din porecle sînt și *Delapupa, Delagreaca, Delarăscruci.* în mitologia populară *Decuseară* denumește același personaj ca și *Decuvreme* sau *Murgită,* care are ca frate pe *Deeătreziuă,* mai cunoscut sub numele de *Zorilă*[285].

§ 92. Compusele formate din prepoziție + substantiv sau altă parfce de vorbire cu valoare de substantiv se caracterizează prin unitate morfologică, indiferent de vechimea lor în limbă sau de gradul de fuziune a termenilor : *dindăvînt, dindăvîntul; după-masă, după-mese, după-masa, după-mesei, după-mesele* etc.

Uneori termenii compusului care prezintă un grad de fuziune mai avansat au suferit unele modificări formale, pierzîndu-și individualitatea, fapt care se oglindește și în ortografie *(supat, sunimiez).*

Cît privește genul și numărul compuselor discutate aici, se observă că de obicei ele concordă cu cele ale substantivului sau ale părții de vorbire cu valoare de substantiv, folosite ca termen de compunere *(după-amiază,* feminin ca și *amiază-, supat,* neutru ca și *pat).* Situațiile în care genul compusului diferă de al substantivului din interiorul lui sînt rare *(deochi,* neutru, față de *ochi,* masculin). Un compus ca *fără-bani* prezintă din

[283] Vezi § 93.
[284] Cf. IORDAN, TOP. 332, 333, 495.
[285] Cf. PAMFILE, DUȘM. 236.

acest punct de vedere situația întîlnită și la alte epitete[286]. Compusul *după-prînz* are și forma de feminin *după-prînză,* datorită analogiei cu alte formații de același fel, care conțin un substantiv feminin[287].

§ 93. Pormații alcătuite dintr-o prepoziție și un substantiv se întîlnesc și în latină : *sublingua,* numele unei plante, *supragamba* și *subgamba* „ce qui est au-dessus, au-dessous de la jambe"[288]. O creație de acest fel a fost moștenită și în română : **suoară* < lat. *sub ala*[289]. Compusului devenit neanalizabil i s-a adăugat din nou prepoziția *sub* căpătînd forma *subsuoară,* care, la rîndul ei, atunci cînd *suoară* a încetat să apară independent în limbă, n-a mai fost simțită drept cuvînt compus.

în limba populară apariția celor mai multe compuse de acest fel se datorește izolării unor construcții sintactice (atribute, complemente, nume predicative). De exemplu, *demîncare* a putut fi izolat atît din *lucruri de mîncare,* cît și din : *duce* (sau *dă) de mîncare.* Substantivul *supat (Să vîră pîn fundurile* ***supaturilor.*** I. GOLESCU, în PR. DRAM. 62) a avut ca punct de plecare construcții ca : *mătură sub pat, ține un lucru sub pat* etc.

Unele substantive comune de acest fel, mai ales dintre cele întîlnite în limba literară, sînt calcuri după compuse străine : *fărădelege* după v.sl. *bezalconije,* sau sînt creații pe teren românesc avînd drept model asemenea calcuri: *fără-de-grijă, fără-de-rost.* în legătură cu *fărădelege* mai trebuie menționat și faptul că modelul slav al acestei formații este reprezentat în românește și prin împrumutul direct *bazaconie,* cuvînt neanalizabil. în timp ce *fărădelege* păstrează neschimbat sensul compusului slav, *bazaconie* s-a diferențiat din punct de vedere semantic, ajungînd să însemne „ciudățenie, bizarerie, lucru incredibil"[290].

După unii lingviști și o formație veche și populară ca *deochi* poate fi pusă în legătură cu v.sl. *zglazu*[291].

în ce privește substantivele comune, materialul de csre dispunem ne permite să facem unele aprecieri asupra evoluției acestui tip de compunere. Categoria aceasta, săracă astăzi, a cunoscut o mai mare dezvoltare în trecut, grație unor calcuri savante după compuse străine, în marea lor majoritate vechi slave. Astfel în secolul al XVI-lea în traducerile religioase apar numeroase compuse care încep cu prepoziția *fără (de)* ca : *fără-de-apă* PS 156 (după v.sl. *bezvodlnu,* cf. DHLR II 367), *fără-(de-)cinste* CC₂ 389 (după v.sl. *bezcîstije), fără-(de-)credință* CC₂ 192, 276 (după v.sl. *bezverije), fără-fund* PS 81, CC₂ 178 (după v.sl. *bezdtină,* cf. DHLR II 367), *fără-timp (cu* ***fără-timp*** . . . *plînge-ne-văm* CC₂ 480, după v.sl. *bezgodinu,* cf. DHLR II 367), *supt-jărtăvnic* CC₂ 298 (după v.sl. *podzrutvîniM},* *cuncorn* CORESI, PS. 69/14 (după v.sl. *inorogii,* gr. (lovoxepox)

[286] Vezi § 55.
[287] Vezi § 90.
[288] Cf. BADER, C. N. 275.
[289] Cf. TDRG, s.v. *supțioară,* CADE, S.V. *subțioara.*
[290] Cf. HRISTEA, E. 167.
[291] Cf. MIRSKA, C. 181.

Există în aceste texte şi unele compuse fără model străin : *deadevâr* COD. VOR. 108/14, *de-susul* PS 156, *demîncare* PH 92v/13.

Productivitatea procedeului slăbeşte mult în secolul al XVII-lea, cînd apar totuşi unele compuse noi, ca de exemplu *:fără-de-obrazTuSK4:6*[v2]*l&* (după v.sl. *bezobrazije), supceriu* ,,ceea ce este sub cer, pămînt,^ atmosferă" DOSOFTEI, la GCR i 267/334 (după v.sl. *podunebesije).* în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului următor se observă o revenire la acest procedeu, de această dată în terminologia ştiinţifică şi sub influenţa unor modele latineşti: *în-loc-de-nume* (CREST. II 104) şi *pentrunumele* (FUGARIU, Ş. CLXXXIX), după *pronomen ; spre-grăire* şi *spre-grai,* (CREST. II 104, 127), după lat. *aduerbium.* O creaţie mai nouă (cea de-a doua jumătate a secolului al XlX-lea) este *deceu,* calc după fr. *le pourguoi,* germ. *das Warum* etc. (cf. HEM, S.V. *basm).*

Puţine dintre compusele vechi s-au păstrat pînă astăzi *(făr(ă)-delege, demîncare).*

Creaţii livreşti de felul celor întîlnite în limba veche apar foarte rar şi în limba actuală şi au un caracter ocazional (vezi § 90). Unele dintre ele (de exemplu : *fără-timp* [292]*, fără-de-nădejde,* acesta din urmă întîlnit în limba veche ca adjectiv[293]), deşi identice cu compuse livreşti vechi, este foarte greu de presupus că au fost preluate din nişte texte vechi, lipsite de circulaţie. Ele sînt, mai probabil, creaţii noi, efemere, după modelul lui *fărădelege.*

Numele proprii geografice provin, ca şi substantivele comune, din izolarea unor grapuri sintactice : *Fără-Fund,* denumirea unui lac, a fost, probabil, mai întîi *lacul fără fund.* Unele dintre formaţiile de acest fel prezintă modificări fonetice mai mult sau mai puţin importante faţă de grupul sintactic de la care au pornit: *Suprapietrei,* în care primul termen este jrapoziţia *asupra, Trevăile,* format din prepoziţia *între* şi substantivul articulat cu'articol hotărît *văile*[294]. Ele sînt atestate în texte încă înainte de secolul al XVI-lea: *între-Boile* (1451) DUH I 179.

în acelaşi fel au apărut şi numele proprii de persoane, unele dintre ele atestate, la rîndul lor,în documente vechi: *Badoslav Supt Coastă* (1463)** DRH i 207, *Bendrum* (1633), *Dilyavalya (^Belavale* 1680, 1726), *Be-lătur (< de laturi* 1726) [295].

§ 91. în general în limba actuală tipul prapoziţie + substantiv sau altă parte de vorbire cu valoare de substantiv nu este productiv, chiar dacă apar uneori ocazional creaţii de acest fel.

PEEPOZIŢIE + VEEB LA SUPIN

§ 95. Tipul acesta de compunere este reprezentat în limba actuală prin cîteva substantive comune, alcătuite din prepoziţia *de* rrmată de

[292] IORDAN, L. R. A. 230, îl consideră calc după germ. *Zeitlosigkeit.*

[293] Vezi § 167.

[294] Vezi IORDAN, TOP. 494, 495.

[295] La Ştefan Pasca, *lucr. cit.,* p. 223, 224.

un verb la supin. Din foarte multe puncte de vedere (origine, structură sintactică, comportament morfologic) el poate sta alături de tipul prepoziţie + substantiv sau altă parte de vorbire cu valoare de substantiv.

§ 96. Substantivele formate din *de* + verb la supin aparţin în marea lor majoritate limbii literare. Ele exprimă noţiuni din domeniul matematicii şi încep să fie atestate pe la sfîrşitul secolului al XVIII-lea : *dempărţit* (1785) şi *deîmpărţit* (1801), *demmulţit* (1785) şi *deîmmulţit* (1841), *descăzut* (1841). Alături de ele întîlnim şi unele formaţii care nu s-au păstrat ulterior: *de-micşurat* (1785), *de-micşorat* şi *de-împuţinat* (1806) [296]. Deşi au avut ca punct de plecare termeni latineşti *(multiplicandus, minuendus),* germani *(Multiplicând* şi *Multiplicandus, Minuend* şi *Minuendus)* sau chiar franţuzeşti *(multiplicande),* nu seamănă de loc cu ei. De aceea trebuie mai curînd să presupunem că formaţiile româneşti au avut ca model construcţii sintactice cu prepoziţia *de* + supinul (cf. şi formaţia *cel de împărţit* 1801). în afară de compusele amintite, există o singură formaţie populară, rar folosită, *demîncat;* sinonimă cu *demîncare* şi apărută, ca şi aceasta, prin izolarea unui grup sintactic [297].

în ce priveşte structura sintactică şi comportamentul morfologic al compuselor din prepoziţie şi supin vezi tipul prepoziţie + substantiv sau altă parte de vorbire cu valoare de substantiv § 89 şi 92.

SUBSTANTIV + PEEPOZIŢIE + ADVEEB

§ 97. Marea majoritate a substantivelor compuse construite în acest fel sînt toponimice, în special denumiri de localităţi care, de obicei, fcrmează pereche. Primul termen al acestor compuse este un substantiv nume topic legat prin prepoziţia *de* de unul din adverbele *sus* sau *jos.* Din punct de vedera sintactic substantivul joacă rol de termen determinat, în timp ce adverbul precedat de prepoziţie îndeplineşte funcţia de determinant atributiv (atribut prepoziţional adverbial), cu valoare locală, indicînd altitudinea solului sau cursul apei: *Bengeştii-de-Sus, Bengeştii-de-Jos; Bîmnicul-de-Jos, Bîmnicul-de-Sus; Sîmbăta-de-Jos, Sîmbăta-de-Sus* [298]. în felul acesta se evită posibilitatea de a se confunda două (uneori chiar trei) localităţi aşezate una în apropierea celeilalte, care, din diferite motive, au fost numite la fel. Uneori întîlnim un singur nume, în loc de două cum ar fi de aşteptat *(Aiudul-de-Sus, Atîrnaţii-de-Jos),* fapt care se explică în special prin contopirea a două localităţi [299].

Substantive comune construite în acest fel sînt numai următoarele două nume de plante din limba populară : *cheotoarea-de-jos* şi *cheotoarea-de-sus.*

[286] La URSU, T. 184, 185.

[297] Vezi § 93.

[298] Vezi şi formaţiile asemănătoare de la tipul substantiv + prepoziţie -f substantiv.

[299] Situaţia este discutată pe larg la IORDAN, TOP. 135 ş.u.

în ce privește flexiunea, compusele nu prezintă unitate morfologică, primul termen suferind modificări flexionare : *Bîmnicul-de-Sus, Rîmnicu-lui-de-Sus.*

§ 98. Acest tip de compunere, inexistent în latină, a fost creat pe teren românesc, paralel cu tipul substantiv + prepoziție + substantiv. Primele atestări de nume geografice de acest fel se întîlnesc în documentele slavo-române anterioare secolului al XVI-lea *(Șcheii-de-Jos* 1451)[300], în secolele al XVI-lea și al XVII-lea apar de asemenea formații ca: *Suciul-de-Sus* (SB 60).

în traducerile unor texte religioase din secolul al XVI-lea, sînt atestate și substantive comune, formații livrești construite în acest fel, după model slav : *de-nou-irăsădiți* „mlădițe" PH 121 v/6, *în-gios-arruncații* ,,cei căzuți" PH: 125v/16. Formațiile de acest fel cu un adjectiv substantivizat determinat de un adverb construit cu prepoziție corespund unora dintre cele alcătuite din adverb + adjectiv substantivizat, deoarece atît unele, cît și celelalte sînt traduceri ale aceluiași original slav[301] (redat în românește cu sau fără prepoziție înaintea adverbului).

§ 99. Numărul mare de nume de așezări pe care îl găsim în DG și la IORDAN, TOP. ne îndreptățește să presupunem că într-o perioadă ceva mai veche, secolul al XVI-lea—al XIX-lea, o dată cu înmulțirea așezărilor și cu dezvoltarea a două așezări foarte apropiate au apărut și multe nume compuse perechi, de felul celor discutate. Ulterior contopirea a două localități apropiate a dus uneori la dispariția unuia dintre ele.

Astăzi acest tip de compunere a devenit neproductiv.

NUMEEAL + PEEPOZIȚIE + SUBSTANTIV

§ 100. Este un tip de compunere sărac în formații și puțin productiv. Din punct de vedere semantic el merge împreună cu tipul numeral + substantiv, între compusele aparținînd acestor două tipuri neexistînd nici o diferență de sens. Deosebirea de construcție dintre ele se datorește comportamentului numeralului față de substantivul determinat, care, după cum se știe, pînă la *douăzeci* se atașează direct substantivului, iar de la *douăzeci* încolo se leagă cu ajutorul prepoziției *de.*

în compusele de acest fel, substantive proprii sau comune, primul termen este un numeral cardinal (unicul numeral folosit pare a fi *patruzeci),* legat de substantivul următor prin prepoziția *de.* Alături de compusele cu numerale propriu-zise pot fi incluse și formațiile care conțin substantivul *jumătate,* considerat de gramatici[302], datorită înțelesului său, drept numeral cardinal fracționar.

[300] Cf. DONAT, A. G. 106.
[301] Vezi § 116.
[302] Cf. GRAM. R«M. i 192.

Din punct de vedere sintactic prepoziția și substantivul formeaz un atribut substantival prepozițional exprimînd materia măsurată, ia numeralul are rol de determinat.

Există un singur substantiv comun, *jumâtate-de-pasăre* „codo batură".

Substantivele proprii, ceva mai numeroase, aparțin unor categor semantice diferite : *Jumătate-de-Pită,* numele unei constelații; *Patruzec de-Cruci,* numele unei comune; *Patruzeci de sfinți, Patruzeci de mucenic* numele unei sărbători religioase.

Toate aceste compuse aparțin limbii populare.

Din cauza termenilor componenți și a noțiunilor exprimate, com pusele de acest fel au caracter invariabil.

§ 101. Acest tip de compunere reprezintă o inovație a române în textele vechi nu apar asemenea formații. Abia la sfîrșitul secolulu al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea unele cuvint străine avînd ca prim termen de compunere pe *semi-* sau *(hJemi-* au fos traduse prin formații de acest fel, care au fost folosite un timp alătu de neologismele îmjramutate ca atare, fără să se păstreze. Alături d *imichiclion* și *semicerc (semicirc, semicirclu),* primul, din ngr. YjfjuxuxAto cel de-al doilea, calc parțial după lat. *semicirculus,* se întîlnesc *jumăta de cerc*[303] (1820—1830; și *jumătate-cerc* 1842), *jumătate de roți* (1780 *giumătate de crug* (1801—1814). Pentru aceste calcuri, cf. și gern *HalbJcreis,* fr. *demi-cercle.* Alături de *semimetal* (lat. *semimetallum)* *imimetal* (ngr. ^(xtfjtiTocXAov) apare și *jumătate de metal* (1811). *Jumăta de ostrov* (1795; și *jumătate-insulă* 1842) reprezintă o traducere al căr model poate fi: rus. *nojiyocmpoe* sau germ. *Halbinsel.*

Astăzi acest tip este neproductiv atît în limba literară, cît și cea populară.

PEEPOZIȚIE + ADJECTIVUL SUBSTANTIVIZAT *TOT* + SUBSTANTIV

§ 102. Este un tip de compunere livresc, format din prepoziția adjectivul substantivizat *tot* (uneori în forma de feminin-neutru plur *toate)* și dintr-un substantiv, de obicei de origine verbală: *atotștiin* (BABOIANIT, D.), *atotputință* (BARCIANTJ, D.), *atotputere* (CONACHI, P. 27 *atotprezență* (BAUCIANTJ, D.), dar și *atotpărinte* (DELII)[304]. Substantive de acest fel sînt puțin numeroase și se întîlnesc rar. Mai frecvente sî formațiile care circulă și ca adjective (de fapt adjective substantivizat și în componența cărora intră un adjectiv substantivizat: *atotputernic* (de la care a fost derivat substantivul *atotputernicie), atoatefăcător* *atoatemilostivul, atotștiutorul*[305]. Folosite ca adjective, ele apar în speci

[303] Pentru toate formațiile și pentru etimologii, cf. URSU, T. 252, 276.
[304] în DA, s.v. *atot-.*
[305] Vezi § 166 a.

pe lîngă substantivul *Dumnezeu,* în timp ce ca substantive au devenit sinonime ale acestuia, fiind aproape nişte nume proprii şi avînd întotdeauna forma articulată cu articol hotărît.

§ 103. Din punct de vedere sintactic adjectivul substantivizat precedat de prepoziție are funcțiune de atribut substantival prepozițional[306], exprimînd mai ales obiectul *(atotştiință, atoatefăcâtorul),* pe cînd substantivul aşezat pe ultimul loc îndeplineşte funcțiune de determinat. Compusul se deosebeşte însă de grupul sintactic de acest fel (care apare extrem de rar în limba actuală, avînd nuanță arhaizantă) prin faptul că atributul precedă substantivul. Să se compare compusele ca : *atotputernicul, atoatefăcâtorul* cu grupul sintactic din următorul citat: *Să stați cu frică şi cu cutremur înaintea Domnului şi* ***Stăpînului a toate!*** VISSAEION, 'M. 121.

Din cauza ordinii termenilor componenți, compusele au unitate morfologică, modificîndu-se în flexiune şi articulîndu-se numai ultimul termen: *atotputernicul, atotputernicului; atotputință, atotputința, atolputințe.*

§ 104. Compusele de tipul *atotfăcâtorul* au apărut în secolul al XVI-lea, în textele religioase, ca traducere a unor termeni bisericeşti slavi[307]. Din limba literară unele dintre ele au pătruns şi în limba populară. Formații ca *atotputință, atotştiință* se întîlnesc abia în secolul al XlX-lea, după model străin, care de cele mai multe ori nu poate fi stabilit cu certitudine. Astfel *atotpărinte* reprezintă traducerea lat. *omniparens; atotprezență* a putut fi calchiat după lat. *omnipraesentia,* fr. *omnipresence* sau germ. *Allgegenwart; atotputință* sau *atotputere* după lat. *omnipotentia* sau fr. *omnipotence; atotştiință,* după lat. *omniscientia,* germ. *Allwissenheit.* Paralel cu formațiile cu *atot-,* în secolul al XlX-lea au început să se folosească cele cu *omni- : omnipotență, omniprezență*[308].

Astăzi asemenea formații, puțin folosite şi în trecut, apar foarte rar, avînd caracter livresc.

AETICOL POSESIV + SUBSTANTIV SAU PEONUME

§ 105. Acest tip constă din cîteva subtipuri destul de deosebite între ele în ce priveşte al doilea termen de compunere, care poate fi: un substantiv, un adjectiv substantivizat sau un pronume personal, alcătuind împreună cu articolul forme de genitiv; alături de ele a fost inclus şi un compus constituit dintr-un pronume posesiv, datorită asemă-

[306] în componența adjectivului el are valoare de complement.
[307] Pentru istoricul acestui tip, vezi § 166 a.
[308] Vezi § 132 pct. 3 a.

nării sale formale cu un genitiv (vezi, pentru toate subtipurile men-nate aici, exemple la paragrafele următoare).

§ 106. Compusele formate din articol posesiv şi substantiv în marea lor majoritate nume proprii de persoane (nume de famil în componența lor intră, ca termen de bază, un nume de persoană, Tar comun, mai frecvent propriu, cel mai adesea de gen feminin, fo xar masculin *(Alanchii, Airinei, Agrigoroaiei, Apăscăloaiei, Aio Ababei, Avădanei, Aciobăniței,* dar şi *Alupului, Alpopii).* Aceasta explică prin faptul că procedeul este folosit, de obicei, îr: legătur originea maternă a persoanelor. Articolul care precedă substantivul aproape totdeauna forma invariabilă *a,* deoarece procedeul este spe pentru Moldova[309].

Tipul acesta de compunera este vechi, după cum atestă forme haice ca *A Susoaie, A Lupoaie*[310]. în limba actuală el pare a nu fi productiv, poate şi din cauza caracterului său rustic[311].

§ 107. Eegional, sînt atestate ca sinonime pentru „dracul" mațiile *al-lui* şi *al-railor*[312], jrima fiind forma de genitiv a pronum personal de persoana a treia, iar ultima, genitivul plural al unui adj substantivizat.

în limba veche se întîlneşte formația livrescă *al-său* ,,însu DOSOFTEI, ANTIM, în DA, s.v.), probabil lipsită de circulație, calc v.sl. *svojstvo* sau după gr. *ifabrrfi*[313].

PEONUME (AETICOL) DEMONSTEATIV + (ADVEEB + ADJECTIV

§ 103. Compusele de acest fel sînt alcătuite de obicei din pr mele (articolul) demonstrativ *cel* sau din varianta lui regională şi dintr-un adjectiv. Eareori compusul constă din articolul demons *cel (ăl)* urmat de adverbul de comparație *mai* şi un adjectiv, fo împreună un superlativ ralativ.

Substantivele comune sînt foarte puțin numeroase şi aparțin l populare. Ele sînt nume de boli: *cel-rău, cei-răi (Cînd omul (sau se umflă în coş, are cei-răi.* PAMFILE, B. 24), nume din mitologia lară : *ale-frumoase* ,,ielele", *ăl-mai-rău* ,,zmeul". Compusul *cel-pier*

[309] Cf. Dr. Ioan Bilețchi, *Un capitol de patronimie românească. Din topon României* CîmDulunsul-Moldovenesc, 1935; GRAUR, N. P. 131.
[310] ... recenzie la i Bilețchi, *Un capitol de patronimie romaneasca,* in (1938), p. 339'.
[311] Cf. GRAUR, N. P. 131.
[312] Cf. COMAN, GL. 29.
[313] Cf. HEM, DA, S.V.

atît numele dat mai multor boli şi, prin extensiune, numele celui bolnav de această boală *(Se oblojeşte* ***cel-pieritul.*** PAMFILE, B. 24), cît şi numele unei plante.

Alte cîteva compuse de acest fel, formaţii învechite, menţionate în DA, s.v. *cel,* sînt: *cel-pădureţ* „cancer" (DOSOFTEI) şi *cel-adînc* ,,abis, haos" (HEM 263), singurele întîlnite în textele vechi.

Substantivele proprii de acest fel, puţin numeroase, sînt nume de familie : *Celmare.*

Despre apariţia şi vechimea acestor compuse nu se poate spune mare lucru din lipsă de informaţii.

Este de presupus că ele provin din grupuri sintactice ai căror termeni s-au sudat într-o măsură mai mare sau mai mică. Compusul *ale-frumoase* este echivalent cu adjectivul substantivizat articulat cu articol hotărît *frumoasele.*

Numele de familie *Celmare* şi *Eâlmare, Hălmic* (atestate şi în documente vechi: *Eelmik* 1722, *Eelmare* 1726, *Eelmarje* 1758, *Eel lung* 1788) [314] sînt la origine porecle, întocmai ca şi *Lungu(l), Negru(l),* cu care se şi aseamănă, cu diferenţa că ultimele nu sînt compuse, deoarece articolul hotărît enclitic nu formează un cuvînt de sine stătător. Aceste compuse corespund ca formaţie mai curînd tipului de nume proprii compuse franţuzeşti, alcătuite din articol hotărît şi adjectiv: *Legrand, Lebon, Leblanc.*

Compusele formate din articol sau pronume şi adjectiv nu prezintă un grad de unitate morfologică avansat, cu excepţia numelor proprii ca *Celmare* şi a substantivului comun *cel-pierit.* Pe cîtă vreme primul are genitiv-dativul *lui Celmare,* ca orice nume propriu masculin de persoană, ultimul se articulează *cel-pieritul,* cu genitiv-dativul *cel-pieritului* (cf. PAMFILE, S. V. 96, id. B. 24).

PRONUME (ARTICOL) DEMONSTRATIV + PREPOZIŢIE + SUBSTANTIV

§ 109. Formaţiile de acest fel sînt alcătuite din : *cel* sau din varianta lui regională *dl,* urmat de o prepoziţie simplă sau compusă şi un substantiv în acuzativ şi corespund unui grup sintactic format dintr-un determinat pronominal şi determinantul lui atributiv : *ăl-cu-coarne, cel-de-pe-comoară, ăl-din-bolovani, âl-din-rîpâ, cel-din-balia, cel-ăe-pe-scorbura* etc. Toate aceste formaţii sînt eufemisme ale substantivului *dracul (L-a luat* ***cel-de-pe-scorbură.*** PAMFILE, DTJŞM. 38; *Cînd* ***cel-din-baltă*** *se apropie de om.* Id. ibid. 282). Din această cauză ele pot fi incluse mai curînd printre numele proprii compuse decît printre cele comune. Din punctul de vedere al flexiunii ele se comnortă ca nişte compuse lipsite de unitate morfologică *(cel-de-pe-comoara, .slui-de-pe-ccmoară).* Aceste

[314] La Ştefan Pasca, *Nume de persoane* . . .,p. 251, 271.

formaţii se aseamănă cu tipul alcătuit din pronume (articol) demo strativ + prepoziţie + adverb.

Asemenea formaţii, neatestate în limba textelor vechi, apar ast numai în limba producţiilor populare.

PRONUME (ARTICOL) DEMONSTRATIV + PREPOZIŢIE + ADVERB

§ 110. Există un singur compus construit în acest fel: *Cel-de-S* sinonim cu substantivul propriu *Dumnezeu.* Compusul, folosit ast atît în limba vorbită, cît şi în limba literaturii artistice, este mai vec fiind atestat din secolul al XVII-lea încoace (v. CAZ. 439, ISBD 10

Formaţia are la bază un grup sintactic frecvent în limbă.

PRONUME REFLEXIV + SUBSTANTIV

§ 111. Compusele de acest fel, alcătuite din pronumele refle *sine,* mai ales sub forma *sin-,* şi un substantiv, sînt formaţii livreşti c chiate^ după model străin.

în limba actuală există un singur substantiv construit în ac fel: *sinucigaş,* din *sine* + *ucigaş,* după fr. *suiciăe,* la care putem adău pe *sinucidere,* care poate fi interpretat ca infinitiv lung substantivi al verbului *sinucide* sau ca un compus din *sine* + *ucidere.* Amîndo substantivele apar în secolul trecut, mai vechi fiind *sinucidere.* Ace se întîlneşte în dicţionare [315] pe la mijlocul secolului al XlX-lea, alăt de *sinucide,* ca traducere a fr. *suicide* „sinucidere; sinucigaş", în ti ce *sinucigaş* este atestat pentru prima oară, după DA ms. (la Iacob N gruzzi), pe la sfîrşitul aceluiaşi secol. Alt compus din aceeaşi familie, c apare^ în aceleaşi dicţionare, poate fără să fi circulat în realitate, e *sinucigâtor* „sinucigaş".

O altă creaţie din secolul al XlX-lea este substantivul *sin(eJiubir* „egoism, iubire de sine", care traduce fr. *amour-propre.* Un infini asemănător lui *sinucidere* este *sinamăgire,* care apare într-un dicţio de la sfîrşitul secolului trecut [317].

Compusele de acest fel sînt asintactice şi se caracterizează p unitate morfologică.

ADVERB + SUBSTANTIV

§ 112. în limba actuală există un singur substantiv comun m cunoscut, care ar putea fi încadrat în acest tip : *binecuvîntare,* infinitiv lung al verbului *binecuvînta.*

[315] Cf. VALIAN, v., s.v. *sinuciderіy* * (SENAR, S.V. *suicide.*
[316] Cf. POENAR, s.v. *amour,* MARCOVICI, D. 226/12, cf. 228/27, WEIDELT, N. 19.
[317] Cf. GHEŢIE, R. M., s.v.

în afară de el, există cîteva creații ocazionale, alcătuite dintr-un infinitiv lung substantivizat la forma negativă şi adverbul *mai* intercalat între prefixul negativ şi infinitiv: *nemairăbdare* (la IORDAN, L.R.A. 232) şi *nemaivenire* ***(nemiivenirile** Gilăei* id. ibid.). Compusele acestea au avut drept model adjective ca *nemaipomenit.*

în sfîrşit, mai pot fi amintite aici şi formațiile: *mai-mărime* (la IORDAN, L.R.A. 230) şi (învechit) *mai-mărie* (cc$_2$ 282), care au ca punct de plecare compusul *mai-mare,* după modelul căruia au fost formate sau de la care au fost derivate.

§ 113. Tipul acesta de compunere, atît de slab reprezentat în limba actuală, este mai bogat în limba veche, datorită numeroaselor formații după model străin (slav, grec, latin), care apar în .textele traduse, ca, de exemplu : *prejur-gură* ,,gura hainei care înconjoară gîtul", după gr. TispiaTOLitov; *prejur-piept* ,,partea hainei care înfăşoară pieptul", după gr. TcsptoTYjOiov; *jos-culcare* „culcare pe jos" DOSOFTEI, în DA, S.V. *jos; potrivă-dare* DOSOFTEI, în PS 210, 286, după v. sl. *vuzdanije; înainte-gîndire* „previziune" DOSOFTEI, la EOSETTI-CAZACLT, I.L.R. I 127, după gr. 7rp6vcHa ; *înainte-punere* CREST. II 104, după lat. *praepositio ; împrejur-stare* „circumstanță" CANTEMIR, în CREST. II 69 şi *stare-împrejur* MAIOR, la URSIT, T. 169, după lat. *circumstantia.*

SUBSTANTIV SAU ADJECTIV + ADVEEB DE COMPABAȚIE + SUBSTANTIV

§ 114. Tipul acesta de compuse este atestat rar şi numai pentru numele proprii de persoană sau de animale personificate din basme: *Albă-ca-Zăpada, Şchiopul-cît-Cotul* (nume de persoane), *Greu-ca-Pămîntul*[318] (numele unui animal; de fapt există un nume mai lung, *Uşor-ca-Vîntul-Greu-ca-Pămîntul,* care conține două comparații şi care, din cauza lungimii lui, nu se foloseşte întotdeauna în întregime). Primul nume este o creație după model străin şi apare într-un basm cult de origine germană (cf. fr. *BlancJie-Neige* şi germ. *Schneeweisschen, Schneewittchen,* deosebite însă ca structură), în timp ce ultimele două se întîlnesc în basme populare.

ADVEEB + ADJECTIV SAU ADVEEB

§ 115. în limba actuală există cîteva substantive formate dintr-un adverb de comparație şi un adjectiv sau adverb, avînd aspectul unor comparative sau al unor superlative: *mai-mare* „superior"[319], *preaplin* „dispozitiv montat la un recipient", la care se adaugă creația personală

[318] Cf. DRĂGANU, R. s. /».

[319] La Sincai (cf. FUGARIU, Ş. CLXXVII) pluralul ***mai-marii*** înseamnă „strămoşii", dupa lat. ***miiores.***

cu caracter ocazional *mai-bătrîn* ***(Mai-bătrînul*** *ține la funcțiunile lu* La IORDAN, L.R.A. 230). Primul compus, *mai-mare,* apare în secolu al XVI-lea şi este, la origine, comparativul de superioritate a adjectivului *mare.* Cel de-al doilea, *preaplin,* este o formație nouă di limbajul tehnic, probabil un calc după fr. *trop-plein. Mai-bătrîn* par a fi creat după modelul lui *mai-mare.*

Inventarul ar mai putea fi sporit cu adjective substantivizate, ca *nou-născut, sus-numit, clarvăzător,* alcătuite dintr-un adverb (cu rol d determinant circumstanțial) si un adjectiv de cele mai multe ori de origin verbală[320].

§ 116. Compusele care conțin un adverb de comparație sînt cev mai numeroase în limba veche, şi anume în textele religioase din secolu al XVI-lea. Pe lîngă formația *mai-mare* (cc$_2$ 27, PO 137/21), singur păstrată, apar şi alte compuse : *mai-susul* (PS 213), *mai-giosul* (PH 52^R/9 cc$_2$ 282), *mai-mulții* (PS 158). Originea lor nu este prea clară: pro babil că este vorba de traduceri ale unor comparative slave, de exemplu *mai-mulții,* după v.sl. *mnozaisii* (cf. PS glosar) sau de creații după mo delul acestor comparative traduse.

în ceea ce priveşte adjectivele substantivizate ca: *nou-născut* categoria este mai bine reprezentată în limba veche decît în cea actuală Unele formații întîlnite în textele mai vechi cercetate de noi sînt numa substantive, de exemplu : *depreură-dobînditoriti* „moştenitor" COD. VOR 152/13, după v.sl. *sunaslediniku,* cf. DHLR II 367; *gios-lepădaMi* PS 301, 302, cf. v.sl. *nizvresti* „a arunca (jos), a lepăda", cf. PS glosar; *împreună-sunătoare* (FUGARIU, Ş. CLXXXIX), după lat. *consonantia; împreună-făcători* (1814—1818), cf. fr. *coefficient,* la URSU, T. 171; *jos însemnații* BALCESCU, la GHICA, A. 664, după fr. *soussignes.*

După cum s-a putut constata din materialul prezentat, acest tip de compunere, mai productiv în secolul al XVI-lea, este astăzi neproductiv, cu excepția adjectivelor substantivizate amintite.

ADVEEB + ADVEEB + ADVEEB DE COMPAEAȚIE + SUBSTANTIV

§ 117. Există un singur substantiv compus de acest fel: *mai mult ca perfect,* folosit în terminologia gramaticală. Din punct de vedere sintactic acest compus constă dintr-un adverb la comparativ *(mai mult)* şi complementul lui circumstanțial de mod comparativ *(ca perfect).* Formația, apărută probabil în secolul nostru, este un calc savant după lat. *plusquamperfectum,* fr. *plus-que-parfait.* (în unele dicționare de la mijlocul secolului trecut, compusul franțuzesc menționat mai sus este tradus prin perifrază : *vremea mai mult ca trecută.* Vezi POENAR, CODREECU, s.v. *parfait.)*

[320] Vezi § 162.

Compusul *mai mult ca perfect* se caracterizează prin unitate morfologică *(mai mult ca perfectul).*

PEONUME + PEONUME

§ 118. Există un singur compus mai vechi, astăzi neanalizabil, format din două pronume nehotărîte juxtapuse, în raport de coordonare copulativă : *unealtă,* singular refăcut din pluralul *unealte,* rezultat dm alăturarea pronumelor *une* + *alte(le) (Va vrea să cheltuiască une-altele besericii. îndreptarea Legii* 1652, la J. Byck, *Derivație și sintaxă,* p. 126) [321].

SUBSTANTIV + PEEPOZIȚIE + PEONUME

§ 119. Există un singur substantiv compus construit din acești termeni* .E vorba de numele popular al unei substanțe chimice nedefinite mai de aproape: *apă-de-nimic* (ȘEZ. IV 29, în DA, S.V. *apă).*

Cea de-a doua parte, formată din prepoziția *de* și pronumele negativ *nimic,* poate fi interpretată ca un atribut pronominal prepozițional a cărui valoare nu e prea clară (exprimă destinația sau proveniența).

SUBSTANTIV+ CONJUNCȚIE + SUBSTANTIV

§ 120. Substantivele compuse formate astfel sînt cîteva : *frate-și-soră* (BAUONZI, L. 131), numele popular al unei plante (probabil aceeași ca și *sor-cu-frate), punct și virgulă.* Faptul că acesta din urmă este un cuvînt compus se vede din felul în care se acordă în propoziție, de exemplu atunci cînd e folosit ca subiect: *Punctul și virgula este însă preferabil (îndreptar ortografic, ortoepic si de punctuație,* p. 68). După cum se poate observa din acest citat, compusul este lipsit de unitate morfologică. Despre compusul *frate-și-soră* nu putem spune nimic în acest sens dm lipsă de atestări.

Din punct de vedere sintactic între termenii celor doua compuse există un raport de coordonare copulativă redat cu ajutorul conjuncției *și.*

ADJECTIV + PEEPOZIȚIE + SUBSTANTIV

§ 121. Singurul substantiv compus format din acești termeni este : *Galben-de-Soare,* numele unui cal dintr-o poveste populară. în ce privește raporturile sintactice dintre termenii acestui compus, față de adjectivul așezat pe primul loc, substantivul precedat de prepoziție îndeplinește funcțiunea de complement (probabil circumstanțial de mod).

[321] Vezi și PHILIPPIDE, P. 97.

INTEEJECȚIE + SUBSTANTIV

§ 122. Substantivele compuse de acest fel, puțin numeroase, sînt creații populare de circulație restrînsă, nume de păsări: *țichi-drac,* una din denumirile date pitulicii (BACESCTT, PAS. 317), *chichivară* (și *chiți vară, țițivară, țințivară* etc), *ciuciucîlt,* denumiri ale pitigoiului (id. ibid 327, 328, 329).

Apariția lor se explică în diferite feluri. Astfel prima parte a cuvîntului *țichi-drac* este o interjecție onomatopeică reproducînd sunetul păsării, în timp ce ultima parte este un substantiv, care, probabil, a fost alăturat onomatopeii din dorința de a se reda o anumită însușire a păsării de exemplu vioiciunea și neastîmpărul ei. (în unele regiuni'pasărea este de altfel numită, poate din aceleași motive, *drăcuș, drăcușor* BACESCTT PAS. 313.) *Ghichivară (chițivară* etc.) este o formație rezultată din interpretarea cîntecului emis de pițigoi primăvara drept o anunțare a verii (cf. și *simți-vară, simț-a-vară), Î&T ciuciucîlt*; are ca punct de plecare sunetul emis de pițigoi la sfîrșitul iernii și interpretat drept îndemn adresat femeilor de a lăsa torsul cîlților, ca simbol al muncii de iarnă (BACESCU PAS. 340, 342).

: Dată fiind structura acestor formații, nu se poate vorbi de existența unor raporturi sintactice între termenii lor.

TIPUEI DE COMPUNEEE DEZVOLTATE [322]

§ 123. Termenii care intră în componența acestor tipuri de substantive compuse sînt întotdeauna^ în număr mai mare de doi (exceptînd uneltele de legătură și articolele). între ei, din punct de vedere sintactic, există de obicei raporturi de subordonare de tip atributiv: unul dintre termeni, mai ales primul, are rol de determinat, în timp ce ceilalți sînt determinante ale acestuia sau formează un șir de determinante, dintre care p.nele sînt în același timp și determinate: *trei-frați-pătați, iarba-datului-și-a-faptului,* nume de plante; *moș-cu-trei-ghimpi,* numele unui pește.

Varietatea combinațiilor, după felul termenilor care le alcătuiesc, este foarte mare. Dăm mai jos principalele tipuri întîlnite :

— substantiv + prepoziție + numeral + substantiv : *sînge-de-nouă-frați, slăbănog-cu-cinci-degete, ciocănaș-cu-două-cozi,* nume de plante;

— numeral + substantiv + adjectiv : *trei-frați-pătați;*

— substantiv + substantiv în genitiv + substantiv în genitiv : *goliciunea-fetei-pădurii,* nume de plantă, *Crucea-Miezului-Nopții,* astronomie populară;

— substantiv -f- substantiv în genitiv + adjectiv : *buruiana-argintului-viw;*

[322] Pentru definirea acestei categorii de compuse vezi § 24.

— substantiv + pronume + prepoziție + substantiv : *coară-ălor-din-vînt,* nume de plantă;

— substantiv + substantiv în genitiv + conjuncție + articol posesiv -f substantiv în genitiv : *iarba-datului-şi-a-faptului,* nume de plantă.

Toate categoriile de mai sus sînt foarte slab reprezentate, cu excepția celei dintîi, care e ceva mai bogată în formații.

Un tip deosebit, care nu conține un substantiv cu rol de determinat, este : *între-Răzeşi-şi-Poduri,* alcătuit dintr-o construcție completivă sau atributivă.

§ 124. Compusele de acest fel sînt atît substantive comune, cît şi proprii. Cele comune sînt, aproape toate, nume de plante : *trei-frați-pătați,* şi, mai rar, de animale : *peste-cu-şapte-nume.* Substantivele proprii întîlnite sînt nume de persoane : *ŞcMopul-cu-Barba-cît-Cotul, Jumătate-de-Om-Călare-pe-Jumătate-de-Iepure-Şchiop* (nume din mitologia populară), nume de constelații: *Fata-Mare-din-Horă, Fata-ăe-împărat-cu-Cobilița,* nume de locuri: *Cracul-cu-Doi-Lupi, între-Răzeşi-şi-Poduri,* în interiorul lor se află adeseori un compus : *palma-Maicii-Domnului, Pîrîul-lui-Căciulă-Arsă.* Formațiile de acest fel sînt creații populare şi sînt atestate numai în limba contemporană.

§ 125. Marea majoritate a compuselor de acest fel nu prezintă unitate morfologică: *sînge-de-nouă-frați, sîngele-de-nouă-frați.* Fac excepție formațiile care încep cu un numeral şi care se comportă ca nişte substantive invariabile *(trei-frați-pătați).*

SUBSTANTIVE ÎN STEUCTUBA CĂEOEA INTBĂ ELEMENTE DE COMPUKEBE

§ 126. Substantivele compuse de acest fel sînt nume comune şi proprii, ultimele fiind puțin numeroase în comparație cu cele dintîi.

SUBSTANTIVE COMUNE

§ 127. Substantivele comune aparțin cu precădere stilului tehnico-ştiințific, deşi ele se întîlnesc şi în alte stiluri (publicistic, beletristic, administrativ etc).

în ce priveşte stilul tehnico-ştiințific cel mai bine reprezentate sînfe următoarele categorii semantice :

— numele unor discipline şi al persoanelor care lucrează în domeniul acestor discipline : *geologie, geografie, istoriografie, dermatologie, teatrologie; geolog, geograf, istoriograf, dermatolog* etc.;

— numele unor procedee sau metode : *colecistografie, gastrosco acupunctura, hormonoterapie, telepatie, fotocataliză, autoinducție, bio trie* etc.;

— numele unor aparate, al unor instrumente, unelte etc.; *la metru, semiconductor, microbalanță, termostat, telegraf, porthartă, hid avion, bormaşină;*

—numele unor substanțe: *Mdrocortizon, izobutenă, hemoglobi bicarbonat, clorofilă, lactoglobulină, larviciă, calcopirită, feldspat;*

— numele unor unități de măsură : *decagram, decimetru, kilomet mililitru* etc.;

— numele unor boli: *cardioscleroză, tahicardie, gastroenterită, matomicoză, aerofagie;*

— numele unor încrengături, ordine, familii etc. de animale şi plante (mai rar ale unor animale şi plante) : *coleoptere, diptere, conife cheiroptere, unicorn, botriocefal, cinocefal* etc.

în alte stiluri ale limbii literare se întîlnesc compuse care denum noțiuni din sfere semantice variate: *autocritică, autodidact, autoserv baschetbal, fotoreportaj, fotoreporter, genuflexiune, mezalianță, mezzo prană, microinterviu, neorealism, pseudoartist, trilogie.*

Singurele formații întîlnite în limba populară sînt cele cu elemen de compunere *bas- : baş-marghiol* (TEODOBESCU, P.P. 455, PASCULES L.P. 161—162), *bas-caimacan* (TEODOBESCU, P.P. 563), *baş-calic* (ŞE VI 169) [323].

§ 128. După felul termenilor componenți, substantivele comune structura cărora intră elemente de compunere pot fi clasificate în urm toarele categorii:

a) Compuse formate numai din elemente de compunere combina între ele, şi anume : teme româneşti sau străine, cuvinte străine, elemente compunere cu aspectul unor cuvinte, unite sau nu prin vocală de legătură [324] *Stereotomie* ,,ramură a tehnicii care se ocupă cu studiul intersecțiilor c purilor solide" (din fr. *stereotomie)* este alcătuit din elementul de co punere *stereo-,* format din tema *stere-,* desprinsă din gr. orepefc „solic la care s-a adăugat vocala de legătură -o-, şi *-tomie,* element de compune creat pe baza gr. TOJJL^ ,,secțiune, tăietură", avînd forma unui cuvî (compară de ex. cu *fobie, manie); oscilogramă* „diagramă înregistra de un oscilograf" (după fr. *oscillogramme)* este format din tema *os* (la origine tema lat. *oscillatio),* pe care o întîlnim în *oscila, oscilație,* u mată de vocala de legătură *-o-,* şi *-gramă,* element de compunere avî ca punct de plecare cuvîntul grecesc ypa^a ,,scriere".

b) Compuse alcătuite din elemente de compunere (teme, cuvin străine, elemente de compunere cu aspectul unor cuvinte) combinate cuvinte existente independent, legate sau nu prin vocală de legătur

[323] **Cf. Rodica Ocheşeanu,** *Prefixele superlative în limba română,* **în** SMFC I, **p. 31— Vezi şi discuția făcută în lucrarea de față, § 134.**

[324] **în ce priveşte felul vocalelor de legătură, originea lor etc, vezi § 9.**

biomecanica, compus alcătuit din *bio-,* temă desprinsă din gr. (3tos „viață", şi substantivul *mecanică-, stereochimie,* din *stereo-* şi *chimie-, mezzo-sopranã* (<C it,, fr. *mezzo-soprano),* din *mezzo-,* care reprezintă pe it. *mezzo* ,,mij-lociu, de mijloc" şi *sopranã.*

Tot din această categorie fac parte şi substantivele compuse dintr-o temă sau dintr-un cuvînt străin şi un substantiv alcătuit la rîndul lui dintr-unul sau mai multe elemente de compunere (combinate sau nu cu cuvinte existente şi independent în limba noastră) : *biogeologie,* compus format din tema *bio-* şi substantivul *geologie,* acesta din urmă alcătuit din tema *geo-* şi elementul de compunere cu structură de substantiv *-logie.* în acelaşi fel sînt formate şi alte compuse ca, de exemplu, *antro-pdgeografie, biobibliografie, microradiografie.*

c) Compuse formate din cuvinte existente şi independent în limba roinână şi unite între ele printr-o vocală de legătură : *anotimp, citato-manie.*

Substantivele în structura cărora intră teme (subbipurile *a* şi *b)* formează gropul cel mai numeros şi totodată C3l mai important al sub-stativelor comune compuse de tip tematic. Compusele constînd numai din cuvinte existente şi independent în limba română, unite prin vocală de legătură (subtipul *c)* sînt puține la număr.

§ 129. După cum a reieşit şi din paragraful precedent, termanii componenți ai substantivelor eomua3 în straetura cărora intră elemente de compunere slnb: t3m3, cuvinte străine in3xistente independent în litiibă TOiiiână, :ele'm3nte de compunere asemănătoare unor substantive rokiianeşti şi cuvinte româneşti existente şi independent. "

1. Temele r3prezintă elem3ntul d3 compunere spscific acestui tip d3 substantive comine compuse. Substantivele compuse în structura cărora intră elem3nte de compunere conțin mai ales teme neologice întîl-nite şi 'în cuvints-româneşti necompuse (simple sau derivate) sau teme s#ăinfe' care -nu- ă^ăr decît în compuse. Temele pot fi aşezate pe primul s^te/^toai-rarT, p& ultimul loc al compusului. Uneori aceeaşi temă poate a^lrea'atrt p3 primul, cît şi ps ultimul loc. Prima parte a substantivului compus *&tilYb$jlogie'* este el3m3ntul d3 compunere *balneo-* format din *t^k%dalm-* (desprinsă din lat. *balneum* „baie"), întîlnită şi în adjectivul *b'dMear,* urmată de vocala d3 legătilră'-o-(psntru *-logie* vezi pct. 3). *Car-diograf* „aparat cars întragistrează grafic pulsațiile inimii" este alcătuit, la'rîndul său, din două teme, legate prin vocala-o- : tema inițială *cardi-,* (din gr. xapSwc '„inimă"), care apare şi în adjectivul românesc *cardiac,* şi tema finală *-grobf(ăxn* g\ ypxpsiv „a scrie"), care sa întîlneşte şi în cuvin-tele *grafic, grafie.* într-un mod asemănător este format şi *electroscop,* din tema inițială *eleotr-* (d3 origin3 greacă, cf. *electric, electricitate)* şi tema finală *-soop* (izolată din gr. axo7usîv ,,a privi"), care însă nu apare şi în cuvinte româneşti necompuse.

Marea majoritate a temelor inițiale, indiferent dacă se întîlnesc sau nu şi în cuvinte româneşti necompuse, sînt de origine greacă sau, în mai mică măsură latina. în ce priveşte alte aspecte ale temelor ini-

țiale sînt valabile observațiile generale făcute în introducere[325]. La spuse acolo trebuie adăugat faptul că există unele ccmpuse tema create în limba noastră care au pe primul loc o temă românească veche, de exemplu : *apometru, molicid* (acesta din urmă, numele unei stanțe toxice împotriva moliilor), *brazdometru* (creație glumeață ***iBra metrul*** *e un cuvînt încă^ necunoscut şi care, de fapt, nici nu are un în bine definit. Aşa au numit tractoriştii, mai mult în glumă, stinghia de gradată cu care se măsoară aăîncimea arăturii,* SCÎNTEIA, la DIMITRE c. 133). Uneori tema aşezată pe primul loc este a unui nume pro (mai ales de persoană), formațiile de acest fel fiind atît împrumut *galvanocauter, galvanoscop* (probabil din fr. *galvanocautere, galvanos* de la numele lui *Galvani), dantolog* (CONTEMPORANUL, 1966, nr. 2, cf. it. *dantologo,* de la *Dante),* cît şi creații româneşti: *eminescolog, em comanie* (la IORDAN, L.R.A, 227)[326].

Cît priveşte temele aşezate pe ultimul loc, ele sînt mai puține d cele inițiale şi, în marea lor majoritate, se întîlnesc într-un număr mult sau mai puțin redus de formații. De exemplu, după materi nostru, *-(a)gog, -ambul, -duet, -ftong, -mant* apar în cîte două-trei subs tive compuse, iar *-(a)gon, -pod, -zaur (-saur),* într-un număr ceva mai m de substantive (în jur de zece formații)[327]. Dintre temele finale care a într-un număr mare de formații menționăm pe *-graf, -log, -scop*[328]. ginea temelor finale este greacă şi latină: *-(a)gog* este tema adjectiv grecesc aycoyoc ,,care conduce", *-ambul,* a verbului latinesc *ambular* merge", *-ftong,* a substantivului grecesc 906yyo? ,,sunet" etc.

Un număr destul de mare de teme pot să apară atît pe prim cît şi pe ultimul loc al substantivului compus. Unele dintre ele au ac sens în ambele poziții: *Ut* înseamnă ,,piatră" atît în *litografie* şi *litos* cît şi în *aerolit, monolit,* iar *antrop* ,,om", atît în *antropogeneză, antr logie,* cît şi în *filantrop, pitecantrop, sinantrop.* Altele, ca cele de mai pot prezenta în unele formații anumite diferențe semantice atunci ocupă primul loc, față de cazul cînd se află pe ultimul loc: *graf*[329] compuse de tipul *grafometru, grafologie* înseamnă,,scriere", pecîtă vr în: *accelerograf, comediograf, oscilograf* înseamnă „(aparat sau soană) care scrie, care înregistrează" ; *fii* în *filotehnie, filozofie* însear ,,iubire", iar în *arghirofil, bibliofil* „(persoană) care iubeşte"[330]. Cînd plasate pe ultimul loc, unele elemente de compunere apar într-un nu mai mare de formații decît atunci cînd sînt situate pe primul loc exemplu *-drom* față de *dromo-, -graf* față de *grafo-, -log* față de *logo-*

[325] Vezi § 9.
[326] Vezi si pct. 4 al acestui paragraf.
[327] Vezi § 132, pct. 2, 3.
[328] *Ibid.,* pct. 1.
[329] Din această temă provine şi cuvîntul *graf* „mod de reprezentare grafică a lo geometric al unei funcții", care a luat naştere prin prescurtarea expresiei *graphic fo* (cf. *The Oxford English Dictionary,* voi. IV, 1961, s.v. *graph).*
[330] Vezi § 171, pct. 2.
[331] Vezi § 132, pct. 1, 2, 3.

2. Cuvintele străine inexistente şi independent în lexicul limbii române apar ca elemente de compunere în unele substantive compuse împrumutate dintr-o limbă străină şi în formaţiile româneşti create după modelul acestora. De exemplu: *feld-*, din *feldmareşal, feldspat,* este germanul *Feld* „cîmp" (cf. germ. *Feldmarschall, Feldspat); juris-*, din *jurisconsult, jurisdicţie, jurisprudenţă,* este genitivul substantivului latinesc *jus* „lege" (cf. lat. *jurisconsultus, jurisdictio, jurisprudentia)* [332]*; deca-* „zece" din compusele *decalog, decalitru* este numeralul grecesc cu aceeaşi formă. Compusul *lumpenproletariat* este format din *lumpen-* (germ. *Lumpen* „petic, zdreanţă"), cuvînt străin care nu există în româneşte, şi *proletariat.* In compusul *colontiflu,* semicalc după fr. *colonne-titre,* primul termen s-a păstrat neschimbat, tot astfel în *avangardă,* din fr. *avânt-garde.* Compusele *portbagaj,* împrumutat din fr. *porte-bagages, portaltoi,* calchiat după fr. *porte-greffe,* sau *portbuletin, porthartă,* create în româneşte după modelul formaţiilor de acest fel, conţin elementul de compunere *port-*, împrumutat din francezul *porte* (imperativ persoana a II-a singular sau indicativ prezent persoana a III-a singular de la verbul *porter),* în substantivele compuse *demimondenă,* mai vechi *demimondă, demisol* [333], cel dintîi din fr. *demi-mondaine,* al doilea din fr. *demi-monde,* iar al treilea fără corespondent în dicţionarele franţuzeşti consultate [334], apare ca prim element de compunere fr. *demi* „jumătate". Faptul că acest element de compunere, mult folosit în franceză, nu a cîştigat teren în română se poate explica prin concurenţa lui *semi-*, element de compunere cu acelaşi înţeles, bine reprezentat încă de la începutul secolului al XIX-lea [335].

3. Elementele de compunere asemănătoare prin sufix sau desinenţă cu substantive româneşti apar numai ca termeni finali ai substantivelor compuse [336]: *-algie (gastralgie, cardialgie), -centrism (egocentrism, heliocentrism), -craţie (autocraţie, aristocraţie, democraţie, gerontocraţie, teocratic, turcocraţie), -dinamic (farmacodinamie), -fonie (cacofonie, metafonie,radiofonie), -gonie (cosmogonie, teogonie), -liză (bacterioliză, fotoliză, electroliză), -locvenţă (grandilocvenţă), -logie (cosmetologie, grafologie, meteorologie, urologie), -plastic (clieratoplastie, galvanoplastie), -scopie (gastroscopie,radioscopie), -termic (aluminotermie), -zofie (filozofie, teozofic)* etc.

[332] *Jurisconsult,* la origine lat. *juris consuitus, SL* devenit, prin etimologie populară, *jurist consult, juris* fiind înlocuit prin *jurist,* iar *consult,* identificat cu românescul *consult* „consfătuire între mai mulţi medici, pentru a pune diagnosticul unei boli".

[333] Afară de SGRIBAN, D., dicţionarele mai vechi de 1940 nu înregistrează nici una dintre formaţiile menţionate. SCRIBAN, D., notează numai pe *demimondenă* şi *demimondă; demisol* pare a fi un compus ceva mai nou decît celelalte două menţionate mai înainte.

[334] Semnalăm totuşi că în *Dicţionar tehnic poliglot,* Bucureşti, 1963, s.v. *subsol,* pentru acest cuvînt se dă corespondentul fr. *demi-sol.*

[335] Cu toate acestea Iorgu Iordan (L.R.A. 218) include pe *demi-* pe lista „celor mai obişnuite pseudoprefixe din limba noastră actuală", fără să ilustreze prin exemple acest punct de vedere.

[336] Uneori elementele de compunere de acest fel, izolate din compuse, au devenit substantive de sine stătătoare. Vezi § 9.

Ele sînt cuvinte sau elemente de compunere greco-latine, întîl uneori ca atare chiar în compuse greceşti sau latineşti originale *-loquentia,* de la *loquor,* apare în *blandiloguentia, breuiloquentia-,* **-xpo** de la xpaTo? „putere", în Gsoxpoma, dp&GToxpaTia; -Xo-^ia, de la Xoyoc OsoXoyia) sau create în limbile moderne după modelul acestora, ales din cuvinte greceşti *(-dinamic,* cf. gr. Suvafx^ „putere").

Unele elemente de compunere ca : *-buz* (în forma sa originară *-tron, -rama,* întîlnite în formaţii împrumutate, ca de exemplu : *tobuz, troleibuz; ciclotron, betatron, sincrofazotron; cinerama,* au rezu din izolarea arbitrară, pe plan internaţional [337], a unor fragmente de vinte. Astfel din *omnibus* „un anumit fel de vehicul folosit pentru t sportarea în comun a pasagerilor", la origine dativul plural al adjectiv latinesc *omnis,* a fost separată desinenţa *-bus,* care a preluat se cuvîntului din care a fost izolată. Origine întrucîtva asemănăt are şi *-tron,* izolat, la rîndul lui, din YJAexTpov, cuvînt de origine gre format din tema YjAsxTp- şi desinenţa -ov. în sfîrşit, *-rama* reprez tăierea greşită a cuvîntului grecesc opafxoc „spectacol", din compu *panorama* [338].

4. Cuvintele existente şi independent în limba română apa compuse în combinaţie cu teme sau cuvinte străine, ori cu alte cuv existente independent. Ele sînt în special substantive.

Substantivele comune aşezate pe primul loc sînt de gen masc sau neutru, de obicei legate de termenul următor printr-o vocală de l tură : *grizuscop* (<fr. *grisouscope), grizumetru* (< fr. *grisoumetre), analizator* (probabil creaţie pe teren românesc), *ciobotecă* „colecţie de buri arheologice" (în DN, S.V.; vezi şi *anotimp, citatomanie,* menţio la § 128 c). După cum s-a mai arătat [339], compusele care au pe pri loc un cuvînt întreg urmat de o vocală de legătură nu se deosebes cele care au o temă străină identică formal şi ca sens cu un cuvînt mânesc. Compară, de exemplu, *gazoanalizator* sau *anotimp,* avînd primi termeni de compunere substantivele româneşti *gaz, an,* cu *d toscop* (< fr. *defectoscope),* în care *defect* reprezintă, la origine, tema *defectus* „lipsă, distrugere, uzură", temă care pe teren românesc s-a fundat cu substantivul *defect.*

Uneori substantivul aşezat pe primul loc este un nume prop De obicei formaţiile de acest fel sînt creaţii străine, împrumutate, în numele propriu este legat sau nu prin vocală de legătură de cea doua parte a compusului: *belinograf* (< fr. *belinographe,* de la nu propriu *Belin), curiepunctură* (< fr. *curiepuncture,* de la numele sa ţilor *Curie), voltametru* (< fr. *voltametre,* de la numele fizicianului *V*

[337] în asemenea situaţii nu se poate stabili cu siguranţă în ce limbă anume a av această izolare. Este probabil ca ea să se fi produs simultan în mai multe limbi.

[338] Cf. acad. Al. Graur, *Cuvinte rău formate,* în LR VII (1958), nr. 2, p. 1—4; id. *de lingvistică generală,* [Bucureşti] 1960, p. 88—89; J. Marouzeau, *Procedes de composit frangais moderne,* în „Le francais moderne" XXV (1957), nr. 4, p. 247; O. Sodegard, *veaux emplois du suffixe* ***-rama,*** în „Le francais moderne" XXXI (1963), nr. 3, p. 219—

[339] Vezi § 9.

dar *balcanolog,* probabil o creație românească avînd pe primul loc numele geografic *Boleau (i)* [340].

Foarte rar (mai ales în formații învechite, lipsite de circulație) se întîlnesc ca termeni ai compuselor de felul celor discutate aici şi alte părți de vorbire decît substantive. Ele sînt însă situate întotdeauna pe primul sau pe primele locuri şi pot fi legate sau nu printr-o vocală de legătură : *patrulater* (din *patru* + *-later);* învechite : *lungo-foco-vărsătoriu, sutametru* „centimetru" (ultimul la XJusu, T. 166).

Cuvintele întregi aşezate pe ultimul loc sînt numai substantive comune (vezi mai sus exemple ca *gazoanalizator, citatomanie, frigoterapie* etc).

§ 130. Elementele de compunere (teme, cuvinte străine) aşezate pe primul loc provin, în marea lor majoritate, din termeni care, în limba de origine, sînt substantive, adjective sau numerale. Cele desprinse din alte părți de vorbire (pronume, adverbe) sînt foarte puține. Atît unele, cît şi celelalte păstrează valoarea părții de vorbire de la care provin [341].

Elementul de compunere de ^origine pronominală *auto-,* datorită valorii lui de pronume reflexiv, se alătură în special unui infinitiv lung *(autoîneîntare* „încîntare de sine", *automişcare, autoliniştire, automulțumire).* Singurul element de compunere inițial cu valoare verbală este *port-* (din fr. *porte-,* format de la verbul *porter)* [342].

Elementele de compunere (teme, elemente de compunere asemănătoare unor substantive) situate pe ultimul loc au diferite valori substantivale, şi în special:

a) valoarea unor substantive-nume de instrument *(-duet* „instrument care duce", *-scop* „...care observă", *-stat* „...care opreşte", în *apeduct, oviduct; electroseop, astroscop; termostat) ;*

b) valoarea unor substantive-nume de agent *(-fii* „persoană care iubeşte", *-lotru* „...care se închină la...", *-man* „...care e pasionată de...", *-mant* „. . .care ghiceşte...", în *bibliofil, zoolatru, meloman, neeromant)',*

c) valoarea unor substantive-nume de acțiuni sau calități *(-algie* „durere", *-filie* „iubire", *-logie* „ştiință, studiere", *-scopie* „privire, vedere", în *coxalgie, arghirofilie, astrologie, radioscopie).*

Unul şi acelaşi element de compunere final poate să aibă atît valoare de nume de instrument, cît şi de nume de agent *(-metru* „aparat; (mai rar) persoană care măsoară", *-graf* „aparat; persoană care notează", în *dlcoolmetru, vitezometru,* dar *topometru, geometru; accelerograf, cardiograf,* dar *dactilograf).* Există elemente de compunere care cumulează toate trei valorile menționate mai sus. De exemplu *-cid* exprimă instrumentul *(insecticid),* agentul şi acțiunea, ultimele două valori putînd apărea chiar la acelaşi compus *(fratricid).*

[340] Vezi şi pct. 1 al acestui paragraf, în care se înregistrează compuse deosebite de acestea numai prin faptul că numele propriu nu apare întreg, ci sub formă de temă.

[341] Vezi § 9.

[342] Pentru interpretarea fr. *porte-,* din formații ca *porte-plume,* vezi nota 248.

Elementele de compunere care exprimă agentul sau instrumentul corespund adeseori unor elemente de compunere sau unor cuvinte existente şi independent care exprimă acțiunea sau rezultatul ei *(-scop* față de *-scopie ; -fii: -filie ; -lotru : -latrie ; -man : (-)manie ; -mant: -mantie ; -graf: (-)grafie* etc).

Situația aceasta se explică uneori prin existența, în limba de origine, a două cuvinte deosebite *(-mant,* la origine gr. [xdcvTLS „ghicitor", şi *-mantie,* gr. [xavTsioc „facultatea de a prezice"), alteori prin faptul că un element de compunere a apărat pe baza altuia *(-scopie* este, la origine, gr. oxo7uoc „acțiunea de a observa", iar *-scop* a putut proveni din acest substantiv).

§ 131. în ce priveşte raporturile sintactico-semantice care se pot stabili între termenii compuselor care conțin elemente de compunere, ele sînt, în marea majoritate a formațiilor întîlnite, de tip atributiv. Elementul aşezat, de obicei, pe primul loc are valoare de atribut (adjectival, substantival, pronominal), în timp ce elementul aşezat pe ultimul loc este echivalent cu determinatul, fapt cu atît mai uşor de sesizat cu cît termenii sînt mai uşor identificați de vorbitor : *electromotor* înseamnă „motor electric" ; *neorealism* „realism nou" ; *Mdroterapie* „terapie hidrică" sau „cu apă" ; *nucleoproteidă* „proteidă nucleară, de nucleu, a nucleului" ; *conifere* „purtătoare de conuri" ; *apometru, lactometru, ozonometru* „măsurător de apă, de lapte, de ozon" ; *bimileniu* „două milenii"; *patruped* „(cu) patru picioare" ; *bisulfură* „sulfura dublă". Există însă şi unele compuse (luate din greacă sau create în diferite limbi după model grecesc [343]) în care primul termen este echivalent ca sens cu determinatul, iar termenul următor, cu determinantul celui dintîi: *filantropie* „iubire de oameni", *filotehnie* „înclinație deosebită pentru arte şi inovații tehnice".

Eareori se întîmplă ca raportul dintre cei doi termeni ai compusului să fie echivalent cu un raport de coordonare copulativă : *gastroenterită* „gastrită şi enterită" *s&u metroanexită* „metrită şi anexită". După cum se poate observa, ambele formații menționate constau din doi termeni legați prin vocala *o,* dintre care ultimul este un derivat cu sufix *(enterită, anexită),* iar primul reprezintă tema extrasă dintr-un derivat de acelaşi fel ca şi ultimul *(gastr-* din *gastrită, metr-* din *metrită),* evitîndu-se astfel repetarea sufixului.

De obicei sensul compusului este apropiat de cel rezultat din analiza raporturilor semantico-sintactice dintre termeni.

Cînd substantivul compus este format din mai mult de doi termeni, prima temă poate fi echivalentă din punct de vedere semantic cu determinantul unui substantiv compus. în *electrocardiogramă* „cardiogram

[343] Cf. J. Marouzeau, *Procedes de composition en frangais moderne,* p. 242—243.

«electrică", *electro-* este echivalent cu un atribut al substantivului *cardiogramă*; tot astfel poate fi interpretat şi *bio-* faţă de *geografie*, în *biogeografie* „geografie biologică".

Mai rare sînt situaţiile în care, din punct de vedere semantic, atît primul, cît şi cel de-al doilea termen se află pe acelaşi plan, întregul compus fiind echivalent cu un substantiv determinat de două atribute coordonate, în *biobibliografie* „scriere despre viaţa şi opera (cuiva)", *bio-* şi *biblio-* sînt echivalente cu atribute ale substantivului *grafie*. într-un mod ^asemănător trebuie interpretate şi *otorinolaringologie* „ştiinţa urechilor, a nasului şi a gîtului", *hemoleucogramă* „notarea hematiilor şi a leucocitelor".

Compusele al căror prim element de compunere este *port-* se aseamănă, în ce priveşte relaţiile semantico-sintactice care se pot stabili între termeni, cu substantivele compuse formate dintr-un verb cu aspect de indicativ prezent persoana a III-a sg. sau de imperativ persoana a II-a sg. urmat de un substantiv cu funcţiune de complement direct (compară *porthartă* cu *zgîrie-nori).*

§ 132. După cum se poate constata din dicţionarele uzuale ale limbii române, elementele de compunere se pot întîlni în cîte unul, două sau trei substantive compuse, ori pot forma serii mai mult sau mai puţin numeroase, ceea ce impune clasificarea lor în cîteva categorii, în funcţie de bogăţia inventarului de compuse în care apar. Deoarece dicţionarele uzuale cuprind în special formaţii stabile de mai largă circulaţie şi neglijează, în principiu, şMt formaţiile de prea strictă specialitate', cît şi pe cele ocazionale sau foarte noi, s-ar putea crede că o asemenea clasificare nu corespunde realităţii. Confruntarea materialului din dicţionare cu datele furnizate de unele lucrări de formare a cuvintelor sau obţinute în urma lecturii întâmplătoare a periodicelor confirmă în general informaţiile oferite de dicţionare în sensul că elemente de compunere care apar în dicţionare într-un număr mare de formaţii apar şi într-un număr mare de formaţii neînregistrate. Fac excepţie cîteva elemente de compunere: *cine-, cvasi- (cvazi-), mini-,* care se întîlnesc în dicţionare într-un număr mic de substantive compuse, în timp ce în limba presei ele sînt mai bine sau chiar foarte bine reprezentate[344]. Pentru aceste elemente luarea în consideraţie a creaţiilor noi, ocazionale, neinserate în dicţionare, este absolut necesară.

1. Elementele de compunere cele mai folosite, care se întîlnesc în cel mai mare număr de substantive compuse, sînt:

a)[345] *aero-* (*aerobioză, aerocartograf, aerodinam, aerodină, aerodrom, aerofagie, aerofar, aerofobie* etc); *aut(o)-* (cu sensurile „însuşi, singur": *autarhie, autoagresiune, autobiografie, autocalaliză, autoclav(ă), autocraţie, autoinducţie, automişcare* etc.; cu sensul „automobil, maşină" :

[344] Pentru elementele de compunere iniţiale mai des folosite în limba presei actuale «cf. Floriea Dimitrescu, *Quelques aspects de la pscudoprefixation dans la langue roumaine actuelle,* p. 77-78.

[345] Au fost grupate sub *a* elementele de compunere iniţiale şi sub *b* elementele de •compunere finale. .

autobasculantă, autobază, autocamion, autocar, autostradă, autoşenilă etc.)[346]; *bi-* (*bicarbonat, bicarbură, biciclu, bicorn, bigeminism, bilentilă, bimestru* etc.); *bio-* (*biochimie, bioclimatologie, biodinamică, bioelement, biogeneză, biografie, biolit, biomasă, biometrie* etc.); *cine-*[347] (*cineamalor, cineanimator, cineclub, cinefil, cinerama, cinerestaurant, cinescop* etc.); *di-* (*dibrometan, dicotiledon, didinamie, diedru, diencefal, dimetru, dipol* etc.); *electro-* (*electroacustică, electroanaliză, electrocapilaritate, electrocar, electrocauter, electroceramica, electrochimie* etc.); *filo-* (mai ales în substantive provenite de la adjective : *filoenglez, filofrancez* etc.)[348]; *foto-* (*fotocartare, fotocataliză, fotocatod, fotocelulă, fotochimie, fotoconductibilitate, fotoefect* etc.); *geo-* (*geobotanică, geochimie, geocronologie, geofizică, geosferă, geotehnică* etc.); *helio-* (*heliograf, heliogravură, heliometru, helioplastie, helioscop, heliostat* etc.); *hidro-* (*hidroamelioraţie* şi *hidroameliorare, hidroavion, hidrobiologie, hidrocarbură, hiărceluloză, hidrociclon* etc.); *izo-* sau *iso-* (*isoglosă, izoalcani, izoamplitudine, izoanaliză, izoclină, izodinamie, izofază, izopod* etc); *macro-* (*macrobie, macrocosm, macrocristalin, macromoleculă, macronucleu* etc.); *micro-* (*microanaliză, microbalanţă, microbiologic, microcentrală, microchimie, microclimă, micrococ, microcosmos, microraion*[349] etc.); *mini-*[350] (*minifotbal, minifustă, minigolf, miniinterviu, minijupă, minitelevizor, miniraăio* etc.); *mono-* (*monoachenă, monobloc, monobrăzdar, monocultură, monogeneză, monografie, monohibrid, monohidrat* etc.); *neo-* (*neoantrop, neocatolicism, neoclasicism, neocolonialism, neoconfucianism, neocortex, neoformaţie, neorealism, neosalvarsan* etc.); *orto-* (*ortocentru, ortoceras, ortodiagramă, ortoepie, ortografie, ortofonie, ortogeneză* etc); *piro-* (*pirofor, pirogravor* şi *pirogravură, piromanţie, piromanie, piroscaf* etc.); *poli-* (*polialcooli, poliartrită, polibrăzdar, policlinică, polifonie, poligraf, polisemie, polisilogism, polivitamină* etc.); *port-* (*portaltoi, portbagaj, portbaionetă, portbilet, portcuţit, portelectrod, portperie* etc.); *proto-* (*protopop, protoiereu, protobromură, protoiodură, protoistorie* etc.); *pseudo-* (*pseudocultură, pseudodemocraţie, pseudoepigraf, pseudomembrană, pseudopod, pseuăoştiinţă* etc); *psih(o)-* (*psihanaliză, psihastenie, psihiatrie, psihogeneză, psihografie, psihogramă* etc.); *radio-* (*radiodiagnostic, radioemiţător, radiografie, radioizotop, radiologie, radioscopie, radioterapie* etc.); *semi-* (*semiarticulaţie, semiaxă, semicentenar, semicerc, semicolonie*[351] etc.); *stereo-* (*stereoacustică, stereoautograf, stereochimie, stereocromie, stereofonie, stereogramă, stereometru* etc.); *tele-*[352] (cu sensul „la distanţă" : *telecomandă, telecomunicaţie, telefon, telefotografie, telegraf, tele*

[346] Un număr de substantive compuse cu *auto-*, calcuri după model rusesc, sînt semnalate de HRISTEA, E. 168.

[347] În special în compuse ocazionale de dată recentă. Gf. Lucreţia Mareş, ***Cine-*** *element de compunere in limba română,* în SMFC V 65—70.

[348] Vezi § 171 pct. 2 b; IORDAN, L. R. A. 221.

[349] În ce priveşte originea acestei din urmă formaţii, cf. HRISTEA, E. 131—132.

[350] Vezi Luiza Seche, *Elementul de compunere* ***mini-,*** în SMFC V 71—81.

[351] Pentru originea acestei formaţii, cf. HRISTEA, E. 168.

[352] y.,i Luiza Seche, ***Tele-*** . . ., în LR XIV (1965), nr. 3, p. 407—412; Iorgu Iordan, *Rotim,* ***tele-,*** în ,,Revue de linguistique romane publiee par la Societe de linguistique romane" tom. XXXI, 1967, p. 246-251. Cf. şi Flora Şuteu, *lucr. cit,* p. 21-22.

gramă, telemetru etc; cu sensul „televiziune" : *telejurnal, teleconcurs, ielepartener, telereporter, telespectator* etc.); *termo- (termochimie, termoelectricitate, termograf, termoluminiscență, termoregulator* etc.); *tri- (triatlon, tricicletă, triclorură, tricorn, trigamie, trigon, trimestru, trinitrofenol, trinitroglicerină, trioxiă* etc.); *zoo- (zoobiologie, zoochimie, zooeconomie, zoofagie, zoofit, zoofobie, zoogenie, zoolit* etc.);

b) *-graf (accelerograf, altigraf, anemograf, fiziograf, şapirograf* etc.); *-gramă (aerogramă, cablogramă, dactilogramă, fotogramă,'pentagramă, tabulogramă* etc.); *-log (decalog, monolog, necrolog, neurolog* etc.)[353]; *-logie (amfibologie, arheologie, craniologie, fenomenologie, frazeologie* etc.); *-man (angloman, biblioman, cleptoman, cocainoman, dipsoman, erotoman, eteroman, galoman, mitoman* etc.)[354]; *-metrie (acidimetrie, altimetrie, biometrie, gravimetrie, trigonometrie, topometrie* etc.); *-metru (alcoolmetru, craniometru, fluviometru, radiometru, viscozimetru, vitezometru* etc.); *-scop (aeroscop, baroscop, horoscop, laringoscop, scleroscop, telescop, uranoscop* etc); *-scopie (bronhoscopie, cranioscopie, laringoscopie, raăioscopie, stereoscopie* etc).

Tot aici trebuie trecute şi elementele de compunere *-cid*[355] *(bactericid, erbicid, genocid, germicid, infanticid, insecticid, larvicid, raticid, regicid* etc.) şi *-fii (cinefil, clorofilă, columbofil, drosofilă, omitofil* etc), care, deşi apar în ceva mai puţine substantive propriu-zise, se întîlnesc în numeroase adjective substantivizate[356].

2. Mai slab reprezentate decît elementele de compunere deja amintite la punctul precedent pot fi socotite, de exemplu, următoarele elemente :

a) *biblio- (bibliobuz, bibliofil* şi *bibliofilie, bibliofilm, bibliofob* şi *bibliofobie, bibliograf* şi *bibliografie, bibliologie, biblioraft, bibliotecă, bibliotehnică) ; cardi(o)- (cardialgie, cardiectazie, cardiograf* şi *cardiografie, cardiogramă, cardioidă, cardiolog* şi *cardiologie, cardiopatie, cardioscleroză, carăioscop* şi *cardioscopie, cardiospasm, cardiotonic); dec(a)- (decacord, decaedru, ăecagon, decagram, decalitru, decalog, decameron, decametru, ăecapod, decasilab, decaster, decastil, decatlon* şi *decatlonist) ; hemi- (hemianestezie, hemianopsie, hemiciclu, hemicranie, hemifonie, hemion, hemiplegie, hemiplexie, hemipter); hept(a)- (heptacord, heptaedru, heptagon, heptametru, heptaoxid, heptodă) ; hex(a)- (hexaedru, hexagon, hexagramă, hexametru, hexapode, hexastic, hexodă) ; higro- (higrofită, higrograf, higrogramă, higrologie, higrometrie, higromttru, higroscop, higrostat); kilo- (kilocalorie, kiIociclu, kilogram, Mlogrammetru, kilohertz, kilojoule, Mlolitru, kilometraj, kilometru, kilotonă, kilovolt, kilowatt) ; logo- (logograf, logoqrif, logomahie, logonevroză, logopatie, logoped* şi *logopedic, logoree, logotip);*

[353] Vezi un număr de creaţii româneşti avînd pe ultimul loc elementul de compunere *-log* (de exemplu : *lunolog, moftolog, ţiganolog)* la HRISTEA, E. 48—50, care trece acest element, împreună cu altele de acelaşi fel *{-cid, -col, -man* etc), în categoria sufixelor, considerînd formaţiile corespunzătoare drept derivate (cf. § 9).

[354] Gf. HRISTEA, E. 57—59, care discută o serie de formaţii româneşti cu *-man,* ca *procesoman, grecoman, scriptoman, şedinţoman.*

[355] Pentru originea unora dintre compusele în *-cid,* cf. HRISTEA, E. 56—58.

[356] Vezi § 171 pct. 2.

mio- (miocard, miodinie, miofibrilă, miogen, miograf şi *miografie, miologie, miomalacie, miopatie, miotomie) ; moto- (motoblindat, motocicletă* şi *moto•ciclism* etc, *motocompresor, motocros, motocultură, motomecanizare, motomitralieră, motonavă, motoplug, motopompă, motoreactor) ; pneumo- (pneumococ, pneumoconioză, pneumograf, pneumopatie, pneumoragie, pneumotomie, pneumotorax) ; tetr(a)- (tetraclorură, tetracord, tetradactil, tetradrahmă, tetraedru, tetragon, tetralogie, tetrapstal, tetrapod, tetrapter, tetrarh şi tetrarhie, tetrodă) ; vice- (viceamiral, vicecancelar, viceconsul, viceguvernator, vicelegat, vicepreşedinte, vicerege);*

b) *-(a)gon (ăecagon, ăodecagon, endecagon, eneagon, heptagon, hexagon, izogon, octagon* şi *octogon, pentagon,"poligon, tetragon, trigon): -algie (cardialgie, cefalalgie, cistalgie, coxalgie, enteralgie, gastralgie, metralgie, nevralgie, nostalgie, otalgie, rahialgie, tarsalgie, uretralgie) ; -cultor (agricultor, apicultor, arboricultor, avicultor, floricultor, legumicultor, horticultor, ostreicultor, piscicultor, pomicultor, sericicultor, silvicultor, viticultor) ; -drom (aerodrom, astrodrom, cosmodrom, hipodrom, rachetodrom, velodrom)', -naut (acvanaut, aeronaut, argonaut, astronaut, cosmonaut); -pod (artropod, brahiopod, cefalopod, decapod, dolihopod, miriapod, tetrapod, tripod, stilopoă); -stat (aerostat, bacteriostat, heliostat, reostat, termostat) \ -tipie (autotipie, cromotipie, daghereotipie, fototipie, galvanotipie, izotipie, linotipie, melotipie, platinotipie, stenotipie, stereotipie) ; -zaur* sau *-saur (branhiozaur, brontozaur, dinozaur, ihtiozaur, megalozaur, plesiozaur, stegozaur, titanozaur):*

Pot fi menţionate aici şi elemente de compunere ca *-fag (antropofag, bacteriofag, coprofag, esofag, ihtiofag, lotofag, negrofag)* şi *-fug (cat&rifugf centrifug, febrifug, ignifug, vermifug),* întîlnite mai ales în adjective substantivizate[357].

•3. Elemente de compunere ca cele de mai jos apar într-un număr restrîns de compuse (unele dintre ele chiar într-un singur compus) :

a) *aglutino- (aglutinogen) ; ampelo- (ampelografie) ; australo- (australopitec) ; campi- (campimetrie) ; comedio- (comediograf) ; dromo- (dromomanie) ; hepato- (hepatologie, hepatomegalie) ; hormono- (hormonologie, Jiormonoterapie) ; istorio- (istoriograf, istoriografie) ; legumi- (legumicultor, legumicultura) ; mulţi- (multimilionar, multimiliardar) ; omni- (omnipotenţă, omniprezenţă, omniscienţă) ; pleuro- (pleuropneumonie, pleuroscopie) ; profila- (profilograf, profilogramă, profilometru) ; reacto- (reactopropulsor) ;*

b) *r -(a)gog (demagog, mistagog, pedagog) ; -ambul (noctambul, somnambul) ; -dinamie (farmacodinamie, izodinamie) ; -duet (apeduct, oviduct, viaduct); -ftong (diftong, monoftong, triftong); -mielită (encefalomielită, poliomielită) ; -plasmoză (toxoplasmozâ) ; -urie (albuminurie, cilindrurie, globinurie).*

Dintre elementele de compunere, unele au o circulaţie mai mult sau mai puţin restrînsă, deoarece aparţin cu precădere anumitor domenii ştiinţifice (de exemplu *di-, termo-* se întîlnesc mai ales în componenţa unor termeni din fizică, chimie, botanică; *hemo-, hormono-, pleuro-, -algie*

[357] Vezi § 171 pct. 2 b.

-urie, -scop, -scopie, în termeni din domeniul medicinei şi al biologiei; *moto-, -stat,* în termeni din fizică şi mecanică etc). Altele se bucură de o circulaţie mai largă, fiind atestate în formaţii din diverse stiluri ale limbii literare, termeni tehnici şi ştiinţifici propriu-zişi sau aparţinînd diferitelor aspecte ale activităţii intelectuale *(aero-, auto-, bi-, cvasi-, foto-, micro-, neo-, poli-, port-, radio-, semi-, tele-; -fii, -log, -logie* etc). Elementele de compunere de acest fel au posibilitatea de a forma în mod spontan creaţii noi, ocazionale, care, printr-o mai largă folosire, pot deveni stabile *(autoironie* CONTEMPORANUL 1966, nr. 3, 4/7, *autoreplică* SAPT. CULT. 1967, nr. 26, 4/4, *cvasiumanitate,* la DIMITRESCU, C. 135, *cvasibibliotecar* CONTEMPORANUL 1964, nr. 42, 3/1, *cvasitotalitate* SCL XX (1969), nr. 3, p. 236, *microregiune* CONTEMPORANUL 1966, nr. 2, 6/5, *pseudoscriitor* ibid. 1965, nr. 52, 1/7, *semioval* ibid. 1966, nr. 2, 4/2, *teleintuiţie* ibid. 1965, nr. 46, 5/6, *teledialog* MAGAZIN 1964, nr. 339, 4/7). Uneori asemenea compuse sînt formaţii cu caracter glumeţ, care rezultă, de obicei, din alăturarea a două elemente de compunere nepotrivite ca sens *(cronofag* „mîncător de timp'': ***Cronofagii*** *sînt lacomi şi vanitoşi,* CONTEMPORANUL 1965, nr. 52, 1/7, *ielevoioşie* „stare de voie bună provocată de programele distractive prezentate la televiziune": *responsabilii cu* ***televoioşia*** *noastră duminicală* ibid. 1964, nr. 12, 5/6, *vacsolog* „om de nimic" COMAN, GL., *ochiometru* „ochiul considerat ca instrument de măsură" : ***ochiometrul*** *le înşală* SCÎNTEIA, la DIMITRESCU, c. 133).

Unele elemente de compunere de acest fel cunosc o adevărată modă. în această situaţie sînt, de exemplu, în prezent *micro-, mini-, tele-,* frecvent întîlnite în formaţii din limba presei. în privinţa primelor două elemente de compunere, *micro-* şi *mini-,* trebuie spus că, deoarece sînt sinonime[358] şi au unele sfere de întrebuinţare comune (amîndouă sînt mult folosite în ultimul timp în stilul publicistic, deşi *micro-* apare şi într-un mare număr de substantive compuse din alte stiluri), au ajuns să se concureze între ele, după cum ne-o dovedesc formaţii recent apărute ca: *minicronică* şi *microcronică, miniinterviu* şi *microinterviu*[359].

SUBSTANTIVE PEOPEII

§ 133. Substantivele proprii în componenţa cărora intră elemente lexicale inexistente independent în română sînt de trei feluri: nume de locuri, nume de persoane (de familie) şi nume ale unor întreprinderi sau instituţii.

1. Numele de locuri sînt formaţii străine la origine, conţinînd teme sau cuvinte slave, maghiare, turceşti etc, inexistente în română, uneori combinate cu cuvinte existente şi independent.

Printre toponimicele din Moldova, Muntenia, Oltenia şi Dobrogea se întîlnesc formaţii de origine slavă sau avînd elemente de compunere

[358] Despre elementele de compunere sinonime, vezi § 9.
[359] Gf. Luiza Seche, *Elementul de compunere* ***mini-,*** p. 78.

de această origine, dintre care unele circulă în română şi ca cuvinte inde-pendente : *StarcMojdul* „Chiojdul vechi", *Stambul Novai* şi *Stambul Stări* „Stambulul nou" şi „Stambulul vechi", *Dobroneagul (dobro-* „bun"). E au ca prim element de compunere o temă *(dobro-)* sau un cuvînt între *(star(i), novai,* cf. v.sl. *stării,* v. rus. *staryj, novyj).*

Dintre numele de locuri compuse de alte origini, mai numeroas sînt cele de origine maghiară din Transilvania. Un element de compuner des întîlnit la numele de localităţi din această regiune, mai ales în combi naţie cu nume proprii de persoane, *este falău (fălău),* alături de care apa rar *şifalu, falud: Balintfalău, Ghişfalău (Chişfâlău), CMşfalud, Craifală Farcaşfalău, Lazărfalău, Lucafalău, Martinfalău, Sasfalu*[361] etc. Numelo româneşti de acest fel le corespund denumiri maghiare ca : *Bâlintfalv Kisfalu* şi *Kisfalud, Kirălyfalva, FarJcasfalva, Lăzârfalva, Lukafălv Mărtonfalva, Szâszfalu.*

în timp ce elementul de compunere *-falu* este, fără nici o îndoială magh. *falu* „sat", iar *-falud,* magh. *falud,* diminutiv al lui *falu, -fală (-fălău),* deşi pus de obicei în legătură cu magh. *falva*[362] (una dintre for mele de posesiv ale lui *falu*[363]), nu se poate explica fonetic din aceast formă. Deoarece în graiurile maghiare mai vechi din Transilvania *v* no o fricativă sonoră bilabială (redată grafic şi prin *w* sau *u),* înseamn că finala formei *falva* ar fi trebuit să devină în româneşte *ua.* Aceast evoluţie fonetică se şi întîlneşte în toponimicul *Mihaifoloa* < magh *Mihâlyfalva*[364]. Eomânescul *falău* ar putea fi însă explicat fonetic di forma mai veche *falou,* a magh. *falu*[365], iar generalizarea lui în locu formei posesive *falva* s-ar putea datora faptului că finala *-ău* este foar răspîndită în toponimicele româneşti de origine maghiară[366].

Alte feluri de nume compuse din maghiară sau germană sînt neana lizabile sau au fost asimilate cu derivatele cu sufixe : *Spătac(ul)* < magh *Szâsz-Vatak* „pîrîul sasului", *Vorumloc(ul)* < germ. *Wurmloch* „pădure balaurului"[367].

[360] Ambele în Dobrogea, IORDAN, TOP. 195, *MO.* Ihtr-o poezie populară este pomen şi compusul *Stăligeal,* forma regională a lui *Stari-Deal* „deal vechi'' (cf. V. Bogrea, *Cerc tări de literatură populară,* DR II (1921-1922) 414).
[361] După *Indicatorul alfabetic al localităţilor din Republica Populară Română,* din 195 localităţile acestea poartă nume româneşti ca: *Bolintineni, Miceşti, Crâieşti, Lupeni, Lâ reşti* etc. Vezi Goriolan Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania,* voi. I, A — Bucureşti [1967], p. 7.
[362] Gf. acad. Emil Petrovici, O *particularitate a fonetismului maghiar oglindită elementele maghiare ale limbii române,* în ,,Studii şi cercetări ştiinţifice", seria III. Ştiin sociale, an. V (1954), nr. 3-4, p. 455, 460; IORDAN, TOP. 181.
[363] Şi anume forma care indică un singur obiect posedat a#ârţinînd unui singur pose (compară *Bâlintfalva* ,,satul lui Balint" cu *Nagyfalu* „satul mare", *Kisfalu* „satul mic"). K. E. Majtinskaja, *BemepcKuu MbiK.* HacTB I, *Beedenue. Oonemuna. Mopcfyojweua,* Moscov 1955, p. 111-113.
[364] Gf. acad. Emil Petrovici, *lucr. cit,* p. 454.
[365] Gf. *Lexicon critico-etgmologicum linguae hungaricae. Magyar etymologiai szâtdr.* Magyar Tudomânyos Akademia megbizâsâbol, irta Gotnbocz Zoltân 6s Melich Jân XI. fuzet. Budapesta, 1934, s.v. *falu.*
[366] Gf. acad. Emil Petrovici, *lucr. cit,* p. 461-462.
[367] ,, IORDAN, TOP. 93, 375.

Mai variate ca formație sînt nnmele de locuri compuse de origine turcă, care se întîlnesc mai ales în Dobrogea. în componența lor apar mai adesea elemente turcești dintre care unele se întîlnesc și în limba comună : *ghiol, sultan, vizir, ceatal* (după DA, S.V., ,,parte a morii", în numele proprii folosit însă mai curînd cu sensul lui originar, din turcă, „bifureație, ramificație"), *ceair* „loc de pășune", *ceaușeto.* : *Ceauș-Chioi, Cerchezchioi, Vlah-Chioi (chioi* =tc. *hoy* „sat"), *Sultan-Tepe* (tc. *tepe* „movilă, deal"), *Vizir-Tepe, Ceatal-Orman*[368] „pădure cu ramificații", *Cedîr-Orman* „pădure cu pășune". Există și formații în care termenul turcesc a fost alăturat unuia românesc, ca de exemplu : *Ghiuciuc-Suhat (chiuciuc* „mic" este adjectiv turcesc, în timp ce *suhat* „pășune, izlaz" este cuvînt românesc), *Eîmnic-Bair (rîmnic* „iaz cu pește, heleșteu" este substantiv Tomânesc de origine slavă, în timp ce *bair* „deal" este cuvînt turcesc). Adeseori, oficial, numele turcești compuse de sate au fost traduse în românește tot printr-un compus *(Baș-Pînar &* devenit *F%nt%na-Mare).*

La numele de locuri românești care conțin cuvinte străine inexistente în limba noastră se adaugă cîteva nume geografice de tip tematic, ca: *IndocJiina, Austro-Ungaria, Cehoslovacia, Iugoslavia.*

2. Numele de persoane (nume de familie) care interesează aici sînt formații străine, adaptate de obicei la limba română, sau creații românești după model străin[369]. Ele conțin elemente de compunere străine (cuvinte sau teme) alăturate unor nume proprii, mai rar unor substantive comune, existente sau nu și în românește.

Elementele de compunere întîlnite în compusele de acest fel sînt:

— turcești: *-oglu* „fiu" și *cara-* „negru" : *Bacaloglu, Geaușoglu, Davidoglu; Caracas, Caramihai, Caraghiaur, Caranicola, Caradima;*

— grecești: *pap(p)a* „preot", *Jconto- (konăo-)* „mic, scurt", *mavr(o)-* ,,negru", *(o)pol,* forma românizată a elementului de compunere *-(o)poulo** „băiat" (cf.v.gr. 7rc5Xo^) : *Papahagi, Papadima, Papacostea; Contogheorghe, Condomihali; Mavroiani, Mavromihale; Nicolopol, Vlahopol.*

Cele mai numeroase sînt numele proprii în care a^ar elementele de compunere *papa-, cara-*[370] și *-(o)pol,* foarte puține fiind formațiile cu *conto- (condo-), mavro-, -oglu.*

Există și unele nume în care apar două dintre elementele de compunere, amintite, pe lîngă un nume propriu: *Mavrianopol, Caraianopol, Papaianopol, Papaxintacopol (mavr(o)-, cara-, papa-* apar pe primul loc, fiind urmate de numele proprii, aici *Iani și Axintache,* și de elementul *-(o)pol).*

Unele nume proprii de acest fel conțin ^substantive proprii sau comune cara există și independent în română. în *Bacaloglu, Caramurat,*

[368] Cf. și mai vechiul *Teleorman,* din cumanul sau pecenegul *teii orman* „pădure nebună", IORDAN, TOP. 88.

[369] Pentru formațiile de acest fel, cf. GRAUR, N. P. 31, 85.

[370] Aceste două elemente de compunere se întîlnesc adeseori la numele de origine .aromână : *Caracosfa, Caradimu, Caranica ; Papalecsi, Papahagi, Papamihu* (cf. GAPIDAN, A. 523).

Mavroiani, Vlahopol, primele două, nume turcești, celelalte grecești, împromutate ca atare, pot fi recunoscute elementele componente : *bacal, vlah* și *Murat, Iani.* Alte nume proprii reprezintă adaptări ale unor nume străine la limba română sau chiar creații românești, o demarcație precisă nefiind întotdeauna posibilă între aceste două categorii de compuse *(Camion, Carastan, Caramitru, Contogheorghe, Papaăumitru, Papagheorghe, Papastoian, Pătropol).*

Spre deosebire de cele de mai sus, nume ca : *Culoglu,* nume turcesc din *Jcul oglu* „soldat de infanterie", sau *Zarifopol, Xenopol,* nume grecești în care apar adjectivele ^aptṭvj? „elegant" sau *țivoț* „străin", pot fi analizate drept compuse numai grație elementelor de compunere aflate în partea finală.

3. Numele de întreprinderi și instituții sînt uneori compuse dintr-o temă sau dintr-un cuvînt legate prin vocala o de cuvîntul următor : *Electroputere, Frigotehnica, Bomânoexport, Tehnometal, Metaloglobus, Energoconstrucția* etc.

§ 134. După cum se știe, limbile romanice nu au moștenit din latină tipul de compunere tematică, chiar dacă unele formații de acest fel s-au păstrat (de exemplu: rom. *luceafăr,* arom. *luțeafir(e)*[371], sp. *lucero,* port. *luzeira* etc. < lat. *lucifer*[372]; v. it. *artefe, artefice* < lat. *artifex*[373]; rom. *trifoi*[374]). Conform însă unei vechi tradiții, după care terminologia savantă în limbile europene mai noi își avea izvoarele în antichitatea greco-latină, compuse de tip tematic împrumutate din greacă și latină au fost folosite încă din perioada evului mediu. Astfel în franceză compuse ca : *astrolabe, astronomie, hermaphrodite, orthographe, philosophie*[375] se întîlnesc începînd cu secolele al X1l-lea — al XlII-lea, situația fiind asemănătoare și în alte limbi romanice. îmțramuturi de felul celor amintite se întîlnesc și în limbi neromanice, ca de exemplu în vechea rasă, unde sînt atestate de timpuriu compuse ca : *acnipojiosua, cfieoJioe, $iuio:ocf), (fiujiocoțpiia*[376].

Numărul lor crește treptat pînă la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XlX-lea, cînd asistăm la o dezvoltare masivă a formațiilor de acest fel în limba literară în general și mai ales în vocabularul tehnico-științific al diferitelor limbi moderne, printre care se numără și româna.

Pe lîngă compusele luate direct din greacă și latină, limbile moderne au creat la rîndul lor compuse noi. S-au folosit fie aceleași teme în-

[371] Pentru acest cuvînt aromânesc cf. T. PAPAHAGI, D., s.v.

[372], [373] Gf. MEYER-LUBKE 637, REW, s.v. *lucifer, artifex.*

[374] Vezi § 64. După REW și *caprifoi,* în forma *căprifoi,* vine din lat. *caprifolium* (cf. și it. *caprifoglio,* fr. *chevrefeuille,* prov. *cabrifuelh).* Etimologia aceasta este admisă și de unele dintre dicționarele românești (CDDE, s.v.), în timp ce altele (TDRG, DA, s.v.) consideră că în românește cuvîntul este împrumutat, ceea ce pare mai probabil. (Gf. și A. Graur, *Corrections roumaines au REW,* în BL V (1937), p. 91.)

[375] Gf. Albert Dauzat, Jean Dubois, Henri Mitterand, *Nouveau dictionnaire etymologique et historique,* Paris, 1964, s.v.

[376] Gf. Max Vasmer, *Russisches Etymologisches Worterbuch,* Heidelberg, 1953—1955, s.v.

tîlnite în vechile compuse greco-latine şi adaptate la diferitele limbi moderne *(uni-,* din lat. *uniuersus, unipes; pluri-,* din lat. *pluriformis, plurinomen; antropo-* din gr. âvGpcoTcocpayia, av6pco7royovta; *-logie,* din gr. *(pikokoylcL* etc), fie noi teme greceşti şi latineşti, combinate adeseori între ele : *electr o-,* din gr. vjAsxTpov, lat. *electr um; foto-,* din gr. cpcoToc;; *lacto-,* din lat. *lac, -tis* etc.

în limba română substantive comune compuse de tip greco-latin sînt atestate în număr redus încă din texte anterioare secolului al XVI-lea. Astfel, în documente slavo-române din secolul al XV-lea apare *protovistier,* în forma *protovistiar* (< v. sl. *protovestiarij, protovistijari* < gr. 7rpcoTo(3ecmdcpios)[377]. Un alt compus de acelaşi fel, care se pare că a fost împrumutat în secolul al XIII-lea, este *protopop* (< v.sl. *protopopu* < gr. TrpcoT07raTc^oc<;)[378]. Formaţii cu elementul de compunere *proto-* continuă să apară în decursul secolelor. Pînă pe la începutul secolului al XIX-lea ele sînt numai nume de persoane : *protospatar* DOSOFTEI, V.S., în DA ms., s.v. (cf. v. sl. *protospatari,* gr. 7rporroa7ca6apio<;), *protoprezviter* (cf. v.sl. *protoprezviteru,* gr. **7cpoT07tpso**-puT£po<;), după care s-au creat şi formaţii româneşti *(protomedic, protosocru)*[379]. Din secolul al XIX-lea încoace, compusele noi cu *proto-* sînt nume de lucruri şi de noţiuni abstracte *(protoamibă, prototip, protoistorie* etc.) intrate din diferite limbi moderne. La sfîrşitul secolului al XIX-lea se întîlneşte, ca termen special (în terminologia jocurilor de cărţi), şi cuvîntul *proios* DDRF, S.V. (< ngr. -repcoTo?), din care a fost desprins, la origine, elementul de compunere *proto-*.

Alt compus care apare într-un document slav din secolul al XV-lea este: *viţăşpanu* (< magii, *viceispân, vicispân* < lat. *vice* cu pronunţare maghiară + magh. *ispân),* care are în secolele următoare şi formele *viţaişpan, «nţeşpan, viţeişpan, viţispan*[380]. O formaţie de acelaşi fel, atestată în acelaşi secol, este şi *viţăvoivodu (viţăvoivoda)*[381]. Variantele *viţeişpan, viţevoivodse* întîlnesc şi mai tîrziu, de exemplu la Şincai (cf. FUGARIU, ş. CLXXVI, ^ CLXXXIX), care îl foloseşte şi pe *viţecraiu* (id. ibid. CLXXXIX). în secolul al XIX-lea formaţiilor cu *viţe-* le iau locul cele cu *vice-,*

Nici în textele secolului al XVI-lea compusele tematice greco-latine nu sînt mai numeroase. De obicei ele sînt împrumutate prin intermediu slav: *filosofic, filosof* CORESI, la DHLR II 545, *gazofilachie* CORESI, la DHLR **11** 545 (< v.sl. *gazofilakija* < gr. Ya^o^uÂaxtov), *pantocrator* cuv. BĂTU. I 195, Cf. DHLR II 547 (< gr. **7ravT0xpdcT6>p).**

Compuselor de acest fel li se alătură numeroşi termeni religioşi de origine slavă (adeseori traduşi în româneşte) : *blagodarenie, blagoslo-*

[377] Cf. MIHAESCU, i. 160-161.

[378] Id. *ibid.* p. 97. în texte din secolul al XVI-lea apare forma metatezată *potropop* DHLR II 137.

[379] Gf. GÂLDI, M. 244.

[380] TAMAS, E., S.V. *viţispan.*

[381] Gf. N. Drăganu, recenzie la L. Treml, *Die ungarischen Lehnworter im Rumanischen,* în DR VII (1931-1933) 210.

venie, bogoiavlenie, pravoslavie. Atît formaţiile greceşti, cît şi, cele sl au de obicei caracter neanalizabil.

Din limbile slave a intrat în română elementul de compunere „mare" (< v.sl. *velit, velij),* folosit în legătură cu rangurile boiereşti *vel-armaş, vel-jicniceriu, vel-spătar, vel-stolnic, vel-vistier* etc. (cf. v *velîmoza* „mare dregător, mare demnitar")[383] şi tradus prin adjecti *mare,* cu care a fost folosit paralel. Elementul de compunere, în ma rialul cercetat de noi atestat pentru prima dată în compuse român la mijlocul secolului al XVII-lea (1641, cf. GCR I 91, la TDRG, S.V. se întîlneşte pe la începutul secolului următor şi cu valoare de adje invariabil *(Boieri mazili ... carii ... au fost cu boierii* ***vel*** *sau fe de boieri* ***vel.*** ÎTECULCE, L. 381). După Sextil Puşcariu[384], forma ro nească *vel* a apărut în documentele noastre începînd cu secolul al XVI-l ca o prescurtare grafică, intrată apoi şi în limba vorbită.

Alte elemente de compunere de origine slavă, întîlnite de asemenea lîngă nume de ranguri boiereşti, sînt adjectivele : *vtori- muftor(i)-,ftore-,* doilea" (<v.sl. *vutoryj, ftoryj) : ftori-logofăt, ftor-clucer, vtori-comis* DA, s.v. *ftori-)* şi *treti* „al treilea" (< v.sl. *tretii) : treti-logofăt* (GH în PION. ROM. 5), *treti-armaş* (FILIMON, la TDRG, S.V. *treti), treti-po nicel* (Al. CANTACUZIN, în PION. ROM. 116). în locul lor apar uneori nu ralele ordinale *al doilea, al treilea (logofăt al doilea, al treilea).*

Aceste elemente au dispărut o dată cu desfiinţarea rangurilor ieresti pe care le denumeau.

în secolele al XVII-lea—al XVIII-lea, o dată cu adoptarea tit turii ierarhice otomane, pătrunde în limbă elementul de compunere *başa,* folosit în termeni turceşti care denumesc funcţii sau ranguri varianta *bas* el se află situat' în special în prima parte a compusu *bas-aga* „primul căpitan sau comandant al unui detaşament în arm otomană", *baş-caimacam* „cel dintîi dintre caimacami", *baş-ceauş* „ marele peste un regiment de ieniceri"[385] etc, dar şi *baltagi-baş* „că tanul baltagiilor" (IST. COSTIN, în DA, S.V. *baltagiu).* Varianta *başa* întîlneşte mai ales pe ultimul loc : *capegi-başa* „trimis al sultanulu ţările româneşti, însărcinat în special cu schimbarea domnilor", *ce başa* (cu acelaşi sens ca şi *baş-ceauş), haram-başa* „căpitan de hoţi sau haiduci" (devenit popular în'forma *(Ji)arambaşă), tabla-başa* „cal pe sultanul îl dădea în dar unui domnitor român, la numirea acestu *tutungi-başa* „slujbaş însărcinat cu supravegherea cultivării şi vînz tutunului"[386]. Dupăcum se poate observa din exemplele de mai sus, în *bas,* element de compunere situat pe primul loc, şi *başa,* situat pe ulti

[382] Gf. şi compusul de origine slava *veliglas* ,,(cu) glas tare" *{începe a-l ceti în ve* GHEORGACHI, în LET. III 291/16).

[383] Gf. Lucia Djamo-Diaconiţă, *Contribuţii la studiul terminologiei social-politice a sla româneşti {Termeni şi sensuri specifice cronicilor),* în „Romanoslavica", Filologie, XII, B reşti, 1965, p. 99.

[384] Gf. *Limba română,* voi. II : *Rostirea,* [Bucureşti] 1959, p. 172.

[385] Yezi Rodica Ocheşeanu, *lucr. cit.,* p. 31—32.

[386] Cf. şi *başa-rachiu* ',,rachiu foarte bun", creaţie populară (DA, S.V. *bas).*

loc, nu există deosebiri de sens. Deosebirea de topică se datorește, de obicei, modelului turcesc[387]. Varianta *bas,* situată mai ales pe primul loc, devine pentru un timp productivă, cu sensul „foarte, de frunte", împreună cu substantive și adjective, ea ajunge să creeze în limba populară compuse noi, ca : *baș-hengher* „hengher de frunte", *baș-bătăuș* „bătăuș de frunte", *baș-bătrîn* „foarte bătrîn" și chiar *cocoș-baș* „cocoș care cîntă cînd este de trei zile", deci „cocoș de frunte" (DA, S.V. *COCOȘ*)[388]. Valoarea lui *bas* a determinat pe unii cercetători să-1 situeze printre prefixele superlative[389]. Acestei interpretări i se opune însă faptul că, spre deosebire de prefixe, *baș* apare în anumite formații pe ultimul loc, situație întîlnită numai la elementele de compunere.

Compuse tematice împrumutate din neogreacă apar în număr din ce în ce mai mare la sfîrșitul secolului al XVII-lea și în secolul următor. De exemplu, în scrierile lui Dosoftei sînt atestate formații ca : *astrologhie, avtocrator, caligraf, gheometrie*[390]. La Cantemir întîlnim adeseori formații împrumutate ca : *atheofovie, camilo-pardal, filohrysos, filoprosopie, megalopsihie, monomahie, vatologhie*[391]. Despre nume de popoare ca de pildă : *carpo-dacMi* (**KR**. 69), *romano-moldo-vlahii* (din titlul Hronicului) nu putem spune însă dacă au fost împrumutate sau create de Cantemir.

La sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XlX-lea numărul compuselor împrumutate din neogreacă înregistrează o creștere simțitoare[392]. Apar acum numeroase compuse care nu se mai păstrează ulterior în vocabularul limbii române moderne : *alilografie* „corespondență" < aXXvjXoypacpia, *chinotomie* „inovație" < xaivoTouia, *filarghirie* „zgîrcenie, avariție" < cpiAapyupia[393], *horoepiscop* < xcopos7riaxo7uo<;. Creațiile originale după modelul compuselor împrumutate (de exemplu *arhierolucrare, protomedic)* se întîlnesc rar[394].

Xumeroase sînt și compusele cu etimologie multiplă, termeni internaționali intrați în această perioadă din neogreacă, după cum ne-o dovedește forma lor *(astrolavion, exdgonon, idololatrie, octâedron, termometron,* pentru care cf. ngr. aaTpoAa[3i.ov, s^aycovov, £i§a>XoXaTp(£)ia, oxTasSpov, 8sppi6(ASTpov), și înlocuiți, ceva mai tîrziu, prin corespondentele lor împrumutate din latină sau din diferite limbi moderne (italiană, rusă, ger-

[387] Gf. J. Deny, *lucr. cit.,* p. 750 ș.u., James W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon,* Constantinopole, 1921, p. 325.

[388] Menționăm aici că o formație ca *baș-boier* „boier mare, boier de rangul întîi", considerată în general drept creată pe teren românesc (cf. Rodica Ocheșeanu, *lucr. cit.,* p. 32), e foarte probabil un împrumut din turcă, după cum arată Vladimir Drimba în *Contribuții lexicologice* publicate în LR VIII (1959), nr. 1, p. 27—28.

[389] Gf. Rodica Ocheșeanu, *lucr. cit,* p. 31-32.

[390] Gf. ROSETTI-G.\ZACU, i. L. R. i 126.

[391] Pentru toate aceste formații cu excepția lui *camilo-pardal,* cf. ROSETTI-CAZACU, I. L. R. I 321, 324, 325, 330. Pentru *camilo-pardal* vezi CANTEMIR, I. II 213.

[392] Gf. GÂLDI, M. 71.

333 *Arghirofilie,* cu același sens, împrumutat de asemenea din neogreacă, continuă să se folosească rar pînă astăzi. Cf. DM, s.v.

[394] Gf. GÂLDI, M. 137 ș.u.

mană), și în primul rînd din franceză *(astrolab, hexagon, idolatrie octaedru, termometru).* De altfel este adeseori greu de stabilit din ce lim provin compusele de acest fel, date fiind caracterul lor internațion forma lor asemănătoare în diferite limbi și chiar faptul că au putut împrumutate simultan din mai multe limbi (cf. de exemplu : lat. *as labus,* fr. *astrolabe,* it. *astrolabio,* germ. *Astrolabium*; lat. *hexagonum, hexagone,* it. *esagono,* germ. *Hexagon*; lat. eclez. *idolatria,* fr. *idolat* it. *idolatria,* germ. *Idolatrie* etc.)[396].

Xumărul lor a continuat să crească necontenit, o dată cu dezv tarea diferitelor domenii ale științei, în special prin împrumuturi și calcu în prima jumătate a secolului al XlX-lea se folosesc adeseori forma calchiate în locul celor împrumutate, ele circulînd de multe ori paral *aeroplutitor* și *aeronaut; fericad*[397] și *parașută ; unocuprinzime* și *univer sutametru* și *centimetru; miemetru* și *milimetru; caldomesor* și *termome greomesor* și *barometru.* Unele dintre calcurile totale s-au păstrat p astăzi *(anotimp*[398], după germ. *Jahreszeit),* însă în marea majoritate cazurilor ele au dispărut, fiindu-le preferate împrumuturile: de exem *parașută,* nu *fericad-, geografie,* nu*pâmînto-scriere*. Un caz mai puțin ob nuit prezintă formațiile sinonime *ferităsnet, feritun,* calcuri totale, *paratoner,* împrumut din fr. *paratonnerre,* dintre care nici una nu dovedit viabilă. S-a menținut în schimb derivatul (semicalc) *paratrăsne* Și printre calcurile parțiale din această perioadă întîlnim unele care n- rămas în limbă (de exemplu *aeroplutitor, sutametru, miemetru)* și în lo cărora s-au impus împrumuturile *(aeronaut, centimetru* și, respect *milimetru).* S-au păstrat și se folosesc și astăzi calcuri parțiale, ca : *truped,* după lat. *quadrupes, -edis,* fr. *quadrupede; patrulater,* după l *quadrilaterus,* fr. *quadrilatere; triunghi,* după it. *triangolo,* lat. *triangul* fr. *triangle* etc.; *apeduct,* după lat. *aquaeductus,* fr. *aqueduc.* Asemen formații au continuat și continuă să se creeze și astăzi: *portsculă portunealtă,* după fr. *porteoutiV, autodrum,* după fr. *autorcute* (cf. și ge *Autobahn)-, cosmonavă,* după fr. *cosmonef,* rus. *KOCMompadjib*[400]*; minifu* după fr. *mini-jupe.* După cum se poate constata și din exemplele de n

[395] Deosebirea dintre această formă *(ido-)* și cea citată ceva mai înainte ca împru din neogreacă *(idolo-)* se datorește unei haplologii petrecute într-o fază foarte veche a limbi romanice sau in latina ecleziastică (cf. Emile Littre, *Dictionnaire de la langue fran* tome 4 [Paris] 1958, s.v. *idolatrie).*

[396] Gf. Al. Graur, *Studii de lingvistică generală,* [București] 1960, p. 67, 69, și URSU 114-117.

[397] Menționăm că *feri-* traduce pe fr. *para-* (vezi mai departe nota 399).

398 A avut și forma *anutimp.* Gf. URSU, T. 148.

399 Faptul că *feritun* și *feri trăsnet* sînt compuse, în timp ce *paratrăsnet* este derivat cu fixul *para-,* deși toate trei formațiile au ca punct de plecare fr. *paratonnerre,* se explică situația lui *para-,* deosebită în franceză față de română. în timp ce în franceză formațiil *para-* „care apără, ferește de ceva" sînt considerate compuse, deoarece *para-* este analizat verbul *parer,* grație dubletului său *pare-(ol.* J. Marouzeau, *Procedes de composition en fra moderne,* p. 245—246), în limba noastră, unde o asemenea posibilitate de analiză n existat, fr. *para-* s-a confundat cu prefixul *para-,* de origine grecească, (cf. Cris Gherman, *Prefixul para-,* în SMFC IV, p. 17—18).

[400] Gf. HRISTEA, E. 168.

sus, există tendința ca termenul exprimat printr-un element de compunere de largă circulație internațională să fie păstrat ca atare (cf. *cenți-* și *mili-* din *centimetru* și *milimetru, tri-* din *triunghi, auto-* din *autodrum, mini-* din *minifustă* etc).

Și împrumuturile devin din ce în ce mai numeroase. în măsura in care le putem stabili originea, ne putem da seama că ele au fost şi sînt furnizate în primul rînd de franceză, dar şi de limbi ca rusa *(cosmodrom* poate proveni atît din fr. *cosmodrome,* cît şi din rus. *nocModpoM*[401]; *agro-biologie* < rus. *aspo6uoJio2u^*; *agrotehnică^* rus. *azpomexnuna*[402]; *foto-reportaj* < rus. *0omopenopmaoic, agrominim* < rus. *aspoMunuM),* germana *(bandotecă* < germ. *Bandothek; frezmaşină* < germ. *Frăsmaschine, bor-maşină* < germ. *Bohrmaschine)* şi chiar engleza *(aberoscop* < engl. *aber-roscope)* sau italiana *(autostradă* < it. *autostrada)*[403]. Numărul formațiilor originale *(autoblocare, grandomanie, semiaxă^, semiporțelan, televacanță, vitezomdiru* etc.) după modelul oferit de împrumuturi şi calcuri înregistrează o creştere simțitoare în limba de astăzi, deşi trebuie avut în vedere faptul că ele ar putea fi şi împrumuturi sau calcuri după modele neinserate în dicționare, cu circulație numai în lucrări de specialitate.

Numeroase elemente de compunere folosite astăzi apar încă de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului următor. După cum se poate constata din materialul avut în vedere (furnizat în special de URSU, T. şi de GÂLDI, M.), unele diptre aceste elemente sînt destul de bine reprezentate în perioada discutată: *aero-^.aiMo-, bi-, electro-, jilo-, geo-, hidro-, micro-, mono-, poli-, semi-, tri-) -log, -logie, -metru, -m.etrie, -scop, -scopie.* Se folosesc puți#, față de situalf? din limba actuală, elemente ca: *di-, foto-, (h)emi-, >pşeudo-*[404]*^, lele/.* Altele, cum ar fi: *cine-, moto-, neo-, port-, radio-,* astăzf întîlnj^ într-un număr destul de mare de compuse, nu apar de loc, despre u&ele dintre ele (de exemplu *cine-, moto-, radio-)* putîndu-se afirma cu certitudine că n;^ existau încă în acea perioadă.

§ 135. în ce priveşte numele proprii, anterioare secolului al XVI-lea sînt compusele : *"Ungrovlahia* < gr. Ooyypo3Xax&a, nume dat de greci

[401] Id. *ibid.* 114.

[402] ***Id.'ibii.*** 118. Vezi şi alte împrumuturi din. rusă în aceeaşi lucrare, la p. 125, 127, 132, 138.

[403] Pentru originea împrumuturilor din germană, engleză şi italiană citate aici, cf. DN, S.V.

[404] Formații cu *semi-* create pe teren românesc întîlnim încă de la mijlocul secolului trecut, după cum reiese din următorul citat: *Moşia cumnatului său este **semisat, semioyăşel.*** PANTAZI GHI£A, in PION. ROM. 188.

[405] |„„f„ă de *pseudonim,* menționat la GÂLDI, M. 245, amintim pe *pseudoproroc,* întînit la Şincar{cf. FUGARIU, Ş. CLXXXIX). Forma *pseudo-,* singura folosită în româna actuală, reprezintă $£odul de rostire a acestui element de compunere în greaca veche, pe cînd *psevdo-* redă rostirea din neogreacă, întîlnită la noi pînă pe la sfîrşitul secolului trecut. Interesant din acest punct de vedere este compusul *Psevdo-kinighetikos,* creat de Al. Odobescu. Acest compus a avut şi are mai multe variante grafice şi fonetice, în marea lor majoritate hibride, ca *Pseudo-kineghetikos, SL* cărui primă parte este scrisă conform rostirii din greaca veche, pe cînd partea a doua este scrisă aproximativ după rostirea din neogreacă. (Cf. Al. Graur, *Psevdo-kinighetikos,* în ROM.LIT.1969, nr.15, p.14.)

Țării Eomâneşti şi folosit apoi de slavi şi de români, după care a fost fo mat, tot de greci, MoXSo3Xocx£a, devenit mai tîrziu, în româneşte, *Mold valahia* (alături de ele apar şi *moldovlah, moldovalah)*[406].

La Cantemir întîlnim unele formații de acelaşi fel, după model compuselor deja existente *(Baco-Bomania* HR 181, *Bano-Bachia* HR 6 Compusul *Moldov(a)lahia* a servit ca model formației *Moldo-România* care se întîlneşte la Balcescu, mai puțin obişnuită decît substantivul c respunzător *moldo-român.* Categoria aceasta de compuse a fost îmbogăți ulterior prin unele împrumuturi ca : *Cehoslovacia, Indochina.*

Sumele proprii geografice care conțin elementul *-falău* au încep să aparăr în evul mediu, în Transilvania, iar cele în care intră elemen de compunere de origine turcă sînt de dată ceva mai recentă. Ele trebu plasate prin secolele al XVII-lea—al XVIII-lea, o dată cu creşterea i fluenței turceşti asupra limbii române. Cam în aceeaşi perioadă au î ceput sa apară şi numele de familie care conțin elemente de compune ca *-oglu, cara-, -opol* etc.

în sfîrşit, numele de întreprinderi şi instituții (ca *Ferometal)* apărut în acest secol, probabil între cele două războaie mondiale (un dintre numele mai vechi de acest fel este *Feroemail).* După 1944 ele s- dezvoltat după modelul limbii ruse. Astfel *Electroputere* reprezintă calc parțial după rus. ***dJienmpociiJia^***

§ 138. în concluzie se poate spunl.că, deşi avînd o mare vechin în limbă, categoria substantivelor îp^^trUftura cărora intră elemente compunere s-a dezvoltat în special de la sfîrşitul secolului al XVIII-l încoace şi continuă să se dezvolte mai ales* datorită împrumuturilor calcurilor. în ce priveşte creațiile pe teren românesc, prin numărul redus, ele au ocupat j)înă nu de mult un loc cu totul neînsemnat print compusele de acest fel; in prezent, o dată cu creşterea lor numerică crescut si importanfea^ran cadrul acestei categorii.

'* <* • • v#s>-

SUBSTANTIVE COMPUSE DIN ABEEVIEBI

§ 137. Substantivele compuse deacest fel au ca trăsăturăT specifi prezența în componența lor a uneia sau a mai multor abrevieri (lit inițiale sau fragmente ale unor, cuvinte, ale unor elemente de eomppM ori chiar ale altor părți din stractura unui cuvînt, de exemplu p fixe), care pot fi combinate fie numai între ele, fie şi cu curate (s elemente de compunere) întregi. Cele mai multe dintre compusele c abrevieri au ca punct de plecare substantive compuse sau grupuri si

[406] Gf. MIHĂESCU, i. 143.

[407] Aici *România* = *Valahia,* adică *Muntenia.*

[408] Gf. V. Danteş şi M. Brînzan, *Corespondențele lexicale româno-rusein domen cuvintelor compuse prin prescurtare,* în ,,Analele Universității Bucureşti". Seria ştiințe socia Filologie, voi. XVIII, 1960, p. 394.

>T
I

tactice, al căror sens îl preiau şi paralel cu care adeseori circulă : *C.F.E.* = *Căile ferate române, Aviasan* = *Aviaţia sanitară, A.C.T.H.* = *adrenocorticotropJiormon, P.A.S.* = *(acid) paraaminosalicilic, Frodexport* = *(întreprindere de) produse pentru export* (cf. însă *TBC,* format pe baza cuvîntului simplu *tuberculoză,* vezi mai departe § 138).

§ 138. Procesul creării compuselor din abrevieri cuprinde două aspecte deosebite. Primul aspect priveşte abrevierea cuvintelor sau a termenilor care alcătuiesc formaţia de bază, iar cel de-al doilea constă în îmbinarea abrevierilor. Cele două aspecte sînt strîns legate între eie şi se desfăşoară, probabil, aproape concomitent.

Abrevierea cuvintelor sau a termenilor unei formaţii în vederea creării compusului are un caracter selectiv şi convenţional, deoarece compusele din abrevieri au ele înseşi un caracter convenţional. Fantezia celui care creează compusul joacă un rol important în alegerea abrevierii şi în aranjarea noului cuvînt.

Ca regulă generală, cînd se porneşte de la o formaţie de mai multe cuvinte, sînt lăsate la o parte uneltele de legătură (prepoziţiile, conjuncţiile) şi articolele. Uneori, din motive fonetice, în compus apare şi iniţiala unei prepoziţii sau a unei conjuncţii: *Editura de stat pentru literatură şi artă* s-a abreviat *E.S.P.B.A.,* păstrîndu-se iniţiala prepoziţiei *pentru* (nu însă şi a lui *de* sau *şi).* Ceilalţi termeni pot fi abreviaţi toţi sau numai unii dintre ei, după importanţa lor şi după felul cum se' îmbină între ei. Fiecare prescurtare reprezintă prima parte a unui cuvînt: literă iniţială, silabă iniţială, fragment mai mare sau mai mic de o silabă.

Ordinea în compus a termenilor abreviaţi de cele mai multe ori corespunde celei din formaţia de bază. De exemplu *staţiune de maşini şt tractoare* a devenit *S.M.T.; Institutul de proiectări pentru industria organică şi petrochimică, IPROCHIM; Centrul de perfecţionare a pregătirii cadrelor de conducere din întreprinderi, CEPECA.*

Se poate întîmpla însă ca abrevierile să fie aşezate în altă ordine decît termenii abreviaţi în formaţia care a servit ca punct de plecare : din *întreprindere de stat pentru importul si exportul de cărţi* s-a format *CAETIMEX*[409]. Situaţiile de acest fel sînt mai rare.

Uneori abrevierile sînt combinate cu cuvinte întregi: *gostat* = *gospodărie agricolă de stat.* Alteori aranjarea prescurtărilor este făcută în aşa fel, încît compusul rezultat să semene fonetic cu un cuvînt românesc sau străin: *ASTEA* = *Asociaţiunea transilvană pentru literatura română şi cultura poporului român*[410], *APEOLACTA* = *întreprindere de aprovizionare cu produse lactate*[411], *INCEEC* = *Institutul de cercetări în construcţii şi economia construcţiilor, melana* = *fibră sintetică din metan cu aspect de lînă* (lat. *land).* Din necesităţi fonetice, compusului format din abrevieri

[409] Cf. Luiza Seche, *Aspecte ale limbii firmelor şi anunţurilor,* în LRVIII (1959) nr 5 D 19

[410] Cf. IORDAN, L. R. A. 251.

[411] Aceasta se observă mai frecvent la compusele străine : *IVHA* = engl. *International Union of Life Insurance Agents, ALITALIA* == it. *Aerolinee Italiane Internazionali, PLUTO* = engl. *pipe-line under the ocean.* Gf şi Henri Mitterand, *lucr. cit.,* p. 66.

i se pot adăuga unele sunete, mai ales finale : *hantru* = *hectar de arătură normală cu tractorul* + *-u.*

Compusele din abrevieri împrumutate dintr-o limbă străină nu se deosebesc în principiu ca mod de formare de cele create pe teren românesc. Din această cauză, împrumuturile cărora le corespund formaţii traduse în română prin cuvinte cu iniţiale identice şi aşezate în ordinea abrevierilor din compus pot părea create în româneşte. *O.M.S.,* provenit din fr. *Organisation mondiale de la sânte,* grup de cuvinte tradus în româneşte prin *Organizaţia Mondială a Sănătăţii,* este raportat de vorbitorul român la formaţia românească, pe baza căreia pare a fi alcătuit. Compusele din abrevieri împrumutate pot fi legate de formaţia românească corespunzătoare chiar şi atunci cînd prezintă unele neconcordanţe faţă de ea, cum ar fi ordinea deosebită a termenilor abreviaţi faţă de cea a cuvintelor din formaţia românească la care se face referirea : compară *ISFA* < engl. /[nternational] #[cientifie] .F[ilm] J_[ssociationJ, cu *Asociaţia Internaţională a Filmului Ştiinţific; UNESCO* < engl. [The] U[nited] JVŢation] J5[ducational] #[cientifie and] Cfultural] 0[rganization] cu *Organizaţia Naţiunilor Unite pentru Educaţie, Ştiinţă, Cultură.*

în ce priveşte unele compuse din abrevieri împrumutate, aparţinînd terminologiei ştiinţifice, constatăm că în alcătuirea lor intră iniţialele tuturor termenilor'formaţiei (compus sau grup sintactic) care le-a servit ca punct de plecare sau numai ale unora dintre ei, de exemplu : *C.M.C.* = *carboximetilceluloză, B.B.T.* = *diclordifeniltriclormetilmetan* (vezi şi *A.C.T.H.,* dat mai înainte). Se poate întîmpla ca prima literă să fie iniţiala unui prefix : *P.A.B.* = *(acid) paraaminobenzoic, I.B.E.* —*intradermoreacţie (vezi* şi *P.A.S.,* amintit mai înainte). în alte abrevieri, ca *HIN* =*hidrazida (acidului) izonicotinic,* iniţialei primului cuvînt i-au fost adăugate iniţiale ale unora din termenii care alcătuiesc ultimul cuvînt. Abrevierea *TBC* (scrisă şi *Tbc* sau *tbc)* este alcătuită din iniţialele primelor trei silabe ale cuvîntului *tuberculoză.*

§ 139. Compusele din abrevieri sînt analizate sau nu de vorbitor în măsura în care acesta le poate raporta la formaţia de bază.

Compusele formate din fragmente mai mari în care se recunosc cu uşurinţă anumite cuvinte şi alături de care intră uneori şi cuvinte întregi au de obicei caracter analizabil: *Aviasan, Artarom, Eurasia.* Cînd un cuvînt întreg este alăturat unor litere sau unor fragmente mai mici, compusul alcătuit astfel devine o formaţie semianalizabilă pentru vorbitorul care recunoaşte numai cuvîntul existent şi independent, dar nu ştie ce reprezintă restul compusului. în felul acesta este analizat astăzi *aragaz,* format din abrevierea cuvintelor *Asociaţia româno-americană^* (denumirea unei societăţi capitaliste dinainte de cel de-al doilea război mondial) + *gaz.*

Mai multe discuţii comportă, din punctul de vedere al analizei lor, compusele din litere sau din fragmente mai mici ale unor cuvinte. Unele dintre ele, ca: *P.T.T.B., P.C.E., U.T.C., CC, E.B.G., U.E.S.S.,* sînt abrevieri clare astăzi pentru orice vorbitor de limbă română, deoarece

se află neîncetat în legătură cu formațiile de bază, atît unele, cît şi celelalte fiind la fel de mult folosite.

Cînd formația de bază este folosită mai puțin sau într-un cerc mai restrâns decît compusul căruia i-a dat naştere, acesta poate fi analizat sau nu în funcție de cunoştințele fiecărui vorbitor în parte. Deoarece prescurtări ca: *ADAS, Agerpres* sau *I.R.V.A.* sînt mai cunoscute decît grupurile sintactice din care provin *(Administrația asigurărilor de stat. Agenția română de presă, întreprinderea pentru recuperarea, recondiționarea şi valorificarea ambalajelor),* ele rămîn adeseori neanalizate. Nume de substanțe chimice sau de medicamente, ca, de exemplu : *D.D. T., P.A.S., A.C.T.H.,'mit* analizate, de obicei, numai de chimişti sau de medici, <îare ştiu din ce sînt formate. Atunci cînd compusul nu este analizat se poate'ajunge la formulări greşite : *C.F.R.-ul român* sau *francez, asociația A.R.B.U.S.*[412].

Dacă formația de bază nu există în limbă, analiza compusului nu este de loc posibilă. Situația aceasta se întîlneşte destul de frecvent în oazul unor împrumuturi dintr-o limbă străină. *NATO,* denumire alcătuită din inițialele formației englezeşti *North Atlantic Treaty Organization,* deşi circulă paralel cu corespondentele româneşti *Pactul Nord-Atlantic* sau *Pactul Atlanticului de Nord,* rămîne neanalizabil pentru vorbitorul de limbă română.

Compusele neanalizate sînt simțite totuşi ca fiind formate din abrevieri, fără însă ca termenii componenți să poată fi deosebiți, atunci cînd din punct de vedere grafic şi fonetic ele prezintă o formă neobişnuită pentru un cuvînt simplu (vezi, de exemplu, modul de scriere şi aspectul fonetic al compuselor *D.D.T., A.C.T.H., ADAS, NATO).* Atunci cînd nu se deosebesc sub aspect grafic sau fonetic de un cuvînt obişnuit, compusele neanalizabile sînt pentru vorbitor cuvinte simple, indiferent dacă au fost create în româneşte *(var* „unitate de putere electromagnetică reactivă" — *voltamper reactiv*[413]*; haniru)* sau împrumutate *(Fiat,* numele unei mărci de automobil, din it. *Fabrica Italiana Automobili Torino; Agfa,* din germ. *AJctiengesellschaft fur Anilinfabrikation).*

§ 149. Compusele din abrevieri sînt substantive comune şi proprii, .acestea din urmă fiind mult mai numeroase şi putîndu-se forma mult mai uşor decît cele dintîi.

I. Substantivele comune sînt de două feluri:

a) nume de organizații din domeniul social-economic: *goscol = gospodărie agricolă colectivă, G.A.S. = gospodărie agricolă de stat, C.A.P. = cooperativă agricolă de producție, S.M.T.*[414] ;

[412] Vezi Vlad Vrancea, *Prescurtări ca substantive,* în cv i (1949), nr. 7, p. 23. Cf. şi IORDAN, L.R.A. 251, unde se semnalează faptul că derivatul *ceferist* a ajuns să fie folosit uneori cu sensul „funcționar sau lucrător la calea ferată (indiferent din ce țară)", după cum •ne-o dovedesc construcții ca : *ceferiştii francezi, ceferiştii germani.*

[413] După MÂNECA, T. 200, *var* a rezultat din alăturarea cuvintelor *volt, amper, rezistență.*

[414] Compusele de acest fel îşi datoresc adeseori' existența faptului că apar pe fiitoele cinei serii întregi de magazine, întreprinderi, instituții etc. Cf. Luiza Seche, *Aspecte ale limbii firmelor şi anunțurilor,* p. 18—19.

b) nume de substanțe, produse, procedee, fenomene etc., folosite în dif rite domenii ale limbii literare, şi mai ales în stilul tehnico-ştiințific : *cart* „gaz toxic care conține 10% oxid de etilen şi 90% bioxid de carbon" *carbon toxic, P.F.L. = plăci fibrolemnoase, P.A.L. = plăci aglomer lemnoase, H.C.M. — hotărîre a Consiliului de Miniştri, stas — standa de stat* (vezi şi alte exemple de acest fel amintite în acest capitol).

II. La rîndul lor, substantivele proprii pot fi clasificate în cîte categorii mai importante :

a) nume de instituții şi întreprinderi: *I.F.A. — Institutul de fizi atomică, T.A.P.L. = Trustul de alimentație publică locală, O.N.T. = Ofici național de turism, I.C.I.L. —întreprinderea pentru contractarea şi i dustrializarea laptelui;*

b) nume de organizații şi asociații naționale şi internaționale scop social, economic, ştiințific, sportiv etc. : *TJ.T.C. = Uniunea Tin retului Comunist, F.S.M. = Federația Sindicală Mondială, C.N.I.T. Consiliul Național al Inginerilor şi Tehnicienilor;*

c) nume de țări compuse din mai mulți termeni şi de ansamblu continentale : *R.A.U. = Republica Arabă Unită, R.D.G. '= Republica D mocrată Germană, S.U.A. = Statele Unite ale Americii, U.R.S.S. = Uni nea Republicilor Socialiste Sovietice; Furafrica — Europa şi Africa, Eu asia — Europa şi Asia-,*

d) nume proprii de persoane: (pseudonime) *Hasan = H. Sanielevi Niger — Nicolaie George Rădulescu, Nigrim == Nicolaie Grigore Mih lescu, Tradem = Traian Demetrescu;* (compuse cu valoare de prenum din inițiale ale unor prenume) ***Bere*** *loanițescu =D. R. Ioanițesc* ***Gheve*** *Popescu = G. V. Popescu*[415].

în timp ce categoriile de nume proprii de sub a şi & sînt foar bine reprezentate, ultimele două categorii, *c şi d,* cuprind puține formaț

Datorită obiectelor pe care le denumesc, substantivele compuse d abrevieri aparțin de obicei limbajului oficial economico-social şi cel tehnico-ştiințific. De aici ele pătrund în vorbirea curentă, care se lim tează la a le folosi, fără să creeze ea însăşi formații noi de acest fel. stilul beletristic asemenea compuse nu se folosesc decît atunci cî permite subiectul tratat (cînd e vorba de teme actuale, ştiințifice etc

§141. Compusele din abrevieri prezintă uneori deosebiri mari fa de cuvintele obişnuite, atît în ce priveşte grafia, cît şi pronunțarea. bună dreptate se susține că la substantivele formate din abrevieri scris prevalează asupra pronunțării[416], situație valabilă însă, după cum reieşi din următoarele două paragrafe (142 şi 143), în special pentru anumit tip de compuse de acest fel. O trăsătură generală care porneş

[415] Despre modul lor de formare şi despre motivele care determină apariția lor, ve GRAUR, N. P. 101, 102, 108.

[416] Cf. Bruno Migliorini, *Lingua contemporanea,* Florența, 1938, p. 80—81.

de la aspectul grafic al compusului, influențîndu-l pe cel fonetic, este nenotarea semnelor diacritice ale literelor. Din această cauză *Ș, Ț* și în speciali sînt scrise și pronunțate *S, T, I (ICOMCECOOP = întreprinderea comercială centrală Centrocoop).* Totuși, în special în ultimul timp, apar compuse abreviate care conțin și aceste litere *(F.Ț.B. = Fabrica de țigarete București).*

§ 142. Compusele din abrevieri pot fi clasificate, sub aspect grafie și în raport cu grupul sintactic sau compusul care a servit ca punct de plecare, în următoarele categorii:

1. compuse din litere inițiale: (7.(7. = O[omitetul] (7[entral];; *C.L.D.C.* = C[entrul de] î[ibrării și] d[ifuzare a] o[apții]; (7.0.*8.* = (7[onsiliul] C[entralal] *8*[indicatelor]; *O.N.T.* = 0[ficiiil] Rațional de] T[urism] ;

2. compuse din fragmente de cuvinte (silabe inițiale sau grupuri mai mari ori mai mici de o silabă) : *aprozar* = [centrul de] *apro[vizio*-nare cu] £ar[zavat]; *ASCAB* = [Centrul de] asfistență a] cardiacilor];, *Maro* — JFZa[mura] ro[șie], numele unei fabrici din Sibiu;

3. compuse din litere inițiale și fragmente de cuvinte : *ACIN* — J.[sociația] cm[eaștilor din K.S.B.]; *ÂPBOM* == JLftelierul de] jpro[totipuri și serii zero] m[obilă]; *IPBOMIN* = J[nstitutul de] pro[iectări] mm[iere] ; *TJCECOM* = C7[niunea] ce[ntrală a] ^[operativelor] meșteșugărești];

4. compuse din fragmente de cuvinte și cuvinte întregi: *gostat* = #o[spodărie agricolă de] *stat, Eurasia* = l£w[opa și] *Asia; Bomarta* și *Artarom,* numele unor magazine din București = [Magazin de] *artă* rom[â-nească];

5. compuse din litere inițiale sau fragmente de cuvinte și elemente de compunere : *Centrofarm* ,,Oficiul central farmaceutic" = *centro-*[417] + /arm[aeeutie]; *nitrofos* „îngrășămînt constând dintr-un amestec de nitrat de amoniu și fosfați" = *nitro-* + /os[for]; *ozenolog* „persoană care se ocupă cu studierea fenomenului denumit în limbajul comun *farfurie zburătoare,* iar în cel științific *O.Z.N.*[418] [= obiect zburător neidentificat]" = *O.Z.N.* -f -o- + -Zogr[419] • *puricid* „substanță toxică pentru distrugerea puricilor" = *puri[ce]+ -cid*ă [420].

între aceste tipuri există deosebiri importante de scriere. Compusele din prima categorie, indiferent dacă sînt substantive proprii sau comune.

[417] Pentru sensul și originea tuturor elementelor de compunere amintite aici, vezi *Lista principalelor elemente de compunere* (p. 241 — 260).

[418] După engl. *U.F.O.* = *unidentified flying object.*

[419] în acest caz, mai puțin obișnuit, abrevierea *O.Z.N.* s-a comportat ca o temă, fiind legată prin vocala *o* de elementul de compunere *-log,* situat pe locul al doilea.

[420] Reducerea termenului *purice* din acest compus la fragmentul inițial *puri-^* se datorește de fapt haplologiei, prin care se evită repetarea imediată a două silabe asemănătoare. Același fenomen s-a petrecut și în două compuse recente cu elementul *-naut: lunaut* = ZufnăJ + *-naut* și *selenaut=sele[ne)+-naut.* Formațiile cu haplologie ascund analiza termenilor componenți. Vezi critica formațiilor cu *-naut* la Al. Graur, în ROM. LIT. 1969, nr. 30 și 35, p. 14.'

;se scriu, de obicei, cu majuscule, după fiecare putîndu-se pune punc ca după orice abreviere. Părțile alcătuitoare ale celorlalte patru categor de compuse din abrevieri nu se despart prin punct, chiar dacă cuprin își litere inițiale ale unor cuvinte[421]. Compusele nume proprii de ace fel se pot scrie fie cu majuscule, fie numai cu inițială majusculă *(ACII* dar și *Acin, ASCAB,* dar și *Ascar, CENTBOFABM,* dar și *Centrofarm* pe cînd substantivele comune se scriu ca niște cuvinte obișnuite *(aproza sima, saprosan).*

Este posibil ca înseși compusele din litere inițiale să fie scrise c niște substantive obișnuite. Această grafie se întîlnește în special la une compuse românești care au fost concepute ca niște cuvinte simple (su stantive comune: *var,* unele nume proprii cu care vorbitorul es familiarizat: *Arlus)* și la unele compuse străine neanalizabile, împru mutate ca atare *(nep* < rus. *nen* = *Hoeaa anonoMunecnan nojiumuna,* c noscut în românește în traducerea ,,noua politică economică", *Agf*

§ 143. Din punct de vedere fonetic, compusele din abrevieri se p grupa în două categorii:

a) compuse de tip alfabetic;

b) compuse de tip silabic obișnuit.

a) Compusele de tip alfabetic, formate numai din litere inițiale, caracterizează prin deosebirea dintre scriere și rostire și au la bază rostire literelor care notează consoane ca în alfabet (sunetele notate sînt m puține decît cele rostite). Ele sînt alcătuite din două sau mai multe sila constînd :

a) dintr-o succesiune de consoane, urmate, fiecare, de vocala «după cum sînt citite literele alfabetului în limba română[422] : *C.F.B* citit *cefere,* (7.(7.*S.,* citit *cecese, D.M.C.* (= *Direcția miliției Capitale* citit *demece.* Face excepție litera *h,* rostită fie *ha,* conform recomandăril *îndreptarului ortografic, ortoepic și de punctuație,* fie *Jiaș,* ca în franceză *pH* (= engl. *power of hydrogen,* rom. *puterea hidrogenului),* citit *peha*

(3) dintr-o succesiune de consoane urmate de vocalele însoțitoa *de* care a fost vorba sub α, alternînd cu silabe alcătuite numai din Voca <acestea din urmă reprezentînd termeni ai compusului abreviat) : *TJ.T.* citit *utece, A.C.T.H.,* citit *acetehaș, T.O.B.,* citit *teobe.*

Este de remarcat că aceste compuse prezintă o configurație foneti deosebită de a cuvintelor obișnuite. Din cauza succesiunii de silabe același fel (consoană + *e),* cele mai multe compuse de tip alfabetic •caracterizează printr-o ritmicitate interioară, rar întîlnită în mod obi nuit (de ex. în : *repede, pepene,* care se deosebesc însă ca mod de acce

[421] Este greșită în asemenea cazuri despărțirea prin puncte a literelor care alcătuie •compusul. De exemplu grafia *E.C.O.S.O.C.* (vezi LUMEA 1967, nr. 14, p. 5), în loc de *ECOS — Economic and Social Council.*

[422] în fiecare limbă același compus, deși scris la fel, sună diferit, conform felului de a citi literele alfabetului : *NBC* (= engl. *National Broadcasting Company,* numele comp niei americane de radiodifuziune și televiziune) se citește în engleză *enbisi,* în franceză, *enbe* iar în română *nebece.*

tuare[423]). La unele compuse alfabetice se întîlneşte o aglomerare de vocale în hiat: *I.A.T.C.,* citit *iatece,* cui-a în hiat, sau chiar *G.U.A.E.I.A,* *(= Grupul de uzine de aparataj electrotehnic şi instalaţii de automatizare),* în care toate vocalele formează silabe.

Unele compuse de tip alfabetic prezintă mai multe variante fonetice, după diferitele moduri de rostire a literelor alfabetului. De exemplu : *C.F.R.* este citit *Cefere* sau, mai rar, *Chefere,* după cum litera *c* este rostită *ce* (conform normelor ortoepice româneşti actuale) sau *che* (mod de rostire mai vechi). O situaţie întrucîtva diferită de cea precedentă prezintă formaţia *R.D.G.,* rostită de asemenea în două feluri: *Redege* şi *Redeghe.* Varianta *Redeghe,* în care litera *g* este citită după norma corectă de rostire a literelor din alfabet, apare izolat. S-a impus în schimb varianta *Redege,* în care *g* este rostit *ge* probabil sub influenţa începutului cuvîntului *german.* Prescurtarea *S.O.S.* (= engl. *save our souls* „salvaţi sufletele noastre") se citeşte în limba noastră atît *esoes,* ca în engleză sau franceză, de unde a fost probabil împrumutată, cît şi *seose.*

b) Compusele de tip silabic obişnuit sînt formate fie din litere iniţiale care pot fi citite ca un cuvînt (se evită în acest caz aglomerările de consoane sau vocale), fie din fragmente de cuvinte sau chiar din litere iniţiale sau fragmente de cuvinte şi cuvinte întregi aranjate în aşa fel din punct de vedere fonetic, ca să poată fi citite ca nişte cuvinte. Scrise sau nu cu majuscule, compuse ca *I.C.A.8., ICEMIN, 0.8.T.A., U.N.E.8.C.O., O.N.U., gostat, Centrocoop* sînt citite ca nişte cuvinte obişnuite.

Uneori, cînd este vorba de un compus din litere iniţiale apărut de curînd sau mai rar folosit, el poate fi citit fie ca un compus de tip alfabetic, fie ca un compus de tip silabic obişnuit, atunci cînd structura lui fonetică o permite: *C.A.P.* este citit *ceape* sau *cap, C.A.R. (= Casa de ajutor reciproc), ceare* sau *car.*

§ 144. O problemă specială pe care o ridică compusele din abrevieri este aceea a modului lor de accentuare.

Compusele de tip alfabetic sînt accentuate întotdeauna pe ultima silabă : *Utece* (U.T.C.), *Ucefese* (U.C.P.S.), *Meai* (M.A.I.), *Mefeâ* (M.F.A.), *acetehâş* (A.C.T.H.).

Compusele de tip silabic, rostite ca nişte cuvinte obişnuite, prezintă următoarele situaţii:

a) cînd sînt terminate în consoană se accentuează de obicei ultima silabă : *Ascăr, Acin, TJcecom, încerc, Artarom, Icemin,* dar *Ârlus;*

b) cînd sînt terminate în vocală, cu excepţia lui *e,* accentul cade de obicei pe silaba penultimă: *E.8.P.L.A.,Î.F.A., F.E.A. (= Fabrica pentru elemente de automatizări), Cepeca, Flăro, TJnesco, E.L.TJ., hăntru*

c) cînd sînt terminate în *e* se accentuează de obicei pe finală : *A.8.Academia de studii economice), I.S.P.E.]*

[423] Aceste substantive sînt accentuate pe prima silabă, în timp ce compusele din abrevieri de felul celor discutate aici poartă accent pe silaba ultimă (vezi şi § 144).

d) cînd au ca ultim termen de compunere cuvinte întregi, accentu compusului corespunde cu accentul pe care îl au aceste cuvinte în mo obişnuit: *Eurafrica,* ca şi *Africa, Romârta,* ca şi *ârta.^*

Unele compuse de tip silabic nu au accentul fixat: *6.N. U.* şi *O.N.tJ* *Âdas* şi, mai rar, *Adâs.*

Merită să fie menţionat aici şi compusul *Compescaria* (numele unu magazin de vînzare a peştelui), format din fragmentul *corn* din *comer* *şi pescăria.* Transformarea lui *ă* în *a şi* schimbarea de accent (în mod norma compusul ar fi trebuit să fie accentuat pe *i,* după cum s-a arătat sub *d)*[4] se datoresc probabil dorinţei de a se da întregii formaţii o rezonanţ străină. La aceasta a contribuit şi faptul că numele magazinului a apăru scris pe firmă cu majuscule şi fără semn diacritic pe *ă* şi de aceea vorbi torul nu a mai putut să facă legătură între *-pescăria* şi *pescărie.*

§ 145. Compusele din abrevieri seamănă întrucîtva cu compusel în alcătuirea cărora intră teme, cînd au ca elemente componente frag mente ceva mai mari ale unor cuvinte[425]. în această situaţie, ele se po organiza în serii, existenţa unui termen facilitînd apariţia altuia asemă nător, atît în ce priveşte modul de formare, cît şi unii dintre termeni componenţi: *aprozar, aprolacta; Comaliment, Comlemn; IPROMI* *(— Institutul de proiectări miniere), IPROCHIM (— Institutul de pro iectări pentru industria chimică organică şi petrochimică), IPROME* *(= Institutul de proiectări de uzine şi instalaţii metalice)* [426].

Dintre toate tipurile de compuse din abrevieri, cele mai folosit şi mai uşor de format în limba română sînt compusele din litere iniţiale

Calculele făcute pe baza *Indexului explicării prescurtărilor su care sînt cunoscute instituţii, întreprinderi, sector cooperatist* etc. din *List abonaţilor la serviciul telefonic,* Bucureşti, 1966, care desigur că nu cuprind toate compusele actuale din abrevieri, dar ne creează o imagine destu de concludentă în această privinţă, arată că cele mai numeroase sînt compusele din 4 litere iniţiale (peste 100), urmate de cele din 3 (cea 70 şi din 5 iniţiale (cea 30). Compusele din cîte 6 sau 7 iniţiale sînt în numă foarte mic (sub 10). Excepţional se întîlnesc şi compuse dintr-un numă mai mare sau mai mic de iniţiale (2 sau 8 : *M.P. = Ministerul Petrolulu* *C.S.I.C.O.L.A.S. = Comitetul de stat pentru îndrumare* (sic !) *şi controlu organelor locale ale administraţiei de stat).* De obicei, chiar dacă formaţi de la care se porneşte conţine un număr mai mare de cuvinte, abstracţi făcînd de uneltele de legătură şi de articol, unele dintre ele sînt lăsate'la o parte : *I.P.C.M* == /[nstitutul de]p[roiectare pentru uzine şi instalaţii di industria] Construcţiilor de] m[asini], *I.P.C.F.8* = I[nstitutul de studii

[424] Cf. la IORDAN, L. E. A. 251, formaţia *Rompescâria = Societatea română pentr vinzarea peştelui.*

[425] Vezi nota 6 de la § 20.

[426] O situaţie asemănătoare întîlnim şi la compusele străine : *Eurovision* (= engl *Europe Television), Euromart* (= engl. *European Common Market), Europhot* (= engl. *Committe of the Professional Photographers of Europe), Eurofima* (= germ. *Europäische Gesellschaft fu die Finanzierung von Eisenbahnmaterial).*

experimentări şi] proiectare pentru industria] Celulozei, hîrtiei] /[ibrelor artificiale şi valorificarea] ^[tufului].

Compusele care conţin numai fragmente de cuvinte, ca şi cele în componenţa cărora intră cuvinte întregi sînt mai puţin numeroase.

§ 146. Din punctul de vedere al comportamentului morfologic, compusele din abrevieri se grupează în două categorii diferite, după cum conţin pe ultimul loc: a) cuvinte sau elemente de compunere întregi; b) abrevieri.

a) Substantivele compuse din abrevieri urmate de cuvinte întregi au acelaşi gen ca şi acestea din urmă, comportîndu-se ca ele în ce priveşte formarea pluralului şi declinarea: *Bomarta,* f., *Bomartei; gostat,* n., *gostaturi, gostatul, gostatului; Comaliment,* n., *Comalimentul* etc.

Substantivele compuse care conţin pe ultimul loc elemente de compunere se comportă ca şi celelalte compuse care conţin asemenea elemente: *ozenolog,* m., *ozenologi, ozenologul* etc, ca şi *geolog, geologi, geologul* etc.

b) Situaţii mai variate prezintă compusele formate din litere sau din fragmente ale unoţ cuvinte, uneori conţinînd pe primul loc şi cuvinte întregi ori elemente de compunere, dar avînd întotdeauna la finală o abreviere.

Genul substantivelor de acest fel depinde de terminaţia compusului.

Substantivele terminate în consoană sau în vocalele *a* accentuat, •*e, i, o, u* sînt uneori masculine: *var, hantru,* dar de cele mai multe ori neutre: *ACIN, IPBOCHIM, A.S.E.* [427]*, C.A.P., S.M.T.* etc.

Substantivele terminate în *a* neaccentuat sînt de obicei feminine: *I.F.A., O.S.T.A., U.E.F.A., I.B.T.A.* [428].

Majoritatea substantivelor compuse din litere sau fragmente de cuvinte nu au plural, fie pentru că sînt nume proprii, fie pentru că sînt nume de materie. Substantivele comune de genul masculin aparţinînd altor categorii decît celei menţionate mai înainte fac pluralul în *-i (vâri, hantri):* Substantivele neutre formează aproape întotdeauna pluralul cu •desinenţa *-uri,* care, din punct de vedere grafic, atunci cînd compusul este format din iniţiale, este separată de acestea prin cratimă: *H.CM.-uri,* <*G.A.S.-uri, S.M.T.-uri; aprozaruri* [429]. Cînd substantivul nu mai este

[427] Din cauză că sînt nume proprii, ele nu pot primi articol nehotărît şi nici nu se folosesc în mod obişnuit la plural, determinarea genului făcîndu-se după înţeles şi după forma de plural pe care le-o putem crea *(ACIN-uri, JPRQCHJM-uri).*

[428] Vezi formele de genitiv-dativ singular *îfei, Oztei, Irtei.*

[429] Desinenţa de plural *-uri,* în locul lui *-e,* se întîlneşte într-un citat din presă şi la substantivul feminin *ICRA,* rostit în mod obişnuit cu *-a* neaccentuat *(lucrătorii direcţiei noastre şi **ai ICRA-urilor*** COMERŢUL SOCIALIST, organ al Ministerului Comerţului şi al Uniunii Sindicatelor din comerţul de stat şi cooperaţia de consum din R.S.R., 1960, nr. 40, 4/7). Crearea pluralului *ICRA-uri,* supărător atît prin prezenţa desinenţei *-uri* la un substantiv cu aspect de feminin, cît şi mai ales prin dificultatea accentuării (din cauza lui *-uri* accentul se mută de pe silaba iniţială pe -a), se datoreşte, probabil, dorinţei de a se evita omonimia neplăcută wcu numeJe de materie *icre.*

simţit compus, termenii lui componenţi nemaifiind^analizaţi, el poate avea şi pluralul în *-e : aragazuri* şi *aragaze.* Atunci cînd există în context un adjectiv, un articol nehotărît etc. care servesc drept indice al pluralului, compusul poate rămîne neschimbat, evitîndu-se în acest fel folosirea unor forme neobişnuite sau greoaie *(unele D.S.A.P.G. regionale* CONTEMPORANUL 1965, nr. 52, 6/4).

în ce priveşte articularea cu articol hotărît, unele dintre compusele din abrevieri se pot articula, în timp ce altele se folosesc numai cu forma nearticulată. Din acest punct de vedere comportamentul numelor comune se deosebeşte adeseori de cel al numelor proprii. Numele comune compuse din abrevieri, fie că sînt create pe teren românesc, fie că sînt împrumutate au, de obicei, forme articulate: *aragaz, aragazul, aragazului; P.A.S. P.A.S.-ul, P.A.S.-ului; nep, nepul, nepului* etc.

Numele proprii româneşti sau străine compuse din litere iniţiale se folosesc uneori ca nişte substantive invariabile, pe cînd alteori se articulează şi se declină ca orice substantive obişnuite (ambele comportamente putîndu-se întîlni chiar la unul şi acelaşi compus). Preferinţa pentru păstrarea formei invariabile sau pentru întrebuinţarea formei articulate este determinată de diferiţi factori, ca: vechimea compusului şi frecvenţa cu care e folosit (uneori numai într-un cerc restrîns), construcţia în care se întîlneşte, stilul în care apare, aspectul lui fonetic.

în limba vorbită se întîlnesc de obicei compuse mai vechi, cu care vorbitorul este familiarizat. Ele se comportă cel mai adesea ca nişte substantive obişnuite: ***C.F.R.-ul** îşi măreşte pe zi ee trece capacitatea d transport;* ***I.T.B.-ul** are un număr mare de salariaţi ; noua clădire* ***a Ifei** activitatea* ***U.T.C.-ului**; cerere adresată* ***P.T.T.R.-ului.*** Acelaşi comportament morfologic pot să-1 aibă compusele şi în limba scrisă, în special cînd se foloseşte un mod de exprimare mai familiar: *Aşa hotărîn noi, reprezentanţi* ***ai Taplului** şi* ***Iaplului*** (SCÎNTEIA 1966, nr. 7117, 2/6).

în limba presei, ca şi în limbajul oficial, formaţii ca cele de mai su sînt tratate de cele mai multe ori ca nişte simple abrevieri grafice[430] care trebuie să fie citite în întregime[431], iar nu ca nişte cuvinte propriu zise. Se scrie: *secretarul* ***O.N.U.,*** *Oficiul de documentare şi publicaţ tehnice* ***al M.I.U.,*** *campionatul de cros* ***al S.U.A*,*** dar urmează să s citească: *secretarul* ***Organizaţiei Naţiunilor Unite,*** *Oficiul de documen tare şi publicaţii tehnice* ***al Ministerului Industriei Uşoare,*** *Campio natul de cros* ***al Statelor Unite ale Amerieii.*** Se evită astfel unele for maţii greoaie (ca: nominativul articulat *U.N.E.S,C.O.-ul* sau genitiv dativul *U.N.E.S.C.O.-ului,* de la *U.N.E.S.C.O.)* sau familiare *(B.D.G.-u B.D.G.-ului; U.B.S.S.-ul, U.B.S.S.-ului).* La aceasta se adaugă şi grij de a nu se recurge la forme flexionare care impun modificarea aspectului grafic al cuvintelor. De exemplu substantivele din abrevieri terminat în *-a* neaccentuat, de felul lui ***I.F.A., O.8.T.A.,*** sînt asimilate cu feminine articulate cu articol hotărît enclitic; înlocuirea lui *-a* final la genitiv-dati

[430] Gf. şi Vlad Vrancea, *lucr. cit,* p. 23.

[431] Aceasta numai teoretic, deoarece, practic, formaţia care stă la baza compusului este de multe ori, din diferite mDtive, mult mai puţin cunoscută şi folosită decît compusul însuş

cu articolul enclitic feminin *-ei* determină şi ortografierea cuvintelor discutate aici într-un singur cuvînt, numai cu inițială majusculă: *Ifei, Osiei,* forme evitate de obicei în scris.

Atunci cînd forma invariabilă ar putea da naştere la confuzii se recurge totuşi]a forma flexionară. Situația aceasta se întîlneşte în special cînd compusul joacă rol de complement indirect al unui verb care cere dativul: *Alte țări ... au cerut **B.I.M.G.-ului** etaloane,* CONTEMPORANUL 1964, nr. 47, 7/7 ; *De un neprețuit ajutor a fost **U.T.M.-ului...*** SCÎNTEIA 1950, nr. 1720, 1/1.

Anumite construcții în care compusele aşezate după un substantiv îşi păstrează forma de nominativ-acuzativ, în locul celei de genitiv, se folosesc şi în limba vorbită *(membru **P.C.R.,** activist **U.T.C.,*** în loc de *membru **al P.C.R.-ului,** activist **al U.T.C-ului).***

Numele proprii compuse din fragmente de cuvinte combinate sau nu cu litere inițiale se comportă de cele mai multe ori, indiferent de stilul în care apar, ca nişte cuvinte obişnuite : *Aviasan, Aviasanul, Aviasanului; Ucecom, Ucecomul, Ucecomului (De ce **Ucecomul** n-ar putea executa si multiplicarea unor prototipuri alese cu grijă?* SCÎNTEIA 1968, nr. 7622, 4/7). De asemenea se comportă ca nişte substantive obişnuite numele proprii care au pe primul loc elemente de compunere: *Centrofarm, Centrofarmul, Cenir of armului.*

în limba presei construcțiile de tip apozitiv s-au extins şi la compusele de acest fel: *comunicat **Agerpres,*** în loc de *comunicat **al Agerpresului**; preşedintele **Centrocoop,*** în loc de *preşedintele **Centrocoopului.***

§ 147. întocmai ca şi compunerea tematică, compunerea din abrevieri reprezintă un procedeu nou şi internațional de formare a cuvintelor. Apariția lui are loc în cea de-a doua jumătate a secolului al XlX-lea, o dată cu intensificarea ritmului vieții şi cu introducerea unor mijloace noi de informare, ca telegrafia şi stenografia, care impun o mare economie de timp, de spațiu şi, în ultimă instanță, de bani[432]. Pe lîngă aceasta, înmulțirea societăților şi a asociațiilor de toate felurile, cu caracter național şi internațional şi cu denumiri lungi şi greu de reținut, a contribuit şi ea la răspîndirea acestui procedeu. în felul acesta grupurilor sintactice formate din mai multe cuvinte, adeseori străine, deci cu atît mai greoaie pentru vorbitor, le-au luat locul compuse din abrevieri, mult mai comode prin scurtimea lor[433].

Compusele din abrevieri au apărut în toate limbile moderne cam în aceeaşi perioadă, ceea ce ne face să presupunem că procedeul s-a extins rapid. Formațiile s-au răspîndit foarte uşor în toate limbile moderne, grație relațiilor economice şi politice dintre state, dar au luat amploare în timpul primului război mondial şi mai ales după acest război[434]. E"u-

[432] Cf. Astrid Baecklund, *Die univerbierenden Verkurzungen der heutigen russischen Sprache,* Uppsala, 1940, p. 36—37.

[433] Cf. IORDAN, L. R. A. 249.

[434] Vezi Bruno Migliorini, *lucr. cz7.,*p. 80—81, Ion Brăescu, *Observații asupra abrevierii cuvintelor in limba franceză,* în ,,Revista de filologie romanică şi germanică" II (1958), nr. 1,

mărul lor a crescut astăzi în aşa măsură, încît sînt necesare dicționare pentru inventarierea şi explicarea lor[435]. Acest procedeu continuă să se dezvolte în toate limbile moderne, deşi nu în egală măsură. Printre limbile care îl folosesc cel mai mult se află engleza şi rusa.

Pe lîngă creațiile din limba respectivă, împrumuturile de la o limbă la alta constituie una dintre căile cele mai importante de îmbogățire a inventarului de compuse din abrevieri. Faptul acesta este deosebit de important, întrucît compusele sînt formate de cele mai multe ori din termeni de circulație internațională, asemănători, cel puțin sub aspect grafic, în toate limbile: *O.N.U.* =fr. *Organisation des Nations TJnies,* sp. *Organizacion de las Naciones TJnidas,* engl. *United Nations Organization,* rom. *Organizația Națiunilor Unite* etc.; *FIPRFSCI* = fr. *Federation Internationale de la Presse Cinematographique,* engl. *International Federation of the GinemaXographic Press,* rom. *Federația Inteinaționale a Presei Cinematografice.*

Adeseori formațiile străine mai importante şi mai folosite sînt modificate în diferite limbi prin traducerea grupului sintactic : de exemplu *NATO,* de origine engleză (păstrat în româneşte astfel, vezi § 139), a devenit în fr. *O.T.A.N. (= Organisation du trăite de VAtlantique Nord); U.S.A. (=* engl. *United States of America)* a devenit în franceză *E.U.A. (= ^Etats-Unis d?Amerique),* iar în româneşte *S.U.A. (— Statele Unite ale Americii); S.S.S.R. (—* rus. *COJO3 CoeemcKux Coi**^uaJiucmmecKux** Pecny6jiuK)* a devenit atît în română, cît şi în franceză *U.B.S.S.* (=rom. *Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice,* fr. *Union des Bepubliques Socialistes Sovietiques);* după fr. *T.S.F. (= Telegraphie sans fii)* s-a format în româneşte *T.F.F. (= Telegrafie fără fir)*[436].

Toate acestea fac ca compusele împrumutate să se impună uşor şi în alte limbi decît cea în care s-au format.

Procedeul compunerii din abrevieri a început să fie aplicat şi pentru a crea denumiri ale unor invenții sau descoperiri noi: *nife, sima, sial* ,,denumirile unora dintre învelişurile pămîntului, formate din simbolurile substanțelor *nichel* şi *fier, siliciu* şi *magneziu, siliciu* şi *aluminiu* care alcătuiesc aceste învelişuri", *D.D.T.*

Compusele de acest fel, în special numele proprii de instituții, întreprinderi, asociații etc, durează puțin, soarta lor fiind, de obicei,'strîns legată de soarta instituțiilor pe care le denumesc. Teoretic, împreună cu grupul sintactic sau compusul din care provin şi alături de care circulă, ele dispar la puțin timp după desființarea instituției respective, se pot schimba o dată cu restructurarea acesteia etc. Practic însă ele pot continua uneori să mai fie folosite.

p. 99 ; V. L. Vorontova, *lucr. cit,* p. 93. Pentru limba franceză, faptul a fost stuciat prima oară imediat după cel dintîi război mondial de Hildig Kjeîmann *(Mots abreges et tendances d'abreviation en frangais,* Uppsala, 1920), care consideră că fenomenul a spărut în franceză sub influența englezei.

[435] Cf., de exemplu, dicționare ca : *Cjiceapt coKpav^enuu vyccKoeo **H3biKa,*** Moscova, 1962 ; *Cjioeapb coKpauteHuu am.wucKoeo, neMeuKozo u **CKanduuaecKux** mume,* Moscova, 1964; Ralph de Sola, *Abbreviations Dictionarij.* New and Enlarged Edition [New York, 1964],

[436] Cf. HRISTEA, E. 169-170.

în limba română cea mai veche formaţie de acest fel pare a fi *ASTEA,* numele cunoscutei asociaţii înfiinţate la 1861[437], iar ceva mai tîrziu, spre sfârşitul secolului, apar alte compuse, ca : *C.F.B., C.E.G.*

După primul război mondial în română, ca şi în alte limbi, numărul compuselor din abrevieri (în special al celor alcătuite din litere iniţiale) înregistrează o creştere simţitoare. Iată cîteva dintre formaţiile de acest fel apărute între primul şi cel de-al doilea război mondial: *I.A.B.* (citit *laer) —Industria de avioane română, C.A.M. = Casa autonomă a monopolurilor, M.T.R.* (citit *Metere) — Munca tineretului român, O.N.E.F. = Oficiul naţional de educaţie fizică*[438] *; ABO = Asigurarea românească* (societate anonimă de asigurări), *GBEMIN = Creditul minier* (societate petrolieră capitalistă din Eomânia), *COMFFTBOL = Societate anonimă pentru comerţul cu petrol, COLOBANIL = Societate anonimă pentru vînzarea culorilor şi anilinelor, CABECA — Casa de cadouri* (numele unui magazin), *FADESCA = Fabrica de scaune.* La aceste nume proprii de întreprinderi, instituţii, societăţi de toate felurile se pot adăuga şi unele nume comune, apărate în această perioadă : *aragaz, var*[439].

Modelul formaţiilor de acest fel trebuie căutat în diferite limbi, ca : germana, engleza, italiana şi mai ales franceza[440].

O dată cu terminarea celui de-al doilea război mondial, compusele din abrevieri, şi în special cele în componenţa cărora intră fragmente de cuvinte, cunosc o şi mai mare dezvoltare sub influenţa limbii ruse[441]. Destul de frecvente sînt cazurile în care un compus rusesc din abrevieri, intrat în limba română şi ca atare, dar neanalizat de vorbitori, a servit drept model unei formaţii româneşti. De exemplu, după rus. *nojixos { = noMemnuenoe xo3^ucmeo),* din care provine românescul *colhoz,* a fost creat *goscol*; după ras. *cosxos* (= *coeemcKoe xo3mcmeo),* din care provine *sovhoz,* a fost creat *gostat*; după rus. *T.A.C.C. (= TeJiespac/jmecnax, Aseuiţufi Coeemwodo COJO3%),* în româneşte *TASS,* s-a format *Agerpres*; după rus. *M.T.C.* (= ***Mam^nHo**-mpanmopna^ cman**^usi),*** *S.M.T.* etc.

în prezent compusele din abrevieri, nume de instituţii, întreprinderi, asociaţii se nasc cu cea mai mare uşurinţă, existînd tendinţa de a se abuza de ele.' De asemenea sînt mai numeroase decît în trecut numele comune din domeniul tehnico-ştiinfiţic (la denumiri ca : *V.A.L., P.F.L., cartox,* deja menţionate, se pot adăuga şi altele ca : *etox* ,,amestec de 10 părţi oxid de etilen şi o parfce bioxid de carbon", din *etilen* şi *oxid', E.T.O.,* din *extract total de ochi; cavit,* din *calciu* şi *vitamină; sirogal,* din *sirop Galenica* (ultimele trei, numele unor medicamente).

Ca şi în alte limbi, şi în română compusele din abrevieri se caracterizează printr-o mare instabilitate. Astăzi, de exemplu, mai există

[437] Gf. IORDAN, L. R. A. 249-251.
[438] Gf. IORDAN, L. R. A. 253-251, IORDAN, L. R. C. 114—118.
[439] Termenul a fost creat în 1930 de inginerul G. Budeanu. Gf. MÂNECA, T. 200.
[440] Gf. IORDAN, L. R. A. 249.
[441] Gf. S. Vaimberg, *Henomopbie 3%M3H,aHUH e C8&3U c cJiOMc;-t,ocoKpau{?HHbiMu cjioeaMU e pyccnoM u pyMbincxoM şimnax,* în ,,Culegere de studii "(I»i:rtutul pedagogic de limba şi literatura rusă «Maxim Gorki »), Bucureşti, 1958, p. 22—31; V. Danteş şi M. Brînzan, *lucr. cit,* p. 391-399.

puţine formaţii dintre cele care au circulat şi înaintea celui de-al doilea război mondial. De exemplu: *C.F.B., C.E.C, P.C.B., TJ.T.C.* etc. Cele mai multe însă au dispărut. *S.T.B. (= Societatea de tramvaie — Bucureşti)* a devenit *I.T.B. (= întreprinderea de transport — Bucureşti),* o dată cu transformarea acestei societăţi particulare în întreprindere de stat şi cu schimbarea profilului ei (întreprinderea se ocupă cu organizarea tuturor fermelor de transport în comun din Bucureşti). Mai vechiul *P.T.T.* a devenit *P.T.T.B.* Eecent, *E.S. P.L.A.* a dispărut, apărînd pentiu un timp *E.L. (—Editura pentru literatură). Goscol* a fost înlocuit mai întîi cu *G.A.C.,* format de la acelaşi grup sintactic, şi în ultimii ani cu *C.A.P.,* compus creat pe baza altui grup sintactic (vezi § 140 I a). *Comcar* şi *Aprolacta,* denumiri date pînă nu de mult unor magazine de desfacere a cărnii sau a laptelui, au dispărut. Tot astfel apar şi dispar cu uşurinţă numele de produse comerciale ca: *sirogal* sau *E.T.O.*

§ 148. în concluzie se constată că acest procedeu de compunere, deşi foarte nou, se caracterizează printr-o mare productivitate (în special în ceea ce priveşte compunerea din iniţiale). Cu toată lipsa de stabilitate a compuselor, inventarul lor sporeşte necontenit, atît prin formaţii româneşti, cît şi prin împrumuturi. Spre deosebire însă de alte feluri de compuse, compusele din abrevieri aparţin unor categorii semantice limitate şi puţin importante pentru viaţa de toate zilele, ceea ce face ca frecvenţa lor în limbajul obişnuit să nu fie prea ridicată. |

SUBSTANTIVE COMPUSE PABASINTETICE

§ 149. Substantivele de acest fel constau din alăturarea a doi termeni de compunere (cuvinte sau teme) şi un sufix. Ele sînt formaţii populare şi savante.

1. Dintre formaţiile populare trebuie menţionat în primul rînd *codobatură* (cu numeroase variante, de exemplu: *cotrobatură, coţobatină, codobatiţă, codobatşiţă* etc, vezi DA, S.V., BACESCU, PĂS. 64—69). El este considerat de către unii lingvişti ca fiind format pe teren românesc din substantivul *coadă* (sub forma *codo-,* întîlnită şi în alte compuse : *codoroş(u), codoberc),* verbul *bate* (mai exact tema acestuia) + sufixul *-ur(ă)*[442]. După majoritatea lingviştilor însă, *codobatură* este moştenit din lat. **codabattula.* (Deoarece un derivat *Hattula* nu este atestat în latină urmează să presupunem că formaţia latirească propusă ar fi şi ea un compus parasintetic.) Din punct de vedere fonetic se admite că forma *codobatură* provine dintr-un mai vechi *cudubatură,* care se întîlneşte astăzi regional şi apare şi în aromână[443].

[442] Cf. G. Pascu, *Sufixele româneşti,* Bucureşti, 1916, p. 56. Pentru acest punct de vedere par a opina şi Iorgu Iordan şi Măria Manoliu în *Introducere în lingvistica remanică,* p. 242. Vezi şi DRAGANU, R. S. 19.
[443] Gf. CDDE, s.v. *bate,* DA, S.V. *codobatură,* MIRSKA, C. 153. Pentru aromână, vezi Ţ. PAPAHAGI, D., s.v. *coadă-batură* şi *cudubatură.* în ce priveşte meglenoromâna, întîlnim forma *codărâbadără* (cf. CAPIDAN, M., S.V. *trisupaşcă).*

Gapîntortură (şi *capîntortoră, capdentortură, capîntortur* etc, vezi BACESCU, PAS. 42—43) reprezintă probabil un derivat din compusul *cap-întort,* cu acelaşi sens[444].

în ceea ce priveşte modul de formare al lui *mînâştergură* (cu variantele : *măneştergură, minister gura, minişter gură* etc, vezi DLR, S.V.), se pot presupune mai multe ipoteze. De obicei se admite că este un compus parasintetic apărut pe teren românesc[445] sau o formaţie moştenită dintr-un etimon latin neatestat[448]. Trebuie însă menţionat şi faptul că existenţa derivatului *ştergură,* cu acelaşi sens, face posibilă şi o altă explicaţie, conform căreia ar putea fi vorba de un compus din două substantive juxtapuse, cu formă de nominativ-acuzativ[447]. Compusele în care substantivul cu rol de determinant şi cu valoare de atribut obiectiv precedă determinatul de origine verbală sînt însă creaţii livreşti după model străin[448]. La rîndul său, substantivul *ştergură,* derivat de la o temă verbală + *-ură* neaccentuat, este izolat în sistemul nostru de derivare[449]. De aceea pare mai verosimil ca *mînăştergură* să fie o formaţie parasintetică din care s-a desprins ulterior *ştergură.*

Adeseori printre compusele parasintetice în *-ură* se trece şi *batjocură*[450]. El este de fapt un singular refăcut din pluralul *batjocuri* al substantivului *batjoc*[451] şi deci trebuie exclus dintre substantivele compuse discutate în acest capitol.

2. Substantivele compuse parasintetice de origine savantă sînt ceva mai numeroase. Ele au fost create în secolul al XlX-lea de purişti cu scopul de a înlocui neologismele, dar nu au reuşit să se impună[452]. De exemplu: *n%s-ştergău* ,,batistă" şi *gît-legău^* ,,cravată" sînt formate, ambele, dintr-un substantiv + temă verbală + suf. *-ău; binescriinţă^* ,,ortografie", *binesunînţă^* eufonie" şi altele de acelaşi fel sînt alcătuite din adverb + temă verbală + sufixul *-(i\î)nlă.* Singurul substantiv de acest fel care a rămas în limba literară este *mărinimie* (şi *mărinimie G.* Gk)-LE3CU, în DLR, s.v., *m%r-inimie* ASACHI, ibid,), alcătuit din tema adjectivului *mire* şi cea a substantivului *inima* + sufixul *-ie,* după lat. *magninimitm,* fr. *mignmimite,* alături de ca^e apare şi adjectivul *mărinimos*[456].

[444] Gf. TDIG, DA, s.v. *captntortură.* Vezi şi discuţia pe care o face DRĂGANU, R. S. 20, 72. Pentru *cap-intort,* vezi § 49.

[445] Gf. MÎYE^-LUIJKE 638, DRĂGANU, R. S. 19-20, 72, MIRSKA, C. 153.

[446] Gf. T3R.G, s.v.

[447] Este etiniDlogia pe care o dă DLR, s.v.

[448] Vezi § 35 III h.

[449] Gf. G. Pascu, *lucr. cit.,* p. 56-57.

[450] Gf., de exemplu, DRĂGANU, R. S. 20, 72.

[451] Gf. Floriea Dimitrescu, *Locuţiunile verbale in limba română,* p. 133.

[452] Gf. MIRSKA, C. 174.

[453] Id. *ibid.*

[454] Cf. Vasiliu Ianovici, *Gramateca limbei romaneşti,* Viena, 1851, p. 1.

[455] Aron Pumnul, la MIRSKA, C. 175. Gf. şi *bineleginţă* ,,ortoepie", formaţie întîlnită de asemenea la Aron Pumnul, în care cel de-al doilea termen reprezintă, probabil, tema verbului lat. *legere* ,,a citi" + sufixul *-infâ.*

[456] Vezi § 178.

ADJECTIVUL

§ 150. Adjectivele compuse pot fi grupate din punct de veder semantic în cîteva categorii, după cum ele exprimă :

a) însuşiri fizice : referitoare la culori şi gusturi *(alb-roz, verde-gălbu roşu-închis, dulce-acrişor* etc) sau la alte particularităţi ale corpurilo *(codoberc, pursînge, surdomut, biped,* învechit *rotund-împrejur* „sferic" etc.

b) însuşiri morale *(cuminte, cumsecade,* regional *forobraz,* învechi *fără-de-ruşine* etc);

c) însuşiri legate de origine sau de loc : prin referire la nume d locuitori *(român-francez, ruso-turc, anglo-bur* <tc) sau la nume de locuitor ori de locuri şi la punctele cardinale *(est-european, nord-american, su dunărean, sud-vietnamez, vest-german* etc);

d) însuşiri legate de anumite acţiuni *(nou-născut, sus-citat,* învechit *viaţă-dătător, focovârsător* etc);

e) însuşiri legate de activitatea spirituală *(instructiv-educati marxist-leninist, tehnico-ştiinţific* etc).

Unele adjective aparţin la două dintre aceste grupe. De exemplu *binecrescut, clarvăzător, drepteredincios* exprimă însuşiri morale, dar, î acelaşi timp, sînt legate de anumite acţiuni.

§ 151. Categoriile semantice enumerate mai sus nu au un inventa la fel de bogat şi nu sînt reprezentate în mod egal, după cum e şi fires în toate aspectele (sociale, stilistice ale) limbii şi nici în toate epoci istorice.

Grupul cel mai numeros îl formează compusele de sub *e.* Urmeaz în ordine descreseîndă, *a, c, d* şi *b.*

Limbajul popular cunoaşte adjective compuse referitoare la culo şi gusturi *(alb-galben, albastru-negriu, verde-întunecat, dulce-amar* etc adjective care exprimă însuşiri legate de anumite caracteristici corp rale *(codalb, codoberc* etc) sau de prezenţa ori absenţa unor particularită morale *(cuminte* etc).

Limbajul cultivat (în special stilul ştiinţific şi cel publicistic) foloseşte într-o măsură mult mai mare decît cel popular adjectivele compuse, în primul rînd pe cele legate de activitatea spirituală, care se bazează pe noţiuni din domeniul cultural, politic, administrativ *{muzical-Mstractiv, social-istoric, tehnico-ingineresc, cronologic* etc), apoi pe cele care provin de la nume de locuitori *(rus-francez, franco-italian* etc) sau de la nume de locuitori ori de locuri şi de la punctele cardinale *(nord-vietnamez, nord-dunărean, sud-american* etc) şi adjective care denumesc însuşiri legate de acţiuni *(binecunoscut, binevăzut, liber-cugetător, sus-numit* etc). De asemenea, în limba cultă sînt prezente şi categoriile semantice întîlnite în limba populară (pomenite mai sus/, reprezentate atît prin unele din exemplele care circulă în limba populară *(alb-galben, dulce-amar, cuminte* etc), cît şi prin formaţii specifice aspectului cultivat al limbii *(alb-vioriu, maro-roşcat, roz-pal, pursînge* etc). De altfel nu se poate trage o linie de demarcaţie netă între limbajul popular şi cel cultivat în ce priveşte folosirea adjectivelor compuse, deoarece nu numai adjective ale limbajului popular apar şi în cel cultivat (cum s-a văzut mai înainte), dar şi invers, unele formaţii, la origine cărturăreşti, au pătruns în limbajul popular (cum ar fi, de exemplu, *binefăcător).*

§ 152. Categoriile de aajecuve compuse discutate mai sus nu sînt toate la fel de vechi. Asupra unora dintre ele nu ne putem pronunţa, exemplele nefiind datate. Presupunem că într-o perioadă foarte îndepărtată au luat naştere adjectivele referitoare la gusturi şi cele care numesc însuşiri legate de caracteristici corporale, fiindcă *dulcamar* (vezi § 161) şi probabil *codalb* (vezi § 164 a a) sînt moştenite de noi din latineşte. Bănuim că şi adjectivele privitoare la culori sînt vechi (deşi primele atestări de care dispunem sînt din secolul al XVIII-lea), deoarece această categorie este bogat reprezentată atît în limba noastră populară, cît şi în celelalte limbi romanice.

Textele traduse din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea înregistrează destul de multe adjective care exprimă însuşiri legate de acţiuni: *atot-ţiitoriu* (vezi § 166 a), *de-viaţă-făcătoriu* (vezi § 166 b), *ploă-purtătoriu* (vezi § 164 c), *repede-serietoriu* (vezi § 163) şi mai puţine adjective care numesc însuşiri morale nelegate de o acţiune: *cuminte (rezi* § 167), *fără-de-ruşine* (ibid.). Marea majoritate a acestor exemple sînt calcuri după termeni slavi (din originalele care au stat la baza acestor traduceri). Numai cîteva compuse nu au un model străin, fiind rezultatul sudării unor grupuri sintactice, probabil frecvent folosite: *cuminte, cumsecade.*

în secolele următoare, cele mai multe dintre calcurile amintite au dispărut, în schimb au apărut noi adjective denumind însuşiri legate de acţiuni. Acestea sînt de obicei calcuri după franceză sau germană : *bine-meritat, binevăzut, binevenit, liber-cugetător, nou-născut, sus-citat, sus-pus* (vezi § 162) etc. Majoritatea acestor formaţii se întîlnesc şi astăzi.

Adjectivele care exprimă însuşiri legate de activitatea spirituală apar sporadic în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea şi se înmulţesc considerabil în secolul al XlX-lea. Ele sînt de cele mai multe ori fie împrumuturi, fie creaţii care au ca model compuse din limbi străine (franceza, germana, latina, (neo)greaca, slava veche, rusa) : *pravoslavno-catholices* (vezi § 176), *ieroglific* (ibid.), *zoologUc* (ibid.), *istorico-critic* (ibid.), *cosmografie* (ibid.), *(ştiinţe) abstract-concrete* (vezi § 161), *fizico-matematic* (vezi § 176), *mistic-romantic* (vezi § 161) etc Adjectivele de acest tip care apar în româna contemporană, chiar dacă nu calchiază direct compuse străine, îşi datorează existenţa influenţei unor limbi ca franceza, germana, rusa, unde procedeul este foarte productiv.

Adjectivele compuse care exprimă însuşiri legate de origine sau de loc prin referire la nume de locuitori ori de locuri şi la punctele cardinale încep să fie folosite, după datele pe care le avem, la începutul secolului al XlX-lea şi sînt frecvente mai ales din a doua jumătate a acestui secol: *Bicţionariu rumanesc-latinesc* (vezi § 177, nota 47), *lombardo-veneticesc* (vezi § 176), *pruso-rusesc* (ibid.), *nord-american* etc Şi la această categorie se exercită influenţa unor limbi străine (franceza, germana, engleza).

§ 153. Din punctul de vedere al structurii lor, adjectivele compuse pot fi grupate în două categorii:

a) adjective formate din cuvinte întregi existente şi independent în limba noastră: *galben-roşcat, binecrescut, cuminte, cumsecade;*

b) adjective formate din elemente de compunere combinate fie între ele, fie cu cuvinte existente şi independent în limba română : *biogen, decapod, hidrofug; biatomic, cvasiunanim, electromagnetic, filorus, semi-obscur.*

§ 154. Majoritatea adjectivelor fac parte din categoria compuselor sintactice; adjective compuse asintactice sînt puţine (pentru definirea noţiunilor de compus sintactic şi asintactic, vezi § 2).

Cele mai multe dintre compusele sintactice au structura a două (sau a mai multor) părţi de propoziţie între care se stabilesc raporturi c?e coordonare sau de subordonare.

în raport de coordonare copulativă pot sta două sau mai multe adjective (cu sau fără vocală de legătură) : *alb-negru, acru-dulce, literar-muzical-coregrafic, (acord) ruso-român, economico-politic* etc

în raport de subordonare pot sta .

a) un adverb cu funcţiune de complement circumstanţial faţă de un adjectiv (adesea deverbal) : *binecrescut, liber-cugetător, nou-născut, sus-citat, vehement-conservator* etc.;

b) un adjectiv cu funcţiune de atribut faţă de un substantiv *(porumbei) pieptalbi, pursînge* etc;

c) un substantiv (sau adjectiv substantivizat) precedat de prepoziţie cu funcţiune de complement indirect, de agent ori circumstanţial faţă de un adjectiv (adesea deverbal) : *atotbiruitor, atotputernic,* (învechite) *de-Bumnezeu-glăsitoriu, de-viaţă-făcătoriu, dulce-în-obraz, însufleţit-de-Bumnezeu* etc.

în raport de subordonare se găsesc şi termenii cîtorva compune izolate care aparţin altor părţi de vorbire decît cele menţionate mai sus {vezi § 169).

Un număr mai mic de adjective compuse au structura sintactică a unei singure părţi de propoziţie : formaţiile alcătuite din prepoziţie şi substantiv sînt construite ca un atribut substantival prepoziţional, de exemplu *cuminte.*

Un singur adjectiv compus (potrivit materialului nostru) are structura unei propoziţii, cuprinzînd două părţi: predicatul şi un complement circumstanţial care îl determină : *cumsecade.*

Adjective compuse asintactice sînt cele alcătuite dintr-un adjectiv precedat de un substantiv cu funcţiune de complement direct *(binefăcător)* sau de circumstanţial de loc *(vest-german),* deoarece, în aceste cazuri, conform regulilor sintactice ale limbii române, substantivul ar trebui să fie precedat de o prepoziţie : *făcător de bine, german din* (sau *de) vest* etc.[1].

Cînd adjectivul este constituit numai din elemente de compunere sau din astfel de elemente şi din cuvinte româneşti, între părţile componente se stabilesc raporturi sintactice echivalente cu cele de coordonare *(androgin, anglo-american, balneoclimateric* etc.) sau de subordonare *(anglofil, tricolor, polisemantic, semicircular* etc).

§ 155. Adjectivele compuse prezintă diverse grade de unitate morfologică şi semantică. Un grad avansat de unitate morfologică se constată la adjectivele care cuprind elemente de compunere şi, adesea, la cele al căror prim termen este o parte de vorbire neflexibilă (adverb, prepoziţie). Acestea se prezintă în flexiune ca şi cuvintele simple : *biped, bipedă, bipezi* etc.; *cvasiunanim, cvasiunanimă, cvasiunanimi* etc.; *clarvăzător, clarvăzătoare, clarvăzători* etc ; *cuminte, cuminţi* etc

Adjectivele compuse sînt în general analizabile din punct de vedere semantic. Există însă şi exemple de compuse, mai ales vechi, al căror înţeles, evoluat, nu mai este acelaşi cu cel al părţilor componente, reprezentând pentru vorbitori o unitate semantică nouă. *Cuminte* nu mai înseamnă ,,care are minte", ci ,,care este liniştit, aşezat"; *cumsecade,* cînd se referă la oameni, nu mai are înţelesul „cum se cuvine", ci ,,de treabă, înţelegător, cinstit". Pentru analiza semantică a compuselor de tip tematic, vezi § 11.

§ 156. în cadrul compunerii adjectivelor categoria cu cel mai bogat inventar este cea a adjectivelor în structura cărora intră elemente de compunere; categoria cea mai veche şi cu cea mai mare varietate de tipuri este cea a adjectivelor alcătuite din cuvinte întregi. în ce priveşte productivitatea tipurilor de adjective compuse în limba contemporană, pe primul loc se situează adjectivele formate din două adjective, apoi

[1] în cazul unor compuse calchiate, cum este, de exemplu, *dreptunghiular* (după fr. *rectangulaire,* cf. HRISTEA, E. 160) raportul sintactic dintre termeni nu este clar.

cele alcătuite din adverb + adjectiv şi cele în a căror structură intră u •element de compunere şi un cuvînt cu existenţă independentă în limb O oarecare productivitate prezintă şi tipul de adjective compuse d prepoziţie + adjectiv substantivizat + adjectiv. Celelalte tipuri de a jective compuse sînt astăzi neproductive.

ADJECTIVE ALCĂTUITE DIN CUVINTE ÎNTBEGI EXISTENTE ŞI INDEPENDENT ÎN LIMBA EOMÂNĂ

§ 157. Adjectivele compuse din cuvinte întregi existente şi ind pendent pot fi alcătuite din doi, trei, mai rar patra termeni, aparţinî la aceeaşi parte de vorbire sau la părţi de vorbire diferite. Cînd toţi te menii reprezintă aceeaşi parte de vorbire, ei sînt adjective. în princip ;se pot combina chiar mai mult de patru adjective, cum ar fi, de exempl *(săptămînal) politic-social-economic-filozofic-literar-artistic* sau *(dicţion iromân-rus-german-francez-spaniol-englez-maghiar.* Deoarece astfel de fo maţii ar fi foarte greoaie, ele sînt evitate (se foloseşte, de exemplu, *d ţionar poliglot).* Cînd termenii componenţi reprezintă părţi de vorbi diferite, se întîlnesc următoarele combinaţii: adverb + adjectiv *(dre creăincios, liber-cugetător, reflectoare* ***scenografic-infailibile*** CONTEM RANUL 1966, nr. 28, 7/5), substantiv + adjectiv *(binefăcător, codalb, s dunărean),* prepoziţie + substantiv sau adjectiv substantivizat + a jectiv *(atotputernic, atotvzzător,* învechit *dz-viaţă-făcător iu),* prepoziţie substantiv *(cuminte),* adverb + participiu negativ *(nemaiîntîlnit),* a verb + verb r3flexiv *(cumsecade).* în cîteva exemple izolate, comp nentele aparţin altor părţi de vorbire (pentru care vezi § 169).

Se poate observa că adesea adjectivul care se compune cu un adve cu un substantiv precedat de prepoziţie sau cu un pronume este de orig verbală (fiind folosit şi ca substantiv).

ADJECTIV + ADJECTIV

§ 158. Cele mai multe adjective formate din cuvinte întregi s alcătuite din două adjective între care se stabilesc raporturi de co donare sau de subordonare.

§ 159. în raport de coordonare stau adjective care exprimă însu legate de activitatea spirituală, adjective care indică culori şi gustu rar adjective formate de la nume de locuitori. Iată cîteva exemple : *(s educativ-ştiinţific, (Conservatorul) filarmonic-dramatic, (proces) instruc educativ, (cadru) istoric-social, (simpozion) Uter ar-muzical, (Teat satiric-muzical, (sector) social-economic, (medicament) dulce-amar, (Teat german-maghiar (de stat), (steag) alb-verde.*

între elementele tuturor acestor compuse există raporturi de coordonare copulativă, conjuncția *şi* fiind subînțeleasă: *(scop) educativ **şi** ştiințific* etc.

Ordinea în care sînt plasați termenii care alcătuiesc compusele de acest tip este în general liberă[2], cu unele restricții care se vor vedea imediat: *(scop) educativ-ştiințific* sau *ştiințific-educativ, (simpozion) literar-muzical* sau *muzical-literar, (Teatru) german-maghiar* sau *maghiar-german* etc. Dacă însă vorbitorul (sau scriitorul) vrea să scoată în relief unul din cele două elemente, îl aşază intenționat pe primul loc : *simpozion* (mai ales) *literar* (şi într-o oarecare măsură) *muzical.* Această nuanțare este destul de greu de sesizat dacă nu este însoțită (în vorbire) de o intonație specială. Sînt şi compuse care şi-au fixat ordinea termenilor din motive de altă natură, ca, de exemplu, *marxist-leninist*: aici este o ordine istorică şi logică, mai întîi *marxist,* apoi şi *leninist.*

Compusele formate din adjective coordonate prezintă diverse grade de sudură a elementelor componente în funcție de frecvența lor în limbă. Multe compuse au un comportament dublu'din acest punct de vedere : ele apar atît ca formații sudate (primul termen este invariabil, numai ultimul primind mărci flexionare: *creşterea eficienței instructiv-educatiye, preocupări literar-artistice, ideologia marxist-leninistă, întărirea unității moral-politice, spectacole muzical-coregrafice, lucrări vocal-simfonice, dungi alb-albastre),* cît şi, mai rar, ca formații nesudate (ambele elemente ale compusului suferă modificări flexionare : *creşterea eficienței instructive-educative, preocupări Uterare-artistice, ideologia marxistă-leninistă, întărirea unității morale-politice, spectacole muzicale-coregrafice, lucrări vocale-simfonice, faguri albi-galbeni).* Alte compuse (mai ales cele care indică gusturi, dar nu numai ele) sînt de cele mai multe ori nesudate : *limonada acră-dulce, mere dulci-acre, infuzie sărată-amară, revoluție stiințifică-tehnică* etc. [3]

Cînd adjectivul compus determină un substantiv masculin ori neutru la numărul singular sau cînd primul termen al compusului este un adjectiv invariabil, gradul de sudură a elementelor nu mai poate fi apreciat, deoarece nu mai există indiciul flexiunii. Astfel, nu se poate preciza dacă adjectivul *rozalb* este sau nu sudat într-un citat ca : *Candela cea tristă cu reflectul ei **rozalb.*** EMINESCU, O. I 50 (grafia fluctuantă, adesea arbitrară, nu constituie un criteriu). Mei din construcția *flori **rozalbe,*** folosită de Sadoveanu (o. v 147), în care adjectivul stă pe lîngă un substantiv feminin la plural nu putem trage o concluzie, deoarece Sadoveanu foloseşte de obicei adjectivul *roz* invariabil *(flori **roz).*** în schimb, la Macedonski avem un indiciu care ne îndreptăţeşte să snunem

[2] Cf. VAIMBERG, T. 110-116.

[3] în următoarele exemple : *avantajul televiziunii în culori fală de imaginea **alb-negru*** (CONTEMPORANUL 1966, nr. 2, 8/1); *secvențele acestea sînt **alb-negru** (ibid.* 1965, nr. 52, 5/5), compusul *alb-negru* pare a fi un adjectiv neacordat, cu ambii termeni lipsiți de mărci flexionare. De fapt avem a face cu o folosire greşită a formei substantivate a adjectivului, care, în această situație, ar fi trebuit construită cu prepoziția *în : televiziune **în** alb-negru, imagine **în** alb-negru* etc.

că *rozalb,* tot în construcția *flori **rozalbe*** (o. i 139), este sudat: fapt că la acest poet întîlnim în alte construcții adjectivul *roz* acordat *[ceru **roze** o.* i 73).

§ 160. în raport de subordonare stau adjective care exprimă î susiri legate de activitatea spirituală, adjective care indică culori, adje tive de la nume de locuitori, iar în limba veche şi adjective care denume însuşiri legate de anumite acțiuni. Adjectivul determinant stă de c mai multe ori după cel determinat, mai rar înaintea lui, avînd funcțiu •de complement circumstanțial[4]. în primul caz, deşi elementul subordon determină un adjectiv, nu se comportă ca un adverb, ci îşi păstrea valoarea adjectivală, acordîndu-se cu substantivul pe lîngă care stă co pusul adjectival[5]. Acest fapt este explicabil. Compusul este simțit ca unitate care determină substantivul şi trebuie să se acorde cu el. Fie primul termen al compusului primeşte indici flexionari, fie că nu (du oum cele două adjective care se compun sînt mai puțin sudate sau m sudate), cel de-al doilea termen, adică sfârşitul compusului, trebuie marcheze flexiunea. în exemple ca: *interes **editorial-didactie,** lic **gri-gălbui,*** cuvintele *didactic* şi *gălbui* determină adjectivele *editorial gri,* precizîndu-le conținutul: nu indiferent ce *editorial,* ci anume d domeniul *didactic,* nuorice fel de *gri* (nu *gri-verzui, gri-albicios),* ci „ cu reflexe galbene, amestecat cu galben, care bate în galben" etc. Comp tarea morfologică a determinantului este evidentă cînd substantivul e feminin sau este la plural. Astfel, avem fie : *şcoală artistică-teatrală, c vată albastră-azurie* (L. Bebreanu, *Ion,* voi. I, Bucureşti, 1931, p. 2 *şcoli artistice-teatrale, geamuri ... albe-lâptate* (INF. BUC. 1961, nr. 23 3/2, la DmiTKESCU, c. 132) etc, cu ambele adjective acordate, fie : *co eepție materialist-dialectică, floare alb-roşietică, dungă alb-verzuie, conce materialist-dialectice, romane realist-socialiste, flori alb-roşietice,* cu ultim adjectiv acordat, deşi el are de fapt valoare apropiată de a unui adve Interpretarea determinantului ca adjectiv se poate explica şi dator existenței paralele a unui grup sintactic alcătuit dintr-un substantiv un adjectiv : *țară **democrat-populară,** punct de vedere **eeonomie-min concepție **materialist-dialectică,** literatură **realist-socialistă,*** alături *democrație populară, economie minieră, materialism dialectic, real socialist.*

Acordul ultimului termen al compuselor de acest tip poate refle însă, în unele cazuri, un alt raport sintactic. în exemple ca : *măsuri s tare-veterinare, complexe sociale-studențeşti,* este posibil ca *veterinare studențeşti* să fie înțelese ca adjective cu rol determinant pe lîngă trupu *măsuri sanitare* şi *complexe sociale.*

Cînd adjectivul care indică o culoare este urmat de : *aprins, desc închis, şters* etc. *(verde-aprins, roşu-închis- albastru-şters),* este m?A c

[4] Cu excepția construcției speciale, de tip atributiv, discutate mai jos, la p. 174—

[5] DARMESTETER, T. 68, semnalează această situație în franceza veche, mențio totodată că în franceza modernă ea nu se mai regăseşte.

că cel de-al doilea termen al compusului se referă la primul[6] termen, şi nn la substantivul pe lîngă care stă compusul. în *nisip galben-şters, şters* este înţeles mai curînd, în mod corect, ca determinant al adjectivului *galben?* decît ca determinant al substantivului *nisip.* Din această cauză se întîlnesc rar exemple ca : *manta romană verde-deschisă* (AR 1829, *1&I25).* Pe de altă parte însă, *manta verde-deschis* sau *cravată albastră-încMs* pot părea greşite (deşi sînt corecte). De aceea, compusele de acest fel sînt rar folosite pe lîngă substantive feminine sau substantive la plural. Evitarea construcţiei se face de cele mai multe ori prin transformarea adjectivului compus într-un substantiv simplu, urmat de un adjectiv : *perdele de un galben închis; o şuviţă ... se coloră brusc în roşu crud* (PREDA, R. 136). Cînd inversiunea este posibilă, se plasează determinatul în urma determinantului şi, în felul acesta, caracterul invariabil al acestuia din urmă nu mai este supărător: *nori livid-cenuşii* (SEC. XX 1966, nr. 2, 71).

Lipsa totală a acordului adjectivului compus cu substantivul determinat este o greşeală: *pantaloni cenusiu-închis* (CONTEMPORANUL 1964, nr. 42, 8/7).

Cînd primul termen al unui adjectiv compus este folosit invariabil, este uneori (în cazul compuselor rare, ocazionale) greu de stabilit dacă acest termen are funcţiune de determinant şi valoare adverbială sau are funcţiune de determinat şi valoare de adjectiv (fără modificări flexionare), în formaţii ca următoarele : *discuţia e ba şugubeaţă, ba **popular-înţeleaptă*** (CONTEMPORANUL 1964, nr. 47, 4/1), *personalitatea **real-istorică** a domnitorilor* (ibid., nr. 43,3/5), *gesturi **romantic-grandilocvente*** (ibid. 1966, nr. 3, 3/2), nu se poate spune, de exemplu, dacă *gesturile* sînt *romantice* (în chip *grandilocvent)* sau *grandilocvente* (în mod *romantic).*

Primul termen al adjectivului compus *mic-burghez* este adverb : *concepţie **mic-burgheză,** obiceiuri **mic-burgheze*** (nu se spune **mică-burgheză, *mici-burgheze).* Cînd însă acest compus este folosit ca substantiv la plural, el are forma *mici-burghezi,* unde *mic* este adjectiv (ca şi în *mică-burghezie).*

într-un număr destul de mare de compuse din limba veche, determinantul este adjectiv cu valoare adverbială pe lîngă un adjectiv de origine verbală: *bun-ogoditoriu* **cc**$_2$ 414 şi *dulce-ugoditoriu* CORESI, la DHLR II 369, *bun-credincios* B 627ᵛ/30, *bun-mirositoriu* ibid. 636ᵛ/21 etc.

în compusele care stau pe lîngă substantive ca *dicţionar, vocabular* etc, de exemplu *dicţionar latin-român,* al doilea termen al compusului^ *român,* determină grupul *dicţionar latin.* între cei doi termeni ai compusului, *latin* şi *român,* nu este un raport de coordonare cum ar putea părea : un *dicţionar francez-francez* nu e^*francez* ***şi*** *francez*[7], ci al limbii franceze, cu explicaţii în limba franceză. în exemplul anterior, *dicţionarul* este *latin,* adică al limbii latine şi cuprinde traducerea cuvintelor în limba română, e făcut pentru vorbitorii limbii române (de altfel şi ordinea păr-

[6] Vezi o analiză de acelaşi fel la O. Jespersen, *lucr. cit.,* p. 165.
[7] Vezi în acelaşi sens O. Jespersen, *lucr. cit,* p. 166 ; C. Rohrer, *lucr. cit,* p. 167.

ţilor componente este fixă : *dicţionar latin-român* nu e acelaşi lucru c *dicţionar român-latin).* Avem deci a face cu o construcţie eliptică de ti atributiv.

§ 161. Categoria adjectivelor compuse din două adjective exist în latină şi este semnalată şi în celelalte limbi romanice. în latină er neproductivă; printre puţinele exemple citate se numără *dulcamarus*[8], păstra în româneşte : *dulcamar*[9] (LM), în spaniolă *dulcamara,* substantivizat, f. în italiană *dolcamaro.* în limbile romanice tipul discutat se dezvoltă[1] Exemplele citate mai des sînt: pentru italiană *agrodolce, grigioverde* din spaniolă *agridulce, verăinegro* [12]; din franceză *aigre-ăoux, douce-amer gris pommele*[13].

în română, adjectivele compuse de tipul analizat aici sînt, pe o parte, populare şi, pe de alta, cărturăreşti. Din prima categorie fac par cele care numesc culori şi gusturi. S. FI. Marian în *Chromatica poporul român* (extras din Analele Academiei Bomâne, seria II, tom. V, secţ. I Memorii şi notiţii, Bucureşti, 1882, p. 50—51) a adunat un număr însemn de adjective prin care românii denumesc culori şi nuanţe : *alb-albastr alb-galben, albastru-negriu, gdlben-roşietic* etc. în scris, aceste adjecti apar, potrivit atestărilor noastre, din secolul al XVIII-lea. Astăzi e sînt adesea folosite atît în limba vorbită, cît şi în cea scrisă. Frecven lor se poate datora şi influenţei unor limbi străine, ca franceza, german în care aceste compuse sînt numeroase[14].

Dintre adjectivele compuse cărturăreşti, cele mai vechi sînt ca curile pe care traducătorii textelor religioase din slava veche le-au făc in secolul al XVI-lea; ele exprimă însuşiri legate de acţiuni: *bun govitoriu* COD. VOR. 40/7, **cc**$_2$ 517 şi *dulce-govitoriu* CORESI, la DHLR 369 (după v.sl. *blagogovejnu, blagoverinu,* cf. DHLR II 369), *mare-gr toriu* PS 17 şi *mare-dzicătoriu* PH 8ᵛ/14 (după v.sl. *velerecivu)* etc. Compuse de acest fel, destul de numeroase în secolul al XVI-lea, sînt din ce în mai rar atestate în secolele următoare.

în a doua jumătate a secolului al XlX-lea se răspîndesc (potriv materialului de care dispunem) adjective compuse legate de activitat spirituală, de exemplu: *ştiinţele **abstract-concrete*** CONTEMPORANUL (1881), nr. 1, 203, *Alexandru era ... **mistic-romantic.*** Ibid. Vii (189 nr. 7, 54, *mişcare **liberal-constituţională*** ibid. 61. Este probabil o influenţă a unor limbi străine, în primul rînd a germanei, care folose

[8] Menţionat de LEUMANN-HOFMANN-SZANTYR 247 şi de ILR I 108 în categoria compuse formate prin subordonare, iar de BADER, C.N. 334, în categoria celor prin coordonare.
[9] Cu *a* neaccentuat netrecut la *ă,* probabil datorită faptului că în partea final compusului a fost recunoscut adjectivul *amar* (în care *a* neaccentuat, fiind iniţial, s-a păst ca atare).
[10] Cf. ILR i 115.
[11] S. Battaglia, V. Pernicone, *La grammatica italiana,* Torino, 1960, p. 177.
[12] Cf. Real Academia Espanola, *Gramatica de la lengua espanola,* Madrid, 1959, p. 147,1
[13] Cf. DARMESTETER, T. 70, Maurice Grevisse, *Le bon usage,* Paris, 1961, **p.** 95
[14] Gf. IORDAN, L.R.A. 230-231.

frecvent compuse de acest tip şi care a stat la baza mai multor traduceri din această epocă.

în dezvoltarea procedeului au avut poate un rol şi franceza şi rusa[15], •deşi în aceste limbi adjectivele compuse fără vocală de legătură sînt puţin numeroase. Categoria este foarte bine reprezentată în limba noastră în ultimii douăzeci de ani, mai ales în stilul publicistic. Pe lîngă compuse foarte uzuale ca: *marxist-leninist, materialist-dialectic, social-economic, social-politic, tehnic-ingineresc* etc, apar frecvent şi creaţii ocazionale ca: *violenţa* ***filistin-moralizatoare*** (CONTEMPORANUL 1965, nr. 52, 4/4), *„perimare" a clasicilor...* ***fragmsntar-caleidoscopică*** (ibid. 3/3), *trou-vaille-uri* ***graţios-intelectuale*** (ibid. 1964, nr. 47, 8/2), *două efigii:* ***solemn-festivă*** *şi sarcastică* (ibid. 1966, nr. 3, 3/5) etc. (Vezi şi exemplele discutate mai sus, la p. 171.)

ADVEBB + ADJECTIV

§ 162. Inventarul adjectivelor compuse din adverb + adjectiv este mai puţin bogat decît cel al adjectivelor formate din două adjective.

Adverbul stă înaintea adjectivului şi îl determină, avînd funcţiune de complement circumstanţial (adesea de mod, mai rar de loc sau de timp). Adjectivul este de cele mai multe ori de origine verbală (provenind dintr-un participiu sau fiind echivalent ca un nume de agent).

Această ultimă caracteristică determină şi conţinutul semantic al majorităţii adjectivelor : ele exprimă însuşiri legate de acţiuni. De exemplu : *uşa-wwmit, aşa-zis, binecunoscut, binecuvîntat* „bine motivat, bine întemeiat"[16] (folosit pe lîngă substantive de tipul *cauză, motiv, pricină* etc), *binemeritat, binemirositor, mult-citat, mult-stimat, nou-apărut, nou-născut, sus-citat, sus-menţionat, sus-numit, sus-pomenit, sus-pus, sus-zis,* învechite *drept-alergătoare* „paralele" (la URSU, T. 250), *tîlcuiri* ***înainte-mergătoare*** (ŞINCAI, î. 2/6), *boale hronice, adecă* ***lung-vecuitoare*** (la URSU, T. 1801 etc

Şi adjectivele care exprimă însuşiri fizice *(binefăcut),* morale *(bine-eredincios, binecrescut, clarvăzător, dreptcredincios, prost-crescut)* sau însuşiri legate de activitatea spirituală *(pe baza naturii* ***pozitiv-creatoare*** *a noului tip de valori* CONTEMPORANUL 1964, nr. 47, 7/3; *un mod* ...

[15] Un exemplu ca *social-democrat,* cu etimologie multiplă (cf. fr. *social-democrate,* rus. *-coiţuaji-deMOKpxm,* germ. *Sozialdemokrat,* cf. HRISTF.A, E. 135), sprijină această ipoteză.

[16] Urmaşul unei construcţii alcătuite din *bine* şi *cuvîntăt* (acesta din urmă este derivat <ÎU sufixul *-at* de la substantivul *cuvînt* ,,motiv", cf. J. Byck, în LR VII (1958), nr. 5, p. 19—20). *Binecuvîntat* (din limbajul bisericesc) nu a fost menţionat în lista de mai sus, pentru că este probabil un derivat al verbului *binecuvînta* (cf. DA, TDRG). Existînd însă şi posibilitatea «a el să fie format prin compunere după modelul celorlalte adjective alcătuite din *bine* -f un participiu, îl pomenim totuşi aici.

vehement-conservator *de a-i admira pe preclasici* ibid. 1966, nr. 3, 6/6 au în înţelesul lor lexical şi ideea de acţiune.

în puţine exemple, şi anume în cazul formaţiilor care nu cuprinde un adjectiv de origine verbală *(nemărginit-mic* la URSU, T. *222),* compusul exprimă însuşiri fizice nelegate de acţiuni. Această valoare semantică o au şi cele cîteva compuse întîlnite în care adverbul determinant este plasat în urma determinatului: *rătund-împregiur* „sferic", la URSU, T. 277[17].

Adjectivele compuse de acest tip (cu topica adverb-adjectiv) prezintă în general un grad de sudură avansat: la aceasta a contribuit şi faptul că primul dintre termenii componenţi este neflexibil. Sînt unele formaţii pe care le putem surprinde (în texte) într-o fază mai veche, cînd nu erau încă sudate. Astfel, la mijlocul secolului al XlX-lea întîlnim exemplul *femei* ***crescute-hine*** (PELIMON, în PION. ROM. 52), unde schimbarea ordinii termenilor demonstrează lipsa de sudură a componentelor. *Nou-născut* este folosit şi astăzi adesea (mai ales în vorbirea oamenilor puţin instruiţi) cu prima parte acordată ca un adjectiv (şi deci nesudat) : *copii* ***noi-născuţi*** (în schimb *cărţi* ***ncu-apărute,*** *cîini* ***nou-aduşi*** Edgar Wallace, *Arcaşul verde,* traducere de Const. Popescu [Bucureşti, 1967], p. 116, *întreprindere* ***nou-înfiinţată*** etc).

§ 163. Adjectivele compuse dintr-un adverb şi un adjectiv au existat în latină[18] şi sînt folosite şi în limbile romanice[19].

în limba noastră cele mai vechi formaţii de acest fel sînt calcurile după vechea slavă, care apar în textele traduse din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea. Multe au ca prim termen pe *bine* care traduce pe *blago-: bine-cinstit* (cc₂ 514), *binre-supuetoriu* „ascultător" (COD. VOR. 126/9), *bine-ascultător* (B 637²/16). Pe *binecredincios* nu-l avem atestat decît tîrziu (ŞINCAI, HR. III 183/23), dar el trebuie să fi existat şi mai înainte, paralel cu *bun-credincios* (pomenit mai sus, § 160), ambele traducînd pe *blagoverinu.* în aceeaşi situaţie este şi *binemirositor,* *bun-mirositoriu,* echivalentul românesc ai lui *blagovcnînu,* se întîlneşte în Biblia de la Bucureşti (vezi § 160). De asemenea neatestat în limba veche este şi *dreptcredincios,* care, ca şi *dreptslăvitor* (a. 1650, în BV I 175) corespunde probabil v.sl. *pravoslavinu*[20]. în cărţile religioase apar şi alte calcuri, cum sînt: *curund-scrietoriu* (PS 86) şi *repede-scrietoriu* (PH 38ᴿ/8), după v.sl. *sJcoropisici,* cf. DHXR II 369; *greu-înremos* (PS 4) şi *grei-mînioşi* (PH 2ᵛ/20, CU prima parte interpretată greşit ca adjectiv şi acordată), după v.sl. *tQzilcosrudu,* cf. PS glosar etc.

[17] Adjectivele *cogeamite* şi *coşcogeamite,* împrumutate din bulgară (cf. Fulvia Ciobanu, *Originea lui* ***mite,*** SCL XVII (1966), nr. 6, p. 688), pot fi simţite compuse, deoarece există în limba noastră atît *cogea* şi *coşcogea* (adjective), cît şi *mite* (adverb), cuvinte independente. Formaţiile nu sînt analizabile insă din punct de vedere semantic şi nici sintactic.

[18] Cf. LEUMANN-HOFMANN-SZANTYR 247; BADER, C. N. 301.

[19] Cf. MEYER-LUBKE 633 ; S. Battaglia, V. Pernicone, *lucr. cit.,* p. 177; DARMSTETER, T. 68—69.

[20] Gf. CIOBANU, F. 166.

Numai cîteva dintre adjectivele compuse întîlnite în secolele al XVI-lea—al XVII-lea, la care adăugăm două formații de la începutul secolului al XVIII-lea, identice ca structură, nu sînt, se pare, calcuri : *derept-grăitor* (PO 240/2), *mult-nedejduitor* (SB 50), *urechi* ***bine-ascultătoare*** (CANTEMIR, I. I 108), *limba* ***binevorovitoare*** (id. ibid. 140). Ele au fost create probabil după modelul celorlalte compuse de acest tip, destul de numeroase în limba veche, după cum s-a văzut.

în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi mai ales în secolul al XlX-lea categoria de compuse pe care o analizăm se îmbogăţeşte cu formaţii aparţinînd terminologiei ştiinţifice, calcuri după modele din latină şi neogreacă, cunoscute direct de cărturarii români sau prin intermediul unor limbi moderne, ca franceza, germana, rusa etc. Iată cîteva exemple: *înainte-mergător,* după lat. *praecedens,* folosit de Cantemir (i. i 44) şi mai tîrziu de Şincai (î. 2); *asemenea-lăturat* şi *întocmai-lâturat* (la URSU, T. 193), după lat. *aequilateralis,* ngr. IcioTcXsupov, fr. *equilateral,* germ. *gleichseitig ; dereptarepit* (la URSU, T. 248), după lat. *orthoptera,* fr. *orthoptere,* germ. *Geradflugler; liniile paralele sau* ***drept-alergătoare*** (la URSU, T. 250), după ngr. *Tz&pil'krfoţ.*

Tot aici trebuie încadrate o serie de compuse care nu au corespondente în alte limbi, dar care au fost formate în română potrivit aceluiaşi tipar: *perpendicularicesc sau* ***drept-căzător*** (la URSU, T. 254), *boale hronice, adecă* ***lung-vecuitoare*** (la URSU, T. 180), *lipicioase-deolaltă* „glutinoase" (la URSU, T. 214).

Un alt grup, destul de numeros, îl formează calcurile după modele franţuzeşti sau germane. Ele apar pe la mijlocul secolului al XlX-lea : *binecrescut* (cf. fr. *bieneleve), binemeritat* (cf. fr. *bien-merite,* germ. *wohlverdient), binenorocit* (GORJAN, H. II 4/15, cf. fr. *bienheureux), binevenit* (BARCIANU, v., COSTINESCU, cf. fr. *bienvenu), nou-născut* (cf. fr. *nouveau-ne), sus-citat* (cf. fr. *suscite), sus-menţionat* şi *sus-zis* (COSTINESCU, cf. fr. *susmentionne, susdit), sus-pomenit* (KOGALNICEANU, în PION. ROM. 46). Următoarele sînt probabil mai noi: *binecunoscut* (cf. fr. *bienconnu), binevăzut* (cf. fr. *bien vu), clarvăzător* (cf. fr. *clairvoyant), liber-cugetător* (cf. fr. *libre-penseur), propriu-zis* (cf. fr. *proprement dit), sus-numit* (cf. fr. *susnomme), sus-pus* (cf. germ. *hochgestellt). Aşa-numit* poate fi calchiat după germană *(sogenannt)* sau după rusă *(man nasueaeMuu).*

Binefăcut este, după DA (S.V. *bine),* rezultatul sudării unui grup sintactic normal.

Fără model străin, dar potrivit cu tipul de compuse descris mai sus sînt formate şi alte cîteva adjective existente în dicţionarele din secolul trecut şi de la începutul secolului nostru : *binenărăvit, bineplăcut, binesimţitor, binesunător* (BARCIANU, V., GHEŢIE, R. M., ALEXI, W.).

Dintre calcurile existente în limba veche şi compusele formate după modelul lor nu se mai folosesc în limba contemporană decît foarte puţine : *binecredincios* (SADOVEANU, O. III 202) şi *dreptcredincios* aparţin limbajului bisericesc sau unui stil arhaizant; *binemirositor* se bucură de o răspîndire mai largă, fiind folosit şi în vorbire. Compusele din vechea terminologie ştiinţifică, menţionate mai înainte, nu s-au păstrat; ele au fost înlocuite de împrumuturi. în schimb din grupul calcurilor dupa franceză şi germană se întîlnesc foarte multe, mai ales în publicistică (de exemplu : *aşa-numit, aşa-zis, binecunoscut, clarvăzător, liber-cugetător, propriu-zis, sus-citat, sus-numit, sus-pus* etc). *Binecrescut, binefăcut, bine-"văzui, nou-născut, prost-crescut* apar curent şi în limba conversaţiei zilnice»

După modelul lor s-au creat formaţii noi, mai ales cu *bine, mult, nou* şi un participiu-adjectiv : *bine-informat, mult-stimat, mult-citat* ***(mult-citata*** *poezie* CONTEMPORANUL 1965, nr. 53, 3/ 7), *nou-ales* etc, ceea ce demonstrează productivitatea acestui procedeu. Creaţiile noi dintr-un adverb şi un adjectiv în *-tor,* cu totul izolate, dau stilului o notă arhaică : *Se pomeni cu* ***mult-pătimitorul*** *Anichit.* STANOIU, C. I. 188; *Cuvintele* ***depărte-văzătoare*** *ale istoricului Xenopol.* MUNCA 1967, nr. 6025, 3/4.

Tot ocazionale, dar destul de numeroase în presă, sînt şi compusele greu de deosebit de formaţiile din două adjective (vezi § 160, 161), de exemplu: *exagerare* ***diluat-sentimentală*** (CONTEMPORANUL 1966, nr. 2, 3/3), *capul* ***profesional-surîzător*** *al negustorului* (SCÎNTEIA 1961, nr. 5115, 4/2, la DIMITRESCU, C. 391).

Uşurinţa cu care se creează asemenea compuse, desigur nu fără legătură cu limba franceză care prezintă aceeaşi situaţie, dovedeşte că tipul de compunere în discuţie este productiv.

SUBSTANTIV + ADJECTIV

§ 164. Numărul adjectivelor compuse din substantiv + adjectiv este mai mic decît cel al fiecăreia dintre categoriile de adjective prezentate mai sus.

între cele două elemente ale compuselor de acest tip se stabileşte un raport de subordonare.

a) Adjectivul deteimină substantivul, avînd funcţiune de atribut.

a) Substantivul precedă adjectivul în foimaţii care exprimă însuşiri fizice. Aici avem puţine exemple : *ccdalb* este probabil moştenit din latină (cf. CDDE, TDRG) ; ar trebui însă explicat timbrul primei vocale. Nu este exclus ca varianta *cudalb* (existentă în Moldova) să reprezinte forma mai veche a cuvîntului, iar prima parte să fi fost refăcută ulterior după *coadă. Codoberc* (PAMFILE, J. II glosar, TEODORESCU, P. P. 191) pare a fi compus din *coadă* şi *berc* (cf. DA, S.V.) ; trecerea lui *oa* la *o* s-ar putea datora influenţei modelului *(codalb),* dar aici trebuie explicat şi al doilea *o.* Nu-l putem interpreta ca vocală de legătură între părţile compusului, pentru că nici o altă formaţie populară nu prezintă vocală de legătură între componente. Bănuim mai degrabă că *o* reprezintă rezultatul unei transformări fonetice a lui *ă* (finala lui *coadă).*

Este posibil ca şi *bucălat* şi *codălat* să fie vechi compuse româneşti (din *bucă + lat, coadă ~f lat),* după crm presupune L. Spitzer[21], deşi Puşcariu crede că dificultăţile de ordin morfologic şi semantic ne-ar împiedica să tragem o asemenea concluzie[22]. Propunerile lui Tiktin : *bu-*

[21] Cf. DR vi (1929-193C), 332-333.
[22] Cf. DA, s.v.

eălat < *bueă~câlat (în care ultima parte ar fi participiul verbului *încăla)* cu haplologie[23] şi N". Drăganu : *bucălat* < **bucală* + suf. *-at* sau lat. *buccellatus, -a, -uni, codălat* < lat. **caudellatus, -a, -um* ori **caudillatus, -a, -um*[24] sînt şi mai puţin acceptabile. Pentru *bucălaie,* folosit mai ales ca substantiv, vezi § 52.

Pieptalbi (atestat la plural, cu privire la porumbei, BARONZI, L. 95) a luat naştere prin sudarea grupului sintactic *piept alb.* Pe aceeaşi cale a apărut şi compusul popular *buzălat* ,,care are buzele mari, răsfrînte" UDRESCTJ, GL.

P) Adjectival precedă substantival în cîteva compuse care exprimă însuşiri fizice sau morale: *galantom* (GOLESCU, î. 99, PAJNJNT, P.V. III 77/4), *pursînge.* Aceste compuse păstrează, după cum se vede, topica originalelor *(îr. galant homme,* it. *galantuomo,* fr. *pursang).*

b) Substantivul determină adjectivul (pe care îl precedă), avînd funcţiune de complement circumstanţial de loc. Compusul exprimă însuşiri legate de origine sau de loc prin referire la un nume de populaţie sau de loc şi la un punct cardinal. De exemplu : *nord-american, sud-african, sui-dunărean, sud-vietnamez, vest-german.* Aceste compuse sînt mai scurte şi deci mai comode decît perifrazele corespunzătoare lor : *american din* fsau *de) nord, african din (de) sud, german din (de) vest* etc. Formaţiile de acest fel menţin topica modelelor după care au fost formate (cf. fr. *nord-americain, sui-africain,* germ. *nordamerihanisch, sMafrihanisch,* engl. *No?îh-American, South-African* etc).

c) Substantival determină adjectival de origine verbală pe care îl precedă, avînd funcţiune de complement direct. Compusele din această categorie denumesc însuşiri legate de anumite acţiuni: *binefăcător (benefâeătoriu* PO 294/4, folosit şi ca substantiv, vezi § 37), *răufăcător, răuvoitor, fraVii-iuYiior* (COD. VOR. 153/3), *lumina-purtătoriu* (cc₂ 534), *plodpurlătoriu* (P3 305), *viala-dalalor* (DVS 18/9), *vin-beuloriu* (CT 22/16) etc. *Binevoitor,* frecvent]a începutul secolului al XlX-lea (AR 1829, 201V17, ASACHt, s, L. i 43), poate fi derivat de la verbul *binevoi* (cf. DA), dar poate fi creat pe baza, lui *de-bine-voitor,* folosit în limba mai veche (ISBD 283), mai ales că existau şi alte paralele, ca *viaţă-făeătoriu* (cc₇ 199, DVS 17/16) şi *de-viaţăfăoătoriu* (cc₂ 115). Pentru compunerea lui *binevoitor* (şi împotriva derivării lui) pledează şi *bun-voitor,* atestat de LB, paralelismul *bine/bun* fiind frecvent la compusele mai vechi.

Compusele grupate mai sus sub *a$, b* şi *c* sînt de natură cărturărească ; cele de sub *a* a sînt populare.

Adjectivele compuse din substantiv + adjectiv prezintă în limba contemporană diferite grade de sudară a termenilor componenţi : de la *codalb, ooioiero* etc, foarte sudate, în care componentele se recunosc cu greu, pînă la *nord-american, sud-vietnamez,* mai puţin sudate. în limba veche apar şi formaţii nesudate, cum este, de exemplu, *fraţii-iubitor.*

[23] Gf. TDRG, S.V.
[24] Gf. DR iv₂ (1924-1926), 739-741.

§ 165. Tipul de adjective compuse formate din substantiv + adjectiv exista în latină, fără a fi însă reprezentat prin exemple numeroase[25]. Limbile romanice cunosc de asemenea categoria; italiana şi spaniola o dezvoltă prin imitaţii savante după latină[26], prezentînd mai ales formaţii al căror prim termen este numele unei părţi a corpului, iar următorul, denumirea unei culori sau a altei însuşiri (de ex. it. *bocchiduro, codirosso, cornomozzo, oricrinito*; sp. *barbirrubio, ojinegro, pechiblanco).*

Bomâna a moştenit puţin din latină; singurul exemplu dat de unii lingvişti este *codalb* (vezi mai sus). Formaţiile româneşti populare (discutate sub *a* oc) sînt asemănătoare cu el ca structură. în traducerile religioase din secolele al XVI-lea—al XVII-lea apar multe adjective compuse, calchiate după vechea slavă, de exemplu, formaţiile pomenite mar sus sub *c,* cu excepţia lui *binevoitor* (discutat acolo), *răufăcător* şi *răuvoitor.* Ultimele două sînt atestate de abia în primele decenii ale secolului al XlX-lea (în DRLU, unde corespund lat. *maleficus* şi, respectiv, *maleuolus).* Este probabil însă ca cel puţin primul dintre aceşti doi termeni să fi circulat şi mai înainte în limbă, cu atît mai mult cu cît antonimul său, *binefăcător,* este vechi, după cum s-a văzut, iar în vechea slavă, pe lîngă *blagodeteli* (tradus prin *binefăcător),* exista şi *zlcăejvti, zlcdejnti, zlcdejsivinii.*

începînd cu secolul al XlX-lea numărul adjectivelor ccmpuse*din substantiv şi adjectiv creşte prin împrumuturi şi calcuri după limbile moderne şi, în mai mică măsură, după latină (vezi exemplele date sub *a* p şi 6).

în limba contemporană, nici una dintre categoriile discutate aici nu are un inventar bogat. Mai frecvent folosite, în special în presă, sînt compusele de sub 6. Limba vorbită cunoaşte cîteva dintre compusele de sub *c : binefăcător, binevoitor, răufăcător, răuvoitor* (celelalte exemple din acest grup au avut o apariţie sporadică chiar în epoca în care au fost create), la care se adaugă puţine formaţii de sub a a şi p : *bucălat, galantom* (mai ales sub forma *galanton,* care însă nu mai este înţeleasă ca un cuvînt compus).

PEEPOZIŢIE + SUBSTANTIV
SAU ADJECTIV SUBSTANTIVIZAT + ADJECTIV

§ 166. Acest tip de compunere este mai sărac decît cele discutate pînă acum.

Substantivul sau adjectivul substantivizat, precedat de prepoziţie, determină adjectivul (care este de cele mai multe ori de origine verbală) şi are funcţiune de complement indirect, de agent sau circumstanţial. Majoritatea compuselor exprimă însuşiri atribuite lui Dumnezeu şi apar în texte cu caracter religios.

[25] **Gf.** BADER, C. N. 326; LEUMANN-HOFMANN-SZANTYR 247; ILR I 109.
[26] **Gf.** MEYER-LUBKE 637—638; BOURCIEZ 403; ROHLFS, H. 224; **Real Academia Espaftola..., p.** 148.

a) Un grup destul de numeros îl formează compusele cu *atot-* (sau *atoate-),* calchiate după termeni latineşti cu *omni-* sau slavi cu *vise-,* ori formate prin analogie cu acestea. De exemplu : *atotbiruitor, atotcuprinzător, atotfâcător, atotiertător, atotînţelegător, atotprezent, atotputernic* şi, formaţie latinizantă la BARCIANU, V., *atotputinte, atotrăbdător, atotstăpînitor, atotştiutor* (sau *atoateştiutor), atotvăzător* (sau *atoatevăzător).* Compusele de acest fel încep să apară în texte încă din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea : *atotputernic* (PO 53/12), *atotţiitoriu* (B 623^2/16) şi, ocazional, cu altă prepoziţie, *întrutotţiitoriu* (ibid. 631^2/46). Dicţionarele din secolul al XlX-lea inserează multe formaţii cu *atot-*; majoritatea aveau însă o circulaţie foarte redusă (de ex. : *atotmîncător, atotpribeag, atotvoitor,* la DRLU). Creaţii ocazionale apar şi în limba contemporană : *logica* ***atotdominatoare*** (CONTEMPORANUL 1966,'nr. 3, 10/3), *martor* ***atotmistuitor*** (DAVIDOGLU, M. 50). Din toate aceste formaţii, ceva mai des folosite astăzi sînt *atotputernic, atotştiutor* şi *atotcuprinzător.*

b) Un alt grup îl alcătuiesc compusele al căror substantiv e precedat de prepoziţia *de* sau rareori *în : de-Bumnezeu-glăsitoriu* (cc$_2$ 46, 517), *de-viaţă-făcătoriu* (id. ibid. 115, 460) şi *făcătoriu-de-viaţă* (id. ibid. 349), *de-viaţă-purtâtoriu* (id. ibid. 233, 374) %\ *purtătoriu-de-viaţă* (id. ibid. 347), *dulce-în-obraz* (CORESI, la DHLR II 369), *iubitor-de-viaţă* (id. ibid. 432), *însufleţit-de-Bumnezeu* (ÎL 44) etc. Toate acestea sînt calcuri după vechea slavă. Adesea este păstrată şi topica originalului: determinantul înaintea determinatului. în cîteva cazuri ordinea termenilor componenţi este modificată potrivit cu regulile topicii româneşti: determinantul c mutat după determinat. în sfîrşit, alte cîteva compuse prezintă ambele posibilităţi în ceea ce priveşte topica termenilor, după cum se vede din exemplele de mai sus. Formaţiile din acest grup apar mai ales în traducerile din secolul al XVI-lea şi mai puţin în cele din secolul al XVJI-lea. Mai tîrziu, unele dintre ele, şi anume cele cu topica nefirească pentru limba română, nu se mai întîlnesc. Altele, cum sînt *iubitor de viaţă, însufleţit de Bumnezeu* etc, continuă să fie folosite, însă nu mai sînt înţelese drept cuvinte compuse, ci grupuri sintactice obişnuite.

PREPOZIŢIE + SUBSTANTIV

§ 167. Categoria aceasta de compuse este slab reprezentată. Formaţiile, cu cîteva excepţii din limba veche, exprimă însuşiri morale. *Cuminte* şi *forobraz* „obraznic, neruşinat" au luat naştere prin sudarea prepoziţiei cu substantivul, ca urmare a frecventei lor folosiri cu funcţiune atributivă : *om cu minte, om fără obraz* (la ultimul a avut loc şi o asimilare vocalică : *ă > o,* cf. DA, S.V.). *Cuminte* apare din secolul al XVI-lea (cc$_2$ 373) şi este mult întrebuinţat pînă astăzi. *Forobraz* este un regionalism răspîndit în Transilvania şi Bucovina (cf. DA, S.V.), pe care nu-1 putem data.

în textele traduse din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea se mai găsesc cîteva adjective care calchiază compuse slave cu *bez-* (redat prin *fără* sau mai ales prin prepoziţia compusă *fără de) : fără-cale* (LSR 46^{v2}/13, 187^{v1}/10) şi *fără-de-cale* (ibid. 192^{r1}/4), *fără-de-început* (cc$_2$ 446), *fără-de-nădejde* (v. CAZ. 444), *fără-de-ruşine* (cc$_2$ 39). în limba contemporană *fără-cale* şi *fără-de-cale* nu mai există, iar celelalte, folosite de obicei cu prepoziţia simplă *(fără),* nu mai sînt simţite compuse, ci grupuri sintactice. *Fără-de-lege,* existent atît ca substantiv (vezi § 90, 93), cît şi ca adjectiv compus în scrierile vechi (cc$_2$139, v. CAZ. 370, B. 638V31), se menţine în cadrul compunerii numai ca substantiv. în secolul al XlX-lea *fără de lege (Ce om* ***fără delege e*** *spînul.* CREANGA, P. 231) este un grup sintactic echivalent (ca formaţie) cu *fără de ruşine, fără de nădejde* de mai sus.

ADVEEB + PARTICIPIU NEGATIV

§ 168. O categorie aparte de compuse e alcătuită din adjective negative ca : *nemaiauzit, nemaiîntîlnit, nemaipomenit, nemaivăzut.*

Se ştie că forma negativă a participiului şi a gerunziului ia naştere prin adăugarea prefixului *ne-.* Cînd participiul negativ se construieşte cu adverbul *mai* (care, din punct de vedere sintactic, determină participiul avînd funcţiune de complement circumstanţial de mod), acesta se plasează între prefix şi forma pozitivă a participiului: *nemaicercetat, nemaifolosit, nemaistudiat* etc Cîteva dintre aceste formaţii, şi anume cele amintite la începutul acestui paragraf, au evoluat din punct de vedere semantic, au dobîndit o unitate semantică, un sens nou şi de aceea sînt socotite cuvinte independente, compuse (şi sînt lucrate ca atare în dicţionare).

Adjectivele în discuţie au ajuns să însemne ,,deosebit, extraordinar, grozav". Ele sînt atestate cu acest înţeles de pe la jumătatea secolului al XlX-lea (cea mai veche atestare este, potrivit materialului nostru, *nemaiauzit,* la FILIMON, o. I 173) şi sînt frecvente în limba contemporană. După modelul lor, Arghezi 1-a format pe *nemaicunoscut (generozitatea* ***nemaicunoscută*** B. 157).

ALTE TIPURI DE COMPUSE

§ 169. Cîteva adjective compuse reprezintă combinaţii nediscutate mai sus între diverse părţi de vorbire. Gruparea lor într-un singur subcapitol se justifică numai prin numărul foarte mic de exemple care ilustrează fiecare categorie în parte (un compus sau două).

a) Din prepoziţie + substantiv + prepoziţie + substantiv este format adjectivul *(ierburi) spre-facere-de-olei* (la URSU, T. 245). Cel de-al doilea substantiv, precedat de prepoziţie, are funcţiune de atribut (echi

valent cu un complement direct), determinînd primul substantiv (care este de origine verbală). Compusul este un calc după lat. *oleaginosus* sau fr. *oleagineux, oleifere,* creat de Şincai, dar nepreluat de alţi autori.

b) Din prepoziţie + articol nehotărît (sau numeral) + substantiv a luat naştere adjectivul *deopotrivă,* existent în secolul al XVII-lea (URECHE, L. 104), folosit apoi şi ca adverb (PR. C. 54). Probabil că frecvenţa grupului sintactic respectiv în vorbire a dus la sudarea lui într-un compus. Acest scuvînt circulă şi în limba contemporană.

c) Dintr-o prepoziţie, un adjectiv substantivizat, încă o prepoziţie şi un verb (la supin) sînt alcătuite două adjective din limba veche : *(jertfe) cu-întregul-de-ars* şi *cu-totul-de-ars.* Determinantul, adjectiv substantivizat cu prepoziţie, precedă determinatul (verb), avînd funcţiune de complement circumstanţial de mod. Ambele formaţii sînt folosite de Dosoftei (în PS 100, 328) pentru a reda în româneşte termenul grecesc oAoxoctacofjia sau pe cel slav *ololcavutomatu.* (într-un text din secolul al XVI-lea, Psaltirea Scheiană, traducerea s-a făcut printr-un substantiv compus : *toată-spre-arderea* 100, iar în Biblia de la Bucureşti din 1688, întîlnim un alt echivalent, tot substantiv: *ardere-de-tot* 623²/20, 638V49, menţinut şi în Biblia din 1938, tradusă de Vasile Eadu şi Gala Galaction, p. 572, 578.)

d) Dintr-un adverb (relativ) şi un verb la diateza reflexivă este format adjectivul *cumsecade. Cumsecade* a fost la origine o propoziţie circumstanţială modală, care, sudîndu-se, a devenit adverb şi apoi adjectiv[27] (URECHE, L. 258, ME 110/4). în calitate de compus, astăzi e folosit numai ca adjectiv invariabil, cu sensul ,,de treabă" (determinînd un verb, grupul nu mai constituie o unitate, fiind analizat ca o propoziţie).

e) Printr-un compus din pronume + adjectiv (deverbal): *şie-stăpînitor* este redat grecescul auToxpdrcop de Cantemir (i. n 341)[28]. '

ADJECTIVE *ÎN* STRUCTURA OĂBOBA INTRĂ ELEMENTE DE COMPUNERE]

§ 170. Un grup mult mai numeros decît cel alcătuit din toate categoriile de adjective discutate pînă acum îl formează adjectivele în structura cărora intră unul sau mai multe elemente de compunere. Adjectivele de acest tip pot exprima:

a) însuşiri fizice: *biman, macrocefal, semicircular;*
b) însuşiri morale : *egocentric;*
c) însuşiri legate de origine : *anglo-saxon, franco-provensdl;*
d) însuşiri legate de acţiuni: *omnivor, (femeie) primipară;*
e) însuşiri legate de activitatea spirituală : *neokantian, panteist.*

[27] Cf. MIRSKA, C. 187.

[28] **Tot la Cantemir există şi termenul *aftocrator* împrumutat ca atare (vezi mai departe § 176). Traducerea mai exactă: *însuşi-stâplnitor* se întîlneşte cu valoare substantivală (vezi § 49).**

Adesea adjectivele aparţin la mai multe categorii semantice. *Arghirofil, hidrofug, omnipotent,* de exemplu, trebuie grupate sub *d,* fiindcă exprimă o însuşire legată de o acţiune. *Arghirofil* şi *omnipotent* însă trebuie menţionate şi sub *b,* însuşirea exprimată fiind morală, iar *hidrofug,* şi sub *a,* însuşirea fiind fizică.

Elementele de compunere care intră în alcătuirea adjectivelor sînt teme, cuvinte străine sau elemente asemănătoare ca structură cu cuvintele, care nu circulă ca atare în română în afara compuselor. Ele se pot combina pentru a da naştere unui compus fie între ele, fie cu un cuvînt românesc[29]. După modelul formaţiilor de acest fel s-au creat compuse din cuvinte existente şi independent în română, care primesc la finala primului termen sau la finala tuturor termenilor cu excepţia ultimului o vocală de legătură.

§ 171. Adjectivele de tip tematic pot fi clasificate în :

1. Compuse formate numai din elemente de compunere :

a) două teme: *acrocefal* (cf. gr. dxpo-, *&xpoQ* ,,extrem, [ascuţit"* şi x^aXv) ,,cap"), *bacifer* (cf. lat. *bacca* ,,bacă" şi *-fer, ferre* ,,a purta"), *bicefal* (cf. lat. *bi-, bis* ,,doi, de două ori" şi gr. xf<paXY) ,,cap") etc.;

b) o temă şi un cuvînt existent şi independent în altă limbă : *autohton* (cf. gr. auTo-, *auToc;* „însuşi" şi x^wv ,,pămînt, ţară"), *bicolor* (cf. lat. *bi-, bis* şi *color* „culoare"), *coledoc* (cf. gr. x°^T> X ^ j>fi©re" şi Soxo „care poate conţine"), *decapod* (cf. gr. Ssxa-, Ssxa ,,zece" şi TOUC, TO$6 ,,picior") etc.;

c) o temă sau un cuvînt existent într-o altă limbă şi un elemen cu aspect de cuvînt care nu există independent nici în română şi nici într-o altă limbă. Elementele de compunere cu aspect de cuvînt (fiind de obicei derivate de la o temă sau de la un cuvînt cu un sufix adjectival fără existenţă independentă constituie întotdeauna partea finală a compusului. Prima parte este o temă: *neolitic (neo-,* cf. gr. *vioc,* ,,nou" şi *-litic,* legat de gr. Xi8o<; ,,piatră") sau un cuvînt existent într-o limbă străină : *egocentric (ego-,* cf. lat. *ego* „eu" şi *-centric,* legat de lat. *centrum* „centru") etc.;

d) mai multe cuvinte existente şi independent în altă limbă: *get beget* „neaoş, sadea". Acest cuvînt (care circulă în Muntenia şi în Moldova), împrumutat din turceşte, este neanalizabil din punct de vedere morfologic şi semantic, dar vorbitorii limbii române îl consideră compus din cauză că disting doi termeni asemăRători, purtînd fiecare accent, şi fiindcă îl văd totdeauna scris, potrivit tradiţiei, din două părţi legat prin linioară.

2. Compuse formate dintr-un element de compunere şi un cuvînt existent şi independent în română:

a) o temă şi un cuvînt românesc: *agroalimentar* (cf. gr. <xyp6s, lat. *ager, agri* „ogor, cîmp" şi *alimentar), anglo-american* (cf. lat. *Anglus* şi *american), autocritic* (cf. gr. ocoto-, ocutoc „însuşi" şi *critic), autoliniştito*

[29] **Vezi şi § 9.**

•(SCÎNTEIA 1966, nr. 6886, 2/7, cf. gr. OCUTO-, OCUTós și *liniștitor), balneo-climateric (cî.* lat. *balneum* „baie" și *climateric)* etc.

Singura temă provenită dintr-un nume propriu pe care o atestă materialul nostru se întîlnește în formația ocazională *galileo-newtonian* (TRIBUNA 1960, nr. 36, 6/1, ia Luiza Seche, în LE, XI (1962), nr. 5, p. 564), în care și cel de-al doilea termen, adjectiv derivat cu sufix, are la bază de asemenea un nume propriu.

Cuvîntul care se combină cu o temă poate fi compus la rîndul lui (adesea tot cu o temă) : *agrozootehnic (agro-* și *zootehnic), autobiografic (auto-* și *biografic), biobibliografic (bio-* și *bibliografic), cromolitografic (cromo-și litografic), psihofiziologic (psiho- și fiziologic), anglo—vest-german (anglo-* și *vest-german).*

Cuvîntul întreg care stă pe ultimul loc este de obicei un adjectiv, de cele mai multe ori nou, rareori mai vechi (de exemplu *liniștitor).* Dacă prima parte a compusului este o temă cu valoare de numeral, partea a «doua poate fi un substantiv, de exemplu *(avion) biloc.*

Uneori, cînd în propoziție se succed mai multe adjective formate din teme diferite combinate cu același cuvînt existent și independent în românește, se omite cuvîntul de la primul sau de la primele compuse (care apar astfel numai ca niște teme), folosindu-se compusul întreg numai la sfîrșitul seriei, de exemplu: *date* ***bio-*** *și* ***bibliografice-,*** *consultări* ***bi-, tri-*** *sau* ***multilaterale*** etc.

Cînd cuvîntul întreg este primul element al compusului, el este un substantiv care prezintă la finală o vocală de legătură *(-o-* sau *-i-),* ca și «o temă [30] : *anofelogen* (cf. *anofel* și gr. *-lyevrfi), bugetivor* (cf. *buget* și lat. *-uorus, uorare* „a mînca, a înghiți"), *gazifer* (cf. *gaz* și lat. *-fer, ferre* ,,a purta") etc.

Primele elemente ale unor compuse ca *aurifer* (cf. *aur* și lat. *-fer, ferre), chilifer* (cf. *chil* și lat. *-fer, ferre)* etc, cuvinte întregi în română (cu vocală de legătură la finală), sînt teme în limba de origine (lat. *auri-, aurum,* gr. x°~? X^> l ^ - *ohylus*; vezi și § 9).

Compusele în care cuvîntul întreg stă pe primul loc sînt mai puține decît cele în care cuvîntul întreg ocupă locul final.

Dintre compusele în a căror structură se găsește un adjectiv derivat sînt luate în considerație atît cele formate în română (dintr-o temă și ^adjectivul respectiv, de ex. *autoliniștitor* pomenit mai sus, *bisăptămînal* etc), cît și cele împrumutate ca atare dintr-o limbă străină (în special din franceză), ca de ex. : *antropometric, biografic, cacofonic, electrochimie, electrometalurgic, emisferic* etc. Dacă astfel de formații ar fi considerate derivate în limba noastră de la alte compuse : *biografic* de la *biograf, emisferic* de la *emisferă, electrochimie* de la *electrochimie* etc ele n-ar fi tratate în cadrul compunerii, ci al derivării;

b) un cuvînt existent în altă limbă și un cuvînt românesc : *cvasi-mulțumit* (CONTEMPORANUL 1965, nr. 53, 5/5, cf. lat. *quasi-, quasi* „aproximativ, aproape" *și mulțumit), cvasiprimăvăratic* (SCÎNTEIA 1966, nr. 6856,

[30] Pentru problema vocalelor de legătură, vezi și §9.

1/2, cf. lat. *quasi-, quasi* și *primăvăratic), cvasioniric* (CONTEMPORA 1965, nr. 53, 2/2, cf. lat. *quasi-, quasi* și *oniric* „halucinant, deliran *octosilabic* (cf. lat. *octo,* gr. oxτco-, oxτco și *silabic)* etc.

Cuvîntul românesc este totdeauna adjectiv și ocupă în com locul al doilea.

Dintre elementele de compunere care intră în alcătuirea adje velor compuse, unele (cele mai numeroase) stau numai pe primul l *<auto-, bi-, cvasi-, eu-, foto-, geo-, hetero-, hidro-, ideo-, izo-, macro-, mi miria-, mono-, moto-, mulți-, neo-, neuro-, omni-, orto-, paleo-, pan-, ph poli-, pseudo-, senii-, tele-, teo-, tri-, uni-* etc. și toate cele care provin ia nume de populații, de exemplu : *afro-, anglo-, franco-, italo-* etc, alt {mai puține) numai la finală : *-cid, -col, -fer, -fob, -for, -fug, -par, -vor* e iar altele (situate din punct de vedere numeric între cele două grupe mai sus) au posibilitatea de a apărea atît într-o poziție, cît și în cealal *cefal(o-)* [31], *fag (o-), fil(o-), fon(o-), glot(o-), graf(o-), morf(o-), pat(pod(o-)* etc. *(fil(o-)* este plasat cu precădere pe locul întîi, toate ce lalte, mai ales pe locul al doilea, de exemplu [32]: *cefalorahidian, cefa scopic, bicefal, brahicefal, tricefal, dolihocefal, trigonocefal, macroce microcefal, hidrocefal, autocefal; morfofiziologic, morfologic, dimorf, p morf, trimorf, antropomorf, izomorf* etc).

Multe dintre aceste teme apar numai în compuse; altele însă găsesc și în cuvinte necompuse, după cum s-a arătat în § 9.

în privința conținutului semantic al elementelor de compunere poate observa că cele care sînt plasate totdeauna pe ultimul loc au general un sens legat de o acțiune (ele provenind de cele mai multe din verbe) : *-cid* („a ucide"), *-col* („a cultiva", „care locuiește, trăiești *-fer* („care poartă, conține, produce"), *-for* („care duce, care poartă *-fug* („care fuge, alungă, respinge"), *-par* („care naște"), *-vor* („mîncăto

Elementele de compunere inițiale care intră în alcătuirea adje velor compuse se deosebesc puțin din punctul de vedere al inventaru și al înțelesurilor de cele care se întîlnesc la substantivele de același De aceea, despre sensurile lor s-a vorbit în § 9.

Pentru problema clasării morfologice a elementelor de compune vezi de asemenea § 9.

Gradul de productivitate și de frecvență al elementelor de co punere discutate este foarte diferit. Cîteva elemente se pot combi cu un mare număr de adjective (dînd naștere unor adjective noi) : *a cvasi-, mono-, moto-, mulți-, neo-, pluri-, poli-, pseudo-, semi-, uni-* e Ele se întîlnesc adesea și în limbajul comun, fiind folosite la crearea ce mai multe dintre formațiile ocazionale despre care am mai pome Alte elemente ajută la formarea unor serii de termeni științifici, din care unii au o circulație largă și o oarecare frecvență și în afara specia tății : *agro-, balneo-, foto-, geo-, hidro-, mecano-, medico-, micro-, psi radio-, tele-, termo-* etc. în sfîrșit, sînt și elemente care apar într-un nu

[31] De obicei cu vocală de legătură cind elementul de compunere e primul ter al formației și fără vocală cînd e ultimul.

[32] După DN.

restrîns de adjective compuse, toate împrumutate, care deci nu sînt productive şi care au totodată şi o frecvenţă redusă : *gonio- (goniometric)? grani- (granivor), lipo- (liposolubil), nuci- (nucivor), rădici- (radiciform), timo- (timocratic), xero- (xerofil), xifo- (xifoid), zimo- (zimogen)* etc.

Dintre elementele de compunere care stau totdeauna la finală, cel mai productiv este *-fob,* care poate intra în compunere cu diverse teme, în special cu cele provenite din nume de populaţie. Urmează, potrivit atestărilor de care dispunem, *-fer, -col, -cid* şi *-vor; -for, -fug, -gam, -par* nu sînt productive. Elementele productive au şi o frecvenţă mai mare în vorbire decît celelalte.

Singurul element productiv dintre cele cu poziţie dublă este *fii,* care, ca şi *-fob,* se poate combina cu orice nume de populaţie şi cu diverse alte teme. în ce priveşte folosirea acestor elemente, observăm că, în afară de *fii,* ele au o frecvenţă scăzută.

3. Compuse formate din două[33] cuvinte existente şi independent în română, unite prin vocală de legătură : *(regim) burghezo-mosieresc, (proces) fizico-chimic, (roman) ştiinţifico-fantastic, (coproducţie) bulgaro-poloneză, (acord) greco-turc, (tutelă) Jiaydno-mozartianâ* (STEAUA 1961, nr. 1, 74, la Luiza Seche, în LR XI (1962), nr. 5, p. 565, compus al cărui prim termen este un nume propriu) etc.

în toate compusele întîlnite vocala de legătură este *-o-;* într-un exemplu ca : *(brigadă) pomi-viticolă* (ROMÂNIA LIKEEA 15 III, 1962, 1/4, la VALMBERG, T. 112) *-i-* se datoreşte faptului că *pomi-* poate fi şi temă latinească.

Cuvintele întregi care primesc la finală o vocală de legătură sînt, de obicei, adjective. Se întîlnesc însă rar, şi substantive, de exemplu, în *pomi-viticol, haydno-mozartian* de mai sus, în formaţia glumeaţă *(procesiuni) elefanto-purtate* (LUCEAFĂRUL 1961, nr. 2, 12/6, la DIMITRESCU, c. 136) sau în compusul învechit *focovărsător* „vulcanic" (la URSU, T. 299).

Una din părţile compusului (de obicei ultima) poate fi ea însăşi compusă, astfel în: *(convorbiri) americano—vest-ger mane, (relaţii) ruso—nord-vieinameze,* primul termen este un adjectiv *(americano-, ruso-),* iar cel de-al doilea un adjectiv compus la rîndul lui dintr-un substantiv şi un adjectiv *(vest-german, nord-vietnamez).*

Din punct de vedere semantic, adjectivele în discuţie sînt de cele mai multe ori legate de activitatea spirituală: *(cercetări) chimico-farmaceutice, (muzică) clasico-romantică* (CONTEMPORANUL 1964, nr. 47, 1/3), *(măsuri) economico-organizatorice* etc. sau indică originea, fiind formate de la nume de locuitori: *(tratat) româno-rus, (relaţii) ungaro-suedeze* etc.

Ataşarea vocalei de legătură are loc mai ales la adjectivele neologice şi este frecventă nu numai în cazul compuselor mai mult sau mai puţin uzuale, ca cele de mai sus, ci şi în creaţii ocazionale, cum sînt: *(eveniment) cinematografice^-publicitar* (CONTEMPORANUL 1964, nr. 47, 5/1), *(exagerarea) lirico-retorică* (ibid. 1966, nr. 2, 3/3) etc.

[33] **Combinaţiile de mai multe cuvinte sînt rare şi nu pun probleme deosebite.**

Cînd primul termen al compusului este un adjectiv format d
nume de locuitori care circulă sub două aspecte : unul derivat *(po
•rusesc* etc.) şi altul nederivat *(polon, rus* etc), se foloseşte de prefe
forma nederivată *(relaţii* ***polono-române*** şi mult mai rar *polo
<ca în exemplul: *problemele dezvoltării colaborării* ***polonezo-sov***
•SCÎNTEIA 1959, nr. 4576, 4/4), deoarece astfel compusul este mai scu

Cînd pe lîngă adjectivele întregi din această sferă semantică e
şi teme (vezi *afro-, anglo-, franco-, italo-* etc. de sub 1 şi 2), uzul le pr
pe acestea din urmă *(tratative* ***indo-pakistaneze*** SCÎNTEIA 1966, nr.
4/1 şi numai rareori *indiano-pakistaneze* ibid.), deoarece compuse
teme sînt mai scurte decît celelalte[35] (compară *afro-asiatic* cu *afri
asiatic* şi cu *asiatico-african).*

§ 172. Toate compusele de tip tematic sînt sudate : cele care c
elemente fără existenţă independentă în limba română prezintă un
de sudură mai avansat decît cele formate din cuvinte româneşti.
maţiile de sub 3 sînt analizabile din punct de vedere semantic. Pe
problema posibilităţii de analiză a compuselor de sub 1 şi 2, vezi

§ 173. Adjectivele în structura cărora intră elemente de co
nere fără existenţă independentă se scriu într-un singur cuvînt (
pomorf, balneoclimateric, cvasiunanim etc), în afară de cele al căror
termen este o temă provenită de la un nume de popor, care se scr
linioară de unire *(anglo-francez, italo-american* etc). Compusele :
român, istroromân, macedoromân, meglenoromân „român din Dacia,
Istria...", avînd în prima parte o temă provenită de la un nume
(existentă sau nu şi independent), se scriu într-un cuvînt conform tradi

§ 174. Din punct de vedere semantico-sintactic, între ter
^adjectivelor grupate mai sus sub 1 şi 2 există raporturi echivalen
«cele de subordonare sau, mai rar, de coordonare.

Termenii subordonaţi precedă de obicei pe cei regenţi, fiind
valenţi cu un atribut: *acrocefal* („(cu) cap ascuţit",*-cefal* avînd ro
determinat, iar *aero-* de determinant), *bicolor, izoterm, monosilabic,
form, neogrec, omogen, oviform, pluriflor, polimorf, unilateral* etc. ori
al doilea element are sens verbal) cu un complement: *anglofil* („car
beşte pe englezi"), *anglofob, aurifer, calorifug, entomofag, fotofor,
tivor, matricid, omniscient, sudoripar, termogen, vinicol* etc

Această topică a componentelor, păstrată din limbile care
furnizat compusele sau modelele lor, caracterizează şi multe for
româneşti. Topica inversă: determinantul plasat după determin
găseşte în puţine exemple (de asemenea împrumutate sau crea
teren românesc) : *filantrop, filoenglez, medico-legal, medico-militar, m
veterinar* etc.

[34] Gf. Magdalena Popescu-Marin, *Nume de locuitori derivate de la teme străine,* î
II, p. 223.

[35] Cf. MIRSKA, C. 185.

[36] Cf. *îndreptar ortografic, ortoepic şi de punctuaţie,* p. 26, 27.

în raport de coordonare (copulativă) se află elementele unui număr relativ mic de compuse de sub 1 şi 2, şi de această dată împrumutate sau formate în româneşte: *agroindustrial* („agricol şi industrial"), *balneo-climateric* („balnear şi climateric"), *cefalorahidian, gastrointestinal, medico-farmaceutic, medico-sanitar, pneumogastric, psihofiziologic* etc.

între termenii compuselor de sub 3 se stabilesc de cele mai multe ori raporturi de coordonare (copulativă) : *(metoda) analitico-sintetică, (spectacol) vocalo-instrumental, (coproducţie) germano-americană* etc.

Mai rar, relaţia dintre termeni este de subordonare : *(muncă) politico-educativă, (complex) sanitaro-veterinar.*

§ 175. Adjectivele de tip tematic, ca şi celelalte compuse discutate pînă acum, sînt fie împrumutate ca atare, fie formate pe teren românesc. Prima dintre aceste două categorii este mult mai bogată în exemple decît cea de a doua.

Foarte multe adjective compuse, fiind termeni de circulaţie internaţională, au fost împrumutate de noi din limbile moderne, în special din franceză: *aerodinamic, antropocentric, autocefal, bigam, calorific, dioic? ensiform, eufemistic, fizico-matematic, iugoslav, monocromatic, polimorf, retoroman, tehnicolor, termogen, vinicol* etc. Unele dintre ele au fost preluate de limbile moderne, de exemplu, de franceză, din greacă : *autor didact (autodidacte,* cf. OCUTOSISOCXTO;), din latină: *agricol (agricole,* cf. *agricola), beligerant (belligerant,* cf. *belligerans), biped (bipede,* cf. *bipes, bipedis), calorific (calorifique,* cf. *calorificus)* etc. sau, eventual, din amîndouă: *etimologic (etymologique,* cf. lat. *etymologicus,* gr. sTUfjLoXoyixoc;). Un număr mare de formaţii sînt derivate în franceză de Ja alte compuse (de obicei substantive) : *aerostatic (aerostatique < aerostat), coregrafie (choregraphique < choregraphie), ecuatorial (equatorial < equateur)* etc., iar altele sînt compuse în franceză din elemente latineşti: *acvifer (aquifere,* cf. *aqua* „apă" şi *-fer, ferre* „a purta"), *cavernicol (cavernicole,* cf. *caverna* „cavernă" şi *colere* „a locui") etc, greceşti: *androgin (androgyne,* cf. avSpo-, avy)p „bărbat", yuvv) „femeie"), *antropomorf (anthropomorphe,* cf. avOpooTO-, av6p6)7ro^ „om" şi (i.op<jo-, (ji,op9Y) „formă"), *brahicefal (brachycephale,* cf. (Bpaxu-, ppaxte „scurt" şi XS^OCXY) „cap") etc, latineşti şi greceşti: *bicefal (bicephale,* cf. lat. *bi-, bis* „doi, de două ori" şi gr. *xzyaXr}* ,,cap") sau dintr-un element grecesc ori latinesc şi un cuvînt franţuzesc : *biatomic (biatomique,* cf. lat. *bi-, bis* şi fr. *atomique), cuneiform (cunei-forme,* cf. lat. *cuneus* şi fr. *forme), dialipetal (ăialypetald,* cf. gr. SLOAUSLV şi fr. *petale)* etc.

Adesea este greu de precizat dacă a fost împrumutat cuvîntul dintr-o limbă veche sau dintr-o limbă modernă şi din care anume, deoarece el a existat în latină, în greacă (sau în ambele) şi astăzi circulă în mai multe limbi: *amfibiu* (cf. lat. *amphibium,* fr. *amphibie), astronomic* (cf. lat. *astronomicus,* ngr. asTpovofjuxos, it. *astronomico,* fr. *astronomique), echivalent* (cf. lat. *aequiualens,* fr. *equivalent,* rus. *dKeueajtenm)* etc.

Compusele care au luat naştere pe teren românesc sînt puţin nu[...] roase în comparaţie cu cele împrumutate.

Unele reprezintă calcuri. Limba care a furnizat majoritatea mo[...] lelor este (şi de această dată) franceza.

înainte de a da exemple, atît de calcuri, cît şi de compuse f[...] model străin, trebuie precizat că nu putem avea o certitudine absol[...] asupra modului de formare a fiecărui termen în parte. Cuvintele pe c[...] le-am trecut printre calcuri, alcătuite din elemente binecunoscute, frecv[...] folosite de o anumită categorie de vorbitori, au putut apărea şi au f[...] poate create fără a se recurge de fiecare dată ia un model străin (deoar[...] tipul de compunere, internaţional, exista în limbă), după cum cuvint[...] cărora nu le-am găsit un prototip într-o altă limbă copiază poate comp[...] străine neînregistrate în dicţionare. Printre creaţiile româneşti se num[...] poate şi unele dintre compusele socotite de noi împrumuturi. Aşa [...] exemplu nu este exclusă posibilitatea ca *bipolar* (fr. *bipolaire), elec[...] magnetic* (fr. *electromagnetique), pluricelular* (fr. *pluricellulaire), semi[...] cular* (fr. *semi-circulaire)* şi altele să nu fi fost împrumutate, ci comp[...] în româneşte din *bi-* + *polar, electro-* + *magnetic, pluri-* + *celular* e[...] iar *catodic* (fr. *cathodique), cronometric* (fr. *chronometrique), emisferic* [...] *hemispherique), enciclopedic* (fr. *encyclopedique), hexagonal* (fr. *hexagon[...] poliedric* (fr. *polyedrique)* etc. să nu fi fost împrumutate, ci derivate [...] teren românesc de la : *catod, cronometru, emisferă, enciclopedie, hexag[...] poliedru* etc. Cu rezerva necesară înregistrăm următoarele calcuri (tot[...] sau parţiale) : *biloc* (despre avioane, după fr. *biplace), bilunar* (după [...] *bimensuel), bipătrat* (după fr. *bicarre), bisăptămînal* (după fr. *bihеb[...] madaire*[37]*), monofazat* (după fr. *monophase), monoloc* (despre avioar[...] după fr. *monoplace), semicolonial* (după rus. *nojiiynojiOHuaÂbUbiu), se[...] feudal* (după rus. *nojiiycfieodadbHbiu), semianalfabet* (după rus. *noAys[...] Momuuu)*[38], *surdomut* (după fr. *sourd-muet)* etc.

Compusele pentru care nu am găsit un model străin sînt, pe d[...] parte, termeni mai mult sau mai puţin frecvenţi, iar pe de alta, crea[...] ocazionale, nereluate de vorbitori. Din prima categorie fac parte compu[...] ca : *agroalimentar, agrobiologic, agrosilvic, autogestionar, balneoclimate[...] guşogen, legumicol* (prin analogie cu *agricol,* vezi şi *pomicol, stuficol),* [...] *canochimic, mecanotehnic, medico-farmaceutic, medico-militar, medico[...] nitar, motomecanizat, pluricavitar, polisportiv, pomicol, semiaderent, se[...] automat, semicalificat, semiciclic, semicoborîtor, semilichid, semiobs[...] semiurcâtor, stuficol, termoizolant, termoizolator, uninaţional.* Dintre f[...] maţiile personale, menţionăm: *autoemoţionat* (CONTEMPORANUL 19[...] nr. 111, 4/3), *aerul* ***bonomo-ipocrit*** (SCÎNTEIA 1966, nr. 6908, 2[...] *film* ***comico-macabru*** (CONTEMPORANUL 1965, nr. 52, 5/7), *cvas[...] menţial* (ibid., 4/3), *multifamilial* (ibid. 1966, nr. 3, 7/7), *omnilateral[...] plurilateral* (după *multilateral,* la IORDAN, L.R.A. 223), *pantragic* (C[...] TEMPORANUL 1965, nr. 52, 4/6), *sculptogenic* (CALINESCU, la HRISTEA, [...] 138), *semiimbecil* (CONTEMPORANUL 1965, nr. 52, 4/7), *pricepere* ***telegaze[...]***

[37] Cf. IORDAN, L. R. A. 220.
[38] Cf. HRISTEA, E. 168-169.

rească, *calităţi* ***telepublicistice*** (la Iorgu Iordan, *Boum.* ***tele-,*** în „Bevue de linguistique romane", tome XXXI, 1967, p. 249). Se observă din exemplele date că şi în compusele româneşti fără model străin marea majoritate a elementelor de compunere folosite sînt cele cu circulaţie internaţională *(guşo-* constituie o excepţie în acest sens).

§ 176. Bomâna nu a moştenit din latină adjective care conţin elemente de compunere.

în limba noastră, adjective compuse în a căror structură intră elemente fără existentă independentă apar în textele din secolul al XVII-lea.

Unele exemple sînt împrumuturi din slavă, neanalizabile pentru românii care nu cunoşteau limba de origine: *blagocestiv* (DVS i'/2), *blagorod* (MUŞTE, în LET. III 58/19), *pravoslavnic* (URECHE, în LET. I 174/20) etc. Altele sînt formate în româneşte (pe baza unor modele slave şi greceşti) : *Besearica sfîntă* ***pravoslavno-catholiccască*** *a Ţărăi Munteneşti* (a. 1651, BV i 181[39]). Mai tîrziu Cantemir foloseşte un compus de tip tematic chiar în titlul uneia din lucrările sale : *Istoria* ***ieroglifică,*** iar în *Scara a numerelor şi cuvintelor streine tîlcuitoare* de pe lîngă aceeaşi *Istorie* explică două adjective împrumutate din greacă (după cum notează autorul însuşi) : *omofil* „tot de un neam, de o seminţie, tot de un fel" şi *filoJirisos* „iubitoriu de aur, lacom la avuţie". Un alt împrumut din greacă folosit de Cantemir (i. i 216) este *autocrator.*

Spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi mai ales în secolul al XlX-lea, atunci cînd se dezvoltă şi la noi ştiinţa modernă, vocabularul limbii române se îmbogăţeşte cu un mare număr de formaţii din categoria pe care o discutăm. Majoritatea sînt împrumuturi, mai întîi în special din neogreacă, mai tîrziu mai ales din franceză. Mulţi termeni, fiind internaţionali, au etimologie multiplă (vezi paragraful anterior).

Dăm numai cîteva exemple: *(notele) istorico-critice* (MAIOU, IST. 10/6), *(Italia cea) lombardo-veneticească* (GOLESCU, î. 96), *gheografic* (la URSU, T. 212), *zoologhic* (id. ibid. 300), *aeroform* (id. ibid. 142), *(propagandă) panromână* (BALCESCU, la GHICA, A. 554), *turcofob* (id. ibid. 553), *barometric* (la URSU, T. 158), *cosmografie* (id. ibid. 179), *(oraş) orientalo-occidental* (BOLLIAC, O. 253), *(rezbelul) italo-francez* (GHICA, A. 618), *(publicaţiuni) istorico-filologice* (cuv. BATR. I copertă), *retoroman* (ibid. II 538), *(stindardele) triculorate* (PELIMON, REV. 117), *(porniri) panslave* (MAIORESCU, la GHICA, A. 134), *(ştiinţi) fizico-matematice* (CONTEMPORANUL I (1881), nr. 1, 134), *(războiul) ruso-turc* (ibid. 399), *(alianţa) pruso-rusască* (ibid. vn (1890), nr. 7, 49), *(în faţa aristocraţimei) feodalo-clericale* (ibid., nr. 9, 215) etc.

Adjective ca *chesaro-crăiesc* (la Şincai. în titlul lucrării *Fovăţuire eătră economia de cîmp pentru folosul şcoalelor româneşti celor din Ţeara Ungurească şi din părţile ei împreunate, cu milostiva îngăduinţă a împărăteştii şi* ***chesaro-crăieştii*** *şi apostoliceştei măriri,* Buda 1806), *surdomut* (MAIORESCU, L. 25), care au în română Vocală de legătură, deşi în limbile

[39] Cf. ClOBANU, F. 167.

care au furnizat modelele aceste compuse sînt fără *-o-* (germ. *Icaiserlich-Jconiglich*[40], fr. *sourd-muet),* demonstrează productivitatea tipului cu vocală în limba noastră.

Pe lîngă compusele împrumutate, circulă, mai ales pînă pe la 1830—1840, unele forme ,,prelucrate". Evitarea împrumuturilor se explică prin dorinţa oamenilor de ştiinţă, a autorilor de lucrări, de a fi cît mai bine înţeleşi şi, adesea, printr-o atitudine puristă[41]. Astfel, unele compuse au fost traduse prin perifraze : *bienal* == *de doi ani, carnivor* — *mîncător de carne, erbivor* =*mmcăţor de iarbă, somnambul* = *umblător în somn etc,* altele calchiate : *echilateral* =*asemenea-lăturat* şi *întocmai-lăturat, isoscel* — *asemenea-piciorat, rectiliniu* = *dreptliniat, semicircular* = *jumătate-cercular, semifluid* =*jumătate-curgător* etc, iar altele, mai puţine, semicalchiate: *biman* = *bimînal* şi *bimînual, lactifer* = *laptifer* etc.

în sfîrşit, cîteva compuse au fost înlocuite prin altfel de formaţii, derivate, echivalenţa semantică fiind aici mai puţin respectată: *cordiform minimal, fructifer* =*fructător, mamifer* = *sugător* etc.

Adjectivele de tipul analizat sînt din ce în ce mai frecvente cu cît ne apropiem de zilele noastre. La dezvoltarea procedeului a contribuit influenţa unor limbi străine ca franceza, italiana[42], germana, (mai ales în ultimele decenii) rusa[43], care cunosc numeroase compuse de acest fel. în limba contemporană adjectivele compuse de tip tematic sînt frecvente în stilul ştiinţific şi în publicistică.

§ 177. Uneori circulă paralel adjective compuse aparţinînd la două tipuri diferite, ambele constituite din adjectiv + adjectiv, dar atît cu vocală de legătură (vezi § 171, pct. 3), cît şi fără vocală (vezi § 159, 160). Este vorba de două categorii de formaţii: cele legate de activitatea spirituală şi cele formate de la nume de locuitori, Din prima categorie fac parte exemple ca : *(criteriul) etico-uman* şi *etic-uman; (rolul) politico-social* şi *politic-social; (bază) tehnico-materială* şi *tehnică-materială; (spectacol) vocalo-instrumental* şi *vocal-instrumental* etc.[44].

S-a remarcat că adjectivele terminate în *-ic* se întrebuinţează mai ales cu vocala de legătură[45]; se mai poate adăuga că la adjectivele terminate în *-af* mai frecventă este forma fără *-o-* -*.politico-social, ştiinţifico-fantastic, tehnico-organizatoric* etc, dar *muzical-coregrafic, social-cultural,*

[40] Cf. DA, s.v. *chesar{iu).*

[41] Cf. URSU, T. 117.

[42] Pentru istoria acestui tip de compuse şi productivitatea lui în limba italiană contemporană, cf. B. Migliorini, *II tipo* ***radiodiffusione*** . . ., p. 21—23.

[43] Cf. S. Vaimberg, *Calcuri româneşti după adjective compuse din limba rusă,* în „Culegere de studii" (Institutul de limba şi literatura rusă ,,Maxim Gorki"), Bucureşti, 1961, p. 64—72. Theodor Hristea discută o serie de grupuri sintactice stabile alcătuite'dintr-un substantiv şi un adjectiv compus (din două adjective cu sau fără vocală de legătură) cu rol de determinant, calchiate după limba rusă. Autorul numeşte aceste calcuri „lexico-frazeologice", deoarece este copiată atît structura unui element lexical (adjectiv compus), cît şi structura întregii construcţii (cf. HRISTEA, E. 185—187).

[44] Ocazional, apar şi compuse hibride alcătuite din elemente cu şi fără -o-, ca următorul: *Seară* ***literară-vocalo-instrumentală.*** SEC. XX 1966, nr. 2, 39 (într-o traducere de Valeria Sadoveanu).

[45] Cf. CIOBANU, s. 26—27.

vocal-instrumental etc. Cîteva adjective apar numai însoţite de *-o-* : *burghezo-, chimico-, fizico-.*

Adjectivele de la nume de locuitori se folosesc de obicei cu vocala -o- : *(relaţii) româno-franceze, (războiul) ruso-turc* etc. şi numai rareori fără vocaiă, ca în exemplul pomenit mai sus : *Teatrul* ***german-maghiar*** de *stat.* Vocala nu apare în limba contemporană dacă compusul determină un substantiv ca *dicţionar*[46]*, glosar, lexicon* etc.

în limba mai veche şi compusele de pe lîngă astfel de substantive aveau de cele mai multe ori vocala -o- *iVocabular* ***franţezo-românesc*** de P. Poenar, F. Aaron şi G. Hill, Bucureşti, 1840—1841, *Dicţionar de începători* ***latino-românesc,*** de I. Livaditu, Bucureşti, 1852, *Dicţionar* ***romăno-frances*** de Eaoul de Pontbriant, Bucureşti şi Gottingen, 1862, *Vocabular* ***româno-frances*** de Ion Costinescu, Bucureşti, 1870 etc. în aceeaşi perioadă existau însă şi compuse fără vocală de legătură, de exemplu : *Yocabulari* ***roman-nemţesc,*** de Sab. Pop-Barcianu, Sibiu, 1868[47].

ADJECTIVE COMPUSE PAEASINTETICE

§ 178. într-o categorie deosebită trebuie grupate adjectivele compuse parasintetice formate simultan prin compunere şi derivare. Exemple care pornesc de la nume comune sînt puţine: *pidosnic* are la bază grupul *pe dos* căruia i s-a ataşat sufixul *-nic*[48]. Cuvîntul apare ca adjectiv la Creangă (P. 116) şi la alţi scriitori mai noi: Cezar Petrescu (R. DR. 352), Sadoveanu (o. V 402), Galan (B. II 316); substantivat, este folosit ca nume de plantă[49]. *Mărinimos* este un calc după lat. *magnanimus.* Felul cum a luat naştere cuvîntul nu este sigur : din adjectivul *mare* + substantivul *inimă* + sufixul *-os* sau din adjectivele *mare* + *inimos*[50]. Acceptarea ultimului etimon ar fi trebuit să ducă la clasarea cuvîntului împreună cu celelalte compuse din două adjective, însă *mărinimos* nu se aseamănă din punctul de vedere al structurii semantice cu nici unul dintre exemplele date acolo. Din această cauză pare mai potrivită considerarea lui drept compus parasintetic.

Ceva mai numeroase sînt exemplele unde s-a pornit de la nume proprii de persoană. Este vorba de adjective cu funcţiune cu atribut al autorului, create prin compunerea prenumelui cu numele de familie şi adăugarea unui sufix : *adyendreian, anatolfrancian, antonpannesc, camilpetrescian, julvernian*[51] etc. Asemenea exemple sînt frecvente în limbajul criticii literare.

[46] Titlul *Dicţionar ruso-român,* dat unei lucrări apărute în 1948, pare învechit, din cauza prezenţei vocalei de legătură.

[47] Excludem din discuţie exemple ca : *Dicţionariu rumanesc-latinesc şi unguresc, din orenduiala excelenţii sale preasfinţitului Ioann Bo'bb* . . . Cluj, 1822, 1823, *Lesicon romanesc-latinesc-unguresc-nemţesc* . . . Budae, 1825, în care adjectivul terminat în *-esc* este vechi şi în nici un caz n-ar fi fost folosit cu vocală de legătură.

[48] Cf. J. Byck, *Derivaţie şi sintaxă,* în sex n (1951), p. 126.

[49] Cf. DL, s.v.

[50] Ultima interpretare, la PHILIPPIDE, P. 98.

[51] Cf. Luiza Seche, în LR XI (1962), nr. 5, p. 564.

PRONUMELE

§ 179. Pronumele compuse pot fi grupate din punctul de vedere al structurii în două clase : pronume compuse din cuvinte întregi existente şi independent în română şi pronume în alcătuirea cărora intră elemente de compunere.

PEONUME COMPUSE DIN CUVINTE ÎNTEEGI EXISTENTE ŞI INDEPENDENT ÎN LIMBA EOMÂNĂ

§ 180. Pronumele compuse de acest tip aparţin tuturor categoriilor de pronume, multe dintre ele fiind folosite şi cu valoare adjectivală. Cele mai numeroase exemple se întîlnesc în categoria pronumelui nehotărît 5 celelalte feluri de pronume au un inventar redus de compuse.

Pronumele compuse sînt în general vechi. Multe circulă în toate stilurile limbii, însă graiurile regionale se remarcă printr-o mai mare bogăţie de exemple decît limbajul cultivat (ceea ce evidenţiază caracterul popular al acestor formaţii).

§ 181. Unul dintre termenii pronumelor compuse din cuvinte întregi este totdeauna un pronume sau un adjectiv pronominal. Celălalt termen al compusului poate fi un substantiv, tot un pronume, o prepoziţie, un adverb sau un verb.

§ 182. Toate categoriile de pronume cu excepţia negativului se pot combina cu *şi*. *Şi* stă la sfîrşitul pronumelor, forme simple sau compuse anterior *(cineşi, cinevaşi* etc), cu excepţia pronumelor nehotărîte care au ca primă parte un termen de provenienţă verbală, unde *şi* urmează acest termen şi precedă componentul final *(fieşcare, oareşcare, orişice* etc.) *K*

[1] *Şi* are un *i* silabic în compusele care încep cu *ori şi* nesilabic în celelalte cazuri; *i* nesilabic nu se mai pronunţă în graiurile regionale (cf. Iorgîi Iordan, Valeria Guţu-Romaîo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane,* Bucureşti, 1967, p. 151).

Dintre compusele cu *şi,* în limba literară contemporană circulă numai cîteva, de exemplu *acelaşi, însuşi.* în limba veche existau multe formaţii de acest tip; unele s-au păstrat în graiurile regionale (vezi mai departe exemplele).

Asupra originii lui *şi*[2] s-au emis mai multe ipoteze[3]. Din discuţiile purtate în jurul lor reiese că majoritatea cercetătorilor înclină spre originea pronominală a lui *şi:* unii văd în el un continuator al demonstrativului latin *ipse*[4], alţii/al reflexivului *sibi*[5]. Deoarece nici unul dintre aceste două etimoane nu este sigur, ne vom mărgini în cele ce urmează să-1 socotim pe *şi* pronume, fără a specifica ce fel de pronume este.

Pronumele nehotărîte compuse cu *fie* ori cu *fie* şi cu *şi* au şi forme care prezintă termenul -te-înaintea părţii finale (vezi exemplele de la § 191 b y). Originea acestui *-te-* este obscură[6].

§ 183. Baporburile sintactice care se stabilesc între părţile componente sînt uneori neclare (de exemplu în *nici unul, nici una).* în formaţiile în care există un substantiv, acesta este elementul regent, iar celălalt, determinantul său. De asemenea un pronume poate fi determinat de un adjectiv pronominal *(altcineva).*

§ 184. Pronumele alcătuite din cuvinte cu existenţă independentă prezintă diverse situaţii în ceea ce priveşte posibilitatea de analiză a termenilor componenţi: *ăomnia-ta,-sa* etc, *excelenţa-, măria-, sfinţia-ta,-sa* etc. manifestă un grad scăzut de legătură între părţile care le compun, aceste părţi sînt analizabile. Dimpotrivă^ *dumneata, dumnealui* şi mai ales *dumitale, dumisale, dînsul* etc. au suferit importante modificări fonetice şi morfologice, s-au sudat, constituind pentru vorbitori unităţi neanalizabile sau cel mult semianalizabile.

Pronumele nehotărîte compuse cu *fiey oare, ori, va,* ca şi cele alcătuite din două pronume *(altceva, altcineva)* sînt analizabile, datorită existenţei în limbă a termenilor componenţi ca unităţi independente (chiar dacă în unele cazuri au alte valori morfologica şi semantice) şi datorită faptului că formează serii. în limbajul popular şi în cel familiar elementele componente ale pronumelor *oricine, oricare, orice* sînt uneori disociate, ca şi în limba mai veche, prin intercalarea unei prepoziţii sau a articolului posesiv : *ori cu cine te întîlneşli, ori la ce le gîndeşti, ori a cui e grădina* etc.

[2] Care apare şi la unele adverbe (vezi § 216.)

[3] Cf. Petar Skok, *Slave et roumain,* in ,,Revue des etudes slaves", III (1923), p. 75—77 ; Alf Lombard, *Une classe speciale de terims indefinis dans les langaes romanes,* în ,,Studia neophilologica" XI (1938—1939), nr. 1—3, p. 200—209 şi bibliografia indicată acolo; J. Byck, *Pronumele* ***ipse*** *în limba romînă,* comunicare ţinută la Societatea română de lingvistică romanică în 29 martie 1983 (rezumată în ,,Bulletin de la Societe roumaine de linguistique romane", I (1964), p. 27-29).

[4] De exemplu J. Byck, *lucr. cit.*

[5] De exemplu Alf Lombard, *lucr. cit.*

[6] Gf. TDRG, s.v. *fiecare.*

Pronumele negativ *nici unul, nici una* este de asemenea analizabi termenii lui componenţi putînd fi disociaţi în vorbirea populară şi în c familiară prin intercalarea unei prepoziţii: *nici pe unul nu-l crede, nu s plictisit nici de una, n-are nici de unele* etc.

Pronumele de întărire este analizat de puţini vorbitori (care îl acordă corect *însăţi, înşivă etc). De cele* mai multe ori acest pronun este neanalizat şi folosit invariabil (şi incorect) : *eu însuşi, tu însuşi* et

Pronumele demonstrative : *cestălalt, celălalt, cealaltă* etc. şi forme regionale *ăstălalt, cellant* etc. sînt semianalizabile, deoarece prima lor par este flexibilă: *cestuilalt, celuilalt, celeilalte, ăstuilalt, celuilant* etc, dar c de-a doua, nemaiexistînd independent în limbă, nu este înţeleasă. *Cest alalt, celaalalt* din limba veche însă (cu forme flexionare ca *celuia alal ceaia alaltă*[7]) erau analizabile.

PEONUMELE PEBSCXNAL

§ 185. Pronumele personal compus este format din pronume prepoziţie, substantiv + adjectiv posesiv (sau pronume personal), pr nume + pronume.

a) *Dînsul* provine dintr-o formă mai veche de pronume persona *îns(u),* care s-a contopit cu prepoziţia *de.* Compusul (sub foimele *dens(dins(u))* constituie încă din secolul al XVI-lea o unitate din punct vedere morfologic şi semantic (ceea ce se vede din citate ca următoarel în care pronumele e construit cu prepoziţii şi are sensul ,,el" : *Eu sco* ***de la densu*** *spata şi tăiaiu capul lui.* PS 309; *Lăcuimu* ***la dinsu.*** CO VOR. 26/12). Forma *dînsul* e atestată la începutul secolului al XVII-lea

b) Din contopirea substantivului *domnia* cu adjectivele posesi *ta, sa, voastră* sau cu pronumele personale *lui, ei, lor* au luat naştere pr numele de politeţe *domnia-ta, domnia-sa, ăcmnia-voastră* (şi *domnii voastre), domnia-lui, domnia-ei, domniile-lor.* Aceste foime se întîlne astăzi numai într-un stil solemn; limbajul conversaţiei foloseşte foime evoluate, semianalizabile: *dumneata, dumneasa, dumneavoastră, du nealui, dumneaei, dumnealor.* în limba veche (secolele al XVI-lea— XVIII-lea) se întîlneşte, pe lîngă formele enumerate mai sus, şi pronume de persoana I singular : *domnia-mea* (cc$_2$ 1, cuv. BATR. I 47/4, 108/2 PR. c. 42,54); astăzi întrebuinţarea lui este glumeaţă.

Alte cîteva substantive, împreună cu aceleaşi adjective posesi sau pronume personale, alcătuiesc formule de politeţe echivalente cu pr numele discutate mai sus : *alteţa, cucernicia, cuvioşia, eminenţa, excelen înălţimea, luminăţia, maiestatea, măria, sfinţia* (şi *preasfinţia), strălucir* etc. Multe dintre ele sînt prezente în textele noastre vechi: *înălţimea-* (ISBD 108), *măria-ta* (v. CAZ. 372), *sfinţia-lui* (cc$_2$ 5), mai tîrz

[7] Cf. DA, s.v. *celalalt.*

[8] Gf. Al. Niculescu şi Al. Roceric, *Pronumele* ***dînsul*** *în limba română,* în SCL V (1957), nr. 3, p. 316.

excelența-sa (ME 3/1). Pe lîngă ele, în secolul al XVII-lea se întîlnesc şi unele formații care nu se folosesc mai tîrziu : *împărăția-ta* (v. CAZ. 372), *mărirea-mea* (id. ibid. 336), *mărirea-ta* (id. ibid. 357), *smerenia-noastră* (ÎL 46). O formă neobişnuită este *mărie-dumitale* (SB 72) cu un pronume de politețe compus în partea a doua. Compuse cu *alteța, eminența, maiestatea* sînt atestate în secolul al XlX-lea. Creangă creează formațiile glumețe *mîrşâvia-voastră, întunecimea-voastră* pentru căpetenia dracilor.

Tipul de formule pe care îl discutăm este calchiat după limbi străine. *Domnia-mea,* de exemplu, este traducerea lui *gospodstvo mi,* foarte frecvent în documentele slavo-române din secolele al XlV-lea şi al XV-lea, folosit aici după modelul actelor vechi bulgare. (Un exemplu de acest tip este atestat încă de pe vremea lui Ioan Asan[9].) Altă formulă, mai nouă, *strălucirea-sa,* este un calc după ras. *edo cuamejibcmeo*[10], iar altele au probabil la bază modele din franceză, germană etc.

c) Pronumele personal se combină cu pronumele *şi* în limba veche : *eluşi, noişi, voişi* etc.[11].

PEONUMELE EEFLEXIV

§ 186. Pronumele reflexiv în dativ: *sieşi, sieşi* şi în acuzativ *sineşi* sînt compuse din formele accentuate de dativ *(sie)* şi de acuzativ *(sine)* ale pronumelui reflexiv şi din pronumele *şi. Sieşi* este folosit în limba literară contemporană; *sieşi* şi *sineşi* sînt învechite[12].

PBONUMELE DE ÎNTĂEIEE

§ 187. *însumi, însuți* etc. este format din vechiul pronume personal *îns(u), însă,* la care s-au ataşat la pers. I şi a Il-a sg. şi pl. formele neaccentuate de dativ ale pronumelor personale sau reflexive *mi, ți, ne, vă*[13], iar la pers. a IlI-a sg. şi pl., pronumele *şi*[14]. Uneori, la persoana a III-a f. pl. *şi (înseşi)* este înlocuit cu personalul *le (însele)* din cauza identității p3 de o parte a acestui *şi* cu pronumele reflexiv, iar pe de altă parte, a pronumelor reflexive cu cele personale la pers. I şi a Il-a.

[9] Cf. Damian P. Bogdan, *Diplomilicu slauo-romînă din secolele XIV si* XV, Bucureşti, 1938, p. 37.

[10] Cf. CREST. II 113.

[11] Cf. DHLR II 183.

[12] Cf. I. A. Candrea, *Psaltirea Szheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI şi XVII traduse din slavoneşte,* voi. I, B *iz* ireşti, 1916, p. 229 ; GRAM. ROM. I 152.

[13] Alf Lombard *(lucr. cit.,* p. 206—207) presupune că pronumele în dativ a fost mai întîi legat de un verb *(sufhtul ml-era grm),* apoi de substantiv *(sufletu-mi era greu)* şi după aceea a trecut şi pe lîngă alt pronume *(insumi, insuti* etc).

[14] J. Byck (în comunicarea citată) consideră că *însuşi* are la bază formația *ipse-ipse,* în care primul *ipse,* accentuat, a dat naştere lui *ins(u),* iar al doilea *ipse,* neaccentuat, a devenit *şi.*

însumi, însuți etc. (toate persoanele la singular şi plural) se întîlnes în primele noastre texte: *însumi* COD. VOR. 42/10, *însuți* PH 3r/17, *însuş* COD. VOR 2/8, *înşine* CT 142v/12, *înşivă* COD. VOR. 1/6, *înşişi* CT 36r/1 *însele,* la Dosoftei (cf. PS 60).

PEONUMELE POSESIV

§ 188. în compunerea pronumelor învechite : *ale meleş, al nostru al tăuş, ai săişi* etc.[15] a intrat un pronume posesiv şi pronumele *şi.*

PEONUMELE INTEEOGATIV-EELATIV

§ 189. Pronumele interogativ-relativ compus este format din dou pronume.

a) Eelativul *cel ce* (atestat încă din secolul al XVI-lea) este alcătui din pronumele demonstrativ *cel* şi din pronumele relativ *ce. Cel ce* se gă seşte într-o situație deosebită, la limita dintre grupurile sintactice şi cu vintele compuse. Una dintre formele sale, *ceea ce,* cu sens neutru, se com portă ca o unitate din punct de vedere morfologic şi sintactic, alte form însă *(cel ce, celor ce*; feminin *ceea ce, celei ce)* nu constituie încă o unitat morfologico-sintactică şi pot fi interpretate ca un pronume demonstrati urmat de unul relativ[16].

b) *Cineşi, careşi* din limba veche[17] reprezintă pronumele relative interogative *cine, care* compuse cu pronumele *şi.*

PEONUMELE DEMONSTEATIV

§ 199. Pronumele demonstrativ este compus din două pronum sau dintr-un pronume şi *ia.*

a) PRONUME + PRONUME

a) Pronumele de diferențiere are în prima parte unul din pr numele demonstrative : *cest, cel, acest, acel* (regional *ist, ăst, ăl),* iar partea a doua pronumele demonstrativ *alalt.* Acesta din urmă, folos şi independent pînă prin secolul al XVIII-lea şi numai în compuse dup aceea[18], a fost explicat prin lat. *Uium alterum*[19] sau prin rom. *ăl* + *a*

[15] Cf. DHLR II 186.

[16] Cf. Al. Graur, *Studii de lingvistică generală.* Variantă nouă. [Bucureşti] 196 p. 86—87; Elsa Nilsson, *Les termes relatifs et Ies propositions relatives en roumain moder Etude de syntaxe descriptive,* Lund, 1969, p. 45.

[17] Cf. I. A. Candrea, *lucr. cit.,* p. 229.

Cf. DA, s.v.

[19] Cf. TDRG, s.v. *cel(ă)lalt,* DA, S.V.

(cu trecerea lui a la a sub influența asimilatoare a lui *a* următor)[20]. Iată exemplele : *cestălalt* (regionale *cestalant, istalalt, âstălalt, ăstălant* etc, învechit *cestaalalt), celălalt* (regionale *celălant, cellalt, cellant, ălălalt, âlălant* etc, învechit *celaalalt). Acestălalt* şi *acelălalt,* cu vechime în limbă (SB 72, MAG. IST. I 182/1), sînt astăzi pretențioase.

P) Din pronumele demonstrativ *acela* şi din pronumele *şi* a luat naştere pronumele de identitate *acelaşi.*

în limba veche este atestat şi *acestasi,* din demonstrativul *acesta* 4- *şi*[21].

b) PRONUME + za

Pronumele regionale de tipul *asta-ia, ăsta-ia, ista-ia, âla-ia* etc. au fost interpretate ca demonstrative (simple, necompuse) însoțite de elementul deictic *-ia*[22]. Aceste pronume trebuie considerate compuse în cazul în care *ia* este calificat interjecție, cu rolul de a întări valoarea demonstrativă a pronumelui *(ia* apare şi pe lîngă unele adverbe, vezi § 218). .

PEONUMELE NEHOTĂEÎT

§ 191. Pronumele nehotărît compus este format dintr-un pronume şi un verb, din două pronume sau dintr-un adverb şi un pronume.

a) PRONUME + VERB[23]

a) Pronumele interogativ-relativ sau nehotărît este urmat de *va* provenit dintr-o formă verbală *(vrea* < lat. *volet)*[24]*: careva, ceva, cineva, cîtva, niscaiva, niscareva,* ultimele două populare. Se poate presupune că aceste pronume au la bază construcții ca : *vine cine vrea*[25], *spune ce vrea* etc. *Neşticavai* este o formă învechită (ÎTECTJLCE, L. 44), mai greu de explicat. *

P) Pronumele interogativ-relativ este precedat de un termen provenit dintr-o formă verbală : *fie* (< lat. *fiat), oare* şi *vare* (ambele < lat. *volet*[26]*), ori* (< lat. **volis*[27]*), veri* (< lat. *velis*[28]*) : fiecare, fiecine, fiece; oarecare* (şi învechite şi regionale : *varecare, varecine, varece, varecît, oarecine, oarece, oarecît); oricare, oricine, orice, oricît*; învechit *verice* (iv. P. 92/12). . :

[20] Gf. ROSETTI, I. L. R. 542.
[21] Gf. DHLR II 188.
[22] Gf. GRAM. ROM. I 46.
[23] Unii termeni (de exemplu *oare, ori)* au fost clasați în categoria verbului potrivit cu originea lor şi nu cu valoarea morfologică pe care o au astăzi în calitate de cuvinte independente.
[24] Gf. Alf Lombard, *lucr. cit,* p. 203.
[25] Gf. Iorgu Iordan, Valeria Guțu-Romalo, Alexandru Niculescu, *lucr. cit.,* p. 150.
[26] Gf. Alf Lombard, *lucr. cit,* p. 201.
[27] Gt Iorgu Iordan, Valeria Guțu-Romalo, Alexandru Niculescu, *lucr. cit,* p. 150.
[28] Gf. Alf Lombard, *lucr. cit,* p'. 203.

b) PRONUME + PRONUME

a) Pronume nehotărît + pronume nehotărît (compus la rîndul lui) *altceva, altcineva,* populare *altcareva, altâceva, altăcineva,* învechite *a oarece* (COD. VOR. 10/13, cc₂ 323), *urul-cinrescu* „fiecare" (COD. VO 32/5), în care partea a doua, atestată şi ca *cineşcu*[29], poate fi compusă di *cineşi + cu* sau o formă refăcută din *cineşcui* (din *cine + şi + cui)*

(3) Pronume nehotărît + pronume interogativ-relativ: în limb veche *altăce* (LSR 84v²/10).

y) Pronume nehotărît compus + pronumele *şi*[31]*: carevaşi, cinevaş cevaşi, fieşcare, fieşcine, fieşce, fieşcît, oareşcare, oareşcine, oareşce, oareşc orişicare^ orişicine, orişice, orişicît.* (Despre locul pe care îl ocupă *şi* î compus, vezi cele spuse mai sus.)

Aceste forme sînt învechite şi regionale, cu excepția ultimelor, car au ca prim termen pe *ori* şi care se folosesc şi în limba literară de astă (dar mai rar decît cele fără *şi).*

Pronumele nehotărîte care încep cu *fie* sau cu *fieşi-* cuprind într- serie de formații învechite şi regionale un *-te-* neclarificat încă : *fietecar fietecine, fietece* (şi cu pierderea lui *-e* din *fie : fitecare, fitecine, fitece fieştecare, fieştecine, fieştece. Firetecare,* atestat în Oltenia (GL. OLT. are în prima parte şi un *r* neexplicat.

c) ADVERB + PRONUME

Pronumele interogativ-relativ este precedat de adverbul *amu* î cîteva formații regionale: *amucare* „careva, cineva", *amuce* „ceva" *amucine* „cineva" (LEX. REG. II 84).

Marea majoritate a pronumelor nehotărîte compuse pomenite ma sus sînt atestate încă din limba veche. Cîteva exemple : *ceva* (COD. VOR 13/4), *niscaiva* (ÎTECULCE, L. 32), *fiecare* (cc₂ 266), *oarecare* (COD. VO 7/14), *oricine* (PRAV. 55), *ăltuceva* (COD. VOR. 34/12).

PEONUMELE NEGATIV

§ 192. *Nici unul, nici una* şi adjectivul pronominal *nici un, nici* sînt formate dintr-un adverb *(nici)* şi un pronume *(unul, una)* sau u adjectiv nehotărît *(un, o).* Compusele în discuție apar din secolul a XVI-lea.

Tot din adverbul *nici* şi un pronume (interogativ-relativ) este al cătuit *nicicare* „nici unul, nici una", folosit în limbajul popular.

Hemaialtul, care apare în expresia regională *ca nemaialtul* (SBIERA P. 118) cu sensul „ca nimeni altul", este format din adverbul *mai* ş

[29] Gf. ROSETTI, I. L. R. 542.
[30] Id. *ibid.*; Al. Philippide îl explică pe *cinrescu* prin lat. *quisquis,* în ZRPII xxxi 36
[31] Pentru care vezi discuția de mai sus, § 182.

pronumele negativ *nealtul* (derivat cu prefixul *ne-* de la pronumele nehotărît *altul-,* atestat de ISPIKESCU, L. 161, PAMFILE, VĂZD. 176). Formația trebuie pusă în legătură cu adjectivele de tipul *nemaiauzit, nemaipomenit, nemaivăzut* etc, care au furnizat probabil modelul.

PRONUME ÎN STRUCTURA CĂRORA INTRĂ ELEMENTE DE COMPUNERE

§ 193. Inventarul pronumelor compuse de acest tip este sărac, cele cîteva exemple aparțin categoriei pronumelui nehotărît. Formațiile discutate aici sînt semianalizabile, deoarece pot fi recunoscuți numai termenii care reprezintă cuvinte cu existență independentă în limbă (pronume), iar elementele de compunere, fără existență independentă, nu sînt înțelese. *Gegode* „orice" şi *cinegode* „oricine", care circulă în Banat (LEX. REG, II 35, 36), alcătuite dintr-un pronume interogativ-relativ şi elementul de compunere *-gode,* sînt formate după compusele sîrbeşti *stogod* şi *Jcogod*[32], prin înlocuirea pronumelor *sto* şi *ko* cu corespondentele româneşti *ce, cine.*

Vreunul, vreuna, moştenit probabil din latină, este compus dintr-un pronume nehotărît şi elementul *vre-,* care îl precedă. *Vre-* provine fie din conjuncția latină *vel,* fie, mai curînd, din adverbul *vere*[33].

Compusul regional *cesceva* (SBIERA, P. 120), *cişceva* (MARIAN, NA. 81), care apare combinat şi cu pronumele *şi : cesceva şi* (RETEGANTJL, P. I 25), cuprinde pronumele nehotărît *ceva* şi un element inițial obscur : *ceş-.* S-ar putea eventual accepta ipoteza formulată de DA : **ceş(t)* < lat. *quid scio* ,,ce ştiu".

ISTORIA PRONUMELOR COMPUSE

§ 194. Limba latină avea pronume compuse[34]; cîteva dintre ele au trecut în limbile romanice[35]. Categoria pronumelor ccmpuse este dezvoltată în aceste limbi prin mijloace interne[36].

Nu se poate afirma cu certitudine că româna a moştenit din latină anumite tipuri de compunere a pronumelor. Faptul că limba noastră foloseşte atît de mult compunerea din două pronume trebuie pus în legătură cu existența acestui tip în latină şi cu dezvoltarea lui în epoca

[32] *God* este calificat în *Rjecnik hrvatskoga iii srpskoga jezika* na svijet izdaje Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti, voi. III, Zagreb, 1887-1891, s.v., particulă care intră în compunere cu pronume nehotărîte şi cu adverbe.

[33] Cf. TDRG; PuŞCARIU, ET. WB.

[34] Cf. LEUMANN-HOFMANN-SZANTYR 287; ILR I 151, 158, 160.

[35] Cf. BOURCIEZ 234-239.

[36] Gf. DARMESTETER, T. 72; Real Academia Espafiola . . ., p. 147.

tîrzie. O serie de pronume româneşti sînt moştenite din latină. în limb de origine ele erau grupuri sintactice, dar, cu timpul, au început să s sudeze. Unele (de exemplu : *acesta, acela, neşchit, neştine, niscai, nimi* au devenit neanalizabile şi, pentru români, nu constituie cuvinte compus ci simple. Altele (ca de exemplu, *nici unul, nici una* < lat. *neque unus* *nescare* < lat. *nescio qualem*[38]; *vreunul, vreuna*[39]), analizabile sau sem analizabile (vezi mai sus, § 184), reprezintă cuvinte compuse.

Multe dintre pronumele compuse pe teren românesc sînt atestat din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea, fiind probabil mult mai vechi (formațiile regionale nu au putut fi datate); proveniența lor este populară Ele nu se mai folosesc, toate, în limba literară contemporană : unele ma circulă doar regional, iar altele sînt cunoscute numai prin intermediu scrierilor vechi (vezi exemplele menționate mai sus).

[37] Cf. DHLR I 164.

[38] Id. *ibid.* II 195.

[39] Vezi discuția de mai sus, § 193.

[40] Pledează în acest sens existența unora dintre aceste pronume compuse şi în idi murile din sudul Dunării, de exemplu, în meglenoromână : *țelalant, țiva, cgțva* „cUiva", în istr română *celi al'ți* etc. Cf. I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române,* Bucureşt 1961, p. 152, 165.

N U M E R A L U L

§ 195. în categoria numeralului compunerea este cel mai bine reprezentată la cardinalul propriu-zis; urmează cardinalul colectiv şi ordinalul,

Numeralele compuse, spre deosebire de substantive şi adjective, sînt folosite în egală măsură în toate stilurile limbii (cu excepţia cardinalelor colective formate cu *tus-*, care au o circulaţie mai restrînsă).

în structura numeralelor compuse intră totdeauna un numeral, care se compune cu încă un numeral (la unele categorii şi cu o prepoziţie sau o conjuncţie) ori cu un adjectiv, un adverb sau o prepoziţie. între părţile componente se stabilesc raporturi de subordonare *(douăzeci, tustrei* etc.) sau de coordonare *(douăzeci si unu* etc).

§ 196. Gradul de sudură a termenilor componenţi este diferit în cadrul categoriei numeralului. Sînt sudate colectivele : *tustrei, tuspatru* etc, ordinalul *dinţii,* care au suferit modificări fonetice, şi *întîiaşi.*

Unsprezece, doisprezece etc, ca şi *douăzeci, treizeci* etc. sînt de asemenea sudate, ceea ce se constată din schimbările de formă pe care le-au suferit unele dintre ele : *paisprezece, şaisprezece, şaizeci* (în vorbire şi *unşpe, doişpe* etc)[1].

Numeralele în a căror structură intră *sută* sau *mie* şi cele compuse cu *şi* prezintă un grad mai scăzut de sudare a termenilor componenţi. Deşi în vorbire apar forme contrase ca *ăouăşpatru, treişcinci, paşopt* (derivatul *paşoptist* a pătruns şi în limba literară), *şapşapte* etc, vorbitorul gîndeşte/separat unităţile faţă de numele compus al zecilor: *douăzeci şi patru, patruzeci şi opt,* pe cînd în *douăzeci* sau în *patruzeci* nu gîndeşte independent pe *două,* respectiv *patru* faţă de *zeci* (probabil şi pentru că *zeci* s-a depărtat din punct de vedere semantic de *zece).*

[1] O dovadă a sudării acestor numerale este şi existenţa substantivului regional *cinzeacă* (care apare şi ca *cinzec)* „măsură de capacitate pentru băuturi" şi prin extensiune „măsură pentru suprafeţe", formă de singular refăcută după *cincizeci* (cf. DA, s.v.).

NUMERALUL CARDINAL PROPRIU-ZIS

§ 197; Numeralul cardinal propriu-zis poate fi compus din dou numerale, dintr-un numeral, o prepoziţie şi un numeral sau dintr-u numeral, o conjuncţie şi un numeral.

a) NUMERAL + NUMERAL

Numele zecilor de la *douăzeci* la *nouăzeci* inclusiv sînt format din două numerale cardinale propriu-zise. Primul termen are valoar ele adjectiv şi funcţiune de atribut *(două, trei* etc.) pe lîngă cel de-al doilea <îu valoare de substantiv (la plural: *zeci).*

Numerale compuse sînt socotite şi denumirile numerelor care re prezintă sute *(o sută, două sute* etc.) sau mii *(o mie, două mii* etc). Acest formaţii au o structură morfologică şi sintactică identică cu cea a nume ralelor de mai sus.

Denumirile numerelor care constituie combinaţii între mii (pîn la zece inclusiv), sute, zeci sau unităţi sînt numerale compuse din ma multe numerale (unele compuse la rîndul lor) : *o mie trei sute douăzec cinci mii o sută opt* etc

b) NUMERAL + PREPOZIŢIE + NUMERAL

Din numeral cardinal + prepoziţia *spre* (care îşi păstrează aici în ţelesul originar ,,deasupra, peste") -[-numeral cardinal sînt formate nu meralele de la *unsprezece* la *nouăsprezece* inclusiv.

Din numeral cardinal compus -\- prepoziţia *de* + numeral cardina sînt formate denumirile numerelor de la douăzeci de mii, de milioane etc la o sută de mii, de milioane etc. inclusiv, de la o sută douăzeci de mii de milioane etc. la două sute de mii, de milioane etc. ş.a.m.d. : *cinci zec de mii, o sută de milioane* etc Din punct de vedere sintactic ultimul nu meral precedat de prepoziţie este formal atribut substantival, deter minînd numeralul dinaintea lui, iar după conţinut el este determinat d celălalt.

c) NUMERAL +[CONJUNCŢIE + NUMERAL

Din numeral cardinal compus + conjuncţia *şi* + numeral cardina sint alcătuite numeralele de la *douăzeci şi unu* la *douăzeci şi nouă* inclusiv de la *treizeci şi unu* la *treizeci şi nouă* inclusiv etc.

în limba populară şi în cea familiară conjuncţia *şi* este adesea folo sită şi între *sută, mie, milion* şi oricare alt număr care le urmează : *o sut fi cinci, o sută şi cincisprezece, o mie şi patruzeci, trei mii şi patr sute* etc.

Reiese din cele de mai sus că denumirile tuturor numerelor c excepţia primelor zece şi a lui *sută, mie, milion, miliard* sînt cuvint compuse.

NUMEEALUL CAEDINAL COLECTIV

§ 193. Numeralul cardinal colectiv poate fi compus dintr-un adjectiv şi un numeral sau dintr-un adverb şi un numeral.

a) Din adjectivul *toţi* (în forma *tus-)* + numeral cardinal (de la *trei* în sus) s-au format: *tustrei* (cu femininul *tustrele,* prin analogie cu forme ca *ei—ele)*[2], *tuspatru* etc. (şi, învechit, cu forma feminină a adjectivului *tute-şapte* CT 167⁷/t>). Aceste numerale apar în limbajul popular şi în cel familiar.

b) Din combinarea adverbului *cîte* (în forma compusă *cîteşi)* + un numeral cardinal (de la *trei* în sus) au luat naştere *cîteşitrei, cîteşipatru* etc.

Numeralele formate cu *tus-,* şi cu *cîteşi* au de obicei în partea a doua un număr mic *(trei, patru* etc).

NUMEEALUL OEDINAL

§ 199. Numeralul ordinal compus este format dintr-o prepoziţie ş un numeral sau dintr-un numeral şi un pronume.

a) *Dintîi* este rezultatul contopirii prepoziţiei *de* cu numeralul ordinal *întîi.*

b) *întîiaşi* (folosit numai înaintea substantivului *dată)* este compus din numeralul ordinal *întîi (a)* şi din pronumele *şi* [3].

Eestul numeralelor ordinale nu sînt cuvinte compuse (de exemplu : *al doilea, al treilea),* dar de la *al unsprezecelea* mai departe, formaţiile cuprind seria cardinalelor compuse *unsprezece, doisprezece* etc, *douăzeci^ douăzeci şi unu* etc

NUMEEALUL DISTEIBUTIV ŞI ADVEEBIAL

§ 290. Numeralele distributive, formate din adverbul *cîte* şi un numeral: *cîte doi, cîte trei* etc, nu reprezintă cuvinte compuse, pentru că cele două elemente sînt analizate şi înţelese separat.

Merită a fi discutat şi numeralul adverbial. *Odată,* adverbul, este incontestabil un compus. Numeralul *o dată* însă, care constituie o serie împreună cu *de două ori, de trei ori* etc. şi care primeşte între termenii lui un determinant, *o singură dată,* nu este o unitate. Desigur, nici *de două ori, de trei ori* etc. nu sînt cuvinte compuse, prepoziţia, numeralul şi substantivul fiind analizate separat (cu substantivul *oară, ori* vorbitorul este obişnuit din construcţii ca : *a cîta oară, prima oară, întîia oară, de cîte ori, de multe ori* etc).

[2] Cf. MEYER-LUBKE 97.

[3] Pentru care vezi § 182.

ISTOEIA NUMEEALELOE COMPUSE

§ 201. Eomâna a moştenit din latină numeralul cardinal colecti *amîndoi,* care în limba noastră este semianalizabil (fiind recunoscut numa termenul final *doi,* înlocuit în formaţiile glumeţe *amîntrei, amînpatr* cu alte numerale[4]; *amîndoisprezece* „doisprezece", atestat la CT 58⁵/2 este un calc după v.sl. *oba na desele* şi deci trebuie analizat *amîndoi* *spre + zece* şi nu *amîn- + doisprezece, amîndoi* fiind aici echivalent se mantic cu *doi*[5]). Cardinalele *douăzeci, treizeci* etc, ca şi cele formate pri adiţiune cu prep. *spre : unsprezece, doisprezece* etc, reprezintă calcu după sistemul slav de numărare[6].

în latină legătura zecilor cu unităţile se făcea fie prin paratax fie prin conjuncţie. Formele cu conjuncţie sînt mai rare decît celelalt ele se întîlnesc la autori ca Plaut, Cicero, Titus Livius[7]. Dintre limbi romanice, unele folosesc formele fără conjuncţie (italiana)[8], altele ce cu conjuncţie (spaniola), iar altele ambele posibilităţi. Franceza, d exemplu, leagă numai prima unitate de numărul zecilor (în afară d *quatre-vingts* prin *et: vingt et un, trente et un,* celelalte unităţi sînt numa alăturate zecilor : *vingt trois, trente quatre* etc. Catalana foloseşte prepo ziţia de la 21 pînă la 29 inclusiv; de la 31 înainte, unităţile sîn juxtapuse zecilor.

în română se leagă întotdeauna unităţile de zeci cu ajutorul con juncţiei *şi.* Procedeul poate fi moştenit din latină şi întărit prin influenţ slavu vechi, care de asemenea folosea conjuncţia în această situaţie, da poate fi şi o creaţie independentă, deoarece el se întîlneşte şi în limb neromanice, de ex. în germană : *zweiundzwanzig, dreiundfilnfzig,* în grea veche : **eî? xat sl**'xoai.

Folosirea lui *şi* (în limbajul popular sau familiar) la alte numeral ca : *o mie şi una, patru mii şi două sute* etc. nu trebuie explicată printr-u

[4] în aromână, întreaga serie : *amintrei, amînpatru* etc. (analogică după *amîndoi)* es curentă. Cf. CAPIDAN, A. 404.

[5] Cf. B. Cazacu, în BL XII (1944) 56-57.

[6] Cf. BOURCIEZ 549. Ambele tipuri există şi în albaneză (cf. Kr. Sandfeld, *Lingu tique balkanique,* Paris, 1930, p. 148). Gh. Bolocan crede că tipul *douăzeci, treizeci* etc. a put lua naştere în româneşte sub influenţa seriilor *două sute, trei sute . . ., două mii, trei mii . .* care au la bază un model latin (cf. LR XVIII (1969), nr. 2, p. 135). Acest punct de vede este combătut de I. Coteanu, care consideră că ,,Singurul lucru care se poate spune este tipul *viginti, triginta, quadraginta* etc. ar fi fost realizat de români sub influenţa slavă că, prin urmare, un mod general de exprimare a zecilor s-ar fi reconstituit în acest fel" *(ibi* p. 138). Sistemul de numărare cu prep. *spre* cuprinde în aromână şi seria 21—29 inclusi *un-spră-yginţi, do-spră-yginţi* etc. Extinderea tipului în discuţie (faţă de sistemul slav) es ,,o dovadă de încetare a influenţei slave asupra organizării modului de numărare aromânes (id. *ibid.,* p. 137).

[7] Cf. ILR i 163.

[8] în aromână sistemul de numărare de la 31 la 99 nu prezintă o conjuncţie înt zeci şi unităţi, (z) din *treidzâţ(i) unu, treidzâţ(i) doi* etc. fiind ,,un reflex fonetic şi morfolog al lui *dzâţi"'* (cf. I. Coteanu, *lucr. cit.,* p. 137-138).

model străin, deoarece, în mod firesc, conjuncția exprimă aici noțiunea „adăugat", „plus"[9].

Celelalte numerale compuse sînt de asemenea formate pe teren românesc, fără model străin.

Toate tipurile de numerale compuse discutate mai sus sînt atestate în secolul al XVI-lea, cu excepția celui alcătuit din adverbul *cîteşi[şi* numeral, care se întîlneşte de abia în secolul al XVII-lea *(cîtesitrei* B638[2]/25).

[9] Cf. IORDAN, L. R. C. 357.

VERBUL

§ 202. Verbele compuse alcătuiesc o categorie puțin dezvoltată în limba noastră.

Din punctul de vedere al termenilor componenți, verbele, ca şi substantivele, adjectivele şi pronumele, pot fi grupate în două clase: verbe compuse din cuvinte întregi existente şi independent în română şi verbe în a căror structură intră elemente de compunere.

Alături de verbele compuse propriu-zise există un grup relativ numeros de verbe compuse parasintetice, care au luat naştere atît prin compunere, cît şi prin derivare de la un grup sintactic (acestea vor fi discutate după compusele propriu-zise).

VERBE COMPUSE DIN CUVINTE ÎNTREGI EXISTENTE SI INDEPENDENT ÎN LIMBA ROMÂNĂ

§ 203. în structura verbelor compuse din cuvinte întregi existente şi independent în limba noastră intră totdeauna, ca termen final, un verb.

§ 204. Majoritatea acestor formații sînt alcătuite dintr-un adverb (cu funcțiune de complement circumstanțial) şi un verb, adverbul avînd uneori valoare substantivală (şi funcțiune de complement direct).

în limba contemporană se folosesc numai cîteva verbe de acest fel; toate au pe *bine* în prima parte: *binecuvînta* şi *binevoi,* larg răspîndite, *binemerita,* livresc, *bineveni* ,,a ura bun venit", regional. *Binecuvînta* şi *binevoi* sînt vechi în limbă (din secolul al XVI-lea; ultimul avea şi sinonimele *bine-vrea* PS 77, cc[2] 505, *bine-învoi* CANTEMIB, HB. 52), fiind compuse după modele străine: *binecuvînta* după v.sl. *blagosloviți* sau gr. suAoystv, lat. *benedicere*[1]; *binevoi,* v.sl. *blagovoliti* sau gr. suSoxstv. *Binemerita,* calc după franceză[2], apare în secolul al XIX-lea (ALECSANDRI, T 697). *Bineveni {I-au ieşit cu toții înainte, de l-au* ***binevenit.*** SBTEBA, P. 70

[1] Cf. DA, S.V.
[2] IORDAN, L. R. A. 232.

este probabil calchiat după *bewillkommen*[3], deşi verbul german este greu de analizat, datorită faptului că *will-* nu se foloseşte şi independent. La apariţia lui *bineveni* a putut contribui şi existenţa formulei *bine ai* (sau *aţi) venit* (care are corespondent şi în greacă şi în bulgară).

Textele din secolele al XVI-lea—al XVIII-lea atestă mai multe compuse de acest tip, care însă nu s-au păstrat. Ele sînt în majoritate calcuri după vechea slavă. Tot adverbul *bine* apare în : *bine-da* PS 108 şi *bine-faee* COD. VOR. 118/7 (după v.sl. *blagodejati,* cf. DHLR II 370), *bine-sufleta* ,,a se bucura, a se veseli" COD.VOR. 89/4 (după v.sl. *dobro-dusistvovati,* cf. DIILR II 307), *bine-vesti* **cc**₂ 30 (după v.sl. *blagovestiti,* cf. DHLR II 370) etc. Mai tîrziu, Şincai foloseşte verbul *bine-dărui (Pre oaspeţi ... i-au* ***bine-dăruit.*** HR. I 2/25). Acesta este fie un compus mai vechi, neatestat de izvoarele noastre, fie o creaţie analogică mai nouă, după celelalte verbe din această categorie.

în limba veche se întîlnesc verbe compuse care au pe primul loc şi alte adverbe. Astfel, paralel cu *bine-vrea, bine-vesti* există şi *dulce-vrea* PS 94, *dulee-vesti* **cc**₂ 103 (slavul *blago-* fiind tradus atît prin *bine,* cît şi prin *dulce). Dulce-dărui* din secolul al XVI-lea (CORESI, la DHLR II 370) după v.sl. *blagodarovqti)* susţine ipoteza existenţei anterioare a lui *bine-dărui* (vezi mai sus) faţă de epoca în care a fost atestat.

Cu diverse alte adverbe sînt formate : *ainte-apuca* PS 112 (după v.sl. *preduvariti,* cf. DHLR II 370), *lung-răbda* COD. VOR. 132/12 şi *în-delung-răbda* CT 160ᵛ /15 (după v.sl. *dlugotrupeti,* cf. DHLR II 371), *gios-cădea* PS 301 (după v.sl. *nispasti,* cf. PS glosar), *gios-merge* PS 230 (după v.sl. *suxoditi,* cf. PS glosar), *împrotivă-sta* **cc**₂ 239 (după v.sl. *pro-tivostati)* etc.

înainte-pune reprezintă în secolul al XVT-lea (**cc**₂ 172) un calc după v.sl. *preduloziti* (cf. DHLR II 370), iar în secolul al XVIII-lea (la URSU, T. 263), după lat. *proponere* (adverbul, care constituie primul termen al compusului, este trunchiat în *înainpune* id. ibid.).

Bău-face, din DRLU, poate fi calchiat după lat. *malefacio* sau format după antonimul său *bine-face* (pomenit mai înainte), iar *rău-întrebuinţa* ,,abuza" din Regulamentul Organic (a. 1832) este un calc după rus. ***3Jioynompe6jiHmb*** [4].

La sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui de al XlX-lea, cînd se dezvoltă la noi terminologia ştiinţifică şi culturală în general, după cum s-a mai arătat, sînt calchiate şi alte cîteva verbe după latină, (neo)greacă sau franceză, care însă sînt concurate şi înlocuite cu termeni împrumutaţi ca atare. De exemplu : *împregiur-scrie* (la URSL[?], T. 169) „circumscrie" după lat. *circumscriberescrie-împrejur* (la URSU, T. 186) „descrie" după ngr. *mpiypicp^; împreună-lucra* (AR 1829, 201 /22) după fr. *collaborer,* lat. *collaborare* etc.

[3] Cf. DA, s.v. *bine.*

[4] Gf. Victor Vascenco, *Calcuri savante formate în limba română după modele ruseşti (sec. XVIII şi XIX),* în Culegere de studii. Limbă-Literatură-Metodică" (Institutul pedagogic de limba şi literatura rusă „Maxim Gorki"), Bucureşti, 1962, p. 62.

Topica originală este, după cum se vede, de cele mai multe ori păstrată: determinantul stă înaintea determinatului.

§ 205. Foarte puţine verbe sînt compuse din alte părţi de vorbire decît cele menţionate în paragraful anterior. *Sinucide,* care e folosit de la începutul secolului al XlX-lea, este alcătuit din pronumele *sine* şi din verbul *ucide,* după modelul fr. *suicider.* Verbul *sinamăgi,* înregistrat de unele dicţionare de la sfîrşitul secolului trecut şi de la începutul secolului nostru (GHEŢIE, R. M., ALEXI, W. ; în primul izvor compusul apare sub forma infinitivului lung *sinamăgire),* dar nemaiîntîlnit după aceea, este format din aceleaşi părţi de vorbire ca şi verbul precedent,

Furlua (CREANGA,' A. 99) şi *fur găsi* (SANDU-ALDEA, în DA, S.V. *fura),* formaţii glumeţe, au luat naştere din verbele *fura* şi *lua,* în primul exemplu, *fura* şi *găsi,* în cel de-al doilea[5].

Etimologia cîtorva verbe, vechi, nu este sigură : *fără-lcgi* (rs 223), *fârâ-legiui* (ibid. 150), *fârâ-ăe-legi* (PH 105ᵛ /4), *fără-de-legiui* (**cc**₂ 485) pot fi derivate cu sufixul verbal de la substantivul *fără-(de-) lege*[6] (şi în acest caz nu ne-ar interesa aici), dar pot fi şi compuse din prepoziţia *fără* şi verbele *legi* sau *legiui,* după modelul v.sl. *bezakonovati*[7].

Etimologia unei formaţii vechi, *prea-fără-dumnezei* (**cc**₂ 287), nu poate fi precizată. Acest verb este fie derivat de la *Dumnezeu* şi compus cu un adverb şi cu o prepoziţie, fie format de la un *fără-Dumnezeu,* neîntîlnit în textele cercetate, dar posibil, traducerea slavului *bezbogu.*

§ 206. Verbele compuse întrebuinţate în limba contemporană sînt sudate. în limba veche însă, termenii componenţi puteau fi izolaţi prin intercalarea auxiliarului (de viitor sau de perfect compus) sau a unui alt cuvînt între părţile compusului: *bine vei vrea* B 25ᵛ/16, *bine au voit* (a. 1756) CREST. n i00, *bine se-l cuvinteze* FUGAKIU, Ş. CLIII (ultimul^reluat de unii poeţi: *O rază rece bine-vâ-cuvîntă,* TOPÎRCEANU, P. o. 72, *însumi bine-vă-cuvînt.* ARGHEZI, V. 57).

VERBE ÎN STRUCTURA CĂRORA INTRĂ ELEMENTE DE COMPUNERE

§ 207. O categorie mai bogată decît cea a verbelor formate din cuvinte întregi existente şi independent în limbă este cea a verbelor în structura cărora intră elemente de compunere. în această ultimă clasă se pot distinge două grupe:

[5] Cf. IORDAN, STIL. 40. **Pierre Guiraud** studiază compusele de acest tip din limba franceză, numindu-le **„tautologice" (cf.** *Structures etymologiques du lexique frangais,* Paris, 1967, p. 10—26). **Halina Lewîcka numeşte (într-un** mod mai adecvat) compuse „tautologice" formaţiile alcătuite **din doi termeni sinonimi** (cf. *La langue et le style du theâtre comique français . . .,* p. 44—46).

[6] Cf. Victor **Morariu,** *Formarea vorbelor in Psaltirea Şcheiană,* în Codrul Cosminului, IV_v (1927-1928), p. 264.

[7] Cf. PS glosar.

a) Verbe formate numai din elemente de compunere: *bifurca, echivala, electrocuta, legifera, multiplica, prolifera, vocifera* etc. Aceste verbe conțin pe primul loc o temă : *bi-, echi-, legi-, mulți-, proli-, voci-* etc, iar pe locul final, un element cu aspect de verb (avînd un sufix verbal, în exemplele noastre *-a) : -furca, -vala, -fera, -plică* etc. *Electrocuta* este un cuvînt format în engleză *(to electrocute)* cu tema *electro-*, după verbul *to execute* „a executa"[8] (şi intrat în română prin filieră franceză).

b) Verbe formate dintr-un element de compunere (temă sau cuvînt existent în altă limbă) şi un cuvînt întreg existent şi independent în română : *autocaracteriza, autoflagela, automutila, maltrata, menține, pirograva, satisface, teleghida,* (învechite) *licueface* ,,lichefia", *rareface* „rarefia", *scarifice* ,,scarifica", *versiface* „versifica"[9] etc.

Temele cu care se formează verbe compuse sînt în general aceleaşi care intră şi în alcătuirea substantivelor şi adjectivelor compuse; la categoria verbului însă este pus la contribuție numai un mic număr dintre ele.

Pentru problema posibilității de analiză a verbelor de tip tematic şi pentru chestiunile care privesc temele (caracterizarea morfologică, semantică etc), vezi § 9.

între componentele verbelor se stabilesc relații echivalente cu cele de subordonare : primul element îl determină pe cel de-al doilea (care are valoare verbală), avînd funcțiune echivalentă cu a unui complement (direct sau circumstanțial). Compusele sînt sudate, prezentîndu-se din punct de vedere morfologic şi sintactic ca nişte unități.

Verbele de tip tematic sînt de cele mai multe ori împrumutate. Unele provin din franceză : *pirograva* (fr. *pyrograver), prolifera* (fr. *proliferer), teleghida* (fr. *teleguider),* altele au etimologie multiplă, terminologia căreia le aparțin compusele discutate fiind în cea mai mare parte internațională: *bifurca* (fr. *bifurguer,* it. *biforcare), echivala* (fr. *equivaloir,* it. *eguivalare,* lat. *aequiualere), legifera* (it. *legiferare,* fr. *legiferer), vocifera* (fr. *vociferer,* lat. *uociferare)* etc. *Multiplica* este un împrumut savant din latină.

Cîteva exemple reprezintă semicalcuri: *maltrata* (cf. fr. *maltraiter), menține* (cf. fr. *maintenir), satisface* (cf. fr. *satisfaire,* lat. *satisfacere). Licueface, rareface, scariface, versiface* reprezintă traducerea unor formații latineşti avînd în ultima parte verbul *facere (liquefacere, rarefacere)* sau elementul de compunere *-ficare (scarificare, uersificare)* ori a derivatelor corespunzătoare din italiană (cu suf. *-ficare,* de exemplu *scarificare)* şi din franceză (cu sufixul *-fier,* de exemplu *liquefier, rarefier, scarifier)*[10]. Compusele româneşti au ca prim termen elementele de compunere *licue-, rare-, scări-, verşi-,* păstrate ca atare, iar ca termen final, verbul românesc *face.*

Gf. *The Shorter Oxford English Dictionary,* ed. a IlI-a, Oxford, 1964, s.v.
Pentru ultimele exemple, cf. Despina Ursu, în LR XIV (1965), nr. 3, p. 377.
Cf. Despina Ursu, *loc. cit.*

în privința creațiilor româneşti nu ne putem pronunța decît
mare prudență, deoarece materialul de care dispunem este foarte incomp
Dicționarele generale conțin puțini termeni tehnici (aşa cum sînt, în
mai mare parte, compusele de tip tematic), numai cei intrați în uzul com
(după cum este şi firesc), iar *Lexiconul tehnic român* nu înregistrează ve
articole separate,, ci substantive care denumesc operații, procese etc. I
în consultarea izvoarelor noastre reiese că singurul element productiv
compunerea yerbelpr pe teren românesc este *auto-*. Iată cîteva exemp
*autoadministra, autoanaliza, autobiciui, autocaracteriza, autoconserva, a
demasca, autodenunța, autodepăşi, autodescrie, autoguverna, autoiluzi
automortifica, automutila, autoperfecționa, autoprograma, autosalva, auto
(Sufletul s-a autozidit într-un turn de ivoriu,* CONTEMPORANUL 19
nr. 42, 3/5). Verbele compuse cu *auto-* nu sînt, toate, termeni strict tehn
ci aparțin în general vorbirii cultivate. Ele se pot forma oricînd (mu
sînt creații ocazionale[11]) pentru a arăta că acțiunea care se răsfr
asupra subiectului este îndeplinită de el însuşi, prin mijloace prop

Verbele compuse de tip tematic sînt atestate din primele dec
ale secolului al XlX-lea; numărul lor creşte treptat, o dată cu dez
tarea terminologiei ştiințifice şi a limbajului cult în general.

în concluzie, categoria verbelor compuse, foarte slab reprezen
în latină[12], a fost întărită în română mai ales prin împrumuturi şi calc
cărturăreşti după diverse limbi: slavă, greacă şi, mai tîrziu, franc
italiană etc. Compusele româneşti fără model străin sînt puțin nu
roase şi au o frecvență redusă în vorbirea curentă.

VEEBFÎ COMPUSE PABASINTETICE

§ 208. O serie de verbe sînt compuse şi derivate în acelaşi ti
Majoritatea au la bază un grup sintactic format dintr-o prepoziție ş
substantiv (sau o altă parte de vorbire substantivată), la care s-a at
uiî sufix verbal (de obicei *-a,* mai rar *-i): dedulci* „a mînca de dulc
zilele de post, a se deprinde cu un lucru bun" < *de dulce, delăturo*
da la o parte" (MARIAN, NA. 67, SBIEKA, F. S. 27) < *de lături, du*
,,a coase după ac" (VICIU, GL.) < *după ac, îngenunchea < în genu*
înlătura < în lături, înmîna < în mînă[14], *întreochea* „a cădea bol
(despre vite) a căpăta boala de sîngerat" (DENSUSIANU, Ț. H. 322) <
ochi, întropărta „a da într-o parte" (GL. OLT., S.V.) < *într-o p*
întruchipa < întru chip, introloca „a se aduna la un loc" (CANTE

[11] Vezi si alte exemple la IORDAN, L. R, A. 219—220.
[12] Gf. ILR i 108.
[13] Gf. J. Byck, *Derivație şi sintaxă,* p. 126.
[14] Verbele care provin din prepoziția *în* şi un substantiv alcătuiesc un
relativ numeros.

i. i 141, PAMFILE, S. V. 203) < *întru* ***loc, întruni < într****-nrm, pefuga* **„a** goni, a fugări" (LB) şi *pâfuga* (ALEXICI, L. P. **20) <** ***(a*** *pune) pe fugă* etc.

Puține exemple pornesc de la **alte părți de vorbire** decît cele menționate mai sus. *Mulțumi* provine din adjectivul ***mulți*** şi substantivul ***ani*** (din formula de urare *la mulți ani,* **cf. şi gr.** ***zic,*** *Tuotâk* STYJ[15]), la care **s**-a adăugat sufixul verbal[16], iar ***prescurta,*** **din** *pre* ***scurt*** (prepoziție **şi** adverb) + sufixul -a. Numai **unele dintre verbele compuse** parasintetice au circulație în limba comună ***(îngenunchea, înlătura, înmâna,*** *întruchipa, întruni, mulțumi, prescurta* etc.); **celelalte sînt, după cum** demonstrează atestările de mai sus, regionale sau **învechite** şi **regionale.**

[15] Gf. DLR, S.V.

[16] Forma originară, *mullăni,* a fost **transformată în** ***mulțămi*** **(de** vorbitori care nu analizau formația şi care credeau că ***n,*** reprezentând **o pronunțare dialectală,** palatalizată, a lui 77?, trebuie înlocuit, într-o exprimare literară, **cu acesta din urmă) şi** apoi In *mulțumi* (prin **asimilare** vocalică). Cf. HRISTEA, E. 300.

ADVERBUL

§ 209. Adverbele compuse pot fi grupate din punctul de vedere structurii lor (ca şi substantivele, adjectivele, pronumele şi verbele) două clase : adverbe compuse din cuvinte întregi existente şi independen în română şi adverbe în alcătuirea cărora intră elemente de compuner

ADVEBBE COMPUSE DIN CUVINTE ÎNTKEGI EXISTENTE SI INDEPENDENT ÎN LIMBA EOMÂNĂ

§ 210. în această categorie se întîlneşte o mare varietate de fo mații, ca rezultat al multiplelor combinații dintre diferite părți de vorbir Adesea unul dintre termenii componenți este el însuşi adverb : prepoziție adverb, adverb + verb, adverb + pronume, adjectiv pronominal + a verb, adverb + substantiv, prepoziție + numeral cardinal + adverb substantiv, adverb + participiu, adverb + numeral cardinal, adverb prepoziție + prepoziție + numeral cardinal, adverb + conjuncție, a verb + interjecție. Uneori ambele componente sînt adverbe sau do adverbe sînt combinate cu o prepoziție ori cu o conjuncție. Dar sînt n meroase şi exemplele de adverbe compuse în structura cărora intră diver alte părți de vorbire : prepoziție + substantiv, adjectiv + substanti prepoziție + pronume, prepoziție + numeral cardinal + substantiv, a ticol nehotărît + substantiv, prepoziție + articol nehotărît + substanti verb + substantiv, verb + conjuncție, verb + substantiv + conjuncți prepoziție + numeral cardinal, prepoziție.prepoziție + numeral ca dinal, prepoziție + prepoziție + prepoziție.

§ 211. Cea mai mare parte a adverbelor compuse au luat naşte pe calea sudării unui grup sintactic obişnuit în limbă (de obicei un ci cumstanțial local, temporal, modal), de exemplu din substantiv şi pr

poziție, adverb şi prepoziție, substantiv şi adjectiv, verb şi conjuncție etc. Pentru unele formații, cum ar fi, de exemplu, *totdeauna*[1], nu există încă explicații satisfăcătoare asupra felului cum au apărut.

§ 212. Gradul de sudare a termenilor nu este acelaşi la toate compusele : la unele procesul este mai avansat (mai ales atunci cînd au £tvut loc modificări fonetice sau cînd compusul cuprinde elemente arhaice, în aceste cazuri, părțile alcătuitoare distingîndu-se numai la o analiză atentă), la altele, componentele se recunosc cu uşurință, ele păstrîndu-şi într-o măsură mai mare sau mai mică individualitatea. Din prima categorie fac parte exemple ca : *destul, împreună, totdeauna, odinioară, laolaltă* etc, din cea de-a doua : *astă-iarnă, pe urmă, încolo, deseară, astfel, niciodată, alteori, deseori, oriunde* (care poate fi disociat prin intercalarea unei prepoziții: *ori de unde)* etc. Din această ultimă clasă, a compuselor analizabile, fac parte şi unele formații ale căror componente sînt clare, dar al căror mod de îmbinare (raport sintactic) este neclar, de exemplu : *an-vară* „în vara anului precedent", *an-iarnă* etc.

PREPOZIȚIE + ADVERB

§ 213. Cele mai multe adverbe compuse s-au format prin sudarea adverbului cu prepoziția care-1 preceda, construirea adverbelor cu prepoziții fiind foarte frecventă în limba noastră[2]. Iată o serie de exemple de acest tip: *arazna, de-abia, de asemenea, deasupra*[3]*, decît, degeaba, demult, deplin, desigur, destul*[4] *(< de + sătul), dinadins (< de + înadins), dinafară (< din + afară), dinăuntru (< de + înăuntru), dincoace (< de + încoace), dincotro (< de + încotro), dindărăt (< de + îndărăt), dintr-adins, înadins, înapoi, încolo, întocmai, într-adins, precum, prejos, presus* etc,

Du|)ă cum se vede, prepozițiile folosite sînt: *a, de, din* (el însuşi compus din *de -\- în), dintr(u)* (compus din *de + întru), în, într(u), p(r)e.*

lN*u se poate stabili cu precizie felul cum au luat naştere adverbele *dinainte, dinapoi, dincolo,* fie prin contopirea prepoziției *de* cu adverbele *înainte, înapoi, încolo,* fie prin alăturarea prepoziției *din* la *ainte, apoi, colo.* Deoarece cronologia relativă a termenilor în discuție nu ne ajută *(ainte* şi *înainte, apoi* şi *înapoi, colo şi încolo* au circulat în aceeaşi perioadă), presupunem valabilă prima alternativă[5], avînd în vedere că *de* creează mai multe cuvinte de acest tip decît *din*[6]. Etimologia lui *dincolo < de*

[1] Existent şi în meglenoromână. Cf. P. PAPAHAGI, M. II 124.
[2] Cf. Fulvia Ciobanii, *Valorile prepozițiilor în construcție cu adverbele,* în SG III, p. 45—46*
[3] Unele adverbe, cum este *deasupra,* se folosesc cu aceeaşi formă şi ca prepoziții; altele, ca prepoziții, au o formă specifică (sînt articulate), ca de exemplu : *dinaintea, dinăpoia? dedesubtul, împotriva* etc. (Cf. GRAM. ROM. I 323).
[4] *Deplin* şi *destul* sînt folosite şi ca adjective.
[5] Adoptată şi de PHILIPPIDE, P. 92.
[6] Cf. Fulvia Ciobanu, *lucr. cit,* p. 49.

încolo este sprijinită şi de faptul că *dincoace* este format din *de + încoa* (compunerea eu *din* fiind puțin probabilă, căci un adverb **coace* nu es atestat). în ce priveşte compusul *dincotro* trebuie presupus că s-a porn de la prepoziția *de* şi nu de la *din,* deoarece adverbul *cotro* are o aparit sporadică, numai în poezia populară[7], fiind probabil izolat din *încotr*

Adverbele compuse au în general sensuri noi față de cele care stau la bază, prepozițiile contribuind cu înțelesurile lor[8]; ele indică punct de plecare *(dinafară, dinăuntru, dincotro),* direcția mişcării *(încolo, di colo)*[9], starea : *rîndul* ***dinainte,*** *labele* ***dinapoi,*** *partea* ***dinăuntru.*** *S- sculat în vremurile mai* ***dincoace*** *un învățat mai iscusit decît t* (SADOVEANU, o. xv 507), *partea* ***dindărăt*** *a căruței* etc.[10].

Uneori însă, mai ales în cazul adverbelor modale, prepozițiile n aduc nuanțe semantice proprii, ci întăresc ideea exprimată de adverb Compară în acest sens pe *arazna, de-abia, de asemenea, desigur, întocm* cu *razna, abia, asemenea, sigur, tocmai.*

Adverbele compuse *dinadins* şi *dintr-adins,* pe de o parte, *înadin* şi *într-adins,* pe de altă parte, prezintă acelaşi înțeles, prepozițiile *dint* şi *întru* neavînd sensuri deosebite de cele ale prepozițiilor *din* şi *în* (fa de care sînt astăzi variante fonetice).

în unele cazuri sensul prepoziției se pierde, prepoziția se sudea cu adverbul, iar noul adverb se construieşte ca oricare altul, cu o prep ziție (vezi nota 1, p. 394). în felul acesta se poate ajunge, cu timpul, o nouă compunere. Aşa au luat naştere *de-a pururi, îndeosebi* (de la adve bele compuse atestate în limba veche, dar care astăzi nu mai circulă atare, *apururi, deosebi), îndeadins,* învechit (PRAV. 94, de la *ăeadi* PO 142/20), *dădănadins,* regional (UDRESCU, GL.), de la *dinadins* şi pr poziția *de* (cu pronunțare caracteristică Munteniei). *îndelung,* comp vechi în limbă (CC_2 50), este format cu două prepoziții, căci **delung* n

[7] Cf. DA, s.v. *încotro.*
[8] O analiză semantică detaliată face Fulvia Ciobanu în lucrarea citată.
[9] Adverbele *dincoace* şi *dincolo* pot fi accentuate în două feluri: cu accentul pe prin parte *(dincoace, dincolo)* sau pe partea a doua *(dincoace, dincolo).* între *dincoace* şi *dincoa* ca şi între *dincolo* şi *dincolo* există unele diferențe semantice (semnalate de Mioara Avra în *Omagiu lui Iorgu Iordan,* Bucureşti, 1958, p. 55—57). *Dincoace* şi *dincolo,* în toate c textele în care apar, pot avea şi variantele de pronunțare *dincoace, dincolo. Dincoace* şi *dinc* însă au şi sensuri proprii, unde nu pot fi înlocuite prin *dincoace, dincolo (dincoace* cu sens te poral, cu sens local arătînd proveniența unei mişcări, *dincolo* cu sem local indicînd punctul plecare al unei deplasări în spațiu).

Accentuarea originară a adverbelor în discute este *dincoace, dincolo^cu* păstrarea locul accentului din cuvintele de bază *\, încoace, încolo).* Accentuarea' mai nouă* *dincoace, dincolo,* apărut şi apoi s-a impus ca normă numai în situațiile în care sensurile termenilor compone (mai ales raporturile exprimate de prepoziția *de)* nu au mai fost înțelese. Acolo unde sens compusului menține înțelesurile componenților, de exemplu în *dincolo,* „din acea parte", e păstrată şi vechea pronunțare.

[10] într-o fază mai veche a limbii prepoziția introducea adverbul cu funcțiune de atri *(piciorul de îndărăpt* LB). în limba contemporană prepoziția s-a sudat cu adverbul, sensul s-a şters, aşa încît în situația pe care o discutăm, adesea, prepoziția *de* se repetă: *rînd de dinainte, partea de dindărăt* etc.

apare în texte *(înlung* există însă : cc$_2$ 40, 213). în cuvîntul *îndeaproape* putem distinge, de asemenea, două prepoziţii înaintea adverbului, *de aproape* neconstituind un compus; aceeaşi este şi situaţia lui *îndeaievea,* regional. în aceste ultime trei cazuri există şi posibilitatea ca adverbele să fie precedate de prepoziţia *înde.*

Din categoria adverbelor alcătuite dintr-o prepoziţie şi un adverb compus fac parte şi exemplele în care adverbul intrat în compunere este format la rîndul lui din alte părţi de vorbire decît cele amintite pînă aici: prepoziţie + substantiv *(deîndatâ < de + îndată,* iar *îndată < în + dată, dimpotrivă < de + împotrivă*[13]*, îndeajuns < în + deajuns, îndeseară < în + deseară,* ultimele două formate poate din prep. *înde* + substantiv), prepoziţie + prepoziţie + substantiv *(dimprejur < de + împrejur, primprejur < pre + împrejur),* adjectiv + substantiv *(adeseori < a + deseori, arareori < a + rareori),* prepoziţie + prepoziţie -f- numeral *(dimpreună < de + împreună),* adverb + prepoziţie -f prepoziţie + numeral *(întotdeauna < în + totdeauna),* adverb + termenul de compunere *va*[12] *(întrucîtva < întru + cîtva),* prepoziţie + pronume (formele regionale : *delaolaltă < de -)- laolaltă, întrelaolaltâ < între + laolaltă).*

Productivitatea procedeului compunerii adverbului cu prepoziţia care îl precedă reiese nu numai din numărul mare de formaţii de acest tip, ci şi din exemplele de compuneri succesive bazate pe acelaşi element: *apururi, de-a pururi, deosebi, îndeosebi,* pomenite mai sus; *totdeauna, întotdeauna,* apoi, împreună cu prepoziţia *de, dintotdeauna.*

PEEPOZIŢIE + SUBSTANTIV

§ 214. Numeroase sînt şi adverbele care s-au format prin aglutinarea prepoziţiei la substantivul (uneori la plural) cu care era construită. Procesul a fost favorizat de funcţiunea circumstanţială (cu sens local, temporal, modal etc.) a construcţiei substantivale : *acasă, alături, alocuri, aminte, aseară*[14]**, degrabă, de loc, departe, desăvîrşit, deseară, devale, devreme, îndată, pesemne, pe urmă,* (regional) *asîlă* ,,în silă, fără plăcere" (LEX. KEG. II 56). Substantivul s-a combinat cu două prepoziţii: *în* şi *de* (sau cu prepoziţia *înde) : îndemînă, îndeobşte-, în* şi *pre : împrejur.*

Prepoziţiile folosite în compunere cu substantivele sînt: *a, de, după, în, pe.* Valorile lor sînt în general mai clare decît în compunere cu adverbele. Ele indică locul, direcţia mişcării : *acasă, alături, departe, devale-,* precizarea momentului: *deseară, îndată, pe urmă.*

[11] Pentru analiza adverbelor compuse care constituie al doilea termen al compuselor discutate aici, vezi paragrafele următoare.

[12] Pentru explicaţia lui, vezi Pronumele, § 191.

[13] Prima parte a acestui compus este prepoziţie şi nu adjectiv pronominal (cum o interpretează CADE), deoarece accentul cade pe substantiv, ca şi în alte compuse cu prepoziţia *a,* de exemplu *acasă,* şi nu pe *a,* aşa cum ar fi trebuit să se întîmple dacă primul termen al compusului ar fi fost adjectiv pronominal, de exemplu *astă-seară, astăzi* (cf. DA, *s.v. aseară).*

ADVEEB + VEEB

§ 215. într-o altă categorie se grupează formaţiile în care adverb este însoţit de un termen de compunere provenit dintr-o formă verbală Adverbele din aceste compuse sînt pronominale. Termenii de compuner *fie, oare, ori, veri*[15] stau înaintea adverbului; *va,* în urma adverbul *oarecum, oricînd, oricum, oriunde, cîndva, cumva, undeva* şi, cuvinte vechite şi regionale, *fiecînd, fiecum, fieîncotro, fieunde, oarecînd, oareun mricînd, încotrova.*

ADVEEB + PEONUME

§ 216. Din adverbe (unele compuse la rîndul lor) şi pronume *şi*[16] au luat naştere mai multe adverbe :

a) *cîtuşi*[17]*, iarăşi, teMuşi* şi, învechite şi regionale, *aciiaşi* (şi *acie acmuşi, acoloşi, aşaşi, atuncesi, cîndvaşi, cumuşi, încăşi, îndatăşi,' nice* în care pronumele constituie ultima parte a compusului;

b) *orişicînd, orişicum, orişiunde,* (învechite şi regionale) *oareşicî oareşicum,* unde *şi* este plasat între un termen de provenienţă verba şi un adverb pronominal.

Se pare că pronumele s-a ataşat mai întîi la adverbe ca : *ad acmu, acolo, atunci,* avînd, în aceste compuse, valoarea ,,chiar" *(acol* „chiar acolo"). Ulterior, procedeul s-a generalizat *(cîndvaşi, cumuşi, iar* etc), *şi* a devenit o marcă adverbială, pierzînd nuanţa semantică iniţial

Formaţiile *acoloşa, aicişa,* de circulaţie regională (cf. UDKESCIT, G reprezintă probabil adverbele compuse *acoloşi, aicişi,* cu *-a* adverbial finală[20].

în adverbul *fieştecum,* învechit şi regional, după verb şi pronu apare încă un termen, *-te-,* de origine necunoscută[21].

ADJECTIV PEONOMINAL + ADVEEB

§ 217. Adjectivul pronominal (nehotărît sau demonstrativ) se a tură unor adverbe[22] simple (mai ales nehotărîte) : *altcînd, altcum, altun alaltăieri,* (regional) *alaltămîine* (şi *mîine-alaltă* ,,nu peste mult tim sau compuse: *altcîndva, altcumva, altundeva.*

[14] Cf. Alf Lombard, *loc. cit.*

[15] Pentru etimologiile acestora, vezi § 191.

[16] Vezi discuţia de la § 182.

[17] în limba comună contemporană, în expresiile : *cîtuşi de puţin, cîtusi de cît.*

[18] Cf. I. A. Candrea, *lucr. cit.,* p. 230.

[19] Cf. J. Byck, *Pronumele* **ipse** *în limba română,* p. 27—29.

[20] Id. *ibid.,* p. 29. Pentru o altă analiză (adverbele *acolo, aici* şi ,,elementul deict *-şa),* cf. GRAM. ROM. i 304.

[21] Vezi § 182.

[22] Cf. Mioara Avram, *Sur quelques pronoms et adverbes indefinis dans les langues roma* comunicare ţinută la Cel de-al XH-lea Congres Internaţional de Lingvistică şi Filologie Ro nică, Bucureşti, 15—20 aprilie 1968, care explică prezenta adjectivului pronominal *alt* ca det minant al unui adverb prin analogie cu formaţiile în care *alt* determină un substantiv un pronume.

ADJECTIV + SUBSTANTIV

§ 218. a) O serie de adverbe compuse sînt formate dintr-un adjectiv pronominal cu funcţiune de atribut şi un substantiv. Adjectivul pronominal precedă substantivul şi este de două feluri:

α) demonstrativ: *astâ-iarnă, astă-seară, astă-vară, astăzi*[23], *astfel, alaltăseară,* (populare) *âst-an* (ori *est-an), estimp. Astă-noapte* şi *astă-primăvară* au şi variantele : *as-noapte, az-noapte, azi-noapte*[24] şi, respectiv^, *ast-primăvară, as-primăvară, azi-primăvară*[25]. Primul termen al variantelor *azi-noapte* şi *azi-primăvară* se confundă cu adverbul *azi;*

P) nehotărît: *altădată, alteori, altfel, uneori.*

Se observă că adverbele grupate sub *a,* în afară de *astfel* şi *altfel,* sînt temporale.

b) Cîteva adverbe sînt compuse dintr-un adjectiv care nu este de origine pronominală (cu funcţiune de atribut) şi un substantiv : *bunăoară? deseori, rareori.*

ADVEEB + ADVEEB

§ 219. Un grup destul de mare de adverbe compuse îl constituie formaţiile alcătuite din două adverbe. Cu excepţia lui *numai* şi a cîtorv& compuse cu *mite,* adverbele de acest tip sînt pronominale : *nicicînd, nicicît, nicicum, niciunde,* (regionale) *amucînd* „cîndva", *amucum* „cumva, într-un fel oarecare" *amuinăe* „undeva, într-un loc oarecare" (LEX. REG. II 85) şi, cu al doilea adverb compus la rîndul lui: *cîteodatâ, niciodată,* (învechit şi regional) *niciodinioară, totodată,* (rar) *totdeodată.*

Ambele adverbe care se combină sînt ele înseşi compuse : *numaidecît.*

Intre cele două adverbe apare o prepoziţie: *nicidecum.*

Cîteva compuse sînt formate din adverbul *mite* (desprins din împrumuturi ca *tocmaimite* şi analizat de vorbitori ca o îmbinare de două pronume personale: *mi* şi *te)* şi încă un adverb, care îl precedă[26]: *buznamite, cumite (< cum + mite), dapoimite, încămite, păcumite (< precum + mite).* Exemplele sînt regionale.

Adverbul compus *pasămite* conţine ca prim termen pe *pasă,* a cărui calificare morfologică prezintă dificultăţi. *Pasă* a fost considerat verb[27] sau, probabil mai apropiat de adevăr, adverb (provenit din adverbul compus *basam* sau *basama, basamă, basema,* care are la bază, la rîndul lui, construcţia *bag seamă)*[28].

[23] **Compusul nu are trei silabe, aşa cum avea grupul de bază** *astă zi,* **deoarece** *i* **din** *zi* **nu mai este astăzi silabic.**

[24] **Cf.** DA, **s.v.** *azi.*

[25] **Cf. I. Iordan, în** BL X (1942), **p.** 37-38.

[26] **Cf. Fulvia Ciobanu,** *Originea lui mite,* **în** SCL XVII (1966) **nr."** 6, **p.** 683—691.

[27] **Cf.** GRAUR, E. 124-126.

[28] **Cf. Fulvia Ciobanu,** *lucr. cit,* **p.** 687-688.

PEEPOZIŢIE + PEONUME

§ 220. Din prepoziţie şi pronume demonstrativ sînt formate *laolaltă* (din *la* + *alaltă,* cu dezvoltarea unei semivocale între cele două vocale în hiat: *la alaltă > Haualaltă > Hauălaltă > laolaltă*[29]) şi, cuvinte învechite şi regionale, *deolaltă* „unul de altul" URICARITJL IV 48/1, *dupâolaltă* „unul după altul, unul în urma altuia" EMINESCU, o. i 232, *lîngăolaltă* „unul lîngă altul" MAIORESCU, CR. II 396, *întreolaltă* „împreună, reciproc" EMINESCU, o. i 203, *îndealalt* „unul de la altul, reciproc" DVS 43r /31 (cu păstrarea lui *a).*

DIVEESE PĂEŢI DE VOEBIEE

§ 221. în afară de categoriile înfăţişate mai sus, mai există o serie «de adverbe compuse din diverse părţi de vorbire care nu alcătuiesc clase însemnate ca număr de formaţii, la fiecare tip de compuse de acest fel înregistrîndu-se numai cîteva exemple, iar la unele chiar cîte un singur exemplu. Astfel:

— adverb + substantiv : *ieri-noapte*[30], (învechit şi regional) *minezi,* (populare) *an-vară* (SEVASTOS, C. 52), *an-iarnă* (ALECSANDRI, P. I 41) *an-primăvarâ* (MARIAN, T. 222). Substantivul stă înaintea adverbului în formaţia regională *samite,* în care primul termen al compusului reprezintă substantivul *seamă* (din construcţia *bag seamă),* pronunţat *samă*[31];

— prepoziţie + numeral cardinal + substantiv : *deodată, dintr-o dată.* Compusele *deunăseară*[32], *deunăzi* menţin forma învechită de feminin *ună;*

— prepoziţie + numeral cardinal + adverb + substantiv: *deocam-dată;*

— articol nehotărît + substantiv : *odată.* în *odinioară,* articolul nehotărît s-a alipit la un adverb (formele *dănăoară, dinăoară, dinioarâ* circulau în limba veche : COD. VOR. 155/11, CORESI, în PS 186, DOSOFTEI în PS 118), probabil sub influenţa lui *odată-,*

— prepoziţie + articol nehotărît + substantiv : *deoparte;*

— verb + substantiv: *basam* (sau *basama, basamă, basema),* folosit regional, provine, după cum s-a mai spus (vezi § 219), tot din construcţia *bag seamă* (pronunţată regional *bag samă);*

— verb + conjuncţie : *parcă, cică* (şi *ceancă, ceaică, ceacă), crică* (LR x (1961), nr. 2, p. 128), *mătincă* (BPH' IV (1937) 81), forme contrase din *se pare că, se zice că* (şi *ziceam că, ziceai că, zicea că), cred că, mă tem că*

[29] Cf. DHLR II 29.

[30] **Creat după modelul lui** *azi-noapte* **(pentru care vezi mai sus,** § 218 **a a), cf. I. Iordan,** **în** BL **x** (1942) 38.

[31] **Cf. Fulvia Ciobanu,** *lucr. cit,* **p.** 685.

[32] **Formaţie izolată, cf.** IORDAN, L. R. A. 232.

Prima formație apare în limba comună, a doua este de uz popular, iar ultimele două, regionale;

— verb + substantiv + conjuncție : *basamcâ (basancă,* cf. LEX. REG, II 38), de asemenea regional, provine din *bag seama că;*

— adverb (cu funcțiune de complement circumstanțial de mod) + participiu : *bineînțeles;*

— prepoziție + numeral cardinal: *într-tina* ,,mereu, neîncetat";

— prepoziție + prepoziție + numeral cardinal: (cu forma de feminin învechită a numeralului) *împreună,* (regional) *deauna* „drept, direct" (LEX. REG. 11 50);

— adverb + numeral cardinal: *totuna;*

— adverb + prepoziție + prepoziție + numeral cardinal: *totdeauna;*

— adverb + conjuncție: *aşadar.* Conjuncția stă înaintea adverbului în: *darfăjmite* (şi *damite,* cf. UDRESCU, GL.);

— conjuncție + adverb + adverb : *darcumite* < *dar* -f *cum* + *mite,* folosit regional;

— adverb + interjecție. Adverbele *acolo-ia, aici-ia,* folosite regional^ au fost interpretate ca adverbe demonstrative (simple, necompuse) însoțite de elementul deictic *-ia*[33]. Aceste adverbe trebuie considerate compuse în cazul în care *ia* este calificat interjecție, cu rolul de a întări valoarea demonstrativă a adverbului *(ia* are acelaşi rol şi pe lîngă unele pronume, vezi § 188 b). Această ultimă interpretare se sprijină pe existența unei formații ca *aici-iată* (LEX. REG. II 115) avînd o structură şî un sens identice cu cele ale compuselor pe care le discutăm şi a cărei analiză (adverb + interjecție) este lipsită de orice echivoc;

— prepoziție + prepoziție + prepoziție : *dedesubt.*

în *dis-de-dimineață* (învechit *dins-de-dimineață)* şi *dis-de-noapte* (învechit *dins-de-noapte),* alături de prepoziția *de* şi de substantivele *dimineață* şi *noapte,* se află, ca prim termen al compusului, *dis (dins),* care provine fie din *din zi*[34], fie din *de + îns*[35].

ISTOBIA ADVEEBELOE COMPUSE DIN CUVINTE ÎNTEEGI

§ 222. Compunerea adverbelor este un procedeu foarte frecvent în latină, în special în limba vorbită, unde se simte mai mult nevoia de a insista, de a preciza, de a clarifica. Unele adverbe compuse au fost transmise limbilor romanice[36]. Şi româna a moştenit astfel de compuse, de exemplu : *abia, afară, aici, anțărț, apoi, aproape, aşa, atunci, nicăieri? poimîine*[37]. Dintre acestea numai *anțărț* şi *poimâine* sînt parțial analizabile, datorită existenței independente a lui *an* şi a lui *mîine.*

[33] Cf. GRAM. ROM. I 46, 304.

[34] Cf. DA ms.

[35] Cf. IORDAN, L. R. C. 471. DRĂGANU, R. S. ***34,*** cunoaşte forma *des-de-dimineață* şt crede că *des-* provine din lat. *de ipso.*

[36] Cf. ILR I 201 ; DARMESTETER, T. 79.

[37] Pentru etimologia acestor adverbe vezi CDDE, CU excepția lui *anțărț,* pentru care cf. DA s.v.

Categoria adverbelor s-a îmbogățit printr-un număr însemnat creații originale şi prin puține calcuri (de exemplu, *bineînțeles,* du franceză).

Principalele tipuri de adverbe compuse în româneşte sînt vechi limba noastră : ele sînt bine reprezentate în textele secolelor al XVI-le şi al XVII-lea. Iată cîteva exemple[38]: *de-abia, deasupra, decît, degeab demult, deplin, încolo, precum, presus, îndelung, dimpreună, deodată, acas alocuri, aminte, aseară, degrabă, departe, împotrivă, îndemînă, dis-de-dim neață, oricînd, oriunde, oafeşicum, vreodată, odinioară, cîndva, astă-sear astăzi, altădată, altfel, uneori, alaltăseară, alaltăieri, nicicum, numai, cîte dată, niciodată.* Unele dintre aceste adverbe, păstrate pînă astăzi, menț fonetisme sau cuvinte învechite, de ex. prepoziția *pre,* numeralul *un* pronumele *alaltă,* adverbul *dinioară* etc. în secolele următoare, potriv materialului de care dispunem, s-au adăugat la tipurile existente format noi, de exemplu : *desigur, îndeaproape, îndeajuns, după-amiază, pesem astă-iarnă, astfel, alaltăseară, altcîndva, totodată, numaidecît.* De asem nea au mai apărut şi cîteva tipuri neatestate mai înainte, care îns mează însă un număr mic de cuvinte : compuse din adjectiv propriu-zis substantiv, adverb + participiu, adverb + conjuncție, prepoziție numeral, adverb + numeral, verb + substantiv (vezi exemplele la § 218 b, 221).

în ce priveşte întrebuințarea adverbelor compuse în limba actual se poate observa abundența formelor din unele graiuri regionale (exemp au fost menționate mai sus), ceea ce demonstrează caracterul popul al procedeului.

ADVEEBE ÎN STEUCTUEA CĂBOBA INTEĂ ELEMENT DE COMPUNEBE

§ 223. Exemplele de acest tip sînt puțin numeroase, cîteva sî împrumutate : *ceac-pac* „aşa şi aşa, nici prea bine, nici prea rău" (< t *gatpat,* cu înlocuirea lui *t* prin *c,* probabil prin apropiere de onomatopee româneşti *ceacf, pac!), harcea-parcea* ,,în bucăți, în fărîme" (< tc. *parg parga;* prezența lui *h* la inițială în locul lui *p* nu a fost încă explicat *nitam-nisam* (sau *netam-nesam, tam-nesam)* ,,pe neaşteptate, deodat (< bg, *HU maja, nu caM), serta-ferta* ,,de colo pînă colo, fără rost" (< ng crupTa-<p£pTa), *techer-mecher* ,,în mare grabă, imediat; cu sila" (< t *teker melcer*[39]*).*

Aceste formații, alcătuite din cuvinte existente şi independent limbile de origine, sînt neanalizabile din punct de vedere morfologic

[38] Unele dintre ele sînt semnalate şi în idiomurile din sudul Dunării, ceea ce poate un indiciu că ele au existat cu mult înaintea secolului al XVI-lea ; de exemplu, în aromân *astară, dimult, diparte* (cf. T. PAPAHAGI, D., S.V.), în meglenoromână : *an-cola, astăzi, dipa* (P. PAPAHAGI, M. II 54, 56, 75), în istroromână : *âter* ,,alaltăieri", *âlezi* ,,altă zi" (Sextil Puşcari *Studii istroromâne,* voi. II, Bucureşti, 1926, p. 212).

[39] Cu schimbarea consoanei inițiale din *teker* ,,roată" în *m* : *meker,* procedeu vechi răspîndit în Jimba turcă (cf. GRAUR, E. 23).

semantic în română. Vorbitorii limbii noastre le consideră însă compuse, deoarece disting în structura fiecăreia dintre ele cîte doi termeni, asemănători ca formă, purtînd fiecare accent, legați în scris, potrivit tradiției, prin linioară.

Alte cîteva compuse sînt semianalizabile, vorbitorii înțelegînd numai unul dintre termenii componenți.

Gumgoăe „neapărat, negreşit; oricum", atestat în Banat (DENSUSIANU, Ț. H. 315, LEX. REG. II 39), este un semicalc după compusul sîrbesc *kakogoă* „oricum", care a luat naştere prin substituirea lui *JcaJco* prin corespondentul românesc *cum*[40]. *Vreodată* şi (învechit) *vreodinioară* sînt formate dintr-un adverb compus la rîndul lui şi elementul *vre-* cu etimologie nesigură[41].

în sfîrşit, mai trebuie adăugat adverbul *viceversa,* împrumutat din franceză sau poate din latină, care cuprinde în prima parte elementul de compunere *vice-,* folosit şi în combinație cu substantive (de ex. : *viceamiral, vicepreşedinte* etc, vezi § 132, pct. 2 a). Deoarece *versa* nu apare decît în compusul pe care îl discutăm şi nu este înțeles, *viceversa* trebuie menționat printre compusele semianalizabile.

[40] Cf. DA, s.v. Pentru *god,* vezi § 193.
[41] Vezi discuția de la § 193.

PREPOZIȚIA

§ 224. Prepozițiile compuse constituie în limba noastră o categorie relativ bogată.

în alcătuirea prepozițiilor compuse intră întotdeauna, ca prim termen, o prepoziție.

§ 225. Cele mai multe prepoziții compuse sînt formate din două sau din mai multe prepoziții simple : *de către, de la, de pe, despre, fără de, înspre, pe la, pe lîngă, pînă în, pînă la, de pe lîngă* etc.

XJnele dintre prepozițiile simple au fost la origine cuvinte compuse sau chiar grupuri sintactice : *asupra* şi *după,* de exemplu, erau grupuri sintactice în latină, dar cu timpul s-au sudat, iar din punctul de vedere al limbii române sînt prepoziții simple.

Prepozițiile compuse se situează pe trepte diferite în ceea ce priveşte posibilitatea de analiză.

Cîteva prepoziții, sudate, nu sînt astăzi analizabile : *despre (< de + spre), din (< de + în), dinspre (< de + înspre), dintre (< de + între), dintru (< de + întru), prin (< pre + în), printre (< pre + între), printru (< pre + întru), peste (< pre + spre)*[1].

Este greu de precizat cînd au devenit aceste prepoziții (atestate cu excepția lui *dinspre,* din secolul al XVI-lea) neanalizabile. După părerea acad. Al. Eosetti, prepozițiile *din, prin* (şi alte prepoziții compuse cu *de* şi *pre)* mai erau analizate în secolul al XVI-lea (grafii ca *ăe^(n), pre^,de^tre, de^tru* şi chiar *den, pren* dovedesc „sentimentul compoziției" [2]).

Andrei Avram a susținut însă punctul de vedere contrariu [3] cu argumente, ^convingătoare, dintre care cel mai important este următorul: *e* (din prepozițiile în discuție) nu ar fi devenit *i* dacă ar fi fost separat de nazală prin limita silabică şi prin vocala i [4] .

[1] Pentru etimologiile acestor prepoziții, cf. TDRG, S.V.
[2] Cf. ROSETTI, I.L.R. 493—495.
[3] Cf. *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte româneşti,* extras din SCL xv (1964), nr. 1-5, p. 33-34, 131.
[4] Pronumele *dînsul* compus din *de* şi *îns(u)* era de asemenea neanaiizabil în secolul al XVI-lea (vezi § 185 a).

Peste, care apare în secolul al XVI-lea sub formele mai apropiate de etimon *prespre* (CT 17^{v}/8) şi *pespre* (CT 31^{r}/23), era, după cît se pare, analizabil în această perioadă, devenind neanalizabil mai tîrziu.

Dimpotrivă, *înspre,* întîlnit pentru prima oară la sfîrşitul secolului al XVIII-lea (a. 1776, iraiCARiuL XIX 48/6), poate fi analizat şi astăzi.

în multe cazuri părțile care alcătuiesc prepozițiile compuse nu s-au contopit, ele îşi păstrează individualitatea formală şi semantică şi sînt astfel analizate cu uşurință. în această situație se găsesc, de exemplu, *de către, de la, de pe, pe la, pe lîngă, pînă la* (întrebuințate din secolele al XVI-lea şi al XVII-lea şi pînă astăzi) şi, cu atît mai mult, numeroasele creații ocazionale, care apar datorită tendinței (manifestate în special în limba vorbită) de a acumula mai multe prepoziții pentru a exprima nuanțe de sens cît mai variate : *de după, de lîngă* (care circulă regional şi în formele contrase *dingă, dincă,* cf. LEX. BEG. II 39), *de pe la, de pe lîngă, de peste, de prin, de sub, în contra, pe după, pe sub, pînă către, pînă după, pînă înspre, pînă pe după, pînă pe la, pînă (pe) lîngă, pînă peste, pînă sub* etc.[5]. Sînt folosite pe primul loc, după cum se vede din exemple, în special prepozițiile *de, pe* şi *pînă*[6], iar pe locul al doilea, de asemenea o prepoziție simplă sau compusă foarte uzuală : *către, contra, după, înspre? la, lîngă, pe, pe la, pe lîngă, peste, prin, sub* etc.

Prepoziția compusă *de-a,* de asemenea analizabilă, se întrebuințează numai în locuțiuni adverbiale şi prepoziționale: *de-a lungul, de-a latul, de-a dreapta* etc. şi în unele nume de jocuri copilăreşti: *de-a baba oarba, de-a şoarecele şi pisica* etc. [7].

Intrînd în compunere cu altă prepoziție, *de* ajută de obicei la exprimarea punctului de plecare, *pe* aduce o nuanță de aproximație, iar *pînă* exprimă limita unei extensiuni[8]. în cîteva cazuri sensul prepoziției compuse este astăzi acelaşi cu sensul unuia dintre termenii ei componenți[9]: *înspre* înseamnă acelaşi lucru ca *spre; fără de,* învechit şi regional, înseamnă „fără"; *de către,* cînd introduce un complement de agent, are înțelesul „de". *Dintru* şi *printru* au aceleaşi sensuri ca ale prepozițiilor *din* şi *prin,* față de care apar astăzi ca variante fonetice, obligatorii în unele situații şi facultative în altele, după cum *întru* (unul dintre termenii lor componenți) apare ca o variantă a lui *în*[10].

§ 228. Ca prepoziții (compuse) sînt folosite şi o serie de adverbe (compuse) cu formă articulată[11] (cu excepția lui *deasupra,* care are aceeaşi formă ca prepoziție şi ca adverb) : *dedesubtul, dinaintea, dinapoia, dindărătul* etc. Analiza acestora s-a făcut în § 213, 221.

[5] Vezi lista foarte bogată dată de Alexandru Philippide în *Gramatică elementară a limbii ie,* Iaşi, 1897, p. 145-157.
[6] Cf. GRAM. ROM. I 332.
[7] *Ibid.,* p. 347.
[8] Cf. GRAM. ROM. I 332.
[9] *Ibid.,* p. 330.
[10] *Ibid.,* p. 356, 366, 380.
[11] Pentru explicația prezenței articolului în aceste formații, cf. GRAM. ROM. I 323.

§ 227. O singură prepoziție compusă, potrivit materialului nostru este formată dintr-o prepoziție (compusă la rîndul ei) şi un adverb : *fă demite (<fără de + mite),* cuvînt regional[12].

§ 228. Procedeul creării prepozițiilor compuse, existent în latin s-a extins treptat, atît datorită necesității de a se exprima nuanțe seman tice noi, cît şi din pricina faptului că unele prepoziții importante (ca *a* şi *ex,* de exemplu) aveau un corp fonetic foarte redus[13].

Româna a moştenit cîteva formații din latină (vezi mai sus, p. 225 *şi* şi-a îmbogățit inventarul cu compuse noi.

[12] Cf. Fulvia Ciobanu, în SCL XVII (1966), nr. 6, p. 685.
[13] Cf. ILR i 204-205.

CONJUNCȚIA

§ 229. Inventarul conjuncțiilor compuse nu este prea bogat; Conjuncțiile compuse sînt alcătuite din :

1. două sau mai multe conjuncții (unele compuse la rîndul lor): ***dacă*** *, *ca să, de să,* (învechite) *căci că, ca de **să*** etc.;

2. o conjuncție (uneori compusă la rîndul ei) și un adverb (adverbul avînd de obicei tot rol de conjuncție) : *deși, așadar*[2], ***cum că***[3], învechite ***căci*** *cum, căci unde, cît să, cum deca* etc.;

3. o conjuncție și un pronume relativ : *căci;*

4. o locuțiune conjuncțională formată din :

a) prepoziție + adverb : *deci, încît, întrucât, precum;*

b) prepoziție + substantiv + pronume : *deoarece;*

c) verb + conjuncție : *fiindcă ;*

d) verb + conjuncție + verb : *vasăzică.*

§ 239. Unele dintre conjuncțiile compuse, și anume toate cele care provin dintr-o locuțiune și cîteva dintre celelalte formații (de exemplu: ***dacă,*** *căci, deși),* nu mai sînt analizate de vorbitorii limbii contemporane (pentru care ele sînt conjuncții simple)[4]. O parte dintre aceste exemple erau însă în limba veche analizabile, după cum se poate presupune și uneori chiar afirma cu certitudine. Astfel, de exemplu, *fiindcă,* atestat pentru prima dată la Antim Ivireanul este analizat pînă tîrziu: la Alecsandri compusul este disociat prin intercalarea unui alt cuvînt între părțile componente ***(Fiind*** *însă* că *țelul meu* ... ***nu*** *era de a petrece noaptea* ...). Caragiale însă înregistrează forma *fincă* din limba vorbită, simțită conjuncție simplă[5].

Term3nii componenți ai conjuncției *deși,* introducînd o concesivă propriu-zisă (reală), sînt despărțiți în limba veche prin alte părți ale propoziției **(cc**₂ 13, 239, 308) sau apar într-o ordine inversată : ***și*** *de*[6]. în secolul al XVII-lea întîlnim însă exemple ca : ***Deşi vedzi*** *cînăva sămn*

[1] Pentru explicația tuturor formațiilor neanalizabile, vezi paragraful următor.
[2] Discutat și în '§ 221.
[3] Vezi și alte exemple la Alexandru Philippide, *lucr. cit,* p. 158—160.
[4] Gf. Mioara Avram, *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjmmcționale în limba română,* București, 1960, p. 24.
[5] Id. *ibid.,* p. 81-82.
[6] Id. *ibid.,* p. 159.

groznic, să nu te miri cînd să arată puternic. V.CAZ. 2, în care cele două com-ponente se găsesc în succesiune imediată[7], ceea ce a favorizat sudarea lo

Alte cîteva conjuncții erau probabil analizabile în secolele al XVI-le —al XVII-lea, cînd circulau sub mai multe forme, unele foarte apropia sau identice din punct de vedere fonetic cu etimoanele lor. în *deaci* (COD.VOR 3/2), *deca* (CT 3ᵛ/17), *căce* **(cc**₂197), de exemplu, este ușor de recunosc componentele *de + aci, de + ca, că + ce* (în aceeași perioadă existau în și formele evoluate : *deci* **cc**₂ 6, *dacă* CTJV.BĂTR. i 29/6, *căci* v. CAZ. 359).

Deoarece este atestat de-abia la mijlocul secolului al X1X-lea, cîn nu mai era, se pare, analizabil. Prezența arhaismului *oare* (pluralul l *oară)* a făcut ca elementele formației să nu mai fie clare, ca vorbitor să vadă aici o conjuncție simplă[8].

La fel, conjuncțiile *încît* (consecutiv), *întrucît* (cauzal), *precum* forma unități din punct de vedere semantic în secolul al XVII-lea, cînd ap în texte.

în schimb, *ca să,* folosit încă din secolul al XVI-lea, nu constitu nici astăzi o unitate indestructibilă : între cele două părți constituti se introduc, în anumite construcții[9], alte cuvinte.

De asemenea sînt nesudate o serie de conjuncții compuse care a circulat o vreme mai mult sau mai puțin îndelungată : *căci că, căci cu căci unde, cît să, cum să, cum deca, ca de să* etc, unele fiind folosite astăzi în limbajul popular : *cum că, de să*[10].

Așadar, întîlnit în texte începînd din prima jumătate a secolul al X1X-lea[11], este sudat, dar termenii lui componenți pot fi analizat

§ 231. în general, conjuncțiile compuse capătă alte valori dec cele ale termenilor care le alcătuiesc. Așa se întîmpla cînd la baza co juncțiilor stau diverse alte părți de vorbire, dar și cînd se combină dou sau mai multe conjuncții. *Deci, deoarece,* de exemplu, au alte sensu decît *de, aci, oare* sau *ce. Dacă, căci* au unele valori comune cu *de* și *c* dar au și sensuri diferite de ale acestora. Conjuncția *ca* nu se mai fol sește în limba contemporană decît urmată (imediat sau la distanță) de *s*

§ 232. Tendința creării de conjuncții compuse care să ajute la exprimare mai clară **și** mai expresivă, manifestată încă din latină[12], **s** continuat și în limba noastră.

Cîteva dintre conjuncțiile compuse în primele secole ale dezvo tării limbii române scrise (secolele al XVI-lea—al XVIII-lea) nu **s-a** menținut, poate **și** pentru că sensul lor nu s-a diferențiat suficient fa de cel al termenilor componenți. Este vorba de : *căci că, ca de să* et în schimb în decursul timpului au apărut conjuncții noi, după cum **s** văzut mai **sus.**

[7] Gf. Mioara Avram, *lucr. cit.,* p. 161.
[8] Id. *ibid.,* p. **233, 234.**
[9] Gf. GRAM. ROM. i **399.**
[10] Discutată de Mioara Avram în diverse capitole ale lucrării citate.
[11] Gf. DA, s.v. crscu
[12] **Cf. iu* i 2ii.'**

INTERJECȚIA

§ 233* Interjecția este o parte de vorbire al cărei inventar cuprinde relativ puține cuvinte compuse.

§ 234. Majoritatea interjecțiilor compuse sînt formate din două ;$au mai multe interjecții simple : *haida-de, hei-rup, hîrț- scîrț* „onomatopee care redă zgomotul făcut de vătale cînd se țese; cuvînt care exprimă o dezaprobare" (UIXRESCU, GL.), *hodoronc-tronc, tic-tac, treapa-leapa* (DL, .s.v.), *tura-vura, treanca-fleanca, ciu-vic* (BACESCU, PAS. 257), *ți-vic* (TOPÎRCEANU, o. ii 211), *icrî-icri* (BACESCU, PAS. 104), *țîr-țîr* (id. ibid. 336) etc. (Ultimele patru sînt onomatopee care redau sunetele emise de unele păsări.)

După cum se vede, termenii interjecțiilor compuse pot fi identici {de ex. : *țîr-țîr)* sau diferiți (de ex. : *haida-de, hei-rup)*; în primul caz o interjecție compusă ar putea fi confundată cu o interjecție repetată, în ultimul, cu două interjecții acumulate. Este deci necesar să se facă distincția între interjecții compuse și interjecții repetate accidental sau .acumulate care nu alcătuiesc compuse (problema se pune mai ales în ce privește onomitopeele). Adesea se întîlnesc exemple ca următoarele: *Și afara Alexandru, boi! în ușă, boc!* ***boc!*** SADOVEANU, o. I 77; ***Nani,*** *Mani* [1]*, puiul mamei!',* ***Vai!*** *vai! se tînguia mama.* SADOVEANU, O. XI 206 ; *Și șart! part! o pereche de palme.* CAUAGIALE, O. I 135 ; *Deodată, trosc!* ***pleosc!*** *au răsunat două palme.* în două dintre aceste cazuri interjecția este repetată pentru a sublinia intensitatea sentimentului *(vai, vai)* sau insistența asupra îndemnului *(nani, nani)*; în celelalte, o interjecție este repetată *(boc, boc)* sau sînt acumulate mai multe interjecții *(șart, part-, trosc, pleosc)* pentru a reda repetarea unui zgomot sau succedarea a două zgomote (mâi mult sau *mul* puțin diferite). Exemplele de acest fel se deosebesc de interjecțiile compuse, ca *țîr-țîr* sau *tic-tac* de pildă, deoarece acestea din urmă reproduc un zgomot perceput ca o unitate, deși e alcătuit din două părți sau faze identice sau neidentice.

Interjecțiile compuse apar în vorbire ca o unitate, avînd un singur accent principal (în scris termenii componenți sînt uniți prin linioară),

[1] Scris în asemenea situații și *nani-nani.*

spre deosebire de interjecțiile repetate sau acumulate care poartă fi... care un accent și se rostesc cu o pauză între ele (notată grafic prin virgulă) *haide-hâi, tic-tac,* dar *se auzi* ***boc! boc!*** *în ușă', au răsunat* ***șart! par...*** *două palme.*

încă un exemplu : sunetul caracteristic emis de cîine este reprodu... în dicționare prin interjecția simplă *ham* (cf. DA, DM). Lătratul cîinelu... perceput ca un sunet repetat, este redat de obicei prin interjecția repe... tată *ham, ham.* Același zgomot, perceput de data aceasta ca o unitate... poate fi exprimat prin *ham-hâm,* interjecție compusă, devenită substanti... în limbajul copiilor mici, cu sensul „cîine".

Interjecțiile compuse sînt și ele adesea repetate, ca și cele simple *pi-ca, pi-ca, pi-ca; ți-vic, ți-vic,* ca și *miau, miau; mac, mac* etc.

Uneori, cînd interjecțiile nu sînt auzite, ci sînt întîlnite într-u... text scris (și deci accentuJ, pauza nu pot juca nici un rol), nu se poa... preciza dacă este vorba de o interjecție compusă sau de una repetat... ori de mai multe interjecții acumulate. Această dificultate se ivește ma... ales în cazul unor interjecții rare, necunoscute din vorbirea de toate zilel... dar și în cazul unor interjecții obișnuite, folosite însă în situații în ca... nu e clar dacă ele reproduc, potrivit intenției autorului, un zgomot pe... ceput ca o unitate sau mai multe zgomote (de exemplu : *Aude înainte... lui — parc-ar veni de la deal — un sunet ușor în zăpada moale.* ***Pîș-pî...*** *Poate să fie vulpe.* SADOVEANU, o. xv 27)/

Interjecțiile compuse se folosesc de multe ori cu valoarea alt... părți de vorbire. Cel mai adesea ele sînt substantivizate : ***tic-tacul*** *ce... sornicului ; icru-icrî, țilp-țalp, țîr-țîr* [2], numele păsărilor care emit sunetel... *țîr-țîr* etc; *a fi* ***o treancă-fleancă*** „a fi un om de nimic" etc.

Soîrța-scîrța (sau *scîrțai-scîrțai)* „epitet dat unui impiegat, fun... ționar, conțopist" și *fîș-fîș* „impermeabil" (folosit și sub forma scurta... *fîș)* au la bază, fiecare, o interjecție, repetată, iar *terchea-berchea* „cal... ficativ depreciativ dat unui om de nimic" este compus din două interjecț... care rimează [3].

Interjecții compuse sau repetate apar ca substantive și ocaziona... atît în limba vorbită, cît și în cea scrisă : ***un cioc-cioc*** *în ușă-,* ***un ham-ha...*** *gros-, oricîte* ***hei-rup-uri*** *s-ar clama* (SCÎNTEIA 1968, nr. 7622, 2/5) et...

Ping-pong „tenis de masă" și *tam-tam* „instrument muzical" sî... împrumutate ca substantive din franceză, iar *dinum-danum* „ospăț, p... trecere", din maghiară [4].

Haide-hai „încet, anevoios" este folosit ca adverb.

[2] Cf. BACESCU, PĂS. 1C4, 168, 2C6.

[3] Cf. Mioara Avram, în SCL XVIII (1967), nr. 5, p. 481.

[4] Cf. TAMÂS, E., S. V. Formațiile din spaniola vorbită alcătuite cin doi termeni ident... sau foarte asemănători ca structură fonetică, avînd de cele mai multe ori origine onomatopeic... au fost studiate de Paul M. Lloyd, *Some Reduplicative Words in Colloquial Spanish,* în „Hi... panic Review" XXXIV (1966), nr. 2, p. 135—142. Pentru compusele de acest tip din fra... ceza mai veche, vezi Halina Lewicka, *La langae et le style da théâtre comique francais . .* p. 30 — 44 (și bibliografia indicată acolo).

§ 235. Alte cîteva interjecții compuse au luat naştere prin sudarea unei construcții exclamative. *Săracandemine* (cu mai* multe variante: *aracandemine*[5], *hăracandemine, aracandemine, aracandemine),* interjecție întîlnită în limba populară, întrebuințată de cineva care e impresionat de o veste sau de o întîmplare neaşteptată şi neplăcută, este compusă din *săraca* + *mi* + *de* + *mine* (cu reducerea lui *mi* la *n* din cauza lui *de* următor, ca în *îmi dai >? dai)* [6].

Interjecția *premelege* nu e înregistrată de nici unul dintre dicționarele noastre, dar e cunoscută de Sadoveanu, probabil din limba vorbită *(Ştii şi tu poveşti, Altîn-Ghiul? ~ Ştiu, mâria-ta! – **Premelege!** place-mi să te ascult; spune.* o. xv 380). Ea provine, desigur, din expresia *pre legea mea,* folosită pentru a întări cele spuse de cineva. Formația este semianalizabilă, prima ei parte nemaifiind clară.

§ 236. Dintr-o interjecție şi o prepoziție s-a format interjecția compusă *vaide* (pornindu-se de la contexte ca : *vai de noi, vai de păcătoşi* etc), întîlnită numai în limba veche. în secolul al XVI-lea această interjecție forma o unitate ai cărei termeni nu mai erau analizați separat, deoarece ea apare urmată de prepoziția *de : **vaide** de toți păcătoşii* (cc_2 41).

§ 237. Dintr-o interjecție şi o conjuncție sînt probabil alcătuite interjecțiile *iacă (ia + că)* [7] şi *iacătă* (din *iată,* împrumutat din bulgară, şi *că,* cu metateză[8]). Ambe[7]e interjecții compuse sînt vechi în limbă: *iacă* e atestat în secolul al XVI-lea (GCR I 35/9), iar *iacătă* la sfîrşitul secolului al XVII-lea (AMM. CAR.). După cum reiese din citate, atît *iacă,* cît şi *iacătă* erau neanalizabile în perioada apariției lor în scris.

§ 238. Interjecția *Jiop-aşa,* folosită cînd se saltă un copil pe genunchi sau se ridică în brațe, se analizează astăzi ca fiind formată din interjecția *hop* şi adverbul *aşa.* Termenul final al compusului reprezintă însă te. *paşa,* interjecția fiind împrumutată de noi (ca şi de greci) din limba turcă[9].

§ 239. Despre istoricul interjecțiilor compuse nu putem vorbi, deoarece izvoarele atestă prea puține formații aparținînd acestei părți de vorbire (caracteristice limbii vorbite).

[5] Cf. Al. Graur, în BL IV (1936) 111, 112.
[6] Cf. IORDAN, STIL. 36.
[7] Cf. DA, s.v. *iacă.*
[8] Cf. DA, s.v. *iată.*
[9] Gf. Al. Graur, în GR. s. vi (1934) 330.

EVOLUȚIA COMPUNERII ÎN LIMBA ROMÂNĂ

§ 240. Din observațiile de natură istorică făcute la fiecare tip de compuse în parte se pot trage unele concluzii privitoare la evoluția procedeului compunerii[1].

în istoria compunerii româneşti se pot desprinde trei perioade principale :

A. perioada veche, care cuprinde epoca de început a limbii române, pînă la apariția primelor texte;

B. perioada medie, care cuprinde secolele al XVI-lea, al XVII-lea şi o parte din secolul al XVIII-lea (pînă pe la 1770-1780);

C. perioada modernă, care începe spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi se continuă pînă în zilele noastre.

A. Perioada veche, care este cea mai lungă, este şi cea mai puțin cunoscută. Sărăcia atestărilor nu ne permite să caracterizăm cu certitudine această epocă. Anumite presupuneri pe care le putem totuşi face se bazează pe formațiile moştenite din latină, de altfel foarte puțin numeroase, întîlnite în'limba populară şi consemnate mai tîrziu în scris, pe situația din celelalte limbi romanice, inclusiv din idiomurile de la sudul Dunării, şi pe cuvintele româneşti (cele mai multe fiind toponimice) din documentele slavo-române.

Considerăm deci ca probabilă existența următoarelor tipuri de cuvinte compuse:

Substantive în alcătuirea cărora intră :
a) substantiv + adjectiv : *miazăzi, Vale-Largă ,*
b) numeral + substantiv : *primăvară;*
c) substantiv + substantiv cu aceeaşi formă cazuală : *Dumnezeu;*
d) substantiv + substantiv în genitiv: *limba-boului, Gura-Jilțului;*
e) substantiv + verb : *cîrneleagâ;*
f) prepoziție + substantiv : *(sub)suoară, între-Boile;*
g) substantiv + prepoziție + substantiv : *Unghiul-cu-Frasini ;*

[1] Gf. Finuța Asan et Fulvia Ciobanu, *Â propos de Vevolution de la composition des mots en Toumain,* comunicare ținută la Al X-lea Congres Internațional al Lingviştilor, Bucureşti, 1967.

h) substantiv + prepoziţie + adverb : *Scheii-de-Jos;*

i) element de compunere + cuvînt românesc : *protovistier, Ungrovlahia.*

Tipurile *a, b, c* şi *d* sînt moştenite din latină, primul fiind reprezentat atît prin formaţii latineşti păstrate, cît şi prin creaţii româneşti, al doilea şi al treilea prin formaţii latineşti, iar al patrulea, prin creaţii româneşti cu o structură identică cu a celor din latină.

Celelalte tipuri nu sînt moştenite. Ele cuprind, cu excepţia ultimului, compuse care au luat naştere în româneşte. Exemplul dat sub *e* ca şi primul de sub / sînt păstrate din latină, dar acolo ele nu erau compuse, ci grupuri de cuvinte (care s-au sudat mai tîrziu). Formaţiile de sub *i* sînt împrumutate.

Adjective formate din: adjectiv + adjectiv *(dulcamar)* şi substantiv + adjectiv *(codalb),* moştenite din latină (primul sigur, al doilea probabil).

Adverbe din prepoziţie + adverb *(aproape)* şi prepoziţii din prepoziţie + prepoziţie *(după),* de asemenea moştenite din latină.

^ Dintre numerale, cel puţin trei serii *(unsprezece, doisprezece* etc, *douăzeci, treizeci* etc, *douăzeci şi unu, douăzeci şi doi* etc.) existau în această perioadă, fiind compuse, primele două după model slav, iar cel de-al treilea, probabil după model latin sau slav.

^ în ce priveşte pronumele şi conjuncţia este greu de precizat dacă româna a păstrat din latină anumite tipuri de compuse (cîteva pronume a»u fost moştenite: *acesta, acela* etc). Unele dintre formaţiile atestate în secolul al XVI-lea au fost desigur create mai înainte.

B. Perioada medie se caracterizează printr-o dezvoltare considerabilă a procedeului compunerii.

O dată cu apariţia primelor texte româneşti se observă o strînsă legătură între compunere şi stilurile limbii scrise şi, în acelaşi timp, o -diferenţiere între scrierile traduse şi cele originale în privinţa numărului şi a felului compuselor. Scrierile traduse conţin un număr mare de substantive, adjective şi verbe compuse. Acestea sînt în majoritate creaţii cărturăreşti, calcuri după slavă, mai puţin după greacă, latină şi maghiară, folosite de traducători pentru a reda în limba română o serie de termeni compuşi (mai ales din domeniul religios), întâlniţi în textul original. Deşi cele mai multe dintre aceste compuse nu au circulat în afara limbii scrierilor bisericeşti şi nu se mai întîlnesc ulterior, ele au importanţă pentru istoria compunerii româneşti: unele dintre aceste formaţii au întărit tipuri de compunere moştenite din latină, altele au pus bazele nnor tipuri noi.

Textele originale (mai numeroase, după cum se ştie, în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea) atestă şi ele substantive şi în'mai mică măsură adjective şi verbe compuse. Dacă numărul total al acestora este mai mic •decît al celor din traduceri, în schimb proporţia formaţiilor populare fără model străin faţă de cea a calcurilor este aici mult mai mare, ceea ce demonstrează caracterul viu al compunerii. Prin conţinutul lor, scrierile

«originale, mai ales cele istorice din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea oferă prilejul întrebuinţării unor termeni compuşi care nu au fost înregistraţi în secolul anterior, dar care circulau probabil oral de multă vreme

Din materialul cercetat reiese că în secolele al XVI-lea—al XVIII-le «erau folosite 8 tipuri principale (prin bogăţie, productivitate şi frecvenţă de substantive compuse. Şase dintre acestea, mai vechi, *a, c, d,f, g* şi *h* c sub A s-au îmbogăţit substanţial, în special prin calcuri *(bună-vestir <argint-tăietoriu, a-legiei-călcătoriu, fără-lege, de-lege-călcătoriu, de-nou-rrăsc diti),* dar si prin creaţii fără model străin *(lemn-cîinesc, ochiul-boulu demîncare, 'Cetatea-de-Baltă, Suciul-de-Sus).* încă două tipuri principal In această perioadă sînt cele alcătuite din adverb -f substantiv, mai al <calcuri *(potrivă-dare),* şi din adverb + adjectiv sau adverb, calcuri *(ma mulţii)* şi formaţii originale *(mai-susul).*

Scrierile din această perioadă atestă aproximativ 10 tipuri de com puse secundare (ca bogăţie, productivitate şi frecvenţă). Trei dintre el -^erb + substantiv, numeral + substantiv şi compuse în alcătuirea căror intră elemente fără existenţă independentă în română, au fost pomenit ;şi mai sus, în paragraful consacrat perioadei vechi. Primele două cuprin atît formaţii originale *(batgioc, Frige-Vacă, Şapteochi),* cît şi calcu *(întăniu-născut, Aleargă-Cale),* iar ultimul este reprezentat prin împru muturi *(filosof, blagoslovenie).*

Celelalte tipuri, neîntîlnite mai înainte, de exemplu: pronum <articol) demonstrativ + prepoziţie + adverb, pronume (articol) demon strativ + adjectiv, adjectiv + prepoziţie + substantiv şi articol posesiv pronume etc, constau numai din formaţii cu totul izolate (ca : *Cel-de-Su eel-pădureţ,* fără model străin; *toată-spre-arderea, al-său,* calcuri).

Categoria adjectivului este mai slab reprezentată decît cea a sub stantivului. Se observă în general numărul mic al formaţiilor fără mod străin, faţă de calcuri. Adjectivele compuse atestate în perioada med pot fi grupate în 4 tipuri principale şi 6 secundare. Dintre tipurile prin cipale, două (adjectiv+adjectiv şi substantiv+adjectiv), menţionate şi perioada veche (vezi mai sus A), sînt acum îmbogăţite cu exemple no calchiate *(bunru-govitoriu, plod-purtătoriu)* sau, rar, originale *(alb-galber* «Celelalte două tipuri principale din această perioadă (adverb + adject ;şi prepoziţie + substantiv sau adjectiv substantivizat + adjectiv) cu prind numai calcuri *(binre-supuietoriu, de-Dumnezeu-purtător, atotp ternic),* în tipurile secundare se încadrează puţine adjective: cele fo mate din prepoziţie + substantiv, calcuri *(fără-cale)* şi creaţii origina *(cuminte)* ; din prepoziţie + adjectiv substantivizat + prepoziţie + ve *(jertfe,* ***cu-întregul-de-ars)*** şi din pronume + adjectiv *(şie-stăpinito* «calcuri; din adverb + verb reflexiv *(cumsecade)* şi din prepoziţie + artic Tiehotărît (sau numeral) + substantiv *(deopotrivă),* create fără mod străin, şi cîteva adjective în alcătuirea cărora intră elemente de comp nere, mai ales împrumuturi *(blagocestiv, aftocrator).*

Şi mai puţin numeroase decît adjectivele sînt verbele compus

Din cele dona tipuri de verbe compuse întîlnite în textele perioadei medii, numai unul este reprezentat prin mai multe formații, celălalt fiind foarte sărac. Categoria principală este cea a verbelor alcătuite din adverb (sau adverb cu valoare substantivală) + verb. Compusele de acest tip sînt calcuri *(binecuvînta, binevoi).* Din cea de-a doua categorie* secundară face parte numai *mulțumi,* creat (în mod diferit de toate formațiile discutate pînă acum) atît pe calea compunerii, cît şi a derivării de la grupul *mulți ani.*

Pronumele, numeralele, prepozițiile, conjuncțiile şi mai ales adverbele sînt bogat reprezentate (prin tipuri şi prin formații) şi frecvent folosite, atît în traduceri, cît şi în scrierile originale, fiind în general creații populare, fără model străin *(dînsul, dintîi, deseară, despre, fiindcă).* Pe lîngă compusele din perioada anterioară (vezi mai sus A), simțite acum cuvinte simple, textele prezintă un număr mare de exemple (pentru care vezi capitolele respective).

C. în perioada modernă, pregătită treptat încă din ultimele decenii ale secolului al XVII-lea, compunerea continuă să se dezvolte, stabilindu-se, în linii mari, caracteristicile ei actuale. Modificările intervenite se datoresc mai multor factori, dintre care se situează pe primul plan următorii:

a) dezvoltarea stilurilor moderne ale limbii literare (ştiințific, publicistic, administrativ etc.) şi, în acelaşi timp, diminuarea importanței stilului religios;

b) înlocuirea modelelor de compunere vechi slave cu altele, în primul rînd romanice, dar şi latine, greceşti, ruseşti etc.

în funcție de stilurile limbii se constată unele diferențieri în ce priveşte numărul compuselor şi preferința pentru o cale sau alta de formare a lor. Astfel, în stilul ştiințific se înregistrează, în special la sfîrşitul! secolului al XVIII-lea şi în primele decenii ale secolului al XlX-lea, cînd se simțea necesitatea creării unei terminologiii moderne, un mare număr de calcuri (după greacă, latină etc, modelele fiind cunoscute direct din aceste limbi sau prin filieră rusă, franceză etc). Cele mai multe dintre aceste calcuri, care au circulat un timp paralel cu modelele lor, împrumutate ca atare, au dispărut ulterior, fiind înlocuite de acestea, de alte împrumuturi sau de calcuri mai noi *(asemenea-lăturat — echilateral; feritun — paratrăsnet* etc). S-au făcut şi unele încercări (mai ales de către purişti) de a înlocui neologisme cu compuse create ad-hoc *(ăe-gît-legău, lungo-foco-vărsătoriu).* Aceste încercări, după cum se ştie, au eşuat. în cursul secolului al XlX-lea şi la începutul secolului nostru atît stilul ştiințific, cît şi cel publicistic continuă să se îmbogățească cu compuse,, mai ales calchiate (îndeosebi după franceză, dar şi după germană, engleză etc), în timp ce în beletristică şi în limba vorbită apare un număr mai mic de compuse, acestea fiind, în general, creații fără model străin.

Deosebirile existente în epoca anterioară între compusele popular şi cele culte sînt acum mult mai puțin nete. Adeseori despre unele formaț nici nu se mai poate afirma cu certitudine dacă sînt populare sau cult

în zilele noastre, mai ales în publicistică, foarte multe dintre crea țiile noi sînt cuvinte compuse. Este demn de remarcat faptul că aceste com puse sînt în majoritate formații ocazionale, fără model străin (mai ale substantive : *balcon-expoziție, cuvînt-cadavru),* ceea ce constituie un in diciu al vitalității compunerii în limba literară actuală.

Trecînd la analiza părților de vorbire compuse, constatăm că sul stantivul prezintă 8 tipuri principale şi aproximativ 20 de tipuri secur dare. Formațiile păstrate sînt în majoritate creații populare şi în mic măsură calcuri. în ce priveşte tipurile principale, 4 sînt aceleaşi ca şi î perioadele anterioare : substantiv -f adjectiv, substantiv + substantiv c formă de nominativ-acuzativ, substantiv + substantiv în genitiv şi sul stantiv + prepoziție + substantiv.

Primele două, substantiv + adjectiv şi substantiv + substantiv c formă de nominativ-acuzativ, s-au îmbogățit atît prin calcuri *(scur circuit, clarobscur),* cît şi prin creații originale *(vorbă-lungă, bloc-turn* eelelalte două : substantiv + substantiv în genitiv, substantiv + pr poziție + substantiv cuprind mai ales formații populare, probabil ma vechi *(floarea-soarelui, buhai-de-baltâ),* dar şi creații noi, în special calcu *(roza-vînturilor, iarbă-ăe-mare).* Alte patru tipuri principale sînt urm toarele: numeral + substantiv, verb la un mod personal însoțit de al părți de vorbire, substantive în alcătuirea cărora intră elemente de con punere şi substantive din abrevieri. Primele trei, secundare în perioad anterioară, s-au dezvoltat acum : au apărut noi substantive din numer şi substantiv, calcuri *(triplu-salt)* şi, mai puțin, compuse fără model stră *(unsprezece-metri),* substantive care conțin un verb la un mod persona în primul rînd formații de limbă vorbită *(papă-lapte),* dar şi calcu *(apără-roate);* categoria substantivelor în structura cărora intră elemen de compunere a crescut foarte mult, mai ales prin împrumuturi şi calcu *(termometru, semidrcaptă).* Categoria substantivelor compuse din abrevie este cea mai nouă şi mai puțin importantă pentru limba comună *(C.F. T.A.8., Bomarta).*

în ce priveşte productivitatea în limba actuală, dintre toate tipuri principale pe primul loc se situează substantivele compuse din do substantive cu formă de nominativ-acuzativ, substantivele în alcătuir cărora intră elemente de compunere şi substantivele compuse din abrevie

Tipurile secundare sînt, în această perioadă, numeroase. Categorii de substantive compuse din prepoziție + substantiv, substantiv + pr poziție + adverb, adverb + substantiv şi adverb + adjectiv sau adver principale în limba veche, devin acum secundare.

Dintre celelalte tipuri secundare întîlnite în epoca modernă şi c prinzînd un inventar mai mult sau mai puțin redus de compuse me ționăm numai cîteva : prepoziție + verb la supin *(ăescăzut),* numeral

prepoziţie + substantiv *(jumătate-de-pasăre),* prepoziţie -f adjectiv substantivizat + substantiv *(atotştiinţă),* pronume (articol) demonstrativ + (adverb +) adjectiv *(cel-pierit, ăl-mai-rău).*

în perioada modernă există 3 tipuri principale şi 7 secundare de adjective compuse. Dintre cele 4 tipuri principale întîlnite în perioada, medie (din care s-au păstrat aproape toate formaţiile populare atestate^ dar numai cîteva calcuri), două, şi anume adjectiv + adjectiv şi adverb + adjectiv, au rămas importante, îmbogăţindu-se în decursul timpului prin împrumuturi, calcuri *(marxist-leninist, clarvăzător)* şi creaţii originale *(Conservatorul* ***filarmonic-drarnatic,*** *roşu-închis).* Ele şi-au păstrat caracterul productiv pînă astăzi, putînd forma oricînd compuse noi. Al treilea tip principal este cel al adjectivelor în structura cărora intră elemente inexistente independent în română *(biped, cvasiunanim),* formate şi dezvoltate paralel cu substantivele de acelaşi fel.

Tipurile adjectivelor formate din substantiv + adjectiv şi din prepoziţie + substantiv (sau adjectiv substantivizat) + adjectiv, principale în perioada medie, au devenit acum secundare. Ele înregistrează cîteva formaţii noi: primul, calcuri *(nord-american),* ultimul, creaţii originale cu caracter livresc *(atotdominator).*

Tipurile vechi de adjective ai căror termeni sînt o prepoziţie şi un substantiv *(cuminte),* un adverb şi un verb reflexiv *(cumsecade),* o prepoziţie, un articol nehotărît (sau numeral) şi un substantiv *(deopotrivă)* rămîn în continuare neproductive. Acestora li se adaugă adjectivele formate dintr-un participiu negativ în interiorul căruia este intercalat un adverb *(nemaipomenit)* şi din prepoziţie + substantiv + prepoziţie -ţ- substantiv *(spre-facere-de-olei* „oleaginos").

Verbele încetează să mai fie construite din aceleaşi elemente ca în perioada anterioară (se păstrează totuşi creaţii ca *binecuvînta, binevoi).* Singurul tip nou şi important care s-a dezvoltat treptat, în special prin împrumuturi şi calcuri, este cel al verbelor în structura cărora intră elemente de compunere *(electrocuta, legifera).*

La celelalte părţi de vorbire : pronume, numeral, adverb, prepoziţie şi conjuncţie, nu se poate vorbi de o îmbogăţire substanţială a inventarului în perioada modernă şi cu atît mai puţin de o sporire însemnată a categoriilor.

Tipurile existente, în general constituite înainte de secolul al XlX-lea,, sînt reprezentate, în cea mai mare parte, prin formaţii din perioada anterioară.

§ 241. Comparînd părţile de vorbire din punctul de vedere al compunerii cuvintelor, constatăm că substantivul a fost în limba veche şi este pînă astăzi reprezentat prin cele mai multe exemple. Această constatare nu este surprinzătoare, deoarece categoria substantivului este în

general mai bogată decît fiecare dintre celelalte clase lexico-gramaticale (fapt explicabil prin numărul mai mare al ,,obiectelor" în raport cu ce al ,,însuşirilor", al ,,acţiunilor" etc). Dintre formaţiile vechi s-au păstrat puţine, în schimb au apărut cu timpul altele noi (mai mult sau mai puţin durabile, la rîndul lor). Adjectivele compuse, destul de numeroase, atît în limba veche, cît şi în vremea apropiată de noi, dar mai puţine decît substantivele, sînt în general altele astăzi decît cele întîlnite în textele vechi. Compunerea verbală este slab dezvoltată; dintre atestările vechi s-au menţinut numai cîteva, la ele adăugîndu-se puţine formaţii noi O caracteristică a pronumelor, numeralelor, adverbelor, prepoziţiilor ş conjuncţiilor compuse o constituie relativa stabilitate a inventarului lor majoritatea exemplelor se întîlnesc atît în textele vechi, cît şi în cele de mai tîrziu. Dintre aceste părţi de vorbire, adverbele sînt cele mai numeroase. Interjecţii compuse, după cum s-a mai spus, au fost şi sînt relativ puţine.

Mai trebuie adăugat că proporţia compuselor faţă de cuvintele necompuse este mult mai mare la pronume, numeral, adverb, prepoziţie şi conjuncţie decît la substantiv, adjectiv şi verb.

în zilele noastre, printre creaţiile noi, mai ales ocazionale, se înregistrează substantive, adjective şi, în mică măsură, verbe şi prepoziţii

în ce priveşte repartiţia stilistică a compuselor se observă că substantivul, adjectivul şi verbul prezintă o mai mare bogăţie şi varietate de exemple în limbajul cultivat (în trecut în limba scrierilor religioase, iar astăzi, în special în stilul tehnico-ştiinţific şi în cel publicistic), decît în cel popular. Dimpotrivă, celelalte părţi de vorbire apar cu precădere în vorbirea populară. Există diferenţe între limbajul cult şi cel popula şi în privinţa sferelor semantice reprezentate prin compuse. în limba populară se întîlnesc mai ales nume de plante, de păsări, de peşti, de insecte, de obiecte uzuale, de boli, de culori, de gusturi, pe cîtă vreme în cea cultă, în special nume de obiecte, de fenomene, de însuşiri, de acţiuni din domeniul cultural.

§ 242. Din faptele expuse mai' sus se pot desprinde următoarele concluzii:

a) Dintre tipurile de compuse existente în latină, româna a moştenit numai cîteva, reprezentate printr-un număr restrîns de exemple (adesea neanalizabile sau semianalizabile pentru români).

b) Evoluţia compunerii româneşti de-a lungul celor trei perioade stabilite de noi se caracterizează printr-o necontenită creştere, atît a numărului de tipuri, cît şi a inventarului celor mai multe dintre ele. Partea de vorbire cea mai bogată în exemple este substantivul.

c) în dezvoltarea compunerii româneşti se disting două momente mai importante: secolul al XVI-lea şi sfîrşitul secolului al XVIII-lea— începutul secolului al XlX-lea. Deşi multe dintre compusele apărute acum, împrumuturi şi calcuri, nu s-au păstrat, ele au contribuit atît la

întărirea tipurilor mai vechi, cît şi la constituirea unor tipuri de compunere noi. în acest sens, rolul precumpănitor l-au avut desigur formaţiile analizabile şi în mai mică măsură cele semianalizabile.

d) Compunerea românească nu a fost şi nu este egal reprezentată în toate aspectele limbii. Ea este în ansamblu mai bogată şi mai variată în limbajul cultivat decît în cel popular.

e) în general se poate vorbi de o continuitate a principalelor tipuri de compuse şi totodată de îmbogăţirea lor treptată. Acest fapt, ca şi sporirea însemnată a numărului de tipuri secundare demonstrează creşterea capacităţii limbii actuale de a folosi compunerea ca unul dintre procedeele principale de îmbogăţire a lexicului.

LISTA PRINCIPALELOR ELEMENTE DE COMPUNERE

1. Lista care urmează a fost întocmită pe baza cuvintelor compuse înregistrate în DA, DLR, DN (ediţia a Il-a) şi completată prin lectura întîmplătoare a unor periodice culturale şi ştiinţifice (,,Contemporanul", „Studii şi cercetări de inframicrobiologie" etc).

2. Au fost cuprinse în listă elementele de compunere care apar în cel puţin două formaţii:

— temele străine *(bio-* din *biolit, biologie; botrio-* din *botriocefal, botriomicoză; pluri-* din *pluricelular* etc), inclusiv cele identice din punct de vedere formal şi semantic cu cuvinte româneşti *(aero, -i-* din *aerodrom, aeroplan; magneto-* din *magnetofon, magnetometru* etc);

— cuvintele străine *(bas(a)* din *baş-ceauş, capegi-başa; oeto-* din *octofor, octogon, octopod, octosilabic; port-* din *portaltoi, portavion, portbagaj, porthartă* etc);

— elementele de compunere cu aspectul unor cuvinte, avînd la finală un sufix sau o desinenţă *(-dezie* din *geodezie; -lignos* din *pirolignos ; -olină* din *gazolină, lanolină, valvolină', -scopie* din *dactiloscopie, gastroscopie, radioscopie);*

— elementele de compunere care au luat naştere din fragmente ale unor cuvinte şi care se comportă în compunere ca temele propriu-zise *(-buz* din *autobuz, troleibuz-, -tron* din *betatron, ciclotron* etc).

în mod excepţional, au fost incluse şi elemente care apar într-un singur compus, dacă acesta din urmă este frecvent folosit (de ex. *cunei-* din *cuneiform)* sau dacă elementul în discuţie are ca omonim un alt element bine reprezentat, cu care ar putea fi confundat (de ex. omo_2- „crud" numai în *omofag,* *omo*$_z$- „umăr" numai în *omoplat,* dar *omo*$_x$_ „acelaşi" în *omofon, omoform, omogen, omonim* etc).

Nu au fost incluse în listă :

— temele desprinse din cuvinte româneşti *(guşo-* din *guşogen; apo-* din *apometru* etc);

— temele provenite de la nume de popoare *(afro-, franco-, indo-, italo-* etc);

— temele provenite de la nnme proprii care nu s-au depărtat din punct de vedere semantic decît în mică măsură de înțelesul lor inițial *(danto-* din *dantolog,* de *l& Dante).* Temele de acest tip au fost însă inserate în listă cînd au căpătat în compuse un sens nou *(venero-* „boală venerică" din *venerolog, venerologie,* de la lat. *Yenus, Veneris).*

3. Elementele analizabile, derivate cu prefixe (de exemplu *aniso^* din *anisometrie,* format din prefixul *an-* şi tema *iso-)* sau compuse la rîndul lor *(sporangi-* din *sporangifor,* format din cuvîntul *spor* şi tema *angi-),* nu sînt menționate în listă ca atare. Cînd părțile lor alcătuitoare sînt de asemenea elemente de compunere (de exemplu *iso-, angi-),* ele se găsesc inserate la locul lor alfabetic, dacă îndeplinesc condițiile de la punctul 2.

4. Cu virgulă între ele se enumera variantele fiecărui element de compunere (inclusiv cele grafice), menționîndu-se în primul rînd forma cea mai frecventă : *acvi-, acva-, aqua-; alumino-, alumo-.*

în paranteză se dau elementele de compunere cu aspect de cuvînt, care sînt formate dintr-o temă şi un sufix sau o desinență : *-crat (-cratic, -orație); telino-, -i- (-tehnie).*

Cu ajutorul cratimei aşezate înaintea sau în urma elementului se indică poziția inițială sau finală a acestuia : *liorti-, -scop.* Absența cratimei arată că elementul de compunere se întîlneşte atît pe primul, cît şi pe ultimul loc: *gin, pitec, scaf.*

Dacă elementul de compunere inițial se foloseşte cu sau fără vocală finală, vocala este pusă în paranteză: *aden(o)-, alcal(i)-.* Posibilitatea întrebuințării unui element de compunere cu două vocale finale diferite este marcată prin menționarea celei de-a doua vocale după virgulă : *aero-, -i-; primi-, -o-.*

între ghilimele sînt date sensurile de bază pe care elementele le au în compusele româneşti. Acolo unde există mai multe variante şi mai multe sensuri, acestea din urmă nu corespund toate fiecărei variante în parte (de exemplu: *cosm(o-), cosmeto-* ,,univers", „cosmetică", cel dintîi din *cosmogonie, cosmografie,* al doilea din *cosmetologie).* îfu se explică nici semantic şi nici etimologic elementele de compunere din paranteză, cititorul putîndu-se orienta după sensul şi etimonul elementului cap de serie.

în ce priveşte etimologia, se indică cuvîntul din limba (sau «din limbile) de origine, precedat de elementul de compunere, atunci eînd acesta din urmă a.existat în limba respectivă, fără a se menționa (mile de pătrundere în româneşte. Nu a fost specificat sensul etimonului decît atunci cînd el diferă mai mult sau mai puțin de cel al elementului de compunere : *ftizio-* „tuberculoză" (gr. φθίσις „decădere, distrugere, pierdere") ; *foto-, fos-* „lumină", „fotografie, fotografic" (gr. cpofc, qforo^ „lumină").

Abrevierea *lat. mod.* înaintea etimonului indică o formație savantă creată într-o epocă tîrzie, începînd cu evul mediu, după modelul cuvintelor latineşti; abrevierea *gr.* indică originea greacă sau neogreacă a etimonului.

Variantele care încep cu altă literă decît forma menționată mai întîi se găsesc inserate şi la locul lor alfabetic, cu trimitere la forma de bază.

i/accelero- „accelerație" (lat. *acceleratio)*
J acet(o, i)- „acid acetic" (lat. *acetum* „oțet")
uaceton- „acetonă" (lat. *acetum* + gr. -cavyj)
J acidi-, -o- „acid, aciditate" (lat. *acidus* „aciu")
Jaero- „ascuțit", „extremitate, vîrf", „extrem" (gr. dxpo-, axpo<;)
actin(o)- „rază, radiație" (gr. dxTic, axiivo?)
v *acu-* „ac" (lat. *acu-, acus)*
x/acvi-, acva-, aqua- „apă" (lat. *aqua-, aqua)*
J aden(o)- „glandă" (gr. dSvjv)
J aero-, -i- „aer", „avion, aviație" (gr. dvjp, lat. *aer* „aer")
-agog, -gog (-agogic, -agogie) „care conduce", „care provoacă" (gr. dcyco „care conduce")
-agorie (-agoric) „redare, prezentare" (gr. d^opetietv „a vorbi")
xfpigro-, -i- „agricultură, agricol" (gr. âypcs, lat. *ager, agri* „ogor, cîmp
v *albumin(o)-* „albumină" (lat. *albumen, albuminis)*
w *alcal(i)-* „alcalin" (arab. *al-Jcali* „plantă marină")
valgo₁- (-algie) „durere" (gr. *cti^oț)*
^ *algo₂-* „algă" (lat. *alga)*
j alo- „altul, diferit" (gr. *ăllo-,* aXXoc)
alți- „înălțime, altitudine" (lat. *alti-, altus* „înalt")
J alumino-, alumo- „aluminiu" (engl. *alumin^m)*
v/ *ambi-* „amîndoi" (lat. *ambi-, ambo)*
-ambul „care merge, umblă" (lat. *ambulare)*
\j amfi- „în două feluri", „de jur împrejur" (gr. *ă[i(ți-, ă^i* „împrejur, mijloc, din amîndouă părțile")
V *amigăal-* „amigdală" (gr. dfiuygdXT) „migdală")
J amilo- „amidon" (gr. ajxuAov)
ampzlo- „viță de vie" (gr. *ătrnelo-,* auraXo^)
, *amplexi-* „care îmbrățişează" (lat. *amplex-, amplexus,* part. de la *a plector)*
v anatomo- „anatomic" (lat. *anatemia,* gr. cr.ocTcpiîa)
/andr(o)- „bărbat", „masculin" (gr. dvSpo-, dvrp, dv8pc<; „bărbat")
angmo- „vînt" (gr. dvspto-, *ave\xoc)*
angelo- „înger" (gr. ayysXo^, lat. *angelus)*
jamşi(o)- „vas (sangvin, limfatic), canal", „receptacul" (gr. dyysTov)
anlo- „floare" (gr. dv6o-, av6o<;)
antraco- „cărbune" (gr. ocv6poc£, avepcxo^)
__Jantrop(o-) „om" (gr. dvOpocTio-, ocvOpcaTuo^)
api- „albină" (lat. *apis)*
^araim- „pînză de păianjen" (gr. depa^vo-, apa/vv.)
/arbori- „arbore" (lat. *arbor)*
areo- „densitate" (gr. dp<aLo-, dpaic<; „subțire")
,.. *arginti-, -o-* „argint" (lat. *argentum)*
argl\iro-, argir (-arghirie) „bani" (gr. dp*^upo-, apyupo<s ,.argint")
argili- „argilă" (lat. *argilla)*
-arh (-arhie) „şef, conducător" (gr. -apxo<;, dp^cs, dpx^ „început; foiț autoritate")

J *arhe(o)-* „vechi" (gr. dpxocio-, dpxaîos)
j *arier-* „în urmă" (fr. *arriere)*
j *arisio-* „nobil" (gr. dcpicreo-, apiaros „cel mai bun")
J *aritmo-* „număr" (gr. âpi6jx6$)
apteri (o)- „arteră" (gr. **dpTY**]pta, lat. *arteria)*
j *cvrtr(o)-G (-artrie)* „articulație" (gr. dp6p-, apOpov)
J *aster(o)-* „stea" (gr. **darspo-, dcrYjp)**
J *astro-* „stea" (gr. dcrrpo-, **acrrpov)**
atero- „depozit de diverse substanțe format pe pereții interiori ai arterelor" (gr. d6dpa, d0v)pa „fiertură groasă")
-atlon „probă, exercițiu" (gr. -aGXov, &GXov „luptă")
atmo- „aer" (gr. dmo-, *OL-C^LOC,* „abur")
J *audio-* „auz" (lat. *audire)*
J *auri-, aureo-* „aur" (lat. *auri-, aurum)*
v *aut(o)-* „însuşi, singur", „automobil, maşină" (gr. dko-, ocutos „însuşi")
v *avan-* „înainte" (fr. *avânt)*
,< *avi-* „pasăre" (lat. *aui-, auis)*
jaxio- f-axie) „valoare" (gr. a£t,o<; „care valorează")
v *axono-* „axă" (gr. a^cov)
j# *ylbaei-* „bacă" (lat. *bacca)*
bacili- ,,bacil" (lat. *baoillus)*
bacteri(o)- „bacterie" (lat. mod. *bacterium,* gr. paxryjpiov „bastonaş")
-bal „minge" (engl. *ball,* germ. *Ball,* fr. *balle)*
balneo- „de băi, balnear" (lat. *balneum* „baie")
bar(o-, -i-) „greutate", „presiune", „grav" (gr. pdpos „greutate", papus „greu, adînc, profund")
bas (a) „conducător, şef", „de frunte" (tc. *bas)*
bati-, -o- (-bată) „adîncime" (gr. (3a6u-, pd0os)
benz(o)- „benzen" (arab. *luban jawi* „tămîie de Java")
bi-, bis- „doi, de două ori, dublu" (lat. *bi-, bis-, bis)*
biblio- „carte" (gr. (îi{3Xio-, pipXtov)
bili- „bilă, fiere" (lat. *bilis)*
bio- (-bioiic, -bioză) „viață" (gr. fko-, *fiioț)*
blago- „bun" (v.sl. *blago-, blagu)*
blasto-, „germen, embrion" (gr. pXatrro-, |3Xacrr6s)
bleno- „mucoasă" (gr. pXsvvos, pXsvva)
bogo- „Dumnezeu" (v.sl. *bogo-, bogu)*
botrio- „ciorchine" (gr. (3oTpuo-, (sotpik;)
bradi- „încetineală, încet" (gr. ppocău-, ppa&u<;)
brahi(o)-, -brah „scurt" (gr. ppax^-, Pp^X^)
branchi(o)- „branhii" (gr. Ppayxio-, Pp<*YX)
bronho- „bronhii" (gr. Ppoyxo-, Pp6yx&°0
bulbi- „bulb" (lat. *bulbus)*
-buz, -bus „vehicul pentru transportul în comun" (lat. *-bus* din *omnibus* „pentru toți" D. pl. de la *omnis* „tot")

cac(o)- „urît, rău, greşit" (gr. xaxo-, xaxo<; „rău")

calfi, o)- „frumos" (gr. xaXX(i, o)-, xaXo<;)
calei- „calciu" (lat. *calx, calcis* „var")
calco- • „metal", „fier" (gr. *XOLKXO-,* xaXxo^ „aramă")
colori- „căldura" (lat. *calori-, calor)*
carb(o-), carboni- „carbon" (lat. *carbo, carbonis)*
cardi(o)-ț -cară (-cardie) „inimă", „cârdie" (gr. xapăt-, xapSioc „in
cari (o)- „nucleu" (gr. xdpuov „nucă")
cârpo (carpie)* „fruct" (gr. xapTro-, xap7ro<;)
*earto-^* „hartă, grafie, plan", „carte de joc" (lat. *charta* „hîrtie, foaie")
caul(i-) „tulpină" (lat. *caulis)*
caus-', causto- „arsură, arzător" (gr. xocugto^)
ceco- „orb" (lat. *caecus)*
cefal(o-) (-cefalie) „cap" (gr. xsqraXo-, x£q:aXv])
cel(io)-, celo- „cavitate" (gr. xoiXo-, xotXo^ „scobit, adîncit", xoi vitate abdominală")
celotf „cer", „soare" (lat. *caelum* „cer")
celui-, celo- „celuloză" (lat. *cellula* „cămăruță")
cenfoi)- „general, comun" (gr. xoivo-, *XOI\6Q* „Iccmun")
ceno-, Iceno- „gol" (gr. xsvo-, x£\6ț)
cenți- „o sută, a suta parte" (lat. *cenți-, centum)*
centri-, -o- „centru" (lat. *centri-, centrum)*
cer, -ceras, cherato- „corn", „cornee" (gr. xepaio-, xlpas „corn")
cerco-, -cerc „coadă" (gr. xepxo<;)
cerebr(o)- „creier" (lat. *cerebrum)*
cero- „ceară" (lat. *cera,* gr. x^po-, x^pos)
cheiro-, chir (o)- „mînă, palmă", „membrană" (gr. xP°-? „
chemo-, -i-, chimi(o)- „chimie, chimic" (gr. x (^ „suc, zeamă")
chili- „chil" (gr, x°~? Z ^ j^ue? zeamă", lat. *chylus)*
chin- (-chineză, -cineză) ,,mişcare", „transformare" (gr. xivsiv)
cicl(o)- „cerc", „ciclu", „bicicletă" (gr. xuxXo-, xuxXoț „cerc")
-cid „a ucide" (lat. *caedere)*
cin(o)-, chino- „cîine" (gr. xuvo-, xucov)
cine-, cinemato- „mişcare", „cinematograf" (gr. xivr^a, xivYjțxaTos care")
cisto-, -i-* „băşică, vezică" (gr. xiicms)
cito-, -cit(ă) (-citoză) „celulă" (gr. xuto-, xistos „cavitate, recep
clast(o-) „a sfărîma" (gr. xxocgtos)
claustro- „loc închis" (lat. *claustrum* „barieră, zăvor")
clavi- (-clavă) „claviatură", „închis" (lat. *claui-, clauis* „cheie")
-claz (-clazie) „spărtură" (gr. xXdaic)
clepto- „a fura" (gr. xxe7tto-, xx^tciv)
climato- „climă" (lat. *clima, climatis,* gr. x>t[ia, xXi(jiaTo^ „încl pantă")
elino-, ecli- „înclinație", „pat" (gr. xXtvo-, xXtvsiv „a înclina", „pat")
cloro- „verde" (gr. z^P~> z^P^s)

-coli „a cultiva", „care locuieşte, trăieşte" (lat. *colere)*
col$_2$, cola- „clei, gelatină" (gr. xoXXoc „clei")
col$_1$(e)- (-colie) „fiere" (gr. xoxy)-, x·^))
coleo- „teacă, scoarţă" (gr. xoXso?)
coli- „col" (lat. *collum* „gît")
color(i-) „culoare" (lat. *color)*
colpo- „vagin" (gr. xoxTco;)
comedio- „comedie" (lat. *comoedia,* gr. xcouuoSta)
conchilio- „scoică" (gr. xoyxoXiov)
condrio- (-condrie) „cartilaj", „granulă" (gr. x°·§P·^)
coni$_1$- „con" (lat. *eoni-, conus)*
coni$_2$(o)- „praf" (gr. xovi<;)
copro- ,,excrement" (gr. xorcpoţ)
corali- „coral" (lat. *corallum,* gr. xopdXXiov)
cord(o-) „coardă" (lat. *chorda,* gr. x°P<*°-? X°P<^)
cordi- (-cordie) „inimă" (lat. *cor, cordis)*
core(o)$_1$ „dans" (gr. x°?^*? X°P^°0
core(o)$_2$- „pupilă" (gr. xopy))
cortico- „scoarţă" (lat. *cortex, corticis)*
cosm(o-), cosmeto- „univers", „cosmetică" (gr. xoa^o-, x6<7fxo£ „ordine, ornament, univers")
cost(o)- „coastă" (lat. *costa)*
cotii- „cavitate" (gr. xoTUXY])
cox- „coapsă" (lat. *coxa)*
cranio- (-cranie) „craniu" (gr. xpavtov)
-crat (-cralic, -craţie) „putere" (gr. -xpxTy^, -xpana, xpxTo?)
-crazie „constituţie, temperament, predispoziţie" (gr. -xpacrwx, xpasis)
ereo- „carne" (gr. xpso-, xpea<;)
eresto- „util" (gr. *X9'1°™"i* XP^·'^)
cric(o)- „inel" (gr. xpixo?)
crio- „temperatură scăzută" (gr. xpuo^)
cripto- „ascuns, secret" (gr. *xpunzoţ)*
cris(o)- „aur" (gr. XP··°-? XP··^)
cristal(o)- „cristal" (gr. xpuciTaXXcx;)
crom(o-), cromato- (-cromie) „culoare" (gr. *xp^-, XP^'^TO-,* x?^ª)
cron(o-) „timp" (gr. xp°v°-> XP···^)
cruci- „cruce" (lat. *cruci-, crux)*
-cultor „care cultivă" (lat. *cultor)*
cunei- „cui" (lat. *cuneus)*
cupr(o, ij- „cupru" (lat. *cuprum)*
-cuspid „vîrf" (lat. *cuspis, cuspidis)*
cvadri-, -a-, -u-, cua&ri-, quadri- „patru" (lat. *quadri-, -u-, quattuor, quadrus)*
cvasi-, cvazi-, cuasi-, cuazi-, quasi- „pe jumătate, aproximativ, cam" (lat. *quasi-, quasi)*

dacrio- „lacrimă" (gr. Saxpu-, Sdxpu)
dactil(o)- „deget", „în legătură cu maşina de scris" (gr. SaxiruXo-, socxTu „deget")
dactilio- „inel" (gr. SaxTuXio^)
dec(a)- „zece" (gr. Ssxoc-, Ssxoc)
deci- „a zecea parte" *(l&t. deci-, decimus* „al zecelea")
declino- j,declinaţie" (lat. *declinare* „a se întoarce, a se îndepărta")
defecto- „defect" (lat. *defectus* „lipsă, distrugere, uzură")
dei- „zeu, Dumnezeu" (lat. *dei-, deus)*
delt- „triunghiular, în forma literei greceşti delta : A " (gr. ssxToc)
dem(o)- „popor, populaţie" (gr. sY)[AO-, *Sr^ioc,)*
demi- „jumătate" (fr. *demi)*
dendro- „arbore" (gr. SsvSpo-, SivSpov)
densi- „densitate" (lat. *densus* „des")
denti- „dinte" (lat. *dens, dentis)*
deonto- „datorie", „uzanţă" (gr. Ssov, ssovTo^ „ceea ce trebuie, ceea ce se cade")
dermat(o)-, dermfo-, -a-) „piele" (gr. Ssp(ji-, SepţxocTo-, Sspjxa)
desmo-, dezmo- „legătură, ligament" (gr. *Sea^o-,* §SCT(JI6<;)
dextro-, -dextru „dreapta" (lat. *dextro-, dexter, -tra, -trum)*
-dezie (-dezic) „a împărţi" (gr. Saisiv)
di- „doi, de două ori, dublu" (gr. St-, Ste)
diali- „separat" (gr. StaXustv „a separa")
-dicee „justiţie" (gr. -SLXY), sixy])
dico-, diho- „în două părţi" (gr. §LX°~? <Mx^)
-didact „care a învăţat" (gr. *SISOLGXZW)*
digiti- „deget" (lat. *digitus)*
dilato- „dilataţie" (lat. *dilatare)*
dinamo-, dinamio-, dina- (-dinamic) „forţă, energie", „dinam" (gr. Sovo Suvajjio-, Suvaₖai^ „putere")
dino- „uriaş" (gr. Ss^vo-, *Sewoţ* „groaznic, teribil")
dipl(o)- „doi, dublu" (gr. StjrXo-, Si7rXoo^)
dipso- (-dipsie) „sete" (gr. Si^o-, Si^a)
dis- „greu, dificil", „anormal" (gr. §ua-)
-doc „prin care trece" (gr. §oxo^ „care poate conţine")
dodeca- „doisprezece" (gr. SwSsxoc-, ScoSsxa)
doliho-, dolico- „alungit, lung" (gr. *Bolixo-,* SoXtx<k)
doxo-, -dox (-doxie) „părere, credinţă", „glorie" (gr. So^o-, So^a)
dromo-, -ărom(ă) „teren special amenajat (de obicei pentru curse de ca de motociclete etc.)", „drum" (gr. Spo^o-, Spopio?)
droso- „rouă" (gr. *Spoao-,* Spocro?)
-duet „care duce" (lat. *ductus,* part. de la *ducere)*
du(o)- „doi" (lat. *du(o)-, duo)*
duro- „duritate" (lat. *durus* „tare, dur")

ebulio- „fierbere" (lat. *ebullire)*
echi- „egaP' (lat. *aequi-, aequus)*
ecMn(o)- „ariei", „cu ghimpi" (gr. *ixwo-,* sx^os)
eclezi-, eclesi- „biserică" (gr. sxxX^aia)
ecli- v. *clino-*
eco- „sunet", „ecou" (gr. 3)xo<; „sunet", 7)x<o „ecou")
eco-, -eceu, -oic „casă, locuință, mediu", „proprietate, bunuri" (gr. oîxo-,
-edon „locuință, reşedință" (gr. *'£§OQ)*
-edru „latură, față, bază" (gr. ISpa)
efuzio- „răspîndire" (lat. *effusio)*
ego- „eu, propria persoană" (lat. *ego)*
electro-, -i- „electricitate" (gr. yjXexxpo-, ^Xsxrpov, lat. *electrum* „ambră galbenă, chihlimbar")
elic(o)- „elice" (gr. sXixo-, !>.i£ „spirală")
elipso- „elipsă" (gr. s'XXsi^ „lipsă")
embrio- „embrion" (gr. Ifxppu-, £[i(3puov)
-emeză „vărsare, vomă" (gr. SțAscri?)
emi- v. *hemi-*
-emie v. *hem(o)-*
empirio- „experiență" (gr. IfXTusipia)
-enal „la un număr de ani" (lat. *-ennalis, annus* „an")
enantio- „opus, contrar, invers" (gr. svavirio-, svocvTios)
endeca- „unsprezece" (gr. IvSsxa-, sv£sxa)
enea- „nouă" (gr. svve-, Ivvsa)
ewo-, o^o- „vin" (gr. oivo-, oîvo?)
enter(o)- *(-enteric, -enterie)* „intestin" (gr. IvTspo-, IvTspov)
entomo- „insectă" (gr. svTo^ov)
eo- „de început, cel mai vechi" (gr. *rfa* „aurora, zori de zi")
-epic „pronunțare" (gr. *-emicc)*
epiro- „scoarța pămîntului" (gr. *rimipoț* „continent")
epistemo- „cunoaştere" (gr. sTTKTTYJJIY] „ştiință")
-erast „îndrăgostit" (gr. epocar/js)
erbi- „iarbă" (lat. *lierba)*
-ereză „luare, punere" (gr. atpetv „a smulge, a lua")
ergo- „activitate, energie" (gr. spyo-, Ipyov „lucru, muncă")
eritro- „roşu" (gr. Ipo0po-, epu0p6s)
eroto- „dragoste" (gr. s^coTo-, spco?)
erpeto- „reptilă" (gr. sp^sTov)
eshato- „sfîrşit" (gr. sax^ „ultim")
eso- „a duce, a transporta" (gr. ol'asiv, infinitivul viitor de la cpspsiv)
estezio- *(-estezie)* „senzație, sensibilitate" (gr. ataOyjais)
eter (o)- v. *heter(o)-*
etimo- „adevărat" (gr. ITUJIO-, ITO^O?)
etio- „cauză" (gr. ahrio-, a foia)
etno- „popor" (gr. sGvo-, sGvo?)

eto- „obiceiuri, moravuri" (gr. TJGO-, ^GCX;)
„frumos, bun, bine" (gr. eu-)
-exie „stare" (gr. e£i?)

fago- *-fagie)* „a mînca, a absorbi" (gr. <payo-, 9aysîv, infinitivul aorist de la IcrGico)
fanero- „vizibil, evident" (gr. *cpoivzpo-, cpoLvzpoț)*
faringo- „faringe" (gr. 9dpuy£, 9dpuyyo<;)
farino- „făină", „aluat" (lat. *farina* „făină")
farmaco- „medicament" (gr. 9apjxaxo-, 9apfjiaxov)
faz(o, i)- „fază" (gr. «potai? „aparență")
febri- „febră" (lat. *febris)*
feno- „apariție, revenire" (gr. 9aivo-, 9aiveiv „a apărea")
-fer *(-feră)* „care poartă, conține, produce" (lat. *-fer, ferre)*
fero-, -i- „fier" (lat. *ferrum)*
fibro- „fibră" (lat. *fibra)*
fico- „algă" (gr. 9UX0?)
-fid „despicat" (lat. *-fidus, findere)*
fil(o)- *(-filie, -filie)* „a iubi" (gr. 91Xo-, țiXeîv „a iubi", 91X „prieten")
fili- „fir" (lat. *filum)*
filo- „frunză" (gr. 9UXXo-, 9UXXoV)
filo- „plantă" (gr. 9UTo-, 9UToV)
fizio- *(-fizic)* „natură, înfățişare caracteristică, funcțiunile organismului (gr. «puşi?)
flebo- „vînă" (gr. 9X2^o-, 9X2^)
flori- *(-fior)* „floare" (lat. *flos, floris)*
fluo- „fluid" (lat. *fluere* „a curge")
-fob „care urăşte, are oroare, respinge, căruia îi este frică) de ..." (g 96°? „frică")
fon(o-) *(-fonic, -fonie)* „sunet, voce" (gr. 9cov(o)-, 9G>VY})
-for „care duce, care poartă" (gr. *-yopoț)*
foramini- „gaură, orificiu" (lat. *foramen, -inis)*
-form „formă, aspect" (lat. *forma)*
fosfo- „fosfor" (gr. 9coa<p6poc, lat. *phospliorus* „purtător de lumină „luceafărul de dimineață")
foto-, fos- „lumină", „fotografie, fotografic" (gr. 900a-, 90^, 9OT6<; „lumină
fratri- „frate" (lat. *fratri-, fraier)*
frazeo- „frază" (gr. 9pa<7t? „vorbire, limbaj")
freno- *(-frenie)* „minte, inteligență" (gr. 9psvo-, 9pv)v)
frigo-, frigori- „frig" (lat. *frigori-, frigus)*
frugi- „fructe, roade" (lat. *frux, frugis)*
ftizio- „tuberculoză" (gr. 90iai-, 96101? „decădere, distrugere, pierdere
-ftong „sunet" (gr. 996yyo;)
-fug „care fuge, care alungă, respinge" (lat. *-fugus, fugere* „a fugi")
fulmi- „care se aprinde, care explodează" (lat. *fulmen* „fulger, lumină

fttmi- „fum" (lat. *funii-, fumus)*
fun- „funie" (lat. *funis)*
fungi- „ciupercă" (lat. *fungus)*

gala-, galacto- „lapte" (gr. yocXocxTo-, yaXoc)
gamo-, -gam (-gamie) „căsătorie, unire" (gr. yoc^o-, ydpto^)
gan(o)- „strălucitor" (gr. yavo^ „strălucire")
gastr(o)-, gastero- „stomac" (gr. yaamfjp, yaarpo^)
-gen, geno-, genea-, genezio- (-genie) „care produce, care ia naştere", „specie, gen, fel", „familie, neam" (gr. -ysvv]^, -ysvşTa, ylvo^' „naştere, origine", „specie, gen", „familie, generație, neam", ysvsa^ „naştere")
genito- „genital" (lat. *genitalis)*
genu- „genunchi" (lat. *genu)*
geo- „pămîntul, globul terestru" (gr. ysco-, yvj)
germi- „germen" (lat. *germen)*
geronto-, ger- „bătrîn, bătrînețe" (gr. yvjpo-, yopovTo-, yspcov „bătrîn")
gimno- „deschis, descoperit, gol" (gr. yuțxvo-, *yvyLvoț)*
gin, gineco- „femeie" (gr. yuvaixo-, yuv/j)
gir(o-) „cerc, rotire, rotativ" (gr. yupo-, yupo^ „cerc")
glacio- „gheață" (lat. *glacies)*
glic(o)-, gluc(o)-, glieoz-, glucoz- „dulce", „glucoza" (gr. yXuxo-, yXoxus „dulce")
glipto-, -glif „gravat, cizelat", „tocit, ros" (gr. yXu<psiv „a grava, a cizela, a sculpta", yXti7rTco)
glos(o)-, glot(o-) „limbă" (gr. *JXOGGO-,* yXoxiaa, yXwxTa)
gnomo- „cugetare, maximă" (gr. yvco[jo-, yvcopt/y])
gnoseo- „cunoaştere", „ştiință" (gr. yvcoor^)
-gog v. *-agog*
gonio-, gono₁ -, -gon₁ „unghi" (gr. ycovio-, yoovia)
gono₂-, -gon₂ (-gonie) „naştere, origine", „sămînță", „generație" (gr. yovo-, yovo^, yovvj)
-grad „a merge" (lat. *-gradus, gradi)*
grafo-, -graf „scriere", „care scrie, înregistrează" (gr. ypa<po-, ypa<p£iv)
gramo- (-gramâ) „scriere, înregistrare" (gr. ypocjxțxo-, ypdfjipia)
grando-, -i- „măreție", „importanță", „emfatic, bombastic" (lat. *grandi-, grandis* „mare", „pompos")
gravi- „greutate" (lat. *grauis* „greu")
-grif „enigmă" (gr. yp^o?)

hagio- „sfînt" (gr. ayio^)
Jialo- „sare" (gr. *aloc,)*
Jiect(o)-, Jiecaton- „o sută" (gr. sxaxov)
helio- „soare, lumină" (gr. Y]XIO-, T]XIO<;)
Jiem(o)-, Jiematfo, i)- (-emie) „sînge, hematii, hemoglobina" (gr. aEjxaTo-, aî[jia „sînge")
Jiemer(o)- „zi" (gr. *y\\Lzț>o-,* v)(iipa)

hemi-, emi- „jumătate" (gr. V)(JU-)
hepato- „ficat" (gr. Y)7iaTo-, 3J7cocp)
hept(a)- „şapte" (gr. S7UT<X)
heter(o)-, eter (o)- „alt, diferit" (gr. sxspo-, sTepos)
hex(a)- „şase" (gr. s£<x-,
Mdr(o)-, hid-, hidat- „apă" (gr. u§po-, SScop, CSOCTOS)
hiero-, ier- „sfînt" (gr. iepo-, isp6$)
higro- „umiditate" (gr. uypo-, uypo^ „umed")
Ifiilo- „materie" (gr. 8X73)
Mpn(o)- „somn" (gr. o7rvo-, *unvoț)*
hip(o)- „cal" (gr. 171710-, *liznoc)*
hipso- „înălțime" (gr. u^o-, *utyoț)*
histo- „țesut" (gr. *IGTQ-, IGTQQ)*
hodo- v. *odo-*
Ifiolo-, olo- „întreg" (gr. **0X0-, 0X0^)**
homeo- „de acelaşi fel, asemănător" (gr. oțioio-, 6[ioio<;)
homo- v. *omo₁-*
hoplo- „armă" (gr. 671X0-, OTCXOV)
hormono- „hormon" (gr. opțxav „a pune în mişcare, a se azvîrli")
horti- „grădină" (lat. *horti-, hortus)*
-hton „pămînt, țară" (gr. x⁹^)

iatr(o)-, -iatru (-iatrie) „medic", „tratament" (gr. bcTpo-, iaxp6^ „medic
icono- „icoană, imagine" (gr. sixovo-, slxcov)
-id „cu formă de" (gr. *elSoQ* „aspect, formă")
ideo- „idee" (gr. lăsa „idee")
idio- „propriu, specific" (gr. ?8i©s)
idolo- „idol" (gr. siScoXo-, stScoXov)
ier- v. *hiero-*
igni- „foc" (lat. *igni-, ignis)*
ihti(o)- „peşte" (gr. lx⁹ᵘ"? ᴶX⁹^)
insecti- „insectă" (lat. *insectum)*
istorio- „istorie" (gr. laTopia, lat. *historia)*
izo-, iso- „egal, la fel" (gr. *IGO-, ÎGoq)*

keno- v. *ceno₂-*
Jcilo- „o mie" (gr. x^°0

-lab „care ia" (gr. -XaSos, Xa^dvsiv)
labio- „buze" (lat. *labium)*
laeto-, -i- „lapte" (lat. *lae, lactis)*
lag(o)- „iepure" (gr. Xayck)
lalo- (-lalie) „vorbire" (gr. XaXo-, XaXetv)
lameli- „lamelă" (lat. *lamella)*
lan(i)- „lînă" (lat. *lani-, lana)*
laparo- „abdomen" (gr. Xarcapa)
laring(o)- „laringe" (gr. Xdpuy^, Xapuyyo-;)

-lotru (-latrie) „care se închină" (gr. XaTpsi'-eiv „a servi")
legumi- „legumă" (lat. *legumen)*
-lemâ „alternativă" (gr. Xv^oc „ceea ce se acceptă, premisă")
lepido- „solz" (gr. Xs7ui8o-, Xs7ufe)
lepto- (-leptie) „mic, subțire" (gr. xsTTTo-, xs^Tos)
leuc(o)- „alb, decolorat", „leucocită" (gr. Xsuxo-, Xsuxo? „alb")
levo- „stînga" (lat. *laeuus)*
lexico- „lexic", „dicționar" (gr. *UțiQ* „cuvînt", Xs^ixdv (ptpXtov) „culegere de cuvinte")
ligno- (-lignos) „lemn" (lat. *lignum)*
limf(o)- „limfă, limfatic" (lat. *lympha* „apă")
limni-, -o- „apă, lac" (gr. xLLLVVJ)
lingvi-, -lingv „limbă" (lat. *lingua)*
lin(o₂)- „in" (lat. *lini-, linum)*
lino₁, linio- (-liniu) „rînd, linie" (lat. *Unea)*
Up(o₁)- „grăsime" (gr. Auro-, xITUO?)
lipo₂- „lipsă, părăsire" (gr. *XZITZ-, Izimiv)*
lit(o-) „piatră", „rocă" (gr. X16o-, X16oS „piatră")
Uzi- „disociere, dizolvare, disoluție" (gr. >.uat?)
-loc (-locvent, -loeventâ) „care vorbește", „convorbire" (lat. *loqui)*
loco- „loc", „locomotivă" (lat. *locus* „loc")
log(o-) (-logie) „cuvînt, vorbire", „principiu", „rațiune", „raport, proporție", „care studiază" (gr. Xoyo-, Xoyo?)
lomb(o)- „șale" (lat. *lumbus)*
longi-, -e- „lung" (lat. *longi-, longus)*

macro- (-macru) „mare" (gr. piaxpo-, [xaxpc?)
magneto- „magnet, magnetic, magnetism" (gr. fiayvr^, jjiayv^To? „(piatră) de Magnezia, o piatră strălucitoare ca argintul")
-maliie „luptă" (gr. -fxaxia, *[LKyjl)*
mal- „rău" (lat. *malus)*
malaco- „moale", „moluscă" (gr. (jtocXocxo-, pia>axG? „moale")
man₁(i-), mânu- „mînă" (lat. *mânu-, -i-, manus)*
-man₂ „pasionat" (gr. -ptav/]?, [xavia „furie, nebunie")
-man₃, -men „om, bărbat" (engl. *man)*
mano- „densitate" (gr. jxocvo? „subțire, rar")
-mant (-mantie, -mancie) „ghicitor" (gr. fxavTt?)
masto- „piept, mamelă" (gr. {JWCCTTO-, JIOCGTO?)
matri- „mamă" (lat. *matri-, mater)*
maxi- „foarte mare" (lat. *maximus)*
mecano- „mecanic" (gr. [r/jxavo-, ^xavȚ] „mașină")
medico- „medicină, medical" (lat. *medicus* „medic, medical")
meg(a)-, megal(o)-, (-megalie) „foarte mare", „creștere", „un milion" (gr. țxsyoc-, fisyaXo-, jiiyas „mare")
melan(o-) „negru" (gr. fxsXocvo-, (xsXa?)
mel(i-) „miere" (gr. [iiXt, lat. *mei)*
melo- „muzică" (gr. (JLSXO-, [isXo? „melodie, ©întee")

meningo- „meninge" (gr. (jaivt,y£, țxvjviyyo?)
meno- „lunar" (gr. (XTJVO-, ^r\v „lună")
-mer „parte" (gr. f/ipos)
merceo- „marfă" (lat. *merx, mercis)*
-mestru „lună" (lat. *-mestris)*
metalo-, -i- „metal" (lat. *metallum)*
meteoro- „fenomen atmosferic" (gr. (xexscopo-, [xsxscopov)
metodo- „metodă" (gr. [ji8o8o?)
metro₁-, -metru (-metric) „măsură, măsurător", „picior de vers, ver (gr. (xsTpo-, fiiTpov „măsură")
metro₂- „uter" (gr. ^yjTpo-, ^Tpa)
mez(o)- „de mijloc, mijlociu" (gr. jj,eao-, (jtiao? „mijloc")
mi(o₁)- „mușchi, muscular" (gr. fiXfc „mușchi")
mio₂- „mai puțin" (gr. țxeio-, [xsicov)
mico-, miceto- (-micele, -micind) „ciupercă" (gr. fjiuxr^)
micr(o)- (-mierie) „mic, microscopic", „a milioana parte" (gr. fxixpo [Aixp6ț „mic")
miK- „a mia parte" (lat. *milli-, miile* „o mie")
mimo- „mim" (gr. (jufjio-, (JU(JCO?)
mini- „foarte mic" (lat. *minimus,* it. *miniatura* „miniatură")
miria- „foarte numeros, zece mii" (gr. [xupio? „foarte numeros", sup „zece mii")
mis(o)-, miz- „ură, care urăște" (gr. \IIGO-, *[iiazlv* „a urî")
mito₁- „filament" (gr. JJUTO?)
mito₂- „mit", minciună" (gr. jxuQo-, [xuGoc „mit")
mix(o)- „mucozitate" (gr. (xi^oc)
mnemo- „memorie" (gr. (JLVT](JIO-, (XVYJ^Y))
mon(o)- „unul singur, unic" (gr. fxovo-, (xovo?)
morfo-, -morf „formă" (gr. *iiopcpo-,* jxop<pYi)
moto- (-motivă) „cu motor, mecanizat", „motocicletă" (lat. tema mo *mouere* „a mișca")
mulți- „mult" (lat. *mulți-, multus)*
muzeo- „muzeu" (gr. [xouorstov, lat. *museum)*
muzico- „muzică" (gr. (jLoucrix-yj, lat. *musica)*

nano- „a miliarda parte" (gr. vavo? „pitic")
nau- „corabie" (gr. voeu-, vocu?, lat. *nauis)*
-naut „cel care conduce (sau călătorește cu) un vehicul plutitor" (l *nauta,* gr. va UT?]? „marinar")
nav(i, o)- „navă" (lat. *nauis)*
necro- „mort, cadavru" (gr. vsxpo-, vsxpo;)
nefr(o)- „rinichi" (gr. vscppoc)
neo- „nou" (gr. veo-, veo?)
neur(o)-, neurono-, nevr(o)- „nerv, nervos", „nervură" (gr. vsupo-, vso „nerv")
nicta-, nictal- „noapte, nocturn" (gr. vi>£, vuxTo? „noapte", voxTaXo? „nocturn")

nitro- „azot, azotic" (lat. *nitrum,* gr. vtrpo-, virpov)
nom₁(o-) *(-nomic, -nomie)* „lege" (gr. voțxo-, vopioț)
-nom₂ „diviziune" (gr. vcfxo?)
noo- „spirit, intelect" (gr. voo-, voo^)
noso-, nozo- „boală" (gr. vocro-, vocro^)
novo- „nou" (lat. *nouus)*

oceano- „ocean" (lat. *oceanus,* gr. wxeavo-, wxsavo^)
octo-, octa- „opt, de opt ori" (lat. *octo,* gr. 6xtoc-, oxtco-, oxtco)
od(o-), hodo- *(-odă)* „drum", „circuit" (gr. 6So-, 6S6^ „drum")
-odie „cîntec, melodie" (gr. 4>SVJ)
odont(o-) *(-odon)* „dinte" (gr. 6sovto-, 6SOU<;)
oeno- v. *eno-*
ofio- „şarpe" (gr. 6<pic)
oftalmo- „ochi, vedere" (gr. o96aX(jio-, o96ocx[jl6<;)
-oic v. *eeo₂-*
-ole(o,i)-, -ol (-olină) „ulei" (lat. *oleum)*
olig(o)- „puțin" (gr. oXtyo-, oXiyo?)
olo- v. *Jiolo-*
omni- „tot" (lat. *omni-, omnis)*
omo₁-, Ifiomo- „acelaşi" (gr. 6fjio-, ofiotoc;)
omo₂ „crud" (gr. &>[LQ-, 6){x6<;)
omo₃- „umăr" (gr. &>[io-, d>fioc)
onco- „tumoare" (gr. oyxo-, oyxoț „grosimea unui corp, volum")
onomato-, onomasio-, -onim (-onimie) „nume" (gr. ovojxocto-, ovofiaata, -ovufjio?, ovo(jia)
onto- „ființă" (gr. 6v, ovto^)
oo- „ou" (gr. 6)o-, 4>6v)
-op (-opie, -opsie) „ochi, vedere" (gr. -co^, -cocioc, â^)
opio- „opiu" (gr. omov)
opto- „vedere" (gr. 07TT6^)
-orama, -rama „spectacol" (gr. 6p<moc)
organo- „organ, organism" (gr. opyocvo-, opyocvov)
ornito- „pasăre" (gr. 6pvi0o-, opvi^)
oro₁- „munte" (gr. 6po-, 6po<;)
oro₂- „gură" (lat. *os, oris)*
orto- „drept, adevărat, corect" (gr. 6p6o-, 6p06<;)
oscilo- „oscilație" (lat. *oscillare* „a se legăna")
osmo₁- „miros" (gr. 6a[i7))
osmo₂- „impuls", „presiune osmotică" (gr. &G\LO<; „împingere, impuls")
osteo(o)- „os" (gr. OGTZO-, OGTZOV)
ostrei- „stridie" (lat. *ostrea,* gr. ociTpsov)
ot(o-) „ureche" (gr. orro-, *obc)*
ov(i, o)- „ou" (lat. *oui-, ouum)*
oxi-, -o-, oxido- „ascuțit, muşcător", „oxigen, oxid" (gr. 6^u-, 6^UQ „ascuțit", „muşcător")

pahi-, pachi- „gros, grosime, îngroşare" (gr. TOXXU-, Tia/u^ „gros")
pale(o)- „vechi, preistoric" (gr. 7taXouo-, 7taXai6<; „vechi")
palin-, pălim- „din nou, iarăşi" (gr. toxxiv-, 7rdXiv)
palmi- „palmă" (lat. *palmi-, palma)*
pan-, panto-, pasi- „tot, întreg", „universal" (gr. tuocv-, toxvto-, 7ra<;)
papiro- „papirus" (gr. 7ra7ui>po-, Tccfocupos)
-par „care naşte" (lat. *părere* „a da naştere, a produce")
paraziți-, -o- „parazit" (lat. *parasitus,* gr. *TZCLP&GITOC,)*
paremio- „proverb" (gr. 7iapoi|i.ia)
pari- „egal" (lat. *par)*
parteno- „fecioară" (gr. TrapGsvo-, TuocpOsvoc)
pat(o-) *(-patie)* „boală" (gr. tcocoo-, TcaOoț)
patri, -o- „părinte" (lat. *patri-, pater,* gr. 7tocty]p, 7iaTp6^)
ped₁(o-), pedio- „copil" (gr. TiatSo-, 7roa<;)
-ped₂, pedi- „picior" (lat. *pes, pedis)*
pedz(o)- „teren, sol" (gr. TceSov)
-pedie *(-ped±)* „educație" (gr. -Trauteioc, TraiSsfoc)
-pee „facere" (gr. tcoisiv)
-penie „lipsă" (gr. tusvioc)
pent(a)- „cinci" (gr. ttsvtoc-, ttsvts)
-pepsie *(-peptic)* „digestie" (gr. *-KZGGZIV,* tus^siv)
-pet *(-petal)* „atras" (lat. *petere* „a cere")
petri-, -o- „piatră" (lat. *petra,* gr. 7i£Tpo-, 7i£Tpa)
picno- „dens, strîns" (gr. tcuxvo-, 7ruxv6ț)
pico- „de un bilion de ori mai mic" (it. *piecolo* „mic")
picto- „pictat" (lat. *picto-, pictus)*
piezo- „presiune, comprimare" (gr. *mițzw* „a strînge")
pinati- „crestat, penat" (lat. *pinnatus)*
pi(o)- „puroi" (gr. ttjo-, 7toov)
pir(o)- „foc, căldură", „de culoarea focului" (gr. rcupo-, Trup „foc
pisci- „peşte" (lat. *piscis)*
piso- „mazăre" (gr. 7ugo^)
pitec „maimuță" (gr. 7u6t;x-, 7uOyjxo<;)
plani, -o- „suprafață netedă" (lat. *plani-, planus)*
-plan „care pluteşte" (fr. *planer)*
plasmo-, -plasm „plasmă" (gr. 7rXaa[xa „lucru modelat")
plasto-,-i-, -plast (-plastic, -plazie) „modelat, format", „contrafăcu (gr. tcxocgto-, hxoccjtos)
plebi- „mulțime, vulg" (lat. *plebi-, plebs)*
-plegie (-plegic) „paralizie" (gr. *izhi\GGziv„%>* lovi")
pleni- „plin" (lat. *plenus)*
pleuro- „pleură" (gr. 7cXsupo-, TuX^jpa, 7uXsup6v „latură, coastă")
plexi-, -plex „care se îndoaie" (lat. *plexus,* part. de la *plectere* „a se îndo
-plică „a îndoi" (lat. *plicare)*
pluri- „mai mulți" (lat. *pluri-, plus)*
pluto- „bogăție, bogat" (gr. tuxouto-, tuxouto? „bogăție")
pluvio- *(-pluviu)* „ploaie" (lat. *pluuia)*

pneumo-, pneumato-* *(-pnee) „aer, gaze, respirație", „plămîn, pulmonar", „pneumonie" (gr. TTVSOJJIO-, TTVSU^OITO-, Tivdjfxa „aer, respirație")
podo-, -pod, -pus „picior" (gr. ***nouț,*** TOSO?)
-poiează „formare" (gr. TOISTV)
-pol „dreptul de a vinde" (gr. *izo^kzlv* „a vinde")
polari- „polarizare" (lat. ***polus,*** gr. TTOXO? „pol")
-polă „oraş" (gr. TOXK;)
poli- „mai mult" (gr. 7roXu-, TOXU?)
pomi-, -o- „pom fructifer", (lat. ***pomi-, pomus)***
porno- „prostituată" (gr. Tcopvo-, *nopvy])*
port- „poartă, ține" (fr. ***porter*** „a purta")
poso- „doză" (gr. *noaoc;* „cît de mult")
pravo- „drept" (v.sl. ***provo-, pravi)***
presti- „repede, iute" (it. ***presto,*** lat. ***praestus)***
- ***primi-, -o-*** „întîi" (lat. ***primi-, primus)***
proli- „copil" (lat. ***proles)***
prot(o)- „primul, primar" (gr. Ttporro-, 7rpcoxo?)
pseuă(p)- „fals" (gr. ^··§°-? ^SUSY]?)
psih(o)- (-psihie) „psihic" (gr. ***i>uyp-j*** ***^X'h*** „suflet")
pter(o-) „aripă" (gr. *izrzpo-,* Tnrspov)
puer(i)- „copil" (lat: ***puer)***
pulso-, -i- „propulsie" (lat. ***pulsus)***
-pus v. ***pod***

qtiadri- v. ***cvadri-***
quasi- v. ***cvasi-***

J ***rădici-*** „rădăcină" (lat. ***radix, radicis)***
/***radio-*** „raze, unde", „radiație, radioactiv, radioactivitate" (lat. ***radius*** „rază")
-ragie (-ragic) „fisură", „curgere" (gr. payyj)
rahi- „şira spinării" (gr. ***pcc/i-,*** pd/t,?)
-rama v. ***-orama***
rect(i)- „drept" (lat. ***recii-, rectus)***
ree (-roid) „scurgere" (gr. poia „cursul unei ape")
reflexo- „reflex" (lat. ***reflexus,*** part. de la ***reflectere*** „a întoarce, a îndoi")
-remă „vîslă" (lat. ***remus)***
reo- „curent" (gr. pso?)
J***reticulo-*** „rețea" (lat. ***reticulum)***
rin(o)- „nas" (gr. pt,vo-, ***pic)***
J***rombo-*** „romb" (gr. po^So-, p6[xSo?)
roti-, -o-, rota- „roată", „rotitor", „rotativă" (lat. ***rota*** „roată")

J ***salti-*** „săritură" (lat. ***saltus)***
salv- „care salvează" (lat. ***saluare)***
sapro- „putrezire" (gr. *cccnpo-, ccunpoq* „putred")

/ ***sarco-, sar-*** „carne" (gr. orapxo-, adcp^)
-saur v.. ***-zaur***
/ ***scaf*** „barcă" (gr. crxxcp/))
/ ***scoto-*** „excremente" (gr. *GKOLTO-,* axcop)
sceno- „scenă" (lat. ***scena,*** gr. CPCYJVO-, G-XYJVTJ)
schizo- „împărțit" (gr. cr^i^o-, ox^siv „a despica, a sparge")
sscizi- „împărțire, separare" (lat. ***scissus,*** part. de la ***scindere)***
sclero- „dur, duritate", „sclerozare" (gr. axXyjpo-, ***Gxkripoț*** „tare, a
-scop (-scopie, -scopie) „care priveşte, care examinează" (gr. CTXO
scribo-, script(o-) (-scripție) „scris" (lat. ***-scriptus,*** part. de la ***scribere***
seismo-, sismo- „cutremur", „vibrație" (gr. aster^o?)
seleno- „lună" (gr. crsXiqvo-, ccXyjvy])'
semasio- (-semie) „semnificație, sens" (gr. atârna)
semi- „(pe) jumătate" (lat. ***semi-)***
semio- „semn" (gr. ***Gt]uzio-, G^elov)***
serici- „mătase" (lat. ***sericum)***
sero- „ser" (lat. ***serum*** „zer")
servo- „auxiliar" (lat. ***seruus*** „sclav")
> ***sfer(o)-*** „glob" (gr. <j<paipo-, cwpatpa)
sfeti- v. ***sveti-***
sfigmo- „puls" (gr. ațuy^o?)
sider(oi)- „fier" (gr. (nS-yjpo?) *
sidero₂- „stea" (lat. ***siăero-, sidus)***
sigilo- „sigiliu" (lat. ***sigillum)***
-silab „silabă" (lat. ***syîlaba,*** gr. cri>XXa,3Y))
silvi-, -o- „pădure" (lat. ***silua)***
simil(i-) „asemănător" ***(l&t.^similis)***
sito- „aliment" (gr. *GZTO-, GITOC)*
socio- „societate" (lat. ***socius*** „tovarăş, asWat")
-sof v. ***-zof*** >
-sofie v. ***-zofie***
sol^i)- „singur" (lat. ***solus)***
sol₂ - „soare" (lat. ***sol)***
somato-, -som, -zom „corp" (gr. <7co[xaro-, crw[xa)
rspasmo- „contracție, spasm" (gr. *GWXGJAOC,)*
spectro- „spectru" (lat. ***spectrum)***
speo-, speleo- „peşteră" (gr. ***Gnioț,*** cnrYjXouov)
spermato-, -sptrm „sămînță", „spermă" (gr. ***Gnipiux,*** aTusp^aro?)
spici- „spic" (lat. ***spicus)***
spiro^, spirali-, „spirală" (gr. crrceipo-, <77us?pa, lat. ***spira)***
spiro₂- „RESPIRAȚIE" (lat. ***spirare*** „a respira")
splen(o)- splină" (lat. ***splen,*** gr. <77TXY)VO-, «TTCXYJV)
sporo-, -i- „spori" (gr. ***Gizopo-, aizopoq*** „sămînță")
stadi- „distanță" (gr. cnrdSiov „măsură de lungime")
•***stajilo-*** „ciorchine de strugure" (gr. cnracpuXo-, GTOC^XY])

-stat, stato- (stazie) „care stă, static", „care opreşte" (gr. στατο-)
stego- (-stegie) „acoperiş" (gr. στεγο-, στέγειν „a acoperi")
steno- „strimt", „stenografie" (gr. στενο-, στενός)
stereo- „solid", „în relief", „în spaţiu" (gr. στερεο-, στερεός „solid")
steto- „piept" (gr. στηθο-)
stilo- „coloană", varga" (gr. στυλο-, στῦλος, lat. *stilus)*
stoichio- „element" (gr. στοιχειο-)
stomato-, ştom (-stomie) „gură" (gr. στοματο-, στόμα)
strabo- „strabism" (gr. στραβός „saşiu")
strati-,-o- „strat", „stratosfera" (lat. *stratum)*
strepto- „răsucit", „streptococ" (gr. στρεπτο-, στρεπτός „răsucit")
stroba- „întoarcere" (gr. στρόβος)
-strof „care răstoarnă, întoarce" (gr. στρέφειν „a răsturna, a întoarce")
-s^Zc „crestat" (lat. *sulcare* „a brăzda")
sveti-, sfeti- „sfînt" (bg. *ceemu-, ceem)*

taheo-, tahi- „rapid, accelerat", „turaţie", (gr. ταχυ-, ταχύς „rapid")
-taf „morxnînt" (gr. τάφος)
talaso- „mare" (gr. θαλασσο-, θάλασσα)
tanato- „moarte" (gr. θανατο-, θάνατος)
taumat- „minune" (gr. θαυματ(ο)-, θαῦμα)
tauto- „acelaşi" (gr. ταυτο-, ταυτό)
taxi-, -o- (-taxie) „ordine", „trupă" (gr. τάξις)
teatro- „teatru" (gr. θεατρο-, θέατρον)
-tecă „dulap, cutie", „colecţie" (gr. θήκη „dulap, cutie")
-ectic (-texie) „care topeşte" (gr. τήκειν „a topi")
-ehno-, -i- (-tehnie) „meserie", „tehnic, tehnică" (gr. τεχνο-, τέχνη „artă, meserie")
tel(e)- „departe, la distanţă", „televiziune, televizor" (gr. τηλε-, τῆλε „departe")
leleo- „scop" (gr. τελεο-, τέλος)
teo- „zeu, divinitate" (gr. θεο-, θεός)
terato- „monstru" (gr. τερατο-, τέρας)
terio-, tero- (-teriu) „fiară" (gr. θηρίον)
term(o-, -i-) (-termic) „căldură, temperatură, termic" (gr. θερμο-, θερμός „cald", θέρμη „căldură")
termino- „termen" (lat. *terminus)*
tesmo- „lege" (gr. θεσμο-, θεσμός)
tetr(a)- „patru", „de patru ori" (gr. τετρα-, τέσσαρες, τέτταρα „patru")
tfimo- „apreciere; rang" (gr. τιμο-, τιμή)
tip(o-) (-tipie) „caracter", „care culege, imprimă", „tipar", „tipogiafic' (gr. τυπο-, τύπτειν „a lovi, a apăsa", τύπος „semn (imprimat printr-o lovitură), caracter")
tir (o)-, tireo- „scut", „tiroidă" (gr. θυρεός „scut")
tomie (-tom) „tăiere" (gr. τομή)

tono- (-tonie) „înălţime", „tensiune" (gr. τόνος)
top(o-) „loc" (gr. τοπο-, τόπος)
toraco- „torace" (gr. θωρακο-, θώραξ)
toxico- tox(o, i)- (-toxie) „otravă", „toxină" (gr. τοξικόν)
tragi- „tragic" (lat. *tragicus,* gr. τραγικός)
traheo- „trahee" (gr. τραχεῖα ἀρτηρία „traheea arteră")
trapezo- „trapez" (gr. τραπέζιον)
traumato- „leziune, rană" (gr. τραῦμα, τραύματος)
treti- „al treilea" (v.sl. *tretii)*
tri- „trei" (gr. τρι-, τρεῖς, lat. *tri-, tres)*
trico-, trilion, „pâr" (gr. τριχο-, θρίξ)
trico-, triho- „în trei" (gr. τριχός, τριχῇ)
trombo- „cheag de sînge" (gr. θρομβο-, θρόμβος)
-tron „în legătură cu particulele elementare", „instalaţie" (finala cuvîntului gr. ἤλεκτρον „ambră galbenă, chihlimbar")
tropo-, -trop (-tropic, -tropic) „care se schimbă, care se învîrteşte", „întoarcere", „trop" (gr. τροπο-, τρόπος „direcţie", „trop")
turbo- „turbină" (lat. *turbo* „vîrtej, vînt puternic")

umbeli- „umbelă" (lat. *umbella* „umbrelă")
umidi-, -o- „umiditate" (lat. *humidus* „umed")
uni- „unul singur" (lat. *uni-, unus)*
-ur „coadă" (gr. οὐρά)
ur(o)-, ureo- (-urie) „urină" (gr. οὐρο-, οὖρον)
urano- „cer" (gr. οὐρανο-, οὐρανός)
uretro- „uretră" (gr. οὐρήθρα)
-urg (-urgie) „care lucrează, care face" (gr. ἔργον „acţiune, lucru", precedat de vocala de legătură)
uzu- „uz, folosire" (lat. *usus)*

vaccino- „vaccin" (lat. *uaccinus* „de la vacă")
-vala (-valaţie, -valent) „a valora" (lat. *ualere)*
vaso- „vas sanguin" (lat. *uas* „vas")
vel(i)- „mare" (v.sl. *velit, velij)*
veloci- „repede", „bicicletă" (lat. *uelox, uelocis* „repede")
venero- „boală venerică" (lat. *Venus, Veneris)*
vermi- „vierme" (lat. *-uermis)*
vero- „adevăr, adevărat" (lat. *uerus)*
vice- „în loc de, locţiitor, adjunct" (lat. *uice-, uicis,* ablativul lui *u... „schimbare, întoarcere; înlocuire")
video- „vedere, vizual" (lat. *uidere* „a vedea")
viii- „viţă-de-vie" (lat. *uiti-, uitis)*
vivi-, -viv „viu, care trăieşte" (lat. *uiui-, uiuus)*
voci-, -voc „voce, cuvînt" (lat. *uoci-, uox)*
-vor „mîncător" (lat. *norare* „a mînca")

xant(o)-, *(-xantină)* „galben" (gr. £ocvTO-, £av06?)
xen(o)- „străin" (gr. £svo-, £svo?)
xer(o)- „uscat, uscăciune" (gr. t/)P°-> £?)p<fc „uscat")
xilo- „lemn" (gr. £oXe-, £uXov)

zahari-, -o- „zahăr" (lat. *saccharum*, gr. crdxxap)
-zaur, *-saur* „reptilă, șopîrlă" (gr. oaopo?)
zimo-j *-zimă* „ferment, fermentație" (gr. £6[ry])
zo(o)-, *-zoar* *(-zoic, -zoism,, -zoist)* „animal" (gr. £coo-, £o>ov)
-zof, *-sof* *(-zofie, -sofie)* „înțelept" (gr. o-o96?)
-zom v. *-som*

LISTA ABREVIERILOR

A. = acuzativ
adj. = adjectiv
arom. = aromân
astron. = astronomie
bg. = bulgar
bot. = botanică
cat. = catalan
D. = dativ
engad. = engadin
engl. — englez
entom. = entomologie
expr. = expresie
f. = feminin
fr. = franceză
G. = genitiv
geogr. = geografie
germ. = german
gr. = grecesc
iht. = ihtiologie
ir. = istroromân
it. = italienesc
înv. = învechit
lat. = latinesc
lat. eclez. = latinesc ecleziastic
m. = masculin
magh. = maghiar
med. = medicină
megl. = meglenoromân
min. = mineralogie
mit. = mitologie
N. = nominativ
n. = neutru
ngr. — neogrec
ornit. = ornitologie
part. — participiu
pers. = persoană
pl. = plural
pop. = popular
port. = portughez
prep. = prepoziție
prov. = provensal
rom. = românesc
rus. = rusesc
ser. = sîrbo-croat
sg. = singular
sl. = slav
sp. = spaniol
subst. = substantiv
suf. = sufix ,
tc. = turcesc
tehn. == tehnică
urb. == urbanistică
V. = vocativ.
v. (+ nume de limbă) = vechi
v. = vezi

B I B L I O G R A F I E

SIGLELE LUCEĂRILOE CITATE

ALEGSANDRI, P. I – III	VASILE ALECSANDRI, *Opere complete. Poesii.* Volumul I: *Doine şi lăcrimioare*; volumul II: *Mărgăritarele;* volumul III: *Pasteluri şi legende.* Editura Librăriei Socec & Comp. Bucureşti, 1875.
ALECSANDRI, T. I — IV	VASILE ALECSANDRI, *Opere complete.* Partea întîia : *Teatru.* Volumul I: *Canţonete comice, scenete şi operete* ; volumul II: *Vodeviluri*; volumul III: *Comedii*; volumul IV : *Drame.* Editura Librăriei Socec & Comp, Bucureşti, 1875.
ALEXI, W.	THEOCHAR ALEXI, *Rumănisch-deutsches Wbrterbuch.* Zweite verbesserte und vervollständigte Auflage. Verlag von H. Zeidner. Kronstadt (Brasso), 1906.
ALEXICI, L. P.	Dr. G. ALEXICI, *Texte din literatura poporană română,* adunate de . . . Tomul I: *Poesia tradiţională.* Editura autorului. Budapesta, 1899.
ANON. CAR.	*Anonymus Caransebesiensis,* în ,,Revista Tinerimea română", publicaţiune a Societăţii literare cu acelaşi nume sub direcţiunea lui Gregorie G. Tocilescu. Noua serie. Volumul I, p. 326 - 380. Tipografia ,,Corpului didactic'' C. Ispasescu & G. Bratanescu. Bucureşti, 1898.
	Albina românească. Gazetă politico-literală. Tipografia Albinei. Ieşi, 1829 — 1850.
ARGHEZI, B.	TUDOR ARGHEZI, *CU bastonul prin Bucureşti.* Editura pentru literatură. [Bucureşti] 1961.
ARGHEZI, V.	TUDOR ARGHEZI, *Versuri.* Ediţie definitivă îngrijită de autor Fundaţia pentru literatură şi artă. Bucureşti, 1936.
ASACHI, s. L. I — II	GH. ASACHI, *Scrieri literare.* [Voi. I — II.] Ediţie îngrijită, cu prefaţă, note şi glosar de N. A. Ursu. Editura de stat pentru literatură şi artă. [Bucureşti, 1957].
	Biblia, adecă dumnezeiasca scriptură ale cei vechi şi ale cei noao leage toate, care s-au tălmăcit dupre limba elinească, spre înţeleagerea limbii rumâneşti cu porunca prea bunului creştin şi luminatului domn Ioan Şărban Cantacuzino Basarab Voievod şi cu îndemînarea dumnealui Constantin Brîncoveanul marele logofăt • • • Tipăritu-s-au • • - în scaunul mitropoliei Bucureştilor • • • la anul 1688.

BADER, C. N. — FRANCOISE BADER, *La formation des composes nominaux du latin.* Annales litteraires de FUniversit^ de Besancon. Yol. 46. Les belles lettres. Paris, 1962.

BARCIANU, D. — SAB. POP-BARCIANU, *Dicționar român-german și german-român.* Partea I-a : *Română-germană.* Ediția a treia. Revidat și complectat de dr. P. Barcianu. W. Krafft. Sibii, 1900.

BARCIANU, V. — SAB. POP-BARCIANU, *Vocabulari roman-nemțesc* . . . Tipariul și editura lui Teodoru Steinhausen. Sibii, 1868.

BARONZI, L. — GEORGE BARONZI, *Opere complecte.* Voi. I: *Limba română și tradițiunile ei.* G. N. Nebunely și fii. Galați, 1872.

BĂCESCU, P. — Dr. MIHAI BĂCESCU, *Peștii, așa cum îi vede țăranul pescar român.* Studiu etnozoologic, zoogeografic și bioeconomic de . . . Imprimeria națională. București, 1947.

BĂCESCU, PĂS. — MIHAI G. BĂCESCU, *Păsările în nomenclatura și viața poporului român.* Editura Academiei. [București, 1961.]

BALCESCU, M. V. — NICOLAIE BALCESCU, *Istoria românilor sub Mihai Vodă Viteazul,* urmată de scrieri diverse de . . . Publicate de pre decisiunea Societății Academice Române și însoțite cu o precuventare și note de A. I. Odobescu. Tipografia Societății Academice Române. București, 1878.

BĂRAC, T. — I. BĂRAC, *Toată viața, istețiile și faptele minunatului TU Buhoglindâ, cele de rîs și minunate la cetire, spre trecere de vreme, în zilele sau ceasurile omului cele de odihnă,* după limba nemțească tălmăcită și acum a doua oară tipărită. Brașov, 1846.

BÎRLEA, ANT. I – iu — OVIDIU BÎRLEA, *Antologie de proză populară epică.* Voi. I — III. Editura pentru literatură. [București] 1966.

BL — *Bulletin linguistique.* Faculte des lettres de Bucarest. Publie par A. Rosetti. București-Paris-Copenhague. Voi. I (1933) ș.u.

BOLLIAC, O. — CEZAR BOLLIAC, *Opere alese.* Editura de stat. [București] 1950.

BORZA, D. — AL. BORZA, *Dicționar etnobotanic cuprinzînd denumirile populare românești și în alte limbi ale plantelor din România.* Editura Academiei Republicii Socialiste România. [București] 1968.

BOURCIEZ — IIDOUARD BOURCIEZ, *£lements de linguistique romane.* Deuxieme edition refondue et completee. Librairie C. Klincksieck. Paris, 1923.

Buletinul Institutului de filologie română „Alexandru Philippide". Universitatea din Iași. Director Iorgu Iordan. Iași. Voi. I (1934) ș.u.

BRV i — iv — IOAN BIANU și NERVA HODOȘ, *Bibliografia românească veche 1508 - 1830.* Tom. I: (1508 - 1716) 1903; tom. II: (1716 - 1808) 1910; tom. III: (1809-1830) fasc. I — II 1912, fasc. III — IV [Ioan Bianu și Dan Simones… 1936; tom. IV: (Adăogiri și îndreptări) [Ioan Bianu… Dan Simonescu] 1944. București.

BUJOREAN, B. L. — Dr. GEORGE BUJOREAN, *Boli, leacuri și plante de l… cunoscute de țărănimea română.* Editura Asociațiu… ,,Astra". Sibiu, 1936.

I. AUREL CANDREA– GH. ADAMESCU, *Dicționarul enciclope… ilustrat.* Partea I: *Dicționarul limbii române din trecut… de astăzi* de I. Aurel Candrea; partea II: *Dicționa… istoric și geografic universal* de Gh. Adamescu. Editu… ,,Cartea românească". București [1926 — 1931].

CANTEMIR, HR. — Principele Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a roma… moldo-vlahilor,* publicat sub auspiciile Academiei Româ… ... de Gr. C. Tocilescu. Inst. de arte grafice Ca… Gobl. București, 1901.

CANTEMIR, I. I — II — DIMITRIE CANTEMIR, *Istoria ieroglfică.* Voi. I — II. Edi… îngrijită și studiu introductiv de P. P. Panaitescu, … Verdeș. Editura pentru literatură. București, 1965.

CAPIDAN, A. — TH. CAPIDAN, *Aromânii. Dialectul aromân.* Studiu lingvist… Monitorul oficial și Imprimeriile statului. Imprime… națională. București, 1932.

CAPIDAN, M. — TH. CAPIDAN, *Meglenoromânii.* Voi. III: *Dicționar megle… român.* Monitorul oficial și Imprimeriile statului. Imprin… ria națională. București [f.a.].

CARAGIALE, o. I — VIII — I. L. CARAGIALE, *Opere.* Voi. I: *Nuvele și schițe.* Editu… Cultura Națională. București, 1930; voi. II -.*Nuvele … schițe.* Editura Cultura Națională. București, 1931 ; v… III : *Reminiscențe și notițe critice.* Editura Cultura Naț… nală. București, 1932 ; voi. IV : *Notițe critice, literatu… și versuri.* Fundația pentru literatură și artă. Bucureș… 1938; voi. V: *Articole politice și cronici dramatice.* Fu… dația pentru literatură și artă. București, 1938; v… VI: *Teatru.* Fundația pentru literatură și artă. Bucureș… 1939 ; voi. VII: *Corespondență.* Fundația pentru … teratură și artă. București, 1942.

Carte întru care să scriu mîncările. 1749. [Manuscris; Bibl… teca Academiei R. S. R., cota 1120.]

Diaconul CORESI, *Carte cu învățătură (1581),* publicată … Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici. Voi. I: Text… Atelierele grafice Socec et Comp. București, 1914.

I. A. CANDREA — Ov. DENSUSIANU, *Dicționarul etimologic … limbii române. Elementele latine (A-Putea).* Socec. Bu… rești, 1907 - 1914.

CHEST. I — VIII — *Chestionar pentru un atlas lingvistic al limbei romă… I - VIII* (I: *Calul.* „Ardealul". Cluj, 1922; … *Casa.* „Dacia Traiană". Sibiu, 1926; III: *Firul.* „…

dealul". Cluj, 1929; IV: *Nume de loc şi nume de persoane.* „Ardealul". Cluj, 1930; V: *Stina, păstoritul şi prepararea laptelui.* „Ardealul". Cluj, 1931 ; VI: *Stupâritul.* „Ardealul". Cluj, 1933; VII: *Instrumente muzicale.* „Cartea românească". Cluj, 1935; VIII: *Mîncâri şi băuturi.* „Ardealul". Cluj, 1937). Muzeul limbei române.

GIAUŞANU, GL. — G. F. CIAUŞANU, *Glosar de cuvinte din judeţul Vîlcea.*(Academia Română. Memoriile Secţiunii literare. Seria III.Tom. V. Mem. 6.) Imprimeria naţională. Bucureşti, 1931.

CIAUŞANU, V. — G. F. CIAUŞANU, G. FIRA şi C. M. POPESCU, *Culegere de folclor din jud. Vîlcea şi împrejurimi* cu un glosar. (Academia Română. Din viaţa poporului român. XXXV.) Cultura naţională. Bucureşti, 1928.

CIOBANU, F. — FULVIA CIOBANU, *Formaţii cărturăreşti în compunerea românească,* în *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani.* Editura Academiei. [Bucureşti] 1958, p. 161-167.

CIOBANU, S. — FULVIA CIOBANU, *Scrierea cuvintelor compuse.* Editura Academiei. [Bucureşti] 1958.

COD. VOR. — ION al lui G. SBIERA, *Codicele Voroneţean,* cu un vocabulariu şi studiu asupra lui, de . . . Tipografia archiepiscopală în edificiile reşedinţei. 1885.

CODRESCU, I—II — THEODOR CODRESCO, *Dictionariu franceso-român.* Dupre ediţiunea Domnilor P. Poienaru, F. Aron şi G. Hill . . . Voi. I—II. Tipografia Buciumului Român. Iaşii, 1859.

COMAN, GL. — PETRE COMAN, *Glosar dialectal.* Monitorul oficial şi Imprimeria naţională. Bucureşti, 1939.

CONACHI, P. — Logofătul COSTACHI KONAKI, *Poesii.* Alcătuiri şi tălmăciri. Partea I. [Ed. a II-a.] Editura Librăriei Fraţii Şaraga. Iaşi [1886].

CONSTANTINESCU, D. O. — N. A. CONSTANTINESCU, *Dicţionar onomastic românesc.* Editura Academiei. [Bucureşti] 1963.

CONTEMPORANUL[1] — *Contemporanul.* Săptămînal politic, social, cultural. Seria a II-a. [Bucureşti] 1948 ş.u.

CONTEMPORANUL I—VII — *Contemporanul.* Revistă ştiinţifică şi literară. Tipolitografia Buciumului Român. Iaşi. Anul I (1881) ş.u.

CONV. LIT. — *Convorbiri literare.* Iaşi. Anul I (1867—1868) ş.u.

CORESI, PS. — DIACONUL CORESI, *Psaltirea,* publicată româneşte Ia 1577 de . . . Reprodusă cu un studiu bibliografic şi un glosar comparativ de B. Petriceicu-Hasdeu. Ediţiunea Academiei Române. Tomul I: Textul. Tipografia Academiei Române. Bucureşti, 1881.

[1] La seria a II-a trimiterile se fac cu anul calendaristic şi numărul săptămînalului (spre deosebire de seria veche, la care se indică volumul prin cifre romane).

«COSTIN, L. — MIRON COSTIN, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron Vo încoace.* Ediţie critică de P. P. Panaitescu. Fundat pentru literatură şi artă. Bucureşti, 1944.

COSTINESCU — ION COSTINESCU, *Vocabular româno-frances.* Bucureşti, 187

COŞBUC, AE. — P. VERGILIUS MARO, *Opere complete.* Partea I: *Aene* Traducere în formele originale de George Coşbuc. Editu Librăriei C Sfetea. Bucureşti, 1896.

COŞBUC, P. I—II — GEORGE COŞBUC, *Poezii.* Voi. I—II. Editura de stat pent literatură şi artă. [Bucureşti, 1953.]

«CREANGĂ, A. — IoAN CREANGĂ, Scrierile lui . . . Voi. II: *Diverse.* Tipoli grafia H. Goldner. Iaşi, 1892.

CREANGĂ, P. — IOAN CREANGĂ, Scrierile lui . . . Voi. I: *Poveşti.* Tipoli grafia H. Goldner. Iaşi, 1890.

CREST. I—III — *Crestomaţie romanică* întocmită sub conducerea acad. Ior Iordan . . . Voi. 1 1962 ; voi. al II-lea 1965 ; voi. al IlI-le partea I 1968. Editura Academiei. Bucureşti.

CORESI, *Tetraevanghelul* tipărit de . . . Ediţie alcătuită Florica Dimitrescu. Editura Academiei. Bucureşti, 1&

'CUV. BĂTR. I—III — B. PETRICEICU-HASDEU, *Cuvente den bătrîni.* Tom. I: *Lim română vorbită între 1550—1600.* Studiu paleografi linguistic de . . . Cu observaţiuni filologice de Hu Schuchard, 1878; tomul II: *Cărţile poporane ale ro nilor în secolul XVI, în legătură cu literatura popora cea nescrisă,* 1879; tomul III: *Istoria limbei româ* Partea I: *Principie de linguistica.* 1881. Bucureşti.

Cum vorbim. Revistă pentru studiul şi explicarea limb [Bucureşti.] Anul I (1949) ş.u.

Dicţionarul limbii române. Tomul I, partea I : *A—B.* Lib riile Socec. 1913 ; tomul I, partea II: *C.* Tipografia z rului „Universul". 1940; tomul I, partea III, fasc. *D-de.* „Universul". 1949; tomul II, partea I: *F* Imprimeria naţională. 1934 ; tomul II, partea II, fasc. *J-lacustru.* „Universul". 1937; tomul II [partea II *Ladă-lojniţă* [fără editură şi an]. Bucureşti.

Dicţionarul limbii române, aflat sub formă de manuscris Institutul de lingvistică din Bucureşti al Academ Republicii Socialiste România.

DARMESTETER, T. — ARSENE DARMESTETER, *Trăite de la formation des mots co poses dans la langue frangaise comparee aux autres lang romanes et au latin.* Deuxieme edition vue, corrigee en pârtie refondue, avec une preface par Gaston Par Emile Bouillon, editeur. Paris, 1894.

DAVIDOGLU, M. — MIHAIL DAVIDOGLU, *Minerii.* Dramă în 3 acte. Editura stat. [Bucureşti] 1949.

FREDERIC DAME, *Nouveau dictionnaire roumain-frang* [Voi. I—IV.] Imprimerie de Tetat. Bucarest, 1893—18

DENSUSIANU, Ț. H. — OVID DENSUSIANU, *Graiul din Țara Hațegului.* Socec & Co. București, 1915.

Marele dicționar geografic al României. Alcătuit și prelucrat după dicționarele parțiale pe județe de George Ioan Lahovari. . . Volumul I 1898; volumul II 1899; volumul III 1900; volumul IV 1901 ; volumul V 1902. Stab. grafic J. V. Socec. București.

DHLR I—II — OVIDE DENSUSIANU, *Histoire de la langue roumaine.* Tome premier : *Les origines.* 1901 ; tome II: *Le seizVeme siecle.* 1938. Ernest Leroux. Paris.

DIMITRESCU, C. — FLORICA DIMITRESCU, *Cuvinte și sensuri noi în presa actuală?* în LR xi (1962), nr. 2, p. 131-139, și nr. 4, p. 387-399.

Dicționarul limbii române literare contemporane. Volumul I: *A — C.* 1955; volumul al II-lea : *D—L.* 1956; volumul al III-lea: *M-R.* 1957; volumul al IV-lea : *S-Z.* 1958. Editura Academiei. [București.]

Dicționarul limbii române (DLR). Serie nouă. Tomul VI. Fascicula 1 : *M—mandră* 1965 — fascicula a 12-a și a 13-a: *morsă—muzur-aga* 1968. Editura Academiei. București.

Dicționarul limbii române moderne. Editura Academiei. [București] 1958.

FLORIN MARCU–CONSTANT MÂNECA, *Dicționar de neologisme.* Ed. a Il-a revăzută și adăugită. Editura științifică. București, 1966.

DONAT, A. G. — ION DONAT, *Cîteva aspecte geografice ale toponimiei din Țara Românească,* în FD IV (1962), p. 101—133.

Dacoromania. Buletinul „Muzeului limbei române" condus de Sextil Pușcariu. Editura Institutului de arte grafice „Ardealul". Cluj. Anul I (1920—1921) ș.u.

DRĂGANU, R. S. — DRĂGANU MIKLOS, *A roman szoosszetetel.* Matheiu Gy. Nyomdâja. Besztercze, 1906.

Documenta Romaniae Historica. B. *Țara Românească.* Editura Academiei. Voi. I 1966 ; voi. XXI 1965. București.

Dicționariu rumanesc, latinesc și unguresc. Din orenduiala excelenții sale preasfințitului Ioann Bobb, vlădicul Făgărașului . . . în două tomuri. Tom. I: *A—L.* 1822 ; tom. II: *M-Z.* 1823. Cu tipariul Tipografiii Colegiumului reformaților, prin Stephan Torok. Cluj.

Mitropolitul DOSOFTEI, *Viața și petreacerea svinților.* Iași, 1682.

EMINESCU, o. i — M. EMINESCU, *Opere.* Ediție critică îngrijită de Perpessicius. I: *Poezii tipărite în timpul vieții.* Fundația pentru literatură și artă. București, 1939.

Fonetică și dialectologie. Editura Academiei. București. Voi. I (1958) ș.u.

FILIMON, o. I—II — NICOLAIE M. FILIMON, *Opere.* [Voi. I—II.] Ediție, glosa și bibliografie de George Baiculescu. Cu o introducere d George Ivașcu. Editura de stat pentru literatură și artă [București, 1957.]

FUGARIU, Ș. — FLOREA FUGARIU, *Studiu asupra limbii lui G. Șincai,* î Gheorghe Șincai, *Opere.* I : *Hronica românilor.* Tom. I Ediție îngrijită de . . . Prefață și note de Manole Neagoe Editura pentru literatură. [București] 1967.

GALAN, B. I—II — V. EM. GALAN, *Bărăgan.* Voi. I. Editura de stat pentr literatură și artă [1954]; voi. II. Editura Tineretului [București] 1959.

GÂLDI, M. — GÂLDI LADISLAS, *Les mots d'origine neogrecque en roumai ă Vepoque des Phanariotes.* Budapest, 1939.

GCR I—II — M. GASTER, *Chrestomație română.* Texte tipărite și manuscris (sec. XVI—XIX), dialectale și populare, cu o introducere gramatică și un glosar româno-francez de . . . Voi. I *Introducere, gramatică, texte (1550—1710) ;* voi. II: *Text (1710 — 1830). Dialectologie, literatură populară, glosa* F. A. Brockhaus— Socec & Co. Leipzig—București, 189

GHEȚIE, R. M. — ION GHEȚIE, *Dicționar român-maghiar pentru școală și priva Romdn-magyar szcidr.* Budapest, 1896.

GHICA, A. — ION GHICA, *Amintiri din pribegia după 1848.* Nouă scriso către V. Alecsandri. Editura Librăriei Socec & Com București, 1889.

Gazeta literară. Organ săptămînal al Uniunii scriitorilor di Republica Socialistă România. București. Anul I (195 ș.u.

Glosar dialectal Oltenia, întocmit sub conducerea lui Bor Cazacu . . . Editura Academiei. București, 1967.

GOLESCU, Î. — CONSTANTIN (DINICU) GOLESCU, *însemnare a călătoriei me făcută în anul 1824, 1825, 1826.* Tipărită din nou și înso țită de o introducere de Nerva Hodoș. Tipografia „Coope rativa". București, 1910.

GORJAN, H. I—IV — I. GHERASIM GORJAN, *Halima sau povestiri mitologhice arăbești, pline de băgări de seamă, și de întîmplări foa frumoase și de mirare . . .* Tom. I și II 1835 ; tom. I 1837 ; tom. IV 1838. [București.]

GRAM. ROM. I—II — *Gramatica limbii române.* Voi. I—II. Ediția a Il-a revăzu și adăugită. Tiraj nou. Editura Academiei. Bucureș 1966.

GRAUR, E. — AL. GRAUR, *Etimologii românești.* Editura Academiei. [Buc rești] 1963.

GRAUR, N. P. — Acad. AL. GRAUR, *Nume de persoane.* Editura științific București, 1965.

GREGESCU, FL. — Doctorul D. GRECESCU, *Conspectul florei României. Plant vasculare indigene și cele naturalizate ce se găsesc*

teritoriul României, considerate sub punctul de vedere sistematic şi geografic. Tipografia „Dreptatea". Bucu* reşti, 1898.

GRIEVE-SCHUMACHER — MADELEINE GRIEVE-SCHUMACHER, *Die Nominalkomposition im Franzbsischen.* Verlag P. G. Keller. Winterthur, 1960.

GR. S. — *Grai şi suflet.* Revista Institutului de filologie şi folclor, publicată de Ovid Densusianu. Voi. I (1924) ş.u.

B. PETRICEICU HASDEU, *Etymologicum Magnum Romaniae* Dicţionarul limbei istorice şi poporane a românilor.* Tom. I şi II 1887; tom. III 1893. Stabilimentul grafic Socec şi Teclu. Bucureşti.

HRISTEA, E. — THEODOR HRISTEA, *Probleme de etimologie.* Studii. Articole. Note. Editura ştiinţifică. Bucureşti, 1968.

ILR i — *Istoria limbii române.* Volumul I: *Limba latină.* Editura Academiei. Bucureşti, 1965.

INF. BUC. — *Informaţia Bucureştiului.* Ziar al Comitetului municipal Bucureşti al P.G.R. şi al Consiliului popular al municipiului Bucureşti. Anul I (1954) ş.u.

IONESCU, C. — IOAN IONESCU, *Calendar pentru bunul gospodar.* Cantora Foaiei săteşti. Iaşi, 1845.

IORDAN, L. R. A. — IORGU IORDAN, *Limba română actuală. O gramatică a „greşelilor".* [Ed. a II-a.] Editura Socec et Co. Bucureşti [1947].

IORDAN, L. R. C. — IORGU IORDAN, *Limba română contemporană.* Editura Ministerului învăţămîntului. [Bucureşti] 1956.

IORDAN, STIL. — IORGU IORDAN, *Stilistica limbii române.* Bucureşti, 1944.

IORDAN, TOP. — IORGU IORDAN, *Toponimia românească.* Editura Academiei. Bucureşti, 1963.

IORGA, L. I—II — N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821).* Voi. I-II. Editura „Minerva". Bucureşti, 1901.

N. IORGA, *Scrisori de boieri, scrisori de domni.* Ediţia a II-a» „Datina romanească" aşezămînt de tipografie şi legătorie de cărţi. Vălenii-de-Munte, 1925.

ISN — N. IORGA, *Scrisori de negustori.* Bucureşti, 1925.

ISPIRESCU, L. — P. ISPIRESCU, *Legende sau basmele românilor.* Adunate din gura poporului. Tipografia Academiei Române. Bucureşti, 1892.

ANTIM IVIREANUL, *Predici.* Ediţie critică, studiu introductiv şi glosar de G. Strempel. Editura Academiei. [Bucureşti] 1963.

îndreptarea legii, 1652. Editura Academiei. [Bucureşti, 1962.]

KOGĂLNICEANU, S. A. — MIHAIL KOGĂLNICEANU, *Scrieri alese.* Editura de stat. [Bucureşti] 1948.

Lesicon romanesc-latinesc-unguresc-nemţesc, care de mai mulţi autori, în cursul a trideci şi mai multor ani s-au lucrat seu : Lexicon valachico-latino-hungarico-germanicum quo a pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annoru elaboratum est. Budae, 1825.

LET. I—III — M. KOGĂLNICEANU, *Letopisiţile Ţării Moldovii, publica pentru întîiaşi dată de . . .* Tom. I 1852; tom. II 1845 tom. III 1846.

LEUMANN-HOFMANN-SZANTYR — LEUMANN—HOFMANN—SZANTYR, *Laieinische Grammati* Erster Band. *Laut- und Formenlehre.* Verlag C. H. Bec Miinchen, 1963.

LEX. REG. II — *Lexic regional.* 2. Editura ştiinţifică. Bucureşti, 1967.

LM — A. T. LAURIAN şi I. C. MASSIM, *Dicţionariul limbei roman* După însărcinarea dată de Societatea Academică Român Elaborat ca proiect, Noua tipografie a laboratorilor r mâni. Tomu I *(A—H),* 1871 [în realitate : 1873]; tomu *(I—Z),* 1876; tomu III: *Glossariu, care cuprinde vorbe din limba română străine prin originea sau forma lo cum şi cele de origine înduioasă,* 1871 [în realitate : 1877 Bucureşti.

Limba română. Academia Republicii Populare Român Institutul de lingvistică din Bucureşti. Anul I (1952) ş.

Lexicon slavo-român. [Manuscris; Biblioteca Academie R.S.R., cota 312.]

Lexiconul tehnic român. I—XVIII. Elaborare nouă. înto mită prin îngrijirea A.S.I.T. de un colectiv sub conducere prof. Remus Răduleţ. Editura tehnică. Bucureşti, 1957-1966.

Lumea. [Săptămînal de politică externă editat de Uniune ziariştilor din Republica Socialistă România. Bucureşt 1963 ş.u.]

MACEDONSKI, O. I—IV — ALEXANDRU MACEDONSKI, *Opere.* Ediţie critică cu stu introductive, note şi variante de Tudor Vianu. Voi. *Poezii,* 1939; voi. II: *Teatru,* 1939; voi. III: *Nuve schiţe şi povestiri,* 1944; voi. IV: *Articole literare şi fil sofice,* 1946. Fundaţia pentru literatură şi artă. Bucureşt

MAGAZIN — *Magazin.* [Revistă săptămînală editată de ziarul „Român liberă".] Anul I (1957) ş.u.

MAG. IST. I- — *Magazin istoric pentru Dacia.* Subt redacţia lui A. Tre Laurian şi Nicol. Bălcescu. Tom. I—V. Colegiul naţiona Bucureşti, 1845-1847.

MAIOR, IST. — PETRU MAIOR de DICIO-SÎN-MARTIN, *Istoria pentru începu românilor în Dachia.* întocmită de . . . iar acum pret părită prin Iordachi de Mălinescu . . . Tipariul Crăieşt Tipografie a Universitatei ungureşti. Buda, 1834.

MAIORESCU, CR. I—III — TITU MAIORESCU, *Critice (1867—1892).* Ediţie nouă şi sporit Voi. I—III. Socec & Comp. Bucureşti, 1892-1893.

MAIORESCU, L. TITU MAIORESCU, *Logica.* Ediția a cincea. Socec & Comp. București, 1898.

MÂNECA, C. CONSTANT MÂNECA, *Cuvinte compuse în terminologia științifică și tehnică actuală,* în SMFC I, p. 191—202.

MÂNECA, T. CONSTANT MÂNECA, *Probleme actuale ale terminologiei științifice și tehnice românești,* în LR XVI (1967), nr. 6, p. 491-498.

MARCOVICI, D. Paharnicul SIMEON MARCOVICI, *Datoriile omului creștin, întemeiete pe învățăturile sfintei scripturi.* București, 1839.

MARIAN, NA. S. FL. MARIAN, *Nașterea la români.* Studiu etnografic. Edițiunea Academiei Române. Litotipografia Carol Gobl. București, 1892.

MARIAN, T. S. FL. MARIAN, *Tradiții poporane române din Bucovina.* Adunate de . . . Imprimeria statului. București, 1895.

ME IOAN MOLNAR, *Economiia stupilor acum întîi izvodită și dată de* . . . Vienna, 1785.

MEILLET, I. A. MEILLET, *Introduction ă Vetude comparative des langues indo-europeennes.* Preface by George C. Buck. University of Alabama Press. Alabama [1966].

MEILLET-VENDRYES A. MEILLET et J. VENDRYES, *Trăite de grammaire comparee des langues classiques.* 3e edition. Nouveau tirage revu par J. Vendryes. Librairie ancienne Honore Champion. Paris, 1960.

MEYER-LUBKE W. MEYER-LUBKE, *Grammaire des langues romanes.* Traduction francaise par Auguste Doutrepont et Georges Doutrepont. Tome deuxieme : *Morphologie.* H. Welter, £diteur. Paris, 1895.

MICU, L. BAUMEISTER, *Loghica, adecă partea cea cuvîntătoare a filosofiei.* [Traducere de S. Micu.] Crăiască Tipografie orientalicească a Universitatei Peștii. Buda, 1799.

MIHAESCU, I. H. MIHAESCU, *Influența grecească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea.* Editura Academiei. București, 1966.

MINULESCU, v. ION MINULESCU, *Versuri.* Cu o postfață de acad. Tudor Vianu. Editura de stat pentru literatură și artă. [București] 1957.

MIRSKA, C. HALINA MIRSKA, *Unele probleme ale compunerii cuvintelor în limba română,* în SMFC I, p. 145—189.

Munca. Organ al Consiliului Central al sindicatelor din R.S.R. Anul I (1945) ș.u.

NECULCE, L. ION NECULCE, *Letopisețul Țării Moldovei* și *O samă de cuvinte.* Text stabilit, glosar, indice și studiu introductiv de Iorgu Iordan. Ediția a Il-a, revăzută. Editura de stat pentru literatură și artă. [București] 1959.

PAMFILE, B. TUDOR PAMFILE, *Boli și leacuri la oameni, vite și păsă după datinile și credințele poporului român,* adunate d comuna Țepu (Tecuci). (Academia Română. Din via poporului român. Culegeri și studii. XII.) Librăriile Soc & Comp. București, 1911.

PAMFILE, CER. TUDOR PAMFILE, *Cerul și podoabele lui după credințele porului român.* (Academia Română. Din viața poporul român. Culegeri și studii. XXVI.) Librăriile Socec Comp., Pavel Suru, C. Sfetea ; Otto Harrassowitz, Leipzi Gerold & Comp., Viena. 1915.

PAMFILE, COM. TUDOR PAMFILE, *Mitologie românească.* II. *Comorile.* (Acad mia Română. Din viața poporului român. Culegeri studii. XXX.) Librăriile Socec & Comp. Bucureș 1916.

PAMFILE, DUȘM. TUDOR PAMFILE, *Mitologie românească.* I. *Dușmani și pr teni ai omului.* (Academia Română. Din viața poporul român. Culegeri și studii. XXIX.) Librăriile Socec Comp., C. Sfetea, Pavel Suru, București; Otto Harra sowitz, Leipzig; Gerold & Comp., Viena. 1916.

PAMFILE, I. C. TUDOR PAMFILE, *Industria casnică la români.* Trecutul starea ei de astăzi. Contribuțiuni de artă tehnică și pop lară. Tipografia „Cooperativa". București, 1910.

PAMFILE, J. I—III TUDOR PAMFILE, *Jocuri de copii,* adunate din satul Țe (jud. Tecuci). Voi. I (Analele Academiei Române. To XXVIII. Memoriile Secț. literare), 1906; voi. II (Anale Academiei Române. Tjm. XXIX. Memoriile Secț. liter re), 1907; voi. III (Academia Română. Din viața poporul român. Culegeri și studii. VI), 1909. [București.]

PAMFILE, S. V. TUDOR PAMFILE, *Sărbătorile de vară la români.* Stu etnografic. (Academia Română. Din viața poporul român. Culegeri și studii. XI.) Librăriile Socec & Com G. Sfetea și Librăria națională, București; Otto Harra sowitz, Leipzig ; Gerold & Comp., Viena. 1910.

PAMFILE, VĂZD. TUDOR PAMFILE, *Văzduhul după credințele poporului rom* (Academia Română. Din viața poporului român. Cu geri și studii. XXVII.) Librăriile Socec & Com C. Sfetea, Pavel Suru, București; Otto Harrassow Leipzig; Gerold & Comp., Viena. 1916.

PANN, P. V. I—III ANTON PANN, *Culegere de proverburi sau Povestea vor* De prin lume adunate și iarăși la lume date. Partea 1852; partea a Il-a și a IH-a 1853. Tipografia lui An Pann. București.

PANȚU, PL. ZACH. C. PANȚU, *Plantele cunoscute de poporul român.* Vo bular botanic cuprinzînd numirile române, franc germane și științifice. Ediția a Il-a. Editura Casa șc lelor. București, 1929.

P. PAPAHAGI, M. I—II — PERICLE N. PAPAHAGI, *Meglenoromânii.* Studiu etnografico-filologic. Extras din Analele Academiei Române. Seria II. Tom. XXV. Memoriile Secțiunii literare. Părțile I—II. Instit. de arte grafice „Carol Gobl". București, 1902.

T. PAPAHAGI, D. — TACHE PAPAHAGI, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic.* Editura Academiei. [București] 1963.

PAS, L. I—II — ION PAS, *Lanțuri.* Roman. Editura de stat pentru literatură și artă. Voi. I 1950 ; voi. II 1951. [București.]

PASCU, S. — Dr. G. PASCU, *Sufixele românești.* Edițiunea Academiei Române. Librăriile Socec & Go., G. Sfetea, Pavel Suru, București; Otto Harrassowitz, Leipzig; Gerold & Comp., Viena. 1916.

PASCA, GL. — ȘTEFAN PASCA, *Glosar dialectal,* alcătuit după material lexical cules de corespondenți din diferite regiuni. (Academia Română. Memoriile Secțiunii literare. Seria III. Tom. IV. Mem. 3.) Cultura națională. București, 1928.

PĂSCULESCU, L. P. — NICOLAIE PĂSCULESCU, *Literatura populară românească.* Adunate de . . . Cu 30 arii notate de Gheorghe Matei. (Academia Română. Din viața poporului român. Culegeri și studii. V.) Librăria Socec, București; O. Harrassowitz, Leipzig; Gerold, Viena. 1910.

PELIMON, REV. — ALESSANDRU PELIMON, *Revolutiunea rcmână din anul 1848 — Mușatoiul.* Tip. Th. Michaiescu și Vaidescu. București, 1868.

C. PETRESCU, R. DR. — CEZAR PETRESCU, *Ccmcara regelui Dromîchet.* Roman. Editura națională S. Ciornei. [București, f.a.]

PH — *Psaltirea Hurmuzachi.* [Manuscris; Biblioteca Academiei R.S.R., cota 3077.]

PHILIPPIDE, P. — ALEXANDRU PHILIPPIDE, *Istoria limbii române.* Volumul întîi : *Principii de istoria limbii.* Tipografia națională. Iași, 1894.

PION. ROM. — *Pionierii romanului românesc.* Antologie, text stabilit, note și prefață de Șt. Cazimir. Editura pentru literatură. București, 1962.

RADU POPESCU VORNICUL, *Istoriile domnilor Țării Românești.* Editura Academiei. București, 1963.

Palia de la Orăștie 1581 — 1582. Text — Facsimile — Indice. Ediție îngrijită de Viorica Pamfil. Editura Academiei. București, 1968.

POENAR — P. POENAR, F. AARON și G. HILL, *Vocabular franțezo-românesc după cea din urmă ediție a dicționarului de Academia franțozească, cu adăogare de multe ziceri, culese din deosebite dicționare de* . . . Tomul I (A-H), 1840; tomul al Il-lea (I—Z), 1841. în Tipografia Colegiului Sf. Sava. București.

Carte românească de învățătură (1646). Ediție critică. Edit Academiei. [București, 1961.]

Pravilniceasca condică 1780. Ediție critică. Editura Academ [București] 1957.

PR. DRAM. — *Primii noștri dramaturgi.* Ediție îngrijită și glosar Al.Niculescu. Editura de stat pentru literatură și a [București, 1956.]

PREDA, R. — MARIN PREDA, *Risipitorii.* Editura pentru literatură. Bu rești [1962.]

Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. și XVII traduse din slavonește. Edițiune critică I. A. Candrea. Voi. II: *Textul și glosarele.* Socec Comp. București, 1916.

PUȘCARIU, ET. WB. — Dr. SEXTIL PUȘCARIU, *Etymologisches Wbrterbuch der rum schen Sprache.l: Lateinisches Element, mit Beriicksichti aller romanischen Sprachen.* K. Winter. Heidelberg, 1

RĂDULESCU-CODIN, Î. — G. RĂDULESCU-GODIN, *Jngerul românului. Povestişi leg din popor.* (Academia Română. Din viața poporu român. Culegeri și studii. XVII.) Librăriile Soce Comp. București, 1913.

RETEGANUL, P. I—V — IOAN POP-RETEGANUL, *Povești ardelenești.* Culese din poporului de . . . Partea I—V. Editura Librăriei Nico I. Ciurcu. Brașov, 1888.

W. MEYER-LUBKE, *Romanisches etymologisches Worterb* 3. vollstăndig neubearbeitete Aufiage. Cari Wint Universit^tsbuchhandlung. Heidelberg, 1935.

ROHLFS, H. — GERHARD ROHLFS, *Historische Granimalik der Italienisc Sprache und ihrer Mundarten.* Band III: *Syntax Wortbildung. A.* Francke Ag. Verlag. Bern, 1954.

ROM. LIT. — *România literară.* Săptămînal de literatură și artă. [Bu rești] 1968 ș. u.

ROSETTI, I. L. R. — Acad. AL. ROSETTI, *Istoria limbii române de la origini în secolul al XVII-lea.* Editura pentru literatură. [Bu rești] 1968.

ROSETTI-CAZACU, I. L. R. I — Acad. AL. ROSETTI — B. CAZACU, *Istoria limbii române rare.* [Voi.] I. De la origini pînă la începutul secolu al XlX-lea. Editura științifică. București, 1961.

RRL — *Revue roumaine de linguistique.* Bucarest. Tome I (1956)

SADOVEANU, O. I—XVIII — MIHAIL SADOVEANU, *Opere.* Voi. I—XVIII. Editura de pentru literatură și artă. București, 1954—1959.

SĂPT. CULT. — *Săptămîna culturală a Capitalei.* Publicație editată de Co tetul de Cultură și Artă al Orașului București. Anu (1962) ș.u.

Scrisori românești din arhivele Bistriței (1592—1638) public de Al. Rosetti. Casa Școalelor. București, 1944.

SBIERA, F. S. — Dr. ION G. SBIERA, *Familia Sbiera după tradițiune și is și Amintiri din viața autorului.* R. Eckhardt. 1899.

SBIERA, P. — ION al lui G. SBIERA, *Poveşti poporale româneşti.* Din popor luate şi poporului date de . .. Editura proprie, Tipografia arhiepiscopală. 1886.

Scînteia. Organ al Comitetului Central al Partidului Comunist Român. [Bucureşti] 1944 ş.u.

SCL — *Studii şi cercetări lingvistice.* Editura Academiei. Bucureşti. Anul I (1950) ş.u.

SCRIBAN, D. — AUGUST SCRIBAN, *Dicţicncru limbii rcmâneşti.* (Etimologii, înţelesuri, exemple, citaţiuni, arhaizme, neologizme, pn>-vincializme.) Ediţiunea întîia. Institutul de arte grafice „Presa bună". Iaşi, 1939.

SCURTU, T. î. — VASILE SCURTU, *Termenii de înrudire în limba română.* Editura Academiei. Bucureşti, 1966.

SEC. XX — *Secolul XX.* Revistă de literatură universală editată de Uniunea scriitorilor din Republica Socialistă România. [Bucureşti.]

SEVASTOS, C. — ELENA DIDIA ODCRICA SEVASTCS, *Cîntece moldoveneşti.* Tipografia naţională. Iaşi, 1888.

SG I—III — *Studii de gramatică.* Voi. I 1956; voi. al II-lea 1957; voi. al III-lea 1961. Editura Academiei. [Bucureşti.]

SMFC I—V — *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română.* Voi. I 1959; voi. al Il-lea 1961 ; voi. al III-lea 1962; voi. al IV-lea 1967; voi. al V-lea 1969. Editura Academiei. [Bucureşti.]

STĂNOIU, c. I. — DAMIAN STĂNOIU, *Călugări şi ispite.* Scene din viaţa mînăstirilor. Editura ,,Cartea românească". Bucureşti [1928].

ŞEZ. — *Şezătoarea.* Revistă pentru literatură şi tradiţiuni populare. Director Artur Gorovei. Fălticeni. An. I (1892) ş.u.

ŞINCAI, HR. I—III — GHEORGHE ŞINCAI din Şinca, *Hronica românilor şi a mai multor neamuri încîtu au fost ele aşa de amestecate cu românii cîtu lucrurile, întîmplările şi faptele unora fără de ale altora nu se potu scrie pe înţelesu, din mai multe mii de autori, în cursul de 34 de ani culeasă, şi după unii de la naşterea Domnului nostru Is. Hs. alcătuită de . . .* în tipografia româno-franceză. Tomul I—III. Iassi, 1853—1854,

ŞINCAI, Î. — G. ŞINCAI, *îndreptare câtră arithmetică.* întîia parte ... Tipariul seminariului. Blaj, 1785.

ŞIO i—II x_ — LAZĂR ŞĂINEANU, *Influenţa orientală asupra limbei şi culturei române.* I: *Introducerea;* II: *Vocabularul.* 1 : *Vorbe populare.* 2 : *Vorbe istorice.* Socec. Bucureşti, 1900.

TAMÂS, E. — LAJCS TAMÂS, *Eiţmolcgisch-histcrisches Wcrterbuch der ungarischen Elemente im Rumănischen.* (Unter Benicksichtigung der Mundartworter.) Akademiai Kiado. Budapest. 1966.

Dr. H. TIKTIN, *Rumânisch-deutsches Wbrterbuch* (Dic român-german). Voi. I 1903 ; voi. II 1911; voi. III Staatsdruckerei (Imprimeria statului). Bucureşti.

TEODORESCU, P. P. — G. DEM. TEODORESCU, *Poesii populare române.* Cu de . . . Tipografia modernă. Bucureşti, 1885.

TOPÎRCEANU, O. I—II — G. TOPÎRCEANU, *Opere.* Voi. I: *Poezii;* voi. II: *Proză.* îngrijită şi prefaţă de Al. Săndulescu. Editura de pentru literatură şi artă. [Bucureşti, 1955.]

TOPÎRCEANU, P. o. — G. TOPÎRCEANU, *Parodii originale.* Ediţia a III-a. , românească". Iaşi, 1927.

UDRESCU, GL. — D. UDRESCU, *Glosar regional Argeş.* Editura Acad Bucureşti, 1967.

URECHE, L. — *Letopiseţul Ţării Moldovei pînă la Aron Vodă (1359—* întocmit după Grigorie Ureche Vornicul, Istratie fătul şi alţii de Simion Dascălul. Ediţie de Const. Giur Atelierele grafice Socec &. Co. Bucureşti, 1916.

URICARIUL I—XXV — THEODOR CODRESCU, *Uricariul cuprinzetoriu de hrisoave, forale şi alte acte din suta a XV—XIX, atingătoa Moldova.* Sub redacţiunea d-sale . . . Voi. I—XXV. 1852-1895.

URSU, T. — N. A. URSU, *Formarea terminologiei ştiinţifice rom* Editura ştiinţifică. Bucureşti, 1962.

VAIMBERG, T. — S. VAIMBERG, *Despre topica ,,internă" a adjectivelor co* în „Romanoslavica" XII (196 5), p. 110-116.

VALIAN, v. — I. A. VALIAN [= Vaillant], *Vocabular purtăreţ rum franţozesc şi franţozesc-rumânesc, urmat de un mic bular de omonime.* Tipografia lui Friderih Vall Bucureşti, 1839.

VARLAAM, mitropolitul Moldovei, *Cazania (1643).* Fu pentru literatură şi artă. Bucureşti, 1943.

VICIU, GL. — ALEXIU VICIU, *Glosar de cuvinte dialectale din graiul v poporului român din Ardeal.* Adunate şi explicate d Carol Gobl. Bucureşti, 1906.

VISSARION, M. — I. C. VISSARION, *Măria de altădată. . .* Nuvele. E ,,Cartea Românească". Bucureşti, 1920.

VR — *Viaţa românească.* Revistă lunară de literatură a Un scriitorilor din R.S.R. Bucureşti, 1952 ş.u.

WEIDELT, N. — RUDOLF WEIDELT, *Die Nominalkomposition im Rumän* în ,,Jahresbericht des Instituts fur rumânische S (Rumânisches Seminar) zu Leipzig" XIX—XX (p. 1-64.

ZANNE, P. I—x — IULIU A. ZANNE, *Proverbele românilor.* Voi. I—X. E Librăriei Socec. [Bucureşti] 1895-1912.

ZRPh — *Zeitschrift fur romanische Philologie,* herausgegeben Dr. Gustav Grober. Halle. Voi. I (1876) ş.u.

LUOEĂEI CONSULTATE[1]

1. - GENERALITĂȚI ȘI LIMBI STRĂINE

D. I. ALEKSEEV, ***A66peeuamypbi nan noebiu mun cjioe,*** în ***Pa3eumue*** *cjioeooâpa3oeanusi* ***coepeMenHoeo*** *pyccnozo munci.* Moscova, 1966, p. 13—37.

N. D. ARUTIUNOVA, *Onepnu* ***no cjioeoo6pa3oeaHuio*** *e* ***coepeMemwM ucnaucnoM*** *H3uKe.* Moscova, 1961.

FRANcoiSE BADER, *La formation des composes nominaux du latin.* Annales litteraires de l'Universite de Besancon, voi. 46. Paris, 1962.

ASTRID BAECKLUND, *Die univerbierenden Verkurzungen der heutigen russischen Sprache.* Uppsala, 1940.

CH. BALLY, *Linguistique generale et linguistique frangaise.* Troisieme edition. Berna, 1950.

E. BENVENISTE, *Fondements syntaxiques de la composition nominale,* în ,,Bulletin de la Societe de linguistique de Paris", LXII (1967), fasc. 1, p. 15-31.

LEONARD BLOOMFIELD, *Language.* Londra [1961].

ION BRĂESCU, *Observații asupra abrevierii cuvintelor in limba franceză,* în „Revista de filologie romanică şi germanică" II (1958), nr. 1, p. 93—104.

EDOUARD BOURCIEZ, *Elements de linguistique romane.* Deuxieme edition refondue et completee. Paris, 1923.

F. T. GOOPER, *Word-Formation in the Roman Sermo Plebeius.* Boston, London, 1895.

Jiiu DAMBORSK^, *Apozycyjne zestawienia we wspdlczesnej polszczyznie,* în „Jezyk polski", XLVI (1966), nr. 4, p. 255-268.

ARSENE DARMESTETER, *De la creation actuelle de mots nouveaux dans la langue frangaise et des lois qui la regissent.* Paris, 1877.

ARSENE DARMESTETER, *Trăite de la formation des mots composes dans la langue frangaise comparee aux autres langues romanes et au latin.* Deuxieme edition vue, corrigee et en pârtie refondue, avec une preface par Gaston Paris. Paris, 1894.

O. DITTRICH, *Uber Wortzusammensetzung auf Grund der neufranzosischen Schriftsprache,* în ,Zeitschrift fur romanische Philologie". Bd. XXII, p. 305-330, 441-464; XXIII, p. 288-312; XXIV, p. 465-488.

MILOS Do ULIL, *Tvoreni slov v cestine.* I. *Teorie odvozovâni slov.* Praga, 1962.

MILOS DOKULIL, *Zum wechselseitigen Verhăltnis zwischen Wortbildung und Syntax,* în „Travaux linguistiques de Prague" I (1964), p. 215-223.

ELENA GHEORGHIEVA, *CJIOMCHU cbuțecmeumejinu e* ***ctepeMeuHun 6^Jieapcnu*** *KnuwcoeeH* ***e3un (c ozjied npeduMuo*** *K?>M* ***no-meu*** *o6pa3uu),* în ,.H3BecTHfl Ha MncTHTyTa3a 6T>JIrapcKii *e3KK"* XIII, p. 157—202.

ANCA GIURESCU, *încercare de definire a substantivelor compuse din limba italiană,* în SCL XVI (1965), nr. 6, p. 829-834.

ANCA GIURESCU, */ composti italiani del tipo verbo-nome, risultati di una trasformazione di frase,* în RRL XIII (1968), nr. 5, p. 421-426.

ANNA GRANVILLE HATCHER, *Le type* ***timtoe-poste,*** în „Word" II (1946), nr. 3, p. 216—228.

[1] Izvoarele informațiilor de am.munt au fost citate în interiorul volumului.

ANNA GRANVILLE HATCHER, *An Introduction to the Analysis of English Noun Compounds,* în „Word" XVI (1960), nr. 3, p. 356-373.

ALEXANDRU GRAUR, *Studii de lingvistică generală.* Variantă nouă. [Bucureşti] 1960.

MADELEINE GRIEVE-SCHUMACHER, *Die Nominalkomposition im Franzosischen,* Winterthur, 1960.

V. P. GRIGORIEV, *Tan ua3bieaeMue* ***UHmepuai^uonajibHbie*** *cjioucnue cjioea* ***e coepeMeunoM*** *pyccnoM si3biKe,* în „Bonpocu H3HK03HaHHH" VIII (1959), nr. 1, p. 65—78.

BLANCHE GRUNIG, *Contribution ă Vetude des composes et derives,* în *Linguistic Studies Presented to Andre Martinet on the Occasion of his Sixtieth Birthday,* voi. I, London [1969], p. 239-253.

PIERRE GUIRAUD, *Structures etymologiques du lexique frangais.* Paris, 1967.

WALTER HENZEN, *Deutsche Wortbildung.* Ed. a III-a. Tiibingen, 1965.

* * * *Istoria limbii române.* Voi. I: *Limba latină.* Bucureşti, 1965.

OTTO JESPERSEN, *A Modern English Grammar.* On Historical Principles. Voi. VI: *Morphology.* London, Copenhagen [1954].

HILDING KJELMANN, *Mots abreges et tendances d'abreviation en frangais.* Uppsala, 1920.

K. KREUTZER, *Der Typus* ***Ouardavalle (Schauinsland)*** *in den romanischen Sprachen.* Tiibingen, 1967

LEUMANN-HOFMANN-SZANTYR, *Lateinische Grammatik.* Erster Band. *Laut- und Formenlehre.* Miinchen, 1963.

MĂLINA LEWICKA, *Reflexions theoriques sur la composition des mots en ancien et en moyen frangais,* în „Kvartalnik neofilologiczny" X (1963), nr. 2, p. 131—142.

HALINA LEWICKA, *Composition spontanee et composition artificielle dans le frangais du XVI siecle (Ies adjectifs composes),* în,,Actes duX congres internațional de linguistique et philologie romanes, Strasbourg 1962". Tom. II. Paris, 1965, p. 483—489.

HALINA LEWICKA, *La langue et le style du theâtre comique frangais des XV et XVI siecles,* voi. II: *Les composes.* Warszawa, 1968.

PAUL M. LLOYD, *An Analytical Survey of Studies in Românce Word Formation,* în „Românce Philology" 17 (1964), nr. 4, p. 750-756.

PAUL M. LLOYD, *A Possible Structural Factor in the Development of Verb-Complement Compounds in the Românce Language,* în „Studia Neophilologica. A Journal of Germanic and Românce Philology" XXXVIII (1966), nr. 2, p. 257-262.

PAUL M. LLOYD, *Some Reduplicative Words in Colloquial Spanish,* în „Hispanic Review. A Quarterly Journal Devoted to Research in the Hispanic Languages & Literatures" XXXIV (1966), nr. 2, p. 135-142.

PAUL M. LLOYD, *Verb-Complement Compounds in Spanish.* Beihefte zur Zeitschrift fur romanische Philologie. Tiibingen, 1968.

HANS MARCHAND, *Synchronic Analysis and Word-Formation,* în „Gahiers Ferdinand de Saussure" XIII (1955), p. 8-18.

HANS MARCHAND, *The Categories and Types of Present-**day** Enjlish Word Formation. A Synchronic-Diachronic Approach.* Wiesbaden, 1960.

HANS MARCHAND, *The Anaiysis of Verbal Nexus Substantives,* în „Indogermanische Forschungen" LXX (1965), nr. 1, p. 57-71.

HANS MARCHAND, *On the Description of Compounds,* în *Linguistic Studies Presented to Andre Martinet on the Occasion ofthis Sixtieth Birthday,* voi. I, London [1969], p. 379—387.

J. MAROUZEAU, *Procedis de composition en frangais moderne,* în „Le frangais moderne" XXV (1957), nr. 4, p. 241-247.

A. MARTINET, *Elements de linguistique generale.* Paris, 1961.

A. MEILLET et J. VENDRYES, *Trăite de grammaire ccmparee des langues classiques.* 3e edition. Nouveau tirage revu par J. Vendryes. Paris, 1960.

M. FRANCIS MEUNIER, *Etudes de grammaire ccmparee. Les ccmpcses syniactiques en grec, en latin, en frangais et subsidiairement en zend eten indien.* Paris, 1872.

\V. MEYER-LUBKE, *Grammaire des langues rcmanes.* Traduction francaise par Auguste Ecutrepont et Georges Doutrepont. Teme deuxieme : *Morpholcgie.* Paris, 1895.

BRUNO MIGLIORINI, *Il tipo **radiodiffusione** nell'italiano contemporaneo,* în „Archivio glottologico italiano" XXVII (1935), p. 13-39.

BRUNO MIGLIORINI, *Saggi sulta lingua del novecento,* terza edizione riveduta e aumentata, Firenze, 1963, p. 9-60, 158-164.

FRANZ MIKLOSICH, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen,* voi. II: *Stammbildungslehre.* Wien, 1875, p. 347-417.

FRANCIS MIKUS, *Jan V. Rozwadowski et le structuralisme syntagmatique. Essai de synlccmatique diachronique, avec considerations de linguistique generale,* în „Lingua" V (1955), 1, p. 1-44.

ANDRE MIRAMBEL, *La langue grecque moderne. Description et analyse.* Paris, 1959, p. 368—386.

HENRI MITTERAND, *Les mots francais.* Paris, 1965.

A. I. MOISEEV, *JIoHH?nu6 cjiooiCHOBo cjioea **e** cjioeapnx **coepeMeuHoeo** pyccnoeo, si3bina,* în „yneHLie 3anncKH JleHHBTpaacKoro opaeHa Jlemnia rocyaapcTBeHHoro yHHBepcirreTa. **CepHfl $HJIOJIOrHHeCKHXl** HayK. **ITpo6JieMH** H3LIK03HaHHH. **C6opHHK B** necTB aKa^eMHKa H. H. MenţaHHHOBa". 1961.

A. M. MUHIN, *Cjioeocjicotcenue u cAceocouemanue (Ha Mamepuajie dpeeneaH3JiuucK030muna)^* în ***JJpoâjieMu cpaemimejihnou** gSwiojioeuu.* Moscova—Leningrad, 1964, p. 35—44.

KR. NYROP, *Grammaire historique de **la** langue francaise.* Voi. III. Copenhague, Leipzig, Ntw York, Paris, 1908.

HERMANN PAUL, *Deutsche Grammatik.* Voi. V, ed. a III-a. Haile (Saale), 1957.

I. A. POTAPOVA, *CoKpau\eHua **e** coepeMeunoM amjiuucKOM **a3bine,*** în „IlepBHH JleHHHrpsRCKHH rocyftapcTBeHHii **nejţarornqecKHH** HHCTHTVT HHOCTpaHHtix H3HKOB. y^eHHe 3anncKH. HoBaH eepHH. BHnycn II. Bonpocu rpaMMâTHKH H JienCHKOJIOrHH". 1955.

ANGELICO PRATI, *Composti imperativi quali casaţi e soprannomi,* în „Revue de linguistique romane" VII (1931), p. 250-264.

ANGELICO PRATI, *Nomi composti con verbi,* în „Revue de linguistique remane" XXII (1958), p. 98-119.

GERHARD ROHLFS, *Historische Grammatik der italienischen Sprache und ihrer Mundarten.* Band III: Syntax und Wortbildung. Berna, 1954.

CHRISTIAN ROHRER, *Die Wortzusammensetzung im modernen Franzbsisch.* Ttibingen, 1967.

ANGEL ROSENBLAT, *El genero de los compuestos,* în „Nueva Revista de Filologia Hispanica" 7 (1953), p. 95-112.

PETER H. SALUS, *Syntactic Compounds in Modern English,* în „English Studies. A Journal of English Letters and Philology" XLV (1964), nr. 6, p. 462—464.

PETER H. SALUS, *The Types of Nominal Compound of Indo-European,* în „Orbis". Bulletin internațional de documentation linguistique. XIV (1967), nr. 1, p. 38—62.

KARL HORST SCHMIDT, *Kompositumundattributive Erweiterung,în* „Indogermanische Forschungen" LXVI (1961), p. 10-20.

A. SECHEHAYE, *Lccutions et ccmpcses,* în „Jcurnal de Fsychclcgie" XVIII (1£21), nr. 8—9, p. 654-675.

N. C. W. SPENCE, *What are **the** French Prefixes?,* în „Revue de linguistique romane", tom XXXII, 1968, p. 324-333.

M. D. STEPANOVA, *C/ioeco6pa3oeaHue **coepeMeuHoeo** neMev^Kozo muna,* Moscova, 1953.

VÂCLAV VLASÂK, *La classification **des mots** composes par apposition,* în „Philologica Pragensia. Casopis pro moderni filologii" 9 (48), 1966, nr. 1, p. 34-37.

V. L. VORONȚOVA, ***npoițeccu pa3eumuH MopgSoAoauuecKux dJieMenmoe, emonuţux** na epan **MOpgSeMbi u** cJioea,* în „Pa3BHTne rpaMMaTHKH H JIGKCHKH coBpeMGHHOro pyc CKOro H3HKa", Moscova, 1964, p. 93—105.

MAX LEOPOLD WAGNER, *Historische Wortbildungslehre **des** Sardischen.* Zu seinem siebenzigster Geburtstag herausgegeben von seinen Freunden. Berna, 1952, p. 137—147.

FRANCISCO YNDURAIN, *Sobre un **tipo** de composicion ncminal, verbo nombre,* în „Presente futuro de la lengua espanola". Actas de la Asamblea de Filologia del I Congre de Instituciones Hispânicas, voi. II, Madrid, 1964, p. 297—302.

2. - LIMBA ROMANĂ

FINUȚA ASAN și FULVIA CIOBANU, *Cuvintele compuse și grupurile sintactice stabile,* în SM IV, 235-252.

FINUȚA ASAN et FULVIA CIOBANU, *Â **propos** de Vevolution de la composition **des mots** en ro main.* Comunicare ținută la Al X-lea Congres Internațional al Lingviștilor. Bucu rești, 1967.

TH. CAPIDAN, *Aromânii. Dialectul aromân.* Studiu lingvistic. București, 1932.

FULVIA CIOBANU, *Formații cărturărești în compunerea românească,* în *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de **ani.*** [București] 1958, p. 161—167.

FULVIA CIOBANU, *Scrierea cuvintelor compuse.* [București] 1958.

V. DANTEȘ și M. BRÎNZAN, *Corespondențele lexicale româno-ruse în domeniul cuvintelor compu prin prescurtare,* în „Analele Universității din București". Seria științe social Filologie. Voi. XVIII 1960, p. 391-399.

OVIDE DENSUSIANU, *Histoire de la langue roumaine.* Tome premier : ***Les** origines.* 1901; tom II: *Le seizieme siecle.* 1938. Paris.

FLORICA DIMITRESCU, *Cuvinte și sensuri **noi** în presa actuală,* în LR XI (1962), nr. 2, p. 131-139 și nr. 4, p. 387-399.

FLORICA DIMITRESCU, *Tendințe ale formării cuvintelor în limba română actuală,* în „Limb și literatură" X (1965), p. 231-245.

FLORICA DIMITRESCU, *Tendances **dans** la formation **des mots** en roumain litteraire actuel.* Com nicare ținută la Al X-lea Congres Internațional al Lingviștilor. București, 196

FLORICA DIMITRESCU, *Notes sur les suffixoîdes dans le roumain litteraire actuel,* în RRL, to xiv, 1969, nr. 1, p. 3-6.

FLORICA DIMITRESCU, *Quelques aspects de la pseudoprefixation **dans** la langue roumaine actue* în *Melanges de philologie offerts ă Alf Lombard **ă** Voccasion de **son** soixantecinquie anniversaire par ses collegues et ses **amis** (— Etudes romanes de Lund,* XVIII Lund, 1969, p. 77-82.

-N. DRAGANU, *A roman szâosszetetel.* Besztercze, 1906.

-N. DRĂGANU, *Codicele pribeagului Gheorghe Ştefan, voievodul Moldovei,* în „Anuarul Institutului de istorie naţională" III (1926), p. 215—216.

I. FISCHER, *Unele probleme ale formării cuvintelor in limba română,* în SCL V (1954), nr. 3—4, p. 293-307.

AL. GRAUR, *Cuvinte râu formate,* în LR VII (1958), nr. 2, p. 1—4.

AL. GRAUR, *Tendinţele actuale ale limbii române.* Bucureşti, 1968.

IORGU IORDAN, *Limba română actuală. O gramatică a „greşelilor".* [Ed. a II-a.] Bucureşti [1947].

IORGU IORDAN, *Limba română contemporană.* [Bucureşti] 1956.

IORGU IORDAN, *Stilistica limbii române.* Bucureşti, 1944.

G. IVĂNESCU, *Formarea cuvintelor in limba română,* în LR XIV (1965), nr. 1, p. 31—37.

CONSTANTIN LACEA, *Untersuchung der Sprache der „Viaţa şi petreacerea sfinţilor" des Mitropoliten Dosoftei,* în ,,Jahresbericht des Instituts fur rumanische Sprache (Rumanisches Seminar) zu Leipzig" V (1898), p. 86-88.

CONSTANT MÂNECA, *Cuvinte compuse in terminologia ştiinţifică şi tehnică actuală,* în SMFC I, p. 191-202.

-CONSTANT MÂNECA, *Probleme actuale ale terminologiei ştiinţifice şi tehnice româneşti,* în LR XVI (1967), nr. 6, p. 491-498.

GEORGETA MARIN, *Compunerea şi schimbarea categoriei gramaticale in Psaltirea Hurmuzaki,* în SMFC I, p. 213-215.

HALINA MIRSKA, *Unele probleme ale compunerii cuvintelor în limba română,* în SMFC I, p. 145—189.

VICTOR MORARIU, *Formarea vorbelor în Psaltirea Scheiană,* în „Codrul Cosminului", IV—V, partea a II-a (1929), p. 263-266.

-ALEXANDRU PHILIPPIDE, *Istoria limbii române.* Volumul întîi : *Principii de istoria limbii.* Iaşi, 1894.

AL. ROSETTI, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea.* [Bucureşti] 1968.

_AL. ROSETTI-B. CAZACU, *Istoria limbii române literare.* Voi. I: *De la origini pînă la începutul secolului al XlX-lea.* Bucureşti, 1961.

S. VAIMBERG, *Henomopue aaMenanusi e cernu c cAoofcuocoKpauţ,eHHbiMU cAoeaMU e pyccnoM u pyMbiHcnoM a3uKax,* în „Culegere de studii" (Institutul pedagogic de limba şi literatura rusă „Maxim Gorki"). Bucureşti, 1958, p. 22—31.

S. VAIMBERG, *Calcuri româneşti după adjective compuse din limba rusă,* în „Culegere de studii" (Institutul pedagogic de limba şi literatura rusă „Maxim Gorki"). Bucureşti, 1961, p. 64-72.

S. VAIMBERG, *Despre topica „internă" a adjectivelor compuse,* în „Romanoslavica" XII (1965), p. 110-116.

VICTOR VASCENCO, *Calcuri savante formate în limba română după modele ruseşti (sec. XVIII şi XIX),* în „Culegere de studii. Limbă-Literatură-Metodică" (Institutul pedagogic de limba şi literatura rusă „Maxim Gorki"). Bucureşti, 1962, p. 59—71.

NICOLAE VÎNĂTORU, *Formation des mots par composition en roumain (Applications de linguistique mathematique ayant ă la base des textes par I. Neculce, I. Creangă et M. Sadoveanu),* în „Cahiers de linguistique theorique et appliqueV, V (1968), p.287—294.

RUDOLF WEIDELT, *Die Nominalkomposition im Rumänischen,* în „Jahresbericht des Instituts fur rumanische Sprache (Rumanisches Seminar) zu Leipzig" XIX—XX (1913), p. 1-64.

LUCBĂBI SEMNALATE DE ALŢI AUTOBI, DAB OABE NU AU PUTUT FI CONSULTATE

E. L. ADAMS, *Word-Formation in Provengal.* 1913.

J. ALEMANY BOLUFER, *Tratado de la formacion de palabras en la lengua castellana.* Madrid, 1920.

E. BENVENISTE, *Convergences typologiques,* în „Homme" VI (1966), nr. 2, p. 5—12.

NILS BERGSTEN, *Study on Compound Substantives in English.* Uppsala, 1911.

Cr. BOLOGNA, *Sui nomi composti nella lingua italiana.* Catania, 1907.

JOHN T. CARR, *Nominal Compounds in Germanic.* Oxford, 1939.

A. G. HATCHER, *Modern English Word-Formation and Neo-Latin. A Study of the Origins of English (French, Italian, German) Copulative Compounds.* 1951.

OTTO HIETSCH, *Moderne englische Wortbildungselemente,* în „Wiener Beiträge zur englischen Philologie" 1958.

JENKINS, F. M., *French Endocentric Nominals.* Berkeley, 1963.

H. KOZIOL, *Handbuch der englischen Wortbildungstehre.* Heidelberg, 1937.

S. A. LEOPOLD et I. MAURITZ, *Trăite de la formation des mots en frangais.* Ed. a IlI-a. Leyden, 1924.

H. T. LUTSTORF, *The Stressing of Compounds in Modern English.* Bern, 1960.

J. MAROUZEAU, *Composes ă theme verbal,* în „Le frangais moderne" XX (1952).

F. MEUNIER, *Les composes qui contiennent un verbe ă un mode persoanei en latin, en frangais, en italien et en espagnol.* Paris, 1875.

HERMANN OSTHOFF, *Das Verbum in der Nominalkomposition im Deutschen, Griechischen, Slavischen und Romanischen.* Jena, 1878.

F. PAEPCKE, *Die franzosischen Nominalkomposita.* Disertaţie. Miinchen, 1946.

G. PASQUALI, *Composti nominali divisibili,* în „Lingua nostra" X (1949), p. 56—57.

C. POMA, *II composto verbale nelVonomastica italiana.* Torino, 1910.

B. RIVODO, *Tratado de los compuestos castellanos.* 1883.

A. M. SUHOTIN, *IIpo6ji£Ma conpauţeHHbix cjioe e sizbinax CCCP,* în „IIHCBMGHHOCTB H peBO-JIIOIIHA" I, 1933.

A. THOMAS, *Les noms composes et la derivation.* Essais de philologie francaise. Paris, 1897.

F. TOLLEMACHE, *Le parole composte nella lingua italiana.* Roma, 1945.

E. A. VASILEVSKAIA, ***CjioeocAOMceuue e pyccKOM nzbine.*** Moscova, 1962.

PAUL ZUMTHOR, *Abreviations composees.* Amsterdam, 1951.

ADAOS LA CORECTUEĂ

La [p. 141, pct. b : Cu privire la compusele cu elementele *-drom* şi *-naut,* acad. Al. Graur a arătat că unele dintre ele sînt greşit formate sub raport semantic. Să se compare, de exemplu, compusele corecte *hipodrom* „drum pentru cai", *velodrom* „drum pentru velocipede", cu *cosmodrom,* care, aşa cum este format, înseamnă „drum pentru cosmos", ceea ce pare o absurditate (vezi ROM. LIT. 1969, nr. 30, p. 14). Elementului de compunere *-naut* „corăbier, navigator" (ca în *aeronaut* „corăbier al aerului") i s-a atribuit greşit semnificaţia „explorator" în formaţiile *lunaut, selenaut,* iar în *acvanaut,* alăturarea elementelor de compunere *acva-* „apă" şi *-naut* reprezintă un nonsens (vezi *loc. cit.* şi *ibid.* nr. 35, p. 14).

La p. 142 § 178 : încă un exemplu de adjectiv parasintetic este *gurilâţei* m. pl. „cu gura lată" din citatul: *Doisprezece miei, Negri, frumuşei. Toţi gurilâţei.* S. El. Marian, *Satire poporane române.* Adunate de .. .Bucureşti, Editura Librăriei Socec & Comp., 1893, p. 326, formaţie regională cu sufixul diminutival *-el.* Prezenţa vocalei *i* la finala primului termen al compusului se datoreşte fie unei modificări fonetice, fie, mai curînd, faptului că s-a pornit de la pluralul *guri late.*

La p. 146 : Să se adauge nota 381 bis la cuvîntul *filosof:* în limba populară se întîlnesc formele *hiloscos* (JIPESCU, în DA, S.V. *firoscos), firoscos* (ISPIRESCU, L. 247), apărute prin apropierea lui *filosof* de *(din) fire scos* (cf. DA, *loc. cit.,* MIRSKA, C. 160).

La p. 224: Să se adauge un § 223 bis ADVERBE COMPUSE PARASINTETICE pentru formaţia regională *pâsărel* „pe înserat" (UDRESCU, GL.). Aceasta a luat naştere din grupul sintactic *pe seara* (cu pronunţare dialectală), ai cărui termeni s-au sudat, şi sufixul diminutival *-el.*

INDICE[1]

AEIXE ŞI ELEMENTE DE COMPUNERE[2]

[1] Indicele cuprinde numai formanţii şi cuvintele româneşti.

[2] S-au inclus aici şi vocalele de legătură, precum şi termenii de compunere cu statut neprecizat (de ex. *-te-).* S-au înregistrat separat diferitele variante şi compuse ale unui afix sau element de compunere.

Nu s-a inclus în indice materialul, prezentat alfabetic, din *Lista principalelor elemente de compunere* (p. 241—260).

B

CUVINTE[1]

[1] Indicele cuprinde cuvinte (simple şi compuse) şi grupuri de cuvinte cu car stabil. Variantele şi formele flexionare ale unui cuvînt sînt înregistrate separat.
Cifrele cursive marchează locul unde un cuvînt citat de mai multe ori apar text, glosat.

CUPRINSUL

Redactor: STELLA NTCOLAU
Tehnoredactor: MAEILENA POPESCIJ

Bun de tipar 24.04.970. Hîrtie scris I A. Format 16/70x100, de 80 G/m². Coli de tipar 21, 75.
C.Z. pentru biblioteci mari (459 - 54 (021) = 59
C.Z. pentru biblioteci mici \

întreprinderea poligrafică Informaţia, Bucureşti, str. Brezoianu, nr. 23—25
Republica Socialistă România